

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

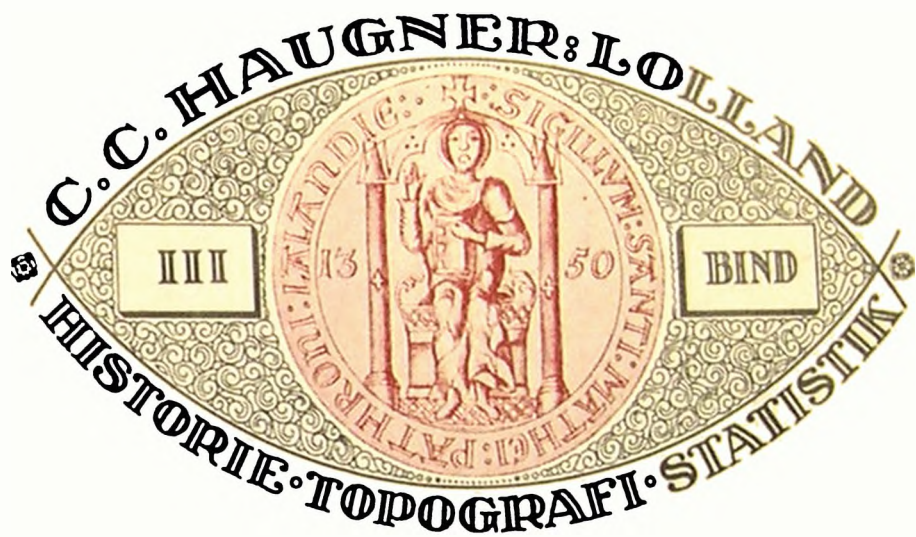
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. C. HAUGNER

NØRRE HERRED^s

HISTORIE, TOPOGRAFI OG STATISTIK

NAKSKOV 1922
UDGIVET PAA FORFATTERENS FORLAG
TIDENDE'S TRYKKERI

FORORD

UNDER de Arkivstudier, jeg til Forberedelsen af dette Bind har foretaget, blev det mig efterhaanden klart, at det var nødvendigt at sætte en Grænse, hvis jeg vilde have noget rimeligt Haab om at faa Arbejdet fuldført. Grænsen for de historiske Undersøgelser er derfor sat ved 1800. Hvad der ligger efter den Tid, maa jeg overlade andre at tage op til Bearbejdelse. Af det Materiale, der ligger før 1800 er bl. a. Rigsarkivets favnelange Foliantrækker af „Smaalandske Tegnelser“, „Smaalandske Registre“, „Indkomne Sager til danske Kancelli“, „Topografiske Samlinger“ m. m. m. gennemgaaet fra Ende til anden, og de talrige Spor, der herfra førte ud til Siderne er, for saa vidt Stoffet egnede sig dertil, fulgt til Vejs Ende. I Arbejdet med Undersøgelsen af disse Spor har jeg haft en højst værdifuld Hjælper i Underarkivar *Marquard*, hvem jeg her bringer min bedste Tak. I Landsarkivet er det særlig Jordebøger, Kirkebøger og Amtets Copibøger, jeg jævnlig har benyttet. I det kongelige Biblioteks Haandskriftssamlinger har jeg ligeledes fundet adskilligt af Interesse, særlig hos *Rogert*, *Bircherod* og *Resen* Endelig har jeg i Matrikelkontorets Kortarkiv hentet mange værdifulde Vink fra de gamle Kort. For den elskværdige Hjælpsomhed, jeg har mødt hos Embedsmændene paa alle de her nævnte Steder, bringer jeg ligeledes min bedste Tak. Af Arbejdet udenfor Arkiverne skal jeg kun i en samlet Sum nævne, at jeg praktisk talt har gennemgaaet alt, hvad det kongelige Bibliotek rummer af trykt Materiale vedrørende Lolland, og at jeg har gennemkrydset hvert eneste af de beskrevne Sogne for at gøre mine lagttagelser „i Marken“ og sammenholde Fortids-Meddelelserne med de Oplysninger, der i mange Tilfælde kan udledes af Lokalteterne i deres nuværende Skikkelse. — Det her foreliggende Bind afviger baade i Form og Stof noget fra sin Forgænger; men den Plan, der gennem dette Bind efterhaanden er udformet i et fast System, vil blive fulgt i de efterfølgende. I en senere Udgave af Nakskov-Bindet vil ogsaa dette blive indpasset i Systemet. Første Bind, som skal omfatte Lolland i Almindelighed, og som i overvejende Grad bliver af kulturhistorisk Indhold, maa af praktiske Grunde vente til de fleste af de andre Bind er udkommet.

Nakskov i November 1922.

C. C. HAUGNER.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Nakskov Landsogn</i>	Side 9	<i>Utterslev</i>	Side 176
Krogshølle	— 12	Lille Utterslev	— 194
Skalkenæs	— 14	Kastager	— 196
Abildtorpe	— 15	Tjørneby	— 198
Krukholm	— 16	<i>Horslunde-Nordlunde Sogn</i> ...	— 200
<i>Branderslev Sogn</i>	— 20	Horslunde	— 207
Branderslev	— 22	Svinsbjerg	— 222
Hellenæs	— 23	Egholm	— 225
<i>Herredskirke-Ll.-Løjtofte-Sogn</i> ..	— 42	Nøbbet	— 226
Vester Karleby	— 45	Urne	— 229
Bjerreby	— 47	Ravnsholt	— 230
Store Løjtofte	— 48	Tvede	— 231
Bulskov	— 49	Nøbølle	— 232
Lille Løjtofte	— 49	Raagø	— 233
Sandbjerg	— 50	Nordlunde	— 234
<i>Sandby Sogn</i>	— 63	<i>Birket Sogn</i>	— 240
Sandby	— 65	Birket	— 243
Taars	— 81	Lille Lindet	— 251
Harpelunde	— 89	Hejringe	— 253
Høgsmarke	— 89	Ravnsby	— 254
Øerne	— 100	Kragenæs	— 264
<i>Købelev Sogn</i>	— 108	Torrige	— 265
Købelev	— 114	Hjelmholt	— 266
Skovbølle	— 129	<i>Vesterborg Sogn</i>	— 268
Vesterbo	— 142	Vesterborg	— 272
Rolykke	— 144	Vesterborg Skovhuse	— 286
<i>Vindeby Sogn</i>	— 150	Vedby	— 287
Vindeby	— 154	Bønnet og Mageltving	— 288
Onsevig	— 165	Langesø	— 289
Skredtorpe	— 166	Pederstrup	— 289
<i>Utterslev Sogn</i>	— 169	Navneregister	— 304

INDLEDNING

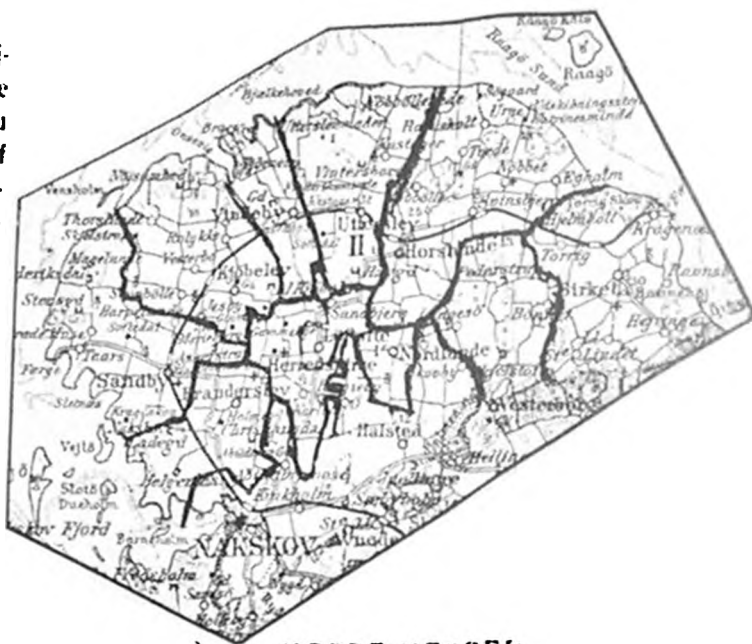
PLOVEN er ikke for intet blevet Nørre Herreds Segl- eller Vaabenmærke; thi Herredets Sogne hører med Undtagelse af Birket og enkelte mindre Strækninger til de frugtbareste paa Lolland og dermed i hele Landet. Naar Herredet tages som Helhed gaar der gennemsnitlig 9 Td. Ld. pr. Td. Hartkorn, men i mange af Sognene er Arealet pr. Td. Hartkorn 8 Td. og derunder. Dog Mælk og Honning flyder aldrig af sig selv, og Bearbejdelsen af den svære, kraftige Jord stillede navnlig i tidligere Tid Krav, der under Hensyn til de tunge og uhandelige Plove, var uforholdsmæssig store. Af dette Forhold fødtes det gamle Mundheld: „Lollands Pløjen og Helvedets Pine faar aldrig Ende“. Ploven som Seglmærke for Nørre Herred kan da ikke alene staa som Symbol paa Frugtbarheden, men ogsaa som Tegn paa, at Arbejdets Pine her var i særlig Grad trykkende. Allerede under Oltids-Agerdyrkningens tidligste og mest primitive Udvikling har den stærke, frugtbare Jord virket tiltrækkende paa Mennesker. Derom vidner den Mængde af Oltidsgrave, der har ligget spredt over alle Herredets Kystsogne — særlig i Utterslev, Horslunde og Birket — men hvoraf der nu kun er en Brøkdal tilbage. Deres Antal har været 2—3 Gange større end Tallet paa Oltidsgrave i Sønder Herred og staar kun tilbage for Musse Herred, der i Henseende til

Oltidsmindesmærker er et af de allerrigeste i hele Landet. Herredets ældste Navn var Horslundherred og i Valdemar Sejrs Jordebog benævnes det baade Horselundhæreth og Nørreæreth; i de efterfølgende Tider vandt det sidste Navn Overtaget og fortrængte til sidst helt det gamle.

Nørre Herred danner Lollands nordvestlige Hjørne. Det begrænses mod Nord og Øst af Smaalandsøhavet, mod Vest af Langelandsbælt, mod Sydvest af Nakskov Fjord og mod Sydøst af Sønder Herred. Nørre Herreds største Udstrækning fra Vest til Øst er 20 Kilometer og fra Nord til Syd 15 Kilometer. Fladeindholdet er godt 238 □ km eller ca. 42,900 Td. Ld. (23,833 ha), hvoraf 3440 Td. Ld. er Skov og ca. 150 Vandarealer. Det samlede Hartkorn er 4968 Td. 1801 havde Herredet 7854 Indbyggere, i 1850 var Tallet steget til 10,658 i 1901 til 11,807 og i 1921 til 13.447. Herredets Overflade er lav og jævn undtagen mod Øst, hvor Terrænet er bakket og i Birket hæver sig til Lollands højeste Punkt, Bavnehøj, der er 29,5 Meter høj. Vandløbene er smaa; de betydeligste er Halsted Aa, der fra Vesterborg Sø løber ud i Nakskov Fjord, Kasbæk, der fra Vesterborg Sø falder i Raagø-sund, og Marrebæksrende, der fra Mose-dragene i Nordlunde-Utterslev fører ud i Onsevig. Renden er tildels gravet, men før man — for et Hundred Aar siden —

udførte dette Arbejde, oversvømmede det Vand, den nu fører, store Dele af Nordlunde, Utterslev, Købelev og Vindeby Sogne. — I Herredet ligger Nakskov Købstad, der dog ikke er medregnet i omstaaende Opgørelse. — I retslig Henseende udgør Nørre Herred sammen med Sønder Herred og Købstaden en Helhed med fælles Dommer og Politimester.

I gejstlig Henseende danner Nørre Herred og Købstaden et Provsti, dog med den Undtagelse, at Vesterborg og Birket i Nørre Herred hører til Sønder Herreds Provsti og Halsted-Aunede i Sønder Herred til Nørre Herreds Provsti. Til det gamle Nørre Herred hørte Halsted Sogn, men ikke Birket og kun det halve af Vesterborg, idet Herredsgrænsen dannedes af Hal-

NØRRE HERRED

sted Aa og Højvads Rende, der gaar midt igennem Sognet.

Alle Herredets Kommuner, med Undtagelse af Herredskirke-L.-Løjtofte og Vesterborg, gennemskæres af Nakskov-Kragenæs Banen, der blev aabnet i 1914; den gaar i en stor Bue fra Købstaden op til Kragenæs, Overfartsstedet til Fejø.

NAKSKOV LANDSOGN

KØBSTADEN har for Landsognet spillet samme Rolle som Gøgeungen i Gærdesmutterens Rede. Efter at være udrugget har den graadige Unge taget saa voldsomt for sig af Retterne, at det meste af Redens oprindelige Indhold er gaaet i Slughalsen. Naar Reden er opbygget, ved vi ikke; vi ved kun, at Landsognet fjernt i Middelalderens Mørke begyndte sin Tilværelse som et selvstændigt Kirkesogn med det velklingende Navn: *Krogshølle*. I Sognets sydvestlige Hjørne laa en lille Flække, der hed Nakskov. Det var Gøgeungen. Den voksede brødt og en skønne Dag blev den ophøjet til Købstad og fik sine Enemærker udskåret af Modersognet. Det var Begyndelsen paa den Tragedie, der hedder Krogshølle Kirkesogn. Ganske vist var det ingen stor Mundfuld, der ved dette første Udsnit af Modersognet gik i Gøgeungens Hals, vel næppe andet og mere end det Areal, der laa indenfor den langt senere etablerede Fæstningslinie. Men det var ogsaa kun en Begyndelse. Efterhaanden som Byen voksede, steg dens Appetit paa Jord; alle de omliggende Sogne, Branderslev, Vestenskov og Krogshølle maatte være med at fylde dens stadigt gabende Svælg, men baade Moder- og Broderparten maatte Krogshølle afgive. Ungen slugte endog dens Kirke og gabede tilsidst tværs over hele Reden, saa der af det engang saa afrundede Kirkesogn kun blev to fra hinanden adskilte Stumper tilbage. I halvfjerde Hundrede Aar har

disse to løsrevne Lemmer ført en Tilværelse som fattig Per Eriksen udenfor Stormandens Dør. De har siden kun haft det Ønske, at Købstaden, der aad det øvrige, ogsaa vilde sluge dem, og naar dette Ønske om føje Tid (1. April 1921) er gaaet i Opfyldelse, er Retfærdigheden — i al Fald historisk set — sket Fyldest, og Tragedien om Gærdesmutterreden og Gøgeungen omsider udspillet.

Krogshøllens Fornedrelse blev officielt dokumenteret, da det fra at være Kirkesogn blev reduceret til Anneks under Nakskov. Aarstallet for dette første Trin nedad kendes ikke, men de følgende er lette at tidsfæstne. Baade Anneksværdigheden og Kirken blev ved et kongeligt Magtbud udslettet af Tilværelsen i 1539. De sidste Dage af Juli i nævnte Aar opholdt Christian III. sig paa Maribo Kloster. Herfra udstedte han den 30. Juli et Brev, hvori det hedder:

Vi Christian o. s. v. hilser eder Bønder og Tjenere, som bygge og bo udi Krogshølle Sogn, kærligen med Gud og vor Naade. I skal vide, at Os elskeligen Hr. Per Boesen*), Sognepræst udi Vor Købstad Nakskov, har været her og for Os berettet, hvorledes han nogen Tid haver holdt Eder en Capellan til

*) Peder Boesen, den første lutherske Sognepræst i Nakskov, var født i Skovhølle i Købelv Sogn og havde studeret i Tyskland, hvor han havde indsuget „Luthers kætterske Lære“. Efter sin Hjemkomst blev han Kapellan hos den katolske Sognepræst i Nakskov, Søren Olsen. Peder Boesen satte sig op mod Sognepræsten og prædikede Luthers Lære for Menigheden, der fulgte ham, saa Søren Olsen maatte fortrække.

Krogshølle Kirke, og at han det nu ej længere kan gøre og at I ej formaa selv at holde samme Capellan. Da samme Krogshølle Kirke, som er Anneks til Nakskov Kirke, nu skal nedbrydes, saa bede Vi Eder alle og særdeles strengeligen byde, at I herefter søge Nakskov Kirke som Eders rette Sognekirke, gørende og givende, Sognepræsten i Nakskov, hvad I tilforn Sognepræsten i Krogshølle Kirke gjort og givet haver. Han skal prædike og lære Eder Guds rene Ord, og gøre Eder, hvad en Sognepræst sit Sognefolk er pligtig at gøre.

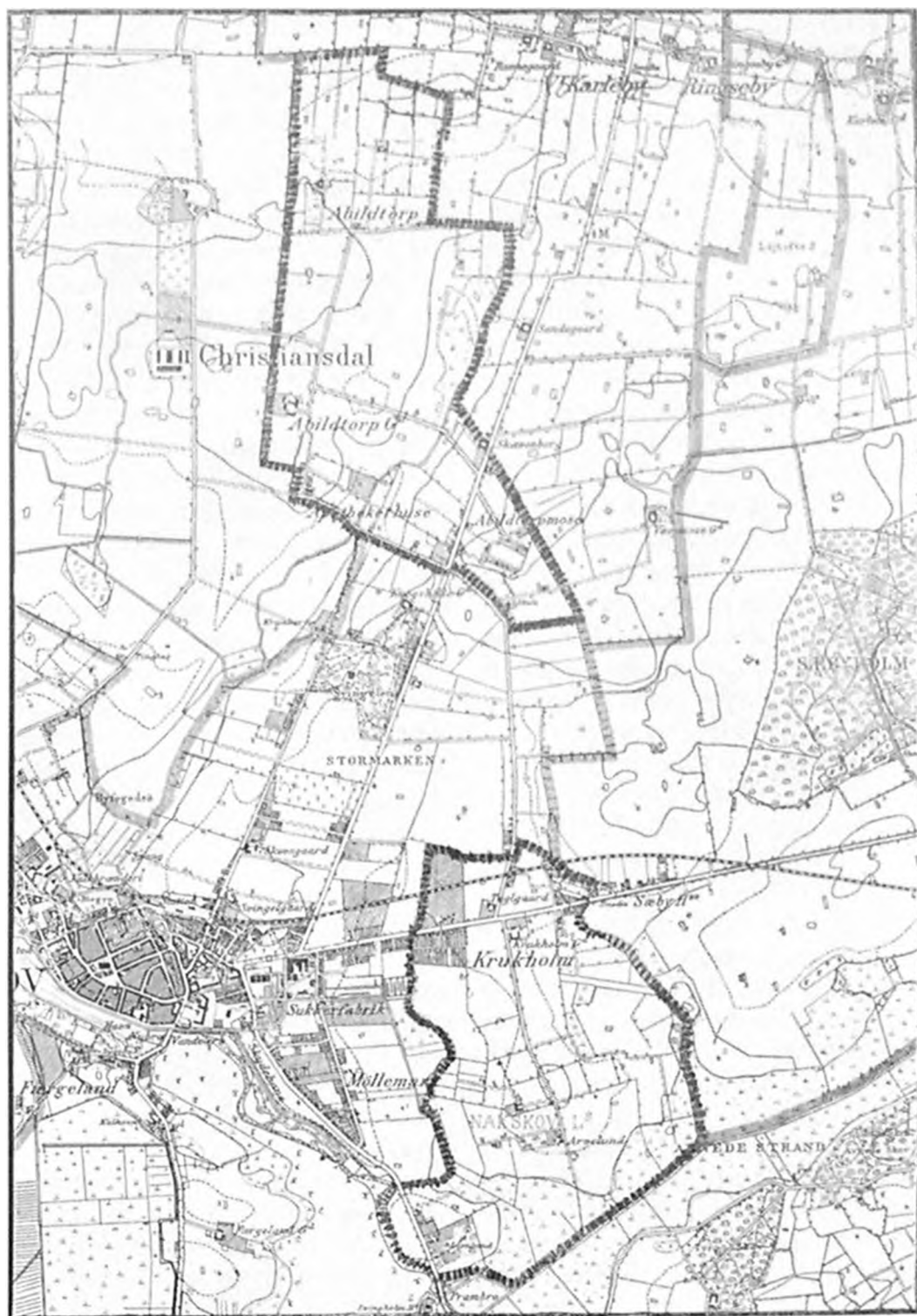
Nedbrydelsen af Krogshølle Kirke og Sognets gejstlige Indlemmelse i Nakskov skulde altsaa ifølge dette Kongebrev, skyldes Sognefolkernes Ønske om at spare Udgifterne til Underholdning af en Præst. Det ser jo rigtig pænt ud. Men i Virkeligheden var Forholdet noget anderledes. Kronen havde nemlig ved Reformationen tilrevet sig Hovedparten af Kirkernes store Rigdomme og bar derfor ogsaa Skylden for Præsternes usle Kaar. Den letteste og simpleste Maade, hvorpaa disse kunde bedres, var at indskrænke Præsteembedernes og Kirkernes Tal, og denne Udvej greb man altsaa her.

Den 31. Juli 1539 udstedte Christian III. et nyt Brev, hvori den i Brevet fra den foregaaende Dag bebudede Nedbrydelse af *Krogshølle Kirke* blev fastslaet. Det skete paa den Maade, at Nakskov Borgere fik Ret til at nedbryde Kirken og anvende Materialerne til Opførelsen af en Fæstningsport og til Udbedringen af Langebro, der gik fra Bybrostræde over til Færgelandet og dannede Forbindelsen mellem Sønderherreds vestligste Sogne og Byen. Krogshølle Kirke

har ligget paa Banken Nordøst for Svingelen mellem Løjtoftevej og Skolevej. Ved Dybdepløjning over Banken kan man endnu opløje Munkestensrester, og der er stor Sandsynlighed for, at man ved en Udgravning kunde faa et tydeligt Rids af den for snart 500 Aar siden nedrevne Landsbykirke.

Efter at den gejstlige Udsettelse af Krogshølle Sogn var fuldbyrdet, kom Turen til Sognets materielle Værdier. Aarstallene 1550, 1555 og 1577 betegner de næste Trin i Sognets gradvise Udsettelse. Kronen ejede en Del Jord i Sognet, bl. a. det meste af Landsbyen Krogshølle og en Del af Gaardene i Landsbyen Skalkenæs. I 1550 gav Kongen den opblomstrende Købstad og Fæstning Ret til frit at benytte disse Jorder i 10 Aar mod at betale Landgilde af dem. I 1555 blev de 10 Aar forhøjet til 20, og i 1577 blev Jorderne helt indlemmede i Købstaden, idet Kronen overdrog Nakskov-Borgerne dem som bestandig Ejendom, dog skulde der fremdeles svares Landgilde af dem. Samtidig fik Borgerne Lov til at nedbryde Gaardene paa disse Jorder.

Det var en frygtelig og helt meningsløs Lemlæstelse af Krogshølle Sogn, som derved skete, thi det blev ikke alene halveret, men ovenikøbet delt saa uheldigt, at det tilbageblivende, som omstaaende Generalstabskort viser, udgjorde to fra hinanden adskilte Stykker, idet Krogshølles Jorder laa imellem Landsbyen Abildtorpes og den tilbageblivende Del af Skalkenæs (Krukholms) Jorder. For Nakskov var det en stor Gevinst, idet Gaven omfattede de bety-

delige Arealer, der nu gaar under Betegnelsen Møllemarken, Stormarken og Svingelsmarkerne; endelig fulgte Svingelsskoven med som en -- navnlig i de senere Tider — højt skattet Tilgift.

I det gamle Krogsbølle Sogn laa som nævnt 3 Landsbyer, nemlig *Krogsbølle*, *Skalkenæs* og *Abildtorpe*. Krogholm eller Krukholm er af langt senere Oprindelse.

KROGSBØLLE By, der har givet Sognets Navn, er antagelig opstaaet i Tiden omkring Kristendommens Indførelse her i Landet. Endelsen -bølle, der gaar igen i mange Landsbynavne, kommer af Ordet Boel, d. v. s. et saa stort Stykke Jord, som i Oldtiden var nødvendig til Ophold for en fri Bonde med Familie. Krog er en lille Omskrivning af Oldtidsmandsnavnet Krok, og Navnet Krogsbølle betyder altsaa Kroks Boel eller Ejendom. Landsbyens Jorder omfattede de Arealer, der ligger mellem Byfogedsoen og Skolevej og nu har Betegnelserne Svingelsmarken og Stormarken, og et Sted paa disse Arealer har Krogsbølle By altsaa ligget. For ad Slutningernes Vej at paavise denne Beliggenhed nærmere, maa vi bl. a. se lidt paa Retningen af de ældste Veje i Byens Nærhed.

Udkørslen gennem Sønderport for Enden af Søndergade gik tvers over den nuværende Gaardsplads i Firmaet T. G. Krøyers Ejendom. Naar man var kommet over Graven og Øst om det Morads, der her gik i et med den, drejede Rødbyvej — ganske som nu — brat af mod Syd. Den nuværende Maribovej fra Nakskov til Sæbyholm er derimod kun godt et Hundrede Aar, og Løjtoftevej fra Sukkerfabriken til Abild-

torpe kun godt et halvt Hundrede Aar gamle. I Nakskov Kortarkiv findes et Matrikelkort fra 1805, hvorpaa de gamle Veje, man den Gang endnu kendte, er antydet. Ved Hjælp af dette Kort og med Støtte i Matrikelarkivets Kort er det ikke vanskeligt at oprække de gamle Veje, hvilket er gjort paa omstaaende Skitse. Medens Rødbyvej drejede brat af mod Syd fortsatte Maribovej fra Søndergadeporten mod Nordøst. Det Stykke Vej, der fører ned til Andelslagteriet — og som har faaet det intetsigende Navn „Landmandsvej“ er en Stump af den gamle Maribovej. Herfra drejede den mod Øst, omtrent i den Retning Jernbanen nu gaar, gik saa mod Nord og drejede for Enden af den Markvej, der nu gaar i Fortsættelse af Brückersvej, mod Øst. Den nuværende Skolevej Nord for den gamle Maribovej var den gamle Løjtoftevej. Maribovej fortsatte videre Øst paa; her findes endnu en Levning af den i Form af Gangstien ned til Sæby og mellem de bageste Husrækker i denne By ligger et andet Stykke af den gamle Landevej ret uberørt af det svundne Aarhundrede.

Omstaaende Skitse viser tillige, at der paa de gamle Kort findes Antydninger af en Vej, der fra Knækket paa den gamle Maribovej udfør Brückersvejs Forlængelse gik ret i Nord op mod Krogsbølle Kirkebanke. Allerede for over et Hundrede Aar siden var den sunket ned i en Markvejs Rang og mundede da af praktiske Hensyn ud i Skolevej nedenfor Banken. Oprindelig — d. v. s. før Skolevej eksisterede — har den sikkert ført op over Banken forbi

De gamle Veje er optrukket med ——— Linier. De i dette og forrige Aarhundrede anlagte nye Veje med - - - - - Linier og Jærnbanelinien med ———. Korset angiver Stedet, hvor Krogsbølle Kirke har ligget.

Kirken, og det er da højst sandsynlig, at Krogsbølle By har ligget ved denne Vej paa begge Sider af Kirken, idet Krogsbølle „Landsbygade“ er gaaet tværs over den nuværende Løjtoftevej og over til den allerældste Færdselsvej Nordfra til Nakskov. Den oprindelige „Løjtoftevej“ er da ikke Skolevej, der for et Hundred Aar siden kaldtes den „gamle“, men en endnu ældre Vej, der i Fortsættelse af den nuværende Svingelsvej førte Nord paa og et Sted indenfor Abildtorpes Grænser gik i et med den nuværende Løjtoftevej. Ræsonnementet, der fører til denne Formodning, er følgende:

Nakskov Fæstning havde tre Porte. Betydningen af de to er paa Forhaand givet. Søndergadeport optog Færdselen fra Maribovej og Rødbyvej, og Vejlegadeport var Indkørsel for Vejen fra Taars Færge og fra det nordvestlige Opland. Men hvad Betydning havde Tilegadeport? Derom véd vi intet. Men at den ikke var anlagt for at Beboerne i de nærmeste Gader bekvemt kunde komme udenfor Volden og trække frisk Luft, siger sig selv. En Fæstningsport med tilhørende Bro over Graven kostede meget baade i Anlæg og Vedligeholdelse og var tillige et udsat Punkt i Voldlinien, der krævede særlige Forstærkningsanlæg. Følgelig blev Porten kun bygget, naar Færdselsforholdene krævede det, eller med andre Ord, naar en af de vigtigere Færdselsveje til Byen mandede ud paa dette Sted. Saaledes maa det ogsaa have været ved Anlægget af Tilegadeport; den maa have dannet Indkørslen fra en stærkt befærdet Vej, der satte Byen i Forbindelse med dens nordlige og

nordøstlige Opland. Fra Tilegadeport har denne Vej gaaet i Retning med Svingelsvej, — hvis ældre Linier er angivet paa Skitsen — følgende denne Vest om Svingelen og derfra videre Nordpaa ud i Løjtoftevej. Længe efter Nedrivningen af Krogsbølle By beholdt denne Vej sin Betydning; thi da Christian IV udvidede Christian III.s Fæstningslinie om Nakskov i Aarene 1628—1648, blev der ogsaa i den nye Voldlinie bygget en Tilegadeport. Først 1726 blev Porten nedrevet, formodentlig fordi den daværende Svingelsvej nu havde tabt sin Betydning og faaet en Afløser i den da nyanlagde Løjtoftevej, der nu kaldes Skolevej. Paa Skitsen finder man, som før nævnt, den gamle Svingelsvej bugtende sig ud i Retning med den nuværende og løbende bag om Svingelen og Mosen og rundt om Foden paa Krogsbølle Banke. Vejen er paa det Tidspunkt sunket ned til at være en almindelig Markvej; dens Fortsættelse op over Krogsbøllegaardens Jorder er afbrudt og inde ved Byen munder den nu ikke ud i Tilegade, men fører hen til Indkørslen til Søndergade.

Krogsbølle By gled ud af Tilværelsen, da Nakskov Borgerne 1577 fik overdraget dens Jorder og Ret til at nedrive dens Gaarde, men Navnet Krogsbølle blev dog bevaret som Betegnelse for Jorderne paa den tidligere Kirkebanke, der sandsynligvis ogsaa var den foruds Landsbys Plads.

SKALKEN ÆS var ikke noget særligt flatterende Bynavn; thi Skalk var gennem hele Middelalderen og langt op

i den nyere Tid Betegnelsen for Skarnsfolk: „Tyve og Skalke“, blev altid sammenstillet i daglig Tale. Hvorfor Skalke-navnet er knyttet til Næsset i det gamle Krogsbølle Sogn er ikke godt at vide og ikke værd nu at spekulere over, da det hele dog kun kan blive tomt Gæsteri. Næsset eller rettere Dobbelt-næsset, som her er Tale om, laa i Sognets sydøstlige Hjørne. Det første og mindste Næs fremkom ved, at Fjorden paa den ene Side skar sig ind mellem den nuværende Nybrogade og det første Stykke af Rødbyvej, og paa den anden Side gik ind bag om den nuværende Hardenbergvej. Det andet Næs laa mellem sidstnævnte nu tørlagte Indskæring og den Fjordarm, der kaldes Aunede Strand. Skal vi finde Beliggenheden af Skalkenæs By, maa vi atter ty til de gamle Vejkort. Man vil paa Skitzten se en Vej, der fra Rødbyvej skærer sig ind over Sukkerfabrikens nuværende Grund og videre ud til Vejen, som nu fører til Arvelund, men som oprindeligt kun var en Markvej ud til Skalkenæs-bøndernes Overdrøv og Fjordenge. Mellem de saakaldte „Skottes Huse“ i Krukholm er endnu bevaret et Stykke af denne mange Aarhundreder gamle Vej, der Syd for den nuværende Maribovej løber parallelt med denne. Her har Skalkenæs By utvivlsomt ligget. Byen blev jo delt, da Nakskov Købstad i 1577 sammen med Krogsbølle fik overdraget Kronens Gaarde i Skalkenæs. Nakskovs Part blev indlemmet i Købstaden, men den tilbageværende Part af Skalkenæs By vedblev at høre under Landsognet og kan følges gennem et helt Aarhundrede

derefter. Følgelig maa Skalkenæs By have ligget, dels paa Købstadens i 1577 erhvervede Grund i Krukholm, dels paa Landsognets tilstødende Grund. Antagelig er der ved Nakskovs Ovrtagelse af Kronens Gaarde i Skalkenæs sket en Slags Magelæg; i al Fald fik Købstaden sin Jord samlet paa det inderste af de før nævnte Næs, der senere fik Navnet Møllemarken. De Gaarde, der kom under Nakskov, er nedrevet sammen med Krogsbøllegaardene. De tilbageværende Gaarde kan, som før nævnt, følges et langt Stykke frem i Tiden. I „Perlestikkerbogen“ nævner Anders Perlestikker i sine Optegnelser over de Bønder, som ydede ham Tiende, Skalkenæs Side om Side med Abildtorpe. Han opfører og navngiver 4 Bønder og to Husfolk, det er hele Landsbyen. I Matriklen fra 1688 anføres kun 3 Gaarde, men 5 Huse i Skalkenæs. Naar det gamle Landsbynavn er forsvundet kan ikke nærmere paa-vises, antagelig er det sket i Lobet af det 18. Aarhundrede ved at Navnet Krogholm eller Krukholm har fortrængt Skalkenæs-Navnet; det findes derfor — i Modsætning til Krogsbølle — heller ikke paa de gamle Kort.

ABILDTORPE Bynavn er nu nærmest knyttet til den Samling Huse, der ligger ved Løjtoftevej umiddelbart udenfor Nakskovs hidtidige Grænse; men Bondebyen har ligget længere mod Nordvest ved Vejen gennem den lange Arm af Sognet, som i Nord strækker sig op mellem Branderslev og Herredskirke Sogne. Navnet tyder paa, at Abildtorpe hører til vore yngre Landsbyer;

men yngre betyder ganske vist i denne Forbindelse, at Byens Oprindelse „kun“ ligger op imod et Tusind Aar tilbage eller i al Fald næppe senere end Valdemarstiden. By-Endelserne -torp og -strup fortæller, at disse Byer er Udflyttere, d. v. s. de er affødt af ældre Byer, hvorfra en Familie, da Pladsen blev for trang, er tyet ud til Overdrevens uopdyrkede og kratbevoksede Græsgange, hvor den har taget fat paa Rydningsarbejdet, og efterhaanden er der saa rejst en ny By. Abildtorpe er da formodentlig en Datter af Krogsbølle. Ordet Abild har næppe i denne Forbindelse noget med Æble at gøre, men er antagelig afledt af et gammelt Mandsnavn, der maaske er baaret af den første Udflytter.

Abildtorpe var i Middelalderen et lille Kronlén, et af de saakaldte Birker, der mod visse Afgifter blev givet Adelsmændene i Forlening eller overladt dem i Pant for Penge, de laante Kronen. 1450 var Adelsmanden Briecius forlenet med Abildtorpe Birk, 1500 havde Lensmanden Johan Fikkese den og 1505 gik det over til hans Enke, Fru Margrethe. Da Engelsborg i 1510 blev oprettet, lagdes Abildtorpe Birk ind under dette nye Len; men det nævnes dog flere Gange senere; 1525 faar Niels Vincent Lunge saaledes Brev paa Abildtorpe Birk og Vesternæs, og 1555 faar Peder Oxen baade Halsted Kloster, Abildtorpe Birk og flere andre Birker at nyde uden Afgift. I Perlestikkerbogen angives, at der (1618—28) bor 8 Bønder og 3 Husfolk i Abildtorpe. I Matriklen af 1664 er Abildtorpe opført med 8 Fæstegaarde,

„Annekspræstegaarden“, 2 Husmænd og Degneboligen. Ifølge en Takseringsbog i Nakskov Arkiv boede der i 1682 6 Mand (Bønder) i Byen. Abildtorpegaard, der senere skal omtales, har slugt de fleste af Abildtorpes gamle Bøndergaarde, saa der tilbage af den gamle Bondeby nu kun findes to Udflyttergaarde, *Sognefogedgaarden* paa 45 Td. Ld. og *Forældres Minde* paa 27 Td. Ld.

I Abildtorpe ligger en *Kommuneskole*, der er opført 1901 og har to Klasseværelser, hvert med Plads til ca. 40 Børn — samt Bolig til Læreren og til Forskolelærerinden. Til Skolen hører et nyt, stort Gymnastikhus og et Jordtilliggende paa 5 Skpr. Land. I Abildtorpe ejede Kommunen tillige et *Fattighus* med en Grund paa ca. 1 Skp. Land. Huset, der er opført 1840, benyttedes 1918—20 til Husvildeasyl; der var indrettet 4 Lejligheder, hver bestaaende af en Stue med Adgang til fælles Køkken for hver to Familier. Baade Fattighuset og et i 1918 erhvervet mindre Hus, der ogsaa benyttedes til Husvilde, blev før Landsognets Indlemmelse i Købstaden solgte.

KRUKHOLM, der tidligere ogsaa kaldtes Krogholm, nævnes ikke i det 16. og 17. Aarhundrede, og Navnet er antagelig fra en senere Tid; det er ikke fremkommet ved en Forvanskning af Krogsbølle, thi som før paavist ligger Krukholm ikke paa Krogsbølles Grund. De før nævnte Gaarde i det gamle Skalkenæs er som omtalt gledet ind under det nye Navn Krogholm. Byen bestod af 3—4 Gaarde og nogle Huse.

Ved Udskiftningen blev et Par af Gaardene udflyttede. I den nyere Tid har Krukholm -- i Forening med den tilstødende Del af Købstadens Grund -- udviklet sig til et Arbejderkvarter til Nakskov By. I denne Del af Landsognet ligger Gaardene *Lienlund*, (der senere skal omtales) med oprindelig 60 Tdr. Ld., *Krukholmgaard* med 60 Tdr. Ld., *Teglgaard* med 44 Tdr. Ld., *Arvelund* med 50 Tdr. Ld. og *Provstelund* med 34 Tdr. Ld. De fire førstes Jorder ligger delvis i Nakskov Kommune og er af denne købt til Bebyggelse.

I Krukholm ligger et *Asyl* med Plads til 40-50 Børn. Det er oprettet 1906 ved frivillige Gaver.

Kammerjunker Malthe Brunn og Hustru, Lienlund, dannede Grundfonden ved en Ga-

ve paa 10,000 Kr., hvis Renter anvendes til Asyls Drift. I Sommeren 1905 afholdtes et Marked i Svingelen, der gav et Overskud paa 5800 Kr. For denne Sum købte man et Hus med Have i Krukholm og omdannede det til Asyl med Bolig for Asylmoderen. Amdsraadet, Nakskov Landsogn, Sukkerfabrikerne, Lollands Spare- og Laanbank samt det Raben-Levetzauseke Fond yder aarlige Tilskud til Driften. Bestyrelsen, der bestaar af 5 Medlemmer, hvoraf Sogneraadet oprindelig har valgt de 3, supplerer sig selv; Kapellanen i Nakskov er født Medlem.

ABILDTORPEGAARD nævnes langt tilbage i Tiden; den har dog næppe nogensinde været en Adelsgaard, men derimod en Del af Abildtorpe Birk. Senere gik den over i privat Eje, kom 1686 atter under Kronen og blev lagt ind under Lundegaard (Christiansdal), 1804 blev den frasolgt sammen med Christiansdals øvrige Bondegods. Den var da reduceret til en Bondegaard paa 8 Tdr. Hartkorn, men i Aarene 1820-50 blev forskellige mindre Gaarde paa 1, 2 og 3 Tdr. Hartkorn købt og sammenlagt med den, saa Abildtorpegaards samlede Hartkorn løb op til 17 Tdr. Blandt disse indkøbte Gaarde var Matr.-Nr. 1 i Abildtorpe paa 3 Tdr. Hartkorn, i Matriklen af 1664 betegnet som „Annekspræste-

ABILDTORPEGAARD

gaard", endnu i 1820 er den Arvefæstegaard under Nakskov Præsteembede. Dens Arvefæsteafgift, der beløber sig til 20 Tdr. Byg om Aaret og 200 Kr. ved hvert Ejerskifte, gik ved Handelen over paa Abildtorpegaard, hvor den stadig hviler. Siden Gaarden fik sin nuværende Størrelse, er der ifølge Pantebøgerne i Nørre Herreds Arkiv sket følgende Handelen med den: Chr. Bjørn solgte den 1852 til Henrik Andersen for 24,000 Rigsdaler med 10,000 Rigsdalers Udbetaling. Arealet var ca. 160 Tdr. Land. Henrik Andersen solgte den 1861 til Rasmus Schousbo fra Tjørneby

for 48,000 Rigsdaler, hvoraf 13,000 kontant. I 1877 solgte Schousbo den til Bernhard Rasmussen fra Langeland for 130,600 Kr., deraf 10,600 for Besætning og Inventar. Pantegælden var da 105,000 Kr. Formodentlig har Schousbo opført det nuværende ret herskabelige Stuehus. 1878 byttede Bernhard Rasmussen Gaarde med H. P. J. Christiansen i Halsted; Abildtorpegaard blev vurderet til 128,000 Kr. og Gaarden i Halsted til 80,000 Kr. — formodentlig er Værdien af Hensyn til Stempelskatten sat saa lavt som muligt —. Rasmussen fik altsaa 48,000 Kr. i Bytte. 1883 solgte Christiansen Abildtorpegaard for 183,000 Kr. til Jørgen Jørgensen; denne solgte Gaarden igen 1895 for 136,000 Kr. Kobekontrakten blev transporteret flere Gange, bl. a. til C. A. Thomsen, der endelig transporterede den til Bygmester Mads Andersen, som faa Aar efter kørte fast i sine Forpligtelser, og Abildtorpegaard blev derfor den 26. April 1902 stillet til Tvangsauktion. Ved denne blev Forvalter Kronmann, Christiansdal — der havde afkøbt Købmand K. Knudsen, Nakskov, en Obligation i Gaarden paa 8000 Kr. —, højstbydende med 100,100 Kr. og lod sig derefter, som ufyldstgjort Panthaver, Gaarden udlægge. I 1918 solgte Kronmann Gaarden for 295,000 Kr. til Forpagterne Madsen og Jessen, som efter at have frasolgt 5 Tdr. Land — de saakaldte Moselodder bag Abildtorpe Huse — atter solgte den til Proprietær Musse for 305,000 Kr. I Maj 1920 overdrog Musse Gaarden til sin Svingerson, Proprietær Borella. Købesummen opgives til 350,000 Kr.

Gaardens Areal er 158 Tdr. Ld., deraf 10 Tdr. Eng. Ejendomsskylden er 213,300 Kr. Jordværdien alene 154,400 Kr.

LIENLUND er som Gaard betragtet uden større Interesse, men Banken, hvorpaa den ligger — der oprindeligt var en lille Ø i Nakskov Fjord — har i ældre Tider spillet en vis Rolle i Færdselsforholdene. Øens allerældste Navn var *Svinholm*; dets Oprindelse er ikke vanskeligt at paapege. Skalkenæs Bønder har uden Tvivl haft deres Svin gaaende „paa Olden“ i Skoven, der dækkede Holmen, deraf Navnet. Svinholm var for adskillige Hundrede Aar tilbage ved en Bro over Fjordarmen forbundet med Rødbyvej. Broen bar efter Holmen Navnet *Svinholmsbro* og omtales gentagende Gange i Kancellibrevene fra 1536—1580. Det fremgaar af disse Breve, at Broen er bygget ved Regeringens Foranstaltning for at lette Færdslen fra Rødby og Sønderherreds sydlige Sogne til Nakskov; de paagældende Sogne maatte saa til Gengæld udrede nogle Afgifter til Broens Vedligeholdelse, det saakaldte Brokorn. Det synes at have været almindeligt, at Nakskov, dens Borgmester eller Byfoged oppebar dette Brokorn mod at holde Broen vedlige. 1540 fik Borgmester Laurids Ulf saaledes „Brev paa Broen for Livstid“ mod, at han skal „holde samme Bro ved god Bygning og Magt“. Borgmester Ulfs Livstid synes ikke at være bleven lang; thi 5. December 1547 faar Nakskov Borgere Brev paa Svinholm Bro: De skal oppebære, hvad Korn og anden Rettighed, som ligger

dertil, mod at holde Broen vel færdig med gode Reche (Rækværker) paa begge Sider og med varig Bygning. „saa den rejsende Mand ikke lider nogen Skade der“. I 1567 gaar Broen atter over til Byfogden, senere endog til hans Enke.

1685 er Broen forsvunden og erstattes nu med en Trækpram; thi den 27. Oktober dette Aar faar Holger Vulf for sin, sin Hustrus og sit Barns Levetid Privilegium paa at drive den Pramfærge, han har indrettet ved Svinholm i Stedet for den tidligere Bro. Færgen, der var stor nok til at en forspændt Vogn kunde køre ud paa den, blev trukket over ved Reb. Privilegiet gav Færgeejeren Ret til at afkræve 1 Sk. for hver Person og 2 Skilling for hver Vogn, der blev færget over. Desuden skulde de store Gaarde i Sønderherred aarlig yde ham en Hvedeaftgift, det saakaldte „Pramkorn“, samt Kørsel en Gang om Aaret til Færgens Reparation. Holger Vulf byggede sig en Gaard paa Holmen, der fik Navnet Pramgaarden og efterhaanden skiftede Holmen Navn, idet Svinholm i daglig Tale ændredes til Pramholm. Baade Gaard og Privilegium gik fra Holger Vulf i Arv til Sønnen, Christopher Vulf, der 1719 udnævntes til Birkedommer ved Halsted Klosters Gods. Indehaverne af Pramprivilegiet var ikke altid lige omhyggelige med at holde Færgen ordentlig vedlig og 1766 er det blevet saa galt, at Gaardene under Paaberaabelse af Prammens slette Vedligeholdelse nægter at yde baade Pramkorn og Kørsel af Sten og Tømmer til Nedkørselens og Prammens Vedligeholdelse. Færgemanden, der i Stift-

amtets Skrivelser fornemt kaldes „Transporteuren ved Pramholms Færgested, Søren Bay Tønnesen“ klager til Amtmanden, der henviser ham til at fore Proces mod de Genstridige og 11. December 1767 faar Tønnesen fri Proces til Inddrivelse af det i 1766 forfaldne Pramkorn. Gennem Processen fik han sit Brokorn og samtidig Paalæg om at holde sin Pram ordentlig vedlig.

I Begyndelsen af forrige Aarhundrede blev Prammen afløst med en Vejdæmning og en Bro, hvor Kørende og Ridende gennem et halvt Hundred Aar maatte erlægge Bropenge for at komme over. Broen bevarer — trods flere Ombygninger — i sit Navn „Prambroen“ Mindet om sin Oprindelse. Pramholmgaard fik derimod endnu en Gang Navneforandring og erholdt det langt finere klingende, men ret meningsløse Navn „Lienlund“. Det gamle, oprindelige Navn Svinholm gik i Arv til den lille Naboholm, som tidligere hørte under Lienlund, men ligger i Aunede Sogn. I den allersidste Tid har man ogsaa afskaffet Svinholm-Navnet for denne Plet — Ø er den ikke mere — og erstattet det med Generalstabskortets fejlagtige, men meget finere klingende „Svingholm“.

KOMMUNEN har (1920) 756 Indbyggere; dens samlede Areal er 540 Tdr. Ld. deraf 92 Tdr. Land Eng og 6 Tdr. Land Skov. Der er ialt 119 Ejendomme; foruden de forannævnte 8 Gaarde er der 3 Parcelsteder paa over 10 Tdr. Land, 10 Husmandsbrug paa over 2—3 Tdr. Land; Resten er Huse med Haver paa højst 3 Skpr. Ld.

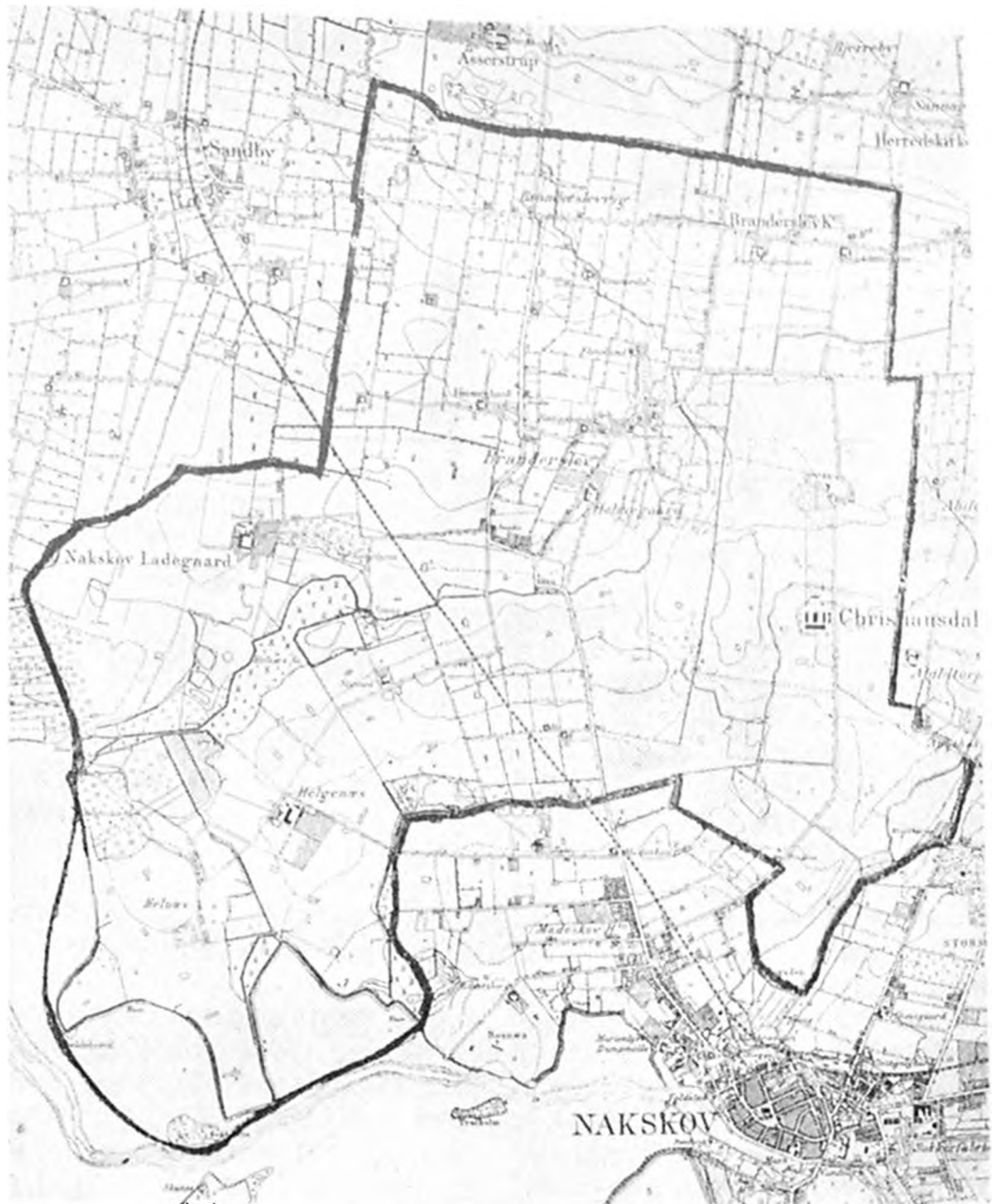
BRANDERSLEV SOGN

ANNEKS til Nakskov er den Betegnelse, der i topografiske Beskrivelser stadig heftes til Branderslev Sogn, og i den offentlige Bevidsthed stiller dette rent gejstlige Samhørighedsforhold Branderslev i Skygge bag Købstaden. Nuvel, materielt set er Branderslev en lille Kommune i Sammenligning med Nakskov; men der er dog e et Omraade, hvor Købstaden end ikke naar Anneks-Sognet til Skuldrene; det er med Hensyn til Alders Værdighed eller historisk Ælde. Navnet Branderslev fører os langt tilbage i Hedenold, mange Aarhundreder før Købstaden fik syet sit Svøb. De Byer, der har Endelsen -lev i Navnet, hører nemlig til de allerældste i Landet; thi de betegner den første Bebyggelse i Danmark. For deres Tid havde Oldtidsfolket ikke faste eller vedvarende Boliger; en Slægt eller Stamme tog en Egn i Besiddelse og flyttede indenfor den fra Sted til Sted. Først da Jorden gennem lange Tidens primitiv Dyrkning var ryddet og frugtbargjort efter hine Tidens Krav, opslog Høvdingerne faste Boliger og gav den Jord, de tog i Besiddelse, deres Navn, hyppig med Tilføjelsen af Endelsen -lev for dermed at betegne, at den tilhørte dem og skulde gaa i Arv til deres Slægt. Den Høvding, der tog Jord i Branderslev, har baaret et af Oldtidsnavnene Brand, Brande eller Brander — antagelig det sidstnævnte. Hvor naar skete det? Derom ved vi kun, at den faste Bebyg-

gelse i Danmark er begyndt længe før Kristendommens Indførelse, maaske er den, og dermed Branderslev, meget ældre end vor Tidsregning. I skriftlig Overlevering træffer vi først Branderslevs Navn et Tusind Aar senere nemlig i Valdemar Sejers Jordebog. Det skrives der Brandæslæf, senere møder man ofte Formen Brandersloff, undertiden ogsaa Brandeslow.

Sognet strakte sig oprindeligt helt ind til den nuværende Vejlegadebro, der den Gang hed Vejlen d. v. s. Oversvømmelsen, der forbandt Fjorden med Byfogedsøen, som oprindeligt har været en Arm af Fjorden og som saadan dannede den naturlige Sognegrænse. Sin nuværende Grænse mod Nakskov fik Branderslev, da Erik Glipping i 1266 skænkede hele det store Areal, der den Gang hed Mare Skov — senere Madeskov — til den opblomstrende unge Købstad.

Det gamle Branderslev Sogn afveg, hvad Vand og Skov angaar, ikke saa lidt fra det nuværende. Fjorden skar sig flere Steder dybt ind i Sognet og dannede Rosnæs (der 1266 kom under Nakskov) og Hellenæs. Nord for sidstnævnte Næs gik Fjordindskæringen Syd om Nakskov Ladegaard omtrent helt op til Branderslev By. Da de første beskedne Diger rejstes for Aarhundreder siden, blev det inderste af denne Indskæring til en Indsø, som kaldtes Ladegaards Sø (paa Generalstabskortet

Sognets oprindelige Grænse findes let ved at følge Renden gennem Byfogedsøen udover Vejlegadebro til Fjorden. Man faar da en klar Forestilling om det betydelige Udsnit, der 1266 skete til Fordel for Nakskov.

Helnæs Sø). Efter et af Matrikelarkivets Kort fra 1777 over Nakskov Ladegaard havde Søen endnu paa den Tid en ret betydelig Udstrækning. Dens Omfang mindskedes dog efterhaanden og da den i 1875 efter Opførelsen af det nye Dige helt blev torlagt, var dens Areal svundet ind til ca. 74 Td. Ld.

Hele den søndre Del af det gamle Branderslev Sogn var dækket af Skov. Madeskov var, da den 1266 blev lagt under Nakskov, helt skovbevokset og Skoven fortsattes langt ind over Sognets nuværende Grænse. Paa Matrikelarkivets Sognekort fra 1777 er den søndre Del af Sognet mellem Nakskovvejen og Hellenæs forsynet med Smaaskovssignatur og endnu betegnet Branderslev Skov. Skovens sidste Rester er altsaa først forsvundet i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, men siden 1659, da den blev afbrændt af Svenskerne, har den vist ikke værét videre bevendt som Skov betragtet. Skoven omkring Ladegaarden har, efter det før nævnte Kort at dømme, haft en betydeligere Udstrækning Øst paa end Tilfældet nu er.

Branderslev Sogn var et selvstændigt Kirkesogn indtil 1691. Den Kommission, der af Christian V. var nedsat for at afgive Betænkning angaaende Omordningen af Kirkesognene, udtalte, at Branderslev Kald gav saa ringe Indtægter, at det ikke kunde føde en Præst, og Kommissionen indstillede derfor at lægge Branderslev som Anneks under Nakskov, og denne Indstilling blev fulgt.

I Branderslev Sogn laa oprindelig Byerne *Øster-* og *Vester-Branderslev* samt *Hellenæs*.

BRANDERSLEV's Deling i Øster- og Vester-Branderslev er af gammel Oprindelse; man finder Betegnelserne i de ældre Jordebøger, men allerede i Matriklen 1664 er de slaaet sammen til et og nævnes kun som Branderslev. I en Takseringsbog fra 1682 siges udtrykkeligt, at Øster og Vester Branderslev her tages under et. Øster Branderslev laa ved Kirkevejen, der fra Branderslev By fører op til Kirken. Den gamle Byvanding eksisterer endnu; den har ifølge Sognekortet fra 1777 ikke ligget midt i Byen, men i dens nordlige Ende. I Nærheden af den laa Degnelodden ud til Landevejen. Vester Branderslev strakte sig fra Vejsvinget ved Holmegaard og videre Nord paa, hvor Møllen laa som yderste Forpost paa vestre Side af Landevejen. I Matriklen af 1664 anføres at der i Branderslev findes 35 Gaarde og 15 Husmandssteder; af Gaardene er de 13 Ejendomsgaarde og de 22 Fæstegaarde. Matriklen giver tillige i et Ord et Billede af de sørgelige Tilstande, som raadede overalt paa Vestlolland efter Svenskekrigen. Ved en Mængde af Gaardene tilføjes nemlig i Matriklen Ordet „øde“, d. v. s. Ejeren eller Fæsteren er dræbt, rømt eller taget til Soldat, Familien omkommet eller flygtet, Besætning og Inventar røvet af Fjenden og Husene nedbrændt eller ramponerede. Endnu i 1664 altsaa 5 Aar efter Krigens Ophør, laa 9 af de 13 Ejendomsgaarde og 15 af de 22 Fæstegaarde øde og af de 15 fattige Husmandssteder laa de 11 i samme usle Forfatning. I en Antegning i Matriklen hedder det da ogsaa, at Landgildet kan ej erholdes formedelst

Sognet er ganske øde. I de følgende Aar lykkedes det at laa Gaardene saa nogenlunde paa Fode igen; men endnu i 1678 maa Kapellanen i Branderslev dog opgive sit Embede fordi „Sognet er saa øde“, at det ikke kan føde to Præster. I Nørreherreds Skattetakseringsbog for 1682—85 anføres 35 Bønder, altsaa det samme Antal som i 1664; men hvor mange af Ejendomsgaardene, der nu er sunket ned til Fæstegaarde gives der desværre ingen Besked om. Ogsaa i Matriklen for 1688 leder man forgæves efter Oplysning herom. I sit Supplement til Pontoppidans danske Atlas angiver Hoffman 1774 Antallet af Gaarde i Branderslev til 20. Udskiftningen fandt Sted 1791. I 1836 var der 18 Gaarde i Branderslev, hvoraf 2 paa 15—16 Td. Hartkorn, 3 paa 10—11 og de øvrige paa 4—8 Td. Hartkorn, endvidere var der 41 Huse med fra $\frac{1}{2}$ til 4 Td. Ld. og 14 Huse uden Jord.

I Branderslev ejer Kommunen en Skole, der er opført efter at den gamle Skole den 12. Juli 1850 var nedbrændt. Skolen har to Klasseværelser, hver med Plads til ca. 30 Børn, samt Bolig til to Lærere. Den Jord, som oprindeligt hørte til Skolen, er Tid efter anden bortsolgt; de sidste 6 Td. solgtes i 1909. Kommunen ejede indtil April 1919 tillige en *Fattiggaard* med et Tilliggende af 38 Td. Ld. De 15 Td. bortsolgtes i 1909 og 1. April 1919 solgte Kommunen Gaarden med Resten af Jorden for 46,000 Kr. Det var Planen, at Kommunen i Forening med Herredskirke-Lille Løjtøfte Kommune, skulde opføre et Alderdomshjem til Erstatning, men Pla-

nen er i al Fald i første Omgang strandet. Oprindeligt havde Kommunen kun et Fattighus, men erhvervede for et halvt Hundrede Aar siden Fattiggaarden, som den Gang var en almindelig Gaard. Den havde Plads til 8 Fattigmedlemmer og 3 Alderdomsforsørgelsesberettigede. Men 1918—19 var der kun 3 paa Fattiggaardsafdelingen og 1 paa Alderdomshjemmet. — I Branderslev By har Nakskov Kommune en Pumpestation, der dækker Størstedelen af Købstadens Vandforbrug.

HELLENÆS — der i den nyere Tid er forvansket til Helnæs, hvilken Form bl. a. findes paa Generalstabens Kort — laa i Sognets sydvestlige Hjørne og er nu for Størstedelen opslugt af Herregaarden Helgenæs. Navnet Hellenæs, der dels har omfattet Landsbyen, dels hele Næsset, hvorpaa denne laa, er sandsynligvis opstaaet af Mandsnavnet Heller. Mindre sandsynlig er Afledningen af Helle, der betyder Dynd, og i denne Forbindelse altsaa skulde hentyde til de lave, ofte overskyllede Arealer omkring Næsset.

Ifølge Matriklen af 1664 bestod Hellenæs By af 8 Fæstegaarde og 2 Husmandssteder og i Takseringsbogen af 1682—85 er Antallet af skattepligtige Bønder fremdeles 8. 1770 er Gaardenes Antal svundet ind til 6 og 1830 hedder det, at Byen forhen bestod af 4 Bøndergaarde, hvoraf de tre nu er nedbrudte og lagt under Avlsgaarden „Karenslyst“ (det nuværende Helgenæs) saa der foruden denne kun findes en Gaard i Byen, den nuværende „Søgaard“, der har et Tilliggende af ca. 90 Td. Ld.

Dr. J. H. Larsen nævner i sin 1833 udgivne lille Bog om Lolland-Falster Byen *Nebeltorpe*, der skulde være afbrændt af Svenskerne 1659 og ikke genopbygget. Her foreligger dog vist en Forveksling med *Nebeltorpegaard*, der nok har ligget paa Christiansdals nuværende Mark nedenfor *Abildtorpegaard*.

BRANDERSLEV KIRKE ligger i Sognets yderste nordøstlige Hjørne, saa adskillige af Sognebeboerne har lang Vej til den. Kirken hørte oprindeligt under *Lundegaard* (*Christiansdal*), blev senere solgt til *Asserstrup*, derefter til *Nakskov Ladegaard* og købt endelig . 1865 af Sognets Beboere for 20,000 Rigsdaler; i 1912 gik den over til at være en selvejende

Institution; dens Formue er 9000 Kr. Kirken er opført i Rundbuestil af røde Munkesten, der nu er overhvidtede. Den har oprindeligt bestaaet af Skib, Kor og den halvrunde Apsis (*Korafslutning*); senere opførtes over *Mandsindgangen* paa Skibets Sydside et *Vaabenhus* med et lavt *Taarn*. 1744 nedbrød *Baron C. F. Knuth* *Taarnet*, men lod *Vaabenhuset* blive staaende og opførte paa Skibets vestlige Ende det

nuværende større *Taarn* af *Bindingsværk*. *Vaabenhusets* svære *Graastensfundament* og dets mere end alentykke *Mure* vidner endnu om, at det oprindeligt var bestemt til at bære mere *himmelknejsende Tinder*. Under *Taget* paa *Skib*, *Kor* og *Apsis* løber en smuk *Murstensgesims* med buede *Baand*. Paa *Korets* *Sydside* ses en *tilmuret Præsteindgang*, og paa *Skibets* *Nordside* den *tilmurede*

Kvindeindgang, der ikke bærer Spor af nogen som helst *Udsmykning*. Mellem *Vestgavlens* svære *Stræbepiller* er *Mærker* af en tidligere *Indgang*.

Den nuværende *Indgang* er gennem *Vaabenhuset*, hvor man ser *Rester* af den gamle *Taarnopgang*, der nu gør *Tjeneste* som *Redskabsrum*. Den gamle *Portal* over *Indgangen* i *Vaabenhuset* er til-

BRANDERSLEV KIRKE

dels bevaret, men frembyder iøvrigt med sine faa, enkle *Profileringer* intet af særlig *Interesse*. *Baade* *Skib* og *Kor* har *fladt Loft*, det sidste prydet med *Gibsstukatur*. *Triumfbuen* mellem *Skib* og *Kor* har oprindeligt været meget bredere og er — rimeligvis for *Aarhundreder* siden — *bleven skamferet* ved en *plump Ombygning*; fra denne *hidrører* *formodentlig* ogsaa en stor *Revne* i *Muren* paa *Kirkeloftet*. *Triumf-*

buens alentykke Mur er gennembrudt fra Koret, saa der gennem den er Opgang til Prædikestolen; antagelig skyldes hele den stygge Ombygning af Korbuens det Paafund, at Præstens Opgang til Prædikestolen skulde skjules for Menigheden i Kirken.

Portalen over den tilmurede Kvindeindgang er endnu stærkere fremtrædende paa den indvendige end paa den udvendige Side af Skibets nordre Væg. Ved Indgangen fra Vaabehuset ligger en Ligsten, hvis Skrift er saa stærkt slidt, at den er aldeles ulæselig. I Korets Vægge er indmuret forskellige Ligsten, der tidligere har dækket tilsvarende Begravelser i Korgulvet, men som ved en Restavration omkring sidste Aarhundredskifte blev optaget og anbragt paa deres nuværende Plads, hvorefter Koret blev forsynet med Bræddegulv. Den ældste af Ligstenene er indmuret i Korets søndre Væg; dens Indskrift lyder saaledes:

HER LIGGER BEGRAVEN ERLIG OG
VELAGT MAND OLLUFF HIUL SOM VAR
SOGNEFOGIT HERE UDI BRANDISLØW
SOGEN I 21 AAR OG DØDE ANNO 1618
DEN 18 MARTY TIL HVIS HUKOMMELSE
OG ÆRE ANDERS BOESEN OG ANNE
HIULLS'S OLUFF HIULS FORRIGE HUSTRU
HAR DENNE STEN LADIT BEKOST. GUD
GIFVE HANNEM EN GLADELIG
OPSTANDELSE.

I den nordre Kormur er indsat en Sten med latinsk Indskrift over Præsten Georg eller Gregers Rasmussen. Gravskriften beretter, at Georg Rasmussen døde af Pest den 8. November 1619 i sin Alders 61 Aar og efter at have væ-

ret Præst i 36 Aar. I Korbuens Sidevæg mod Nord er indmuret en Ligsten med følgende Indskrift:

Herunder hviler edle og aubelstikke Matrone sal.
SIBBEU, MATHIASZIO, MORZIO, SIBBEU
barneløb i Aabenhavn Mar 1681 den 11. No-
vember og var udi Eftelst 2 Mar Gitei fødte
saa en Søn døde Anno 1702 den 23. November
paa Lundegaard hendes etterladte Husbond
edle Hrt Christen Feldtsuusen der samme-
rets hende til Hre denne Sten og Begravelse
halvt labelt befoste.

Lader hende ligge. — Ingen tørre de Been

Endelig findes i nordre Korvæg mellem de to sidstnævnte Ligsten indmuret en fjerde, der er af Marmor og er knækket over paa Midten. I Hjørnerne bærer den Evangelistemblemerne, øverst et Felt med Fremstilling af Opstandelsen, fornedet 2 Bomærker og langs Kanten Skriftstedet: „Saa haver Gud elsket Verden, at han haver skicket sin Søn den enbaarne o. s. v.“ Midterpartiet af Stenen optages af følgende Indskrift:

Denne Sten haver Cathina Rasmusbatter labelt befoste over hendes salig Mand Jacob Cornelison Forpagter paa Ladegaard, som døde den 14. Maj 1774 i hans Alders 47 Aar. Gud give ham en glædelig Opstandelse.

Jeg ligger her blandt Dødes Tal med Hre mine Been min etterladte Mage til stor Sorrig, men om min Død bli end fremmed gør fra Huus fra Sted fra Hre, Guds Forsyn bli dog følge Tal hvor du end bli.

3 Dag mig. — 3 Morgen bli.

Kirkens fornemste Prydelse er Altertavlen, et stort Billedskærerarbejde i Barokstil. Hovedfeltet, der flankeres af corinthiske Søjler, er en i dyb Relief

udskaaret og malet Fremstilling af Nadveren. Tavlen slutter foroven i et stort Vaabenskjold med Christian IV.s Navnetræk omgivet af de forskellige Provinsers Vaaben. De øverste Hjørner danner udskaarne Plader med henholdsvis Frederik den III.s og Dronning Sofie Amalies Initialer. Man kan da sikkert gaa ud fra, at Altertavlen stammer fra Tiden omkring 1650. Prædikestolen, der

antagelig skyldes den samme Kunstner, som har snittet Altertavlen, har ligesom denne mange godt skaarne Detailler, men derimod maadelige bibelske Malerier. I Midterfeltet er malet en Kristusskikkelse, og de to Sidefelter er forsynet med Skriftsteder, de øvrige Felter er optagne af forskellige bibelske Billeder

ALTERTAVLEN

og dertil hørende velkendte Bibelsprog.

Døbefonten bestaar af en simpelt udhugget Granitkumme og en Fod af en anden, men ikke bedre forarbejdet Stenart. Messingdaabsfadet har i Randen de fra talrige lignende Fade bekendte kredsløbende Dyr og i Bunden nogle Figurer, som Professor Magnus Petersen i sin Indberetning til Nationalmuseet 1874 angiver at forestille Kain og Abel, hvilket nu er umuligt at afgøre. Baade Fadet og Fonten er af betydelig Ælde.

I nordre Korvæg er indmuret et gammelt Egetræs-Sacramentskab, hvori Kalken og Disken gemmes. Paa Kalkens Skaal er indgraveret M M S • G F D og paa dens Fod staar:

„Til Vaaben Aa 1699 hafver Rasmus Rasmussen Brøndstrop Forvalter paa Luudegaard med sin Hustru Margrethe Peders Datter denne Kalk og Disk til Brønderlev Kirke, tilforn vægtil 15 Vødt (Solv) nu 26 Vødt. med 10 Rigsdalers Beføstning ladet forbedre“.

Disken har paa Forsidens Kant en Cirkel med et Kors og paa Bagsiden et H.

Paa Skibets nordre Væg over den tilmurede Kvindeindgang hænger et stort Krucifiks, som tidligere i mange Aar henlaa paa Kirkeloftet i defekt Tilstand.

Over Korbuen hænger et mindre Krucifiks. Paa Skibets søndre Væg

er ophængt en Mindetavle af Træ med en Inskription, der beretter, at Gaardejer Johannes Petersen blev haardt saaret i Slaget ved Slesvig 1848 og senere døde i tysk Fangenskab, og at hans Enke har ophængt denne Tavle til Minde om ham.

Paa en af Stoleryggene i Skibet er paaskruet en simpel Træplade, hvis snart helt ulæselige Skrift fortæller, at her sad Biskop Balle 1802 og paahørte Prædiken. Denne Biskop Balle er For-

fatteren til den bekendte „Balles Lærebog“. Han var født i Vestenskov, hvor Faderen var Degn, Moderen var Datter af den tidligere Degn, Mundt i Vestenskov, der blev anklaget for Vranglære og dømt fra sit Kald.

Kirken har et Orgel, der er opsat 1903. Det har kostet ca. 1800 Kr.; af disse skænkede Kirkeejerne ca. 1300 Kr., og Resten indkom ved en Koncert i Nakskov Kirke.

I Taarnet hænger en stor og en lille Klokke. Den store bærer en latinsk Indskrift, der i Oversættelse lyder: „Hil være dig, Du velsignede Jesus, Hil være dig, Maria“. Klokken bærer ingen Aars-tal, men Hilraabet til Jomfru Maria beviser jo, at den stammer fra den katolske Tid. Ad anden Vej kan dens sandsynlige Alder kontasteres; thi Klokken svarer baade i Form og Indskrift til en Klokke i Kettinge Kirke, der bærer Aarstallet 1407, og man tør da maaske gaa ud fra, at Klokken i Branderslev er støbt i Tiden omkring 1400-Tallet og altsaa har ladet sine Toner lyde over Branderslev i samfulde 500 Aar. Den lille Klokke er støbt af Frederik Holtzmann i København og bærer foruden Oplysning herom følgende Indskrift: Denne Klokke haver Branderslev Kirkes forrige Ejer, Biskop Thestrup og nye Ejer Andreas Riegelsen i Nachschov bekostet og foræret til Guds Ære Anno 1724.

Et gammelt Sagn fortæller, at Kirken er bygget af en rig Frøken, der ikke kunde enes med sin Søster om, hvem der skulde have den første Plads i Herredskirke og derfor opførte sin egen

Kirke. Dette Sagn, som Branderslev Kirke forøvrigt har tilfælles med Gur-reby, Søllested og mange andre Kirker har naturligvis intet som helst med Virkeligheden at gøre.

Om Præstegaarden skriver Friis i sin Udgave af Rhodes Samlinger, at den har ligget „paa den nuværende Skole-lod, hvor Spor endnu (1859) findes nordøst for Skolen“. Men det rimmer ikke hermed at der ikke findes nogen Præste-afgift paa Jord i Branderslev udover et Par smaa Parceller, men derimod har der hele Tiden ligget en saadan Afgift paa Helgenæs, og paa Matrikelkortet af 1777 over Hellenæs er angivet Præste-gaardens Jord, hvilket jo kunne tyde paa, at Præstegaarden har ligget her. Det vilde i alle Fald være ret usædvanligt, at Præstegaarden laa i én Landsby og dens Jorder i en anden. — Præste-gaarden er et Par Gange gaaet op i Luer; første Gang 1636, anden Gang 1659, da den blev afbrændt af Svenskerne. Efter at Branderslev var lagt som Anneks under Nakskov blev Præstegaarden altid forsømt. Sognepræsten og Kapellanen skulde dele Indtægterne af Præstegaarden og Udgifterne til Vedligeholdelsen og herom var de jævnlig uenige. 1754 andrager Kapellanen om, at Præstegaardens Bygninger — „der er meget forfaldne“ — og Gaardspladsen, ved uvildige Mænds Skøn maa blive delt mellem Præsten og Kapellanen saa hver faar sin Part at vedligeholde, ligeledes ønsker han Jorden delt i to Dele. Det ser ikke ud til, at han har faaet dette Ønske opfyldt.

Lige overfor Kirken ligger et Hus,

der ejes af Kommunen og foruden Bellig til Graveren indeholder en Kirkestue til Omklædning for Præsten og Opholdsrum for Brudepar og Daabs-gæster, som venter paa Gudstjenestens Ophør. Dette Kirkehus er af meget gammel Oprindelse; det nævnes allerede i 1691 i Biskop Testrups Legat — der senere vil blive omtalt — men laa vist den Gang Vest for Kirken paa den senere Holdeplads, der omkring 1866 blev indtaget til Kirkegaard, da den gamle var for lille. I Kirkens umiddelbare Nærhed har der tidligere ligget en storKæmpehøj, der i følge Rhode skal være kastet over den mægtige lollandske Herre Guthi; men der er nu ikke Spor tilbage af den.

Om Kirkens Præster skal kun anføres følgende: Hans Clausen Borchmann bestred Kaldet fra 1629 til 1653; han havde Ord for at „kunne mere end sit Fadervor“, og Almuen troede fuldt og fast, at han havde Evne til at kalde de Døde op af Gravene ved Nattetid og faa vigtige Ting at vide af dem. Trods alle sine Kunster kunde han dog ikke forhindre, at hans Præstegaard, som før nævnt, brændte i 1636, hvorved han mistede alle sine Ejendele. 1681 havde Sognet den Tort at faa en Præst, Hr. Thomas Pedersen Slagter, der førte et meget ukristeligt Levned, saa han allerede i 1682 af Højesteret blev fradømt Kaldet „formedelst Uskikkelighed“. Han havde en Gang før haft dette Uheld, idet han tidligere havde været Præst paa Strynø, men 1674 blev dømt fra Embedet for sit „liderlige Levned“. Efter ogsaa at have mistet Branderslevkaldet, bosatte han

sig i København. Han afløstes af Christen Falster, Faderen til den kendte Filolog og Digter Christian Falster, som 1690 fødtes i Branderslev Præstegaard. Han døde som Rektor i Ribe, et Embede han trods talrige Tilbud om Forfremmelse ikke vilde forlade. Faderen Christen Falster, der var Branderslevs sidste Sognepræst, blev forflyttet i 1691.

Af gamle Gaarde findes i Branderslev Sogn *Christiansdal*, og *Nakskov Ladegaard* og af andre større Gaarde *Helgenæs*, *Holmegaard*, *Adamsgave*, *Vennershaab*, *Elmelund* og *Frihavegaard*.

CHRISTIANSDAL hed indtil 1743 Lundegaard og skal være en af Vestlollands ældste Gaarde. Desværre foreligger der kun meget sparsomme Oplysninger om dens tidligste Historie. Den nævnes første Gang 1254, men nøjagtige Oplysninger møder man først 200 Aar senere. Den ældste kendte Ejer af Lundegaard er Ulf Godow, der nævnes 1427. 17. December 1443 blev der afsagt Landstingsdom i en Sag mellem Ulf Godow til Lundegaard og Brændersloff Mænd angaaende et Stykke Jord, der blev betegnet „Lundskel“. Branderslevmændene hævdede, at det hørte under Fællesjorden, hvorimod Ulf Godow holdt paa, at det var et „frit Enemærke“ under Lundegaard. Der blev udpeget „Oldinge og Danne-mænd“ for at give Erklæring i Sagen, og deres Udsagn gav Ulf Godow Medhold, og Landstingsdommen blev afsagt i Overensstemmelse hermed. Ulf Godow var en af Lollands ledende Adelsmænd,

hvilket fremgaar deraf, at han 1446 var med at besegle den første specielle lollandske Lov, de saakaldte „Lollands Vilkaar“. Han pantsatte 1457 Lundegaard til Anders Elleffsen. Ulf Godows Søstersøn Johan Oxen den ældre til Nielstrup, der af Ulf Godow var indsat til Værge for hans umyndige Børn, indløste Gaarden for 800 Mark Lybsk og 200 rhinske Gylden. 1479 fik Johan Oxen Kvittering af Ulf Godows Søn, Johan Godow, for alt deres Mellemværende, men 1501 klagede Johan Godow, som da boede i Nakskov, ligefuldt ved Lollands Landsting over, at Johan Oxen havde skilt ham af med Lundegaard. Han naaede dog intet ved sit Klagemaal; thi fra Johan Oxen gik Gaarden i Arv til Sønnen, den historisk bekendte Torben Oxen, der skrev sig „Torben Oxen til Lundegaard“. 1512 solgte han Lundegaard til Kong Hans. Senere blev Torben Oxen Høvidsmand paa Københavns Slot; det historiske Drama, hvis Hovedperson han her blev, er kendt af hvert Skolebarn. Han blev mistænkt for at have forgivet Christian den Andens Elskerinde Dyveke; og skønt man savnede fældende Beviser mod ham, blev han som bekendt den 29. November 1517 halshugget i Københavns Slotsgaard.

Lundegaard forblev under Kronen indtil 1647, da den blev mageskiftet til Nakskov-Borgeren Peder Hansen, der havde ægtet den rige Michel Matzens Enke, og senere blev Borgmester. I Mageskifteskødet, der er dateret 10. December 1647 hedder det, at Peder Hansen skal give Kronen 1 Gaard i Harpe-

lunde, 1 Gaard i Skovbølle, 1 Gaard i Vindeby og 1 Gaard i V. Karleby og han skal til Gengæld have Lundegaard „til evig Ejendom“ dog mod at svare almindelig Landgilde. Men 26. Juni 1653 blev dette Skøde indleveret og kasseret og Peder Hansen faar Lundegaard kvit og frit i 10 Aar, fri for Landgilde, Ægt og Arbejde. Denne Gave ydes ham for de „Tjenester han har bevist Kongens afdøde Broder Prinsen“, altsaa Christian IV's ældste Søn, den „udvalgte Prins Christian“, der var Guvernør over Lolland-Falster og formodentlig er bleven forstrakt med Penge af Peder Hansen. 1655 faar Peder Hansen og Arvinger Lundegaard Bygning til Ejendom mod at de tager Godset i Fæste, naar det fæsteløs vorder. Peder Hansen sidder paa denne Tid som Raadmand og velhavende Borger i Nakskov. Men med Svenskekrigen bryder Ulykkerne ogsaa ind over ham og bl. a. bliver Lundegaard afbrændt af Fjenden. Han søger at rette sig ved paany at ægte en rig Enke, Karen Christoffersdatter, Enke efter Raadmand Villem Hansen, og jævnsides med den nye Rigdom kommer yderligere Anseelse idet han 1667 bliver Borgmester. Alligevel er han ved sin Død 1681 en fattig Mand; thi 1683 faar hans Svigersønner, Efterfølgeren i Borgmesterembedet, Nicolaj Høffener og Auktionsdirektør Rodriques Konfirmation paa Tilladelsen til at fragaa Arv og Gæld efter Svigerfaderen. Resultatet heraf er naturligvis blevet, at Lundegaard atter er kommet under Kronen.

Det ser ud til, at Lundegaard en Tid derefter har været i Familien Stensens

Besiddelse, men 1686 er den atter under Kronen og bliver nu udvidet ved at Abildtorpegaard, og adskillige andre Jorder, der havde ligget øde siden Krigen i 1659, lægges ind under den. 1694 fik Kommandanten i Nakskov, Jacob v. Geweke, Lundegaard at nyde kvit og frit for Livstid, men Livstiden blev ikke lang; thi han døde 1699, og Lundegaard blev derefter bortforpagtet.

I 1719 ønskede Kronen at sælge Lundegaard og stillede den til Auktion.

Af Auktionsvilkårene, der er dateret 11. Marts 1719, fremgaar bl. a. hvor Bøndergodset laa og hvor stort det var; i Skovhuse i Stokkemærke Sogn laa 13 Bøndergaard med fra 3 til 7 Tdr. Hartkorn og 5 Husmandsbrug, i

Abildtorpe 6 Gaarde med fra 4 til 9 Tdr. Hartkorn og 2 Huse med Jord, i Branderslev 25 Gaarde, hver paa 7 Tdr. Hartkorn og 14 Huse, i Lille Løjtofte 3 Gaarde med fra 5 til 13 Tdr. Hartkorn og 2 Huse, i Sandbjerg i Løjtofte Sogn 5 Gaarde paa 5—9 Tdr. Hartkorn og 3 Huse og i Ø. Nordlunde 5 Gaarde paa 5—10 Tdr. Hartkorn og et Hus, ialt 362 Td. Hartkorn. Hovedgaarden var angivet til 46 Tdr. Hartkorn. Auktionen gav intet Resultat, og 1722 overlod Frederik IV derefter Lundegaard til Hertug Chr. Aug. af Gottorp og Greverne Chr. og Fr. Danneskjold-Samsøe

som Erstatning for nogle ældre Fordringer paa Kronen. 1727 afstod Hertugen sin Part til Greverne. Aaret derefter brændte Gaarden, blev paany opført af Bindingsværk og derefter 1728 solgt til Grev Adam Christoffer Knuth til Knuthenborg, der lagde en Del af Bøndergodset under Knuthenborg. Greven døde 1737, og hans Enke Ida Margrethe Reventlow-Knuth købte Gaarden Grimsted og oprettede 1743 til Fordel for Sønnen, Christian Frederik Knuth,

Baroniet Christiansdal. Gaardene blev da begge om døbt og efter Sønnen kaldt Frederiksdal og Christiansdal.

Baron Christian Frederik Knuth arvede efter Moderen ikke alene Baroniet Christiansdal, men ogsaa

CHRISTIANSDALS HOVEDBYGNING

Midler til at købe Adserstrup og Søllestedgaard. Han satte ved et lystigt Leben og daarlig Forvaltning sine Midler overstyr og maatte 1782 overlade Sønnen Adam Christoffer Knuth Baroniet og Godserne mod en livsvarig, aarlig Ydelse af 1200 Rigsdaler.

A. C. Knuth fik 1804 Tilladelse til at ophæve Baroniet, og efter først at have bortsolgt det meste af Christiansdals Bøndergods, solgte han Hovedgaarden til Købmand Dideriksen i Nakskov. Dideriksen boede paa Hjørnet af Tilegade og Hollændergade og skal have ejet saa megen Jord, at han fra sin

Bolig kunde spadsere lige til Christiansdal uden at betræde anden Mands Ejendom. 1810 solgte han Christiansdal for 100,000 Rigsdaler til Grev Christian Henrik August Hardenberg-Reventlow, der oprettede Grevskabet Hardenberg og indlemmede Christiansdal deri. Om denne Handel fortæller Friis i sin Ud-gave af Rhode følgende: Alle mente, at 100,000 Rigsdaler for Christiansdal var en god Handel for Dideriksen, skønt Gaardens gode Besætning og Inventarium fulgte med i Købet; men umiddelbart efter kom Pengeforandringen (hvilken mange vil paastaa, at Greven havde Nys om) og Pengene sank saa voldsomt i Værdi, at Hr. Dideriksen som Følge deraf fik saa lidt for sin Gaard, at det Sagn deraf er opstaaet, at Christiansdal i sin Tid blev solgt for 100,000 store Toskillinger. Dideriksen, der var en meget retsindig og nøjagtig Mand i alle Dele, tog sig dette Smæk saa nær, at det vistnok blev en Pind til hans Ligkiste, uagtet man aldrig hørte et bittert Ord mod Greven af hans Mund.

Christiansdal i sin nuværende Skikkelse med den store Hovedbygning og de vidtstrakte moderne Avlsbygninger er opført i Aarene 1905—07 og samtidig blev Bygningerne flyttet nogle Hundrede Meter mod Syd. Af den „gamle“ Gaard staar endnu det uanseelige etetages Stuehus og et Par Udhuse; men disse Bygninger er ikke gamle, idet Stuehuset er bygget i Tiden 1840—50 lidt Nord for den rigtige gamle Gaardsplads. Oprindelig gik Landevejen, der over Christiansdal fører til Branderslev Kirke, lige igennem den gamle Lunde-

gaard, der var omgivet med Grave i Form af en Sløjfe eller et 8-Tal. I den store Rundkreds af Sløjfen har de gamle Lundeegaards Ladebygninger ligget. Da den nye Gaard var bygget, blev de gamle Avlsbygninger nedrevet, de gamle Grave fyldte og Vejen, som den Gang løb rundt om Gaarden, blev derefter ført lige over dens Grund. I Sløjfens mindre Del har Gaardens Taarn og egentlige Fæstningsværk formodentlig ligget; Holmen og Graven er endnu tildels bevaret, og paa Holmen findes dybt i Grunden Levninger af svære Munkestensmurværker fra Gaardens ældste Tid. Hvornaar disse Bygninger er sunket i Grus kan ikke oplyses. Gaarden blev, som før nævnt, afbrændt under Svenskekrigen 1659, men om det var de middelalderlige eller senere opførte Bygninger, der her blev et Rov for Luerne, vides ikke.

Christiansdals Marker er fra gammel Tid anset for at være noget af Lollands bedste Jord. Rhode giver den i al Fald 1774 det Skudsmaal, at „bedre Kornmarker kan Lolland ikke have“. Indtil 1902 var Gaarden forpagtet bort, og den var vel nok den sidste Gaard paa Lolland, som blev drevet efter de gamle Principper med stort Faarehold, ringe og daarlig Kvægbesætning, der hverken kendte Kraftfoder af Navn eller Gavn, men fik Havrenegene hele i Krybben og blev drevet ud til Vandingsstedet i Gaarden hver Dag.

Siden 1902 har Grevskabet Hardenberg drevet Christiansdal for egen Regning ved en Bestyrer. Til Gaarden hører 591 Tdr. Land, deraf ca. 525 Ager,

40 Eng, 8 Have og Resten Gaard- og Bygningsplads, Veje ect. Besætningen bestaar af 40 Heste og Plagge, 200 Malkekøer og 100 Stk. Opdræt.

Baroniet Christiansdal havde som de fleste andre store Adelsgodser sit eget Birketing med en af Godsbesidderen udnævnt Birkedommer. Et Minde herom findes endnu i „Tinghuset“, der ligger lige udenfor Nakskov Grænseskel paa den vestre Side af Christiansdalsvej. Den fordums „Retsbygning“ anvendes nu til Bolig for en af Gaardens gamle, trofaste Arbejderfamilier.

Paa den af Christiansdals Marker, der indrammes af Christiansdalsvej, Forbindelsesvejen mellem denne og Svingelen samt Sogneskellene til Nakskov By og Landsogn, støder man undertiden ved Dybdepløjning paa Munkestensrester. Den mundtlige Overlevering sætter disse Spor af et middelalderligt Bygningsværk i Forbindelse med den først af H. J. Larsen og senere af Friis omtalte *Nebeltorpe*-By eller -Gaard, der altsaa skulde have ligget her. Men der er det mystiske ved „Nebeltorpe“, at det trods alle Efterforskninger i Arkiverne ikke har været mulig at fremdrage saa meget som en Stavelse om det. Dr. H. J. Larsen fortæller, som nævnt, i sin i 1833 udgivne lille Bog om Lolland-Falster, at Nebeltorpe By blev afbrændt af Svenskerne 1659 og ikke senere genopbygget, og at Jorderne i 1686 blev lagt under Christiansdal. Formodentlig er det denne Beskrivelse, der i 1859 gaar igen i Friis' Udgave af Rhodes Samlinger; kun er Nebeltorpe-By nu blevet til Nebeltorpe-Gaard. Friis har i

af Fald ikke sin Visdom fra Rhode; thi i Originaludgaven af Rhodes Samlinger 1774 findes intet om Nebeltorpe. Det kan ogsaa kontasteres, at Dr. Larsens Beretning er upaalidelig; thi var den rigtig, vilde Nebeltorpe være omtalt baade i Indberetningen af 1660 om Krigsskaden i Nørreherred og i Matriklen af 1664; men begge Steder leder man forgæves. Endnu mere mystisk er det, at man ogsaa i Kancellibøgerne, i Kronens Skøder og i Lehnsregnskaberne forgæves søger efter Nebeltorpe; der findes ingen af disse Steder Antydning, hverken af By, Gaard eller Navn; ja end ikke i Registret over gamle Stednavne kendes noget Nebeltorpe. Til Løsning af Gaarden kan det maaske have sin Betydning at erindre om, at Abildtorpegaard netop har lidt den Skæbne, som Dr. Larsen og efter ham Friis tillægger Nebeltorpe; thi det aabner Formodning om, at *Nebeltorpe* kan hidrøre fra en Fejlskrivning eller Fejltydning i et eller andet gammelt Dokument om *Abildtorpe*. Men dette er som sagt kun en Formodning. Saa længe Munkestensresternes Tilstedeværelse paa Christiansdalsmarken ikke har fundet en anden, paa virkelige Holdepunkter bygget Forklaring, tør man ikke rent ud forkaste Muligheden af Nebeltorpes Fortidseksistens; men har den eksisteret, ligger dens Tilværelse langt længere tilbage i Tiden end Svenskekrigen.

NAKSKOV LADEGAARD er sikkert af betydelig Ælde, men det er yderst sparsomme Optegnelser, der foreligger om den. Den nævnes første Gang 1461,

idet Thomas Jensen i Rødby da gav Nikolaj Kirke i Nakskov Skøde paa „Lathegaards Jord“. Senere nævnes Ladegaard i Forbindelse med Engelborg og har antagelig udgjort en Del af dette Len. I det 17. Aarhundrede blev Gaarden lagt under Adserstrup og gik i 1743 sammen med denne op i Baroniet Christiansdal. Baron Christian Frederik Knuth omlagde 1778 uden videre Vejen til Taars Færge, der gik tværs over Ladegaards Jorder gennem den saakaldte Brendemose; han

førte Vejen i en Bue uden om, saa den blev en halv Fjerdingvej længere. Vognmændene i Nakskov, der besørgede hele Transporten af Rejsende til Taars, klagede over denne Forlængelse af Vejen, og Baro-

nen fandt sig da beføjet — eller nedsaget — til at tilbyde selv at befordre de Rejsende fra Branderslev til Taars uden Forringelse i Vognmandslaugets Indtægter. Iøvrigt forklarede han, at den tidligere Vej ofte var oversvømmet om Vinteren, saaledes at de Kørende var nedsaget til at køre langt uden om Vejstykket gennem Mosen. Kancelliet sanktionerede ved Skrivelse af 14. Januar 1780 hans Tilbud. Senere er Vejen ført tilbage i sin oprindelige Retning; thi paa Kortet fra 1777 har den samme Beliggenhed som nu. Ved Baroniets Ophævelse blev Nakskov Ladegaard solgt fra som selv-

stændig Gaard. Dens første Ejer var vistnok Ditlev Suhr, senere H. J. Junior, L. Junior og V. C. Mourier.

1837 solgte sidstnævnte Gaarden for 70,000 Rigsdaler til forhenværende Major for Borgerkoret i Nakskov Rasmus Clausen. Nakskov Ladegaard havde den Gang kun 18 Tdr. Hartkorn til selve Hovedgaarden, men under den horte Søgaard med 11 Tdr. Hartkorn og desuden en Mængde Bøndergods til ialt 127 Tdr. Hartkorn. Rasmus Clausen

NAKSKOV LADEGAARD

lagde noget af Bøndergodset under Hovedgaarden og bortsolgte Resten, saaledes at han efterlod Gaarden med et samlet Tilliggende paa 42 Tdr. Hartkorn, hvortil kom Søgaard med 10 Tdr. Hartkorn. Major Clausen ombyggede

1848 hele Gaarden. Hovedbygningen staar endnu, og bærer paa Frontspiccen Bogstaverne R. C. — W. C. og Aarstallet 1848. Rs. Clausen døde 1867, og Aaret efter solgte hans Enke Gaarden til Niels Chr. Engel Neergaard for 119,000 Rigsdaler, hvoraf de 19,000 var for Besætning og Inventar. Den ny Ejer indvandt betydelige Arealer ved Inddæmning, idet han 1875 var med at stifte Selskabet Branderslev-Sandby Digelag, der lod de gamle ufuldstændige Diger afløse af nye og store Arealer torlægge. Ved denne Torlægning forogedes Ladegaardens Agerareal med ca. 74 Tdr. Land, og

betydelige Dele meget sid Agerjord forbedredes stærkt. N. C. E. Neergaard beholdt Nakskov Ladegaard i 9 Aar og solgte den derefter 1877 til Kammerjunker Carl August Neergaard, der senere blev Hofjægermester og Besidder af Godset Løvenholm i Randers Amt. Ladegaarden havde da 52 Tdr. Hartkorn og en Besætning paa 110 Køer, 30 Ungkreaturer, 18 Heste, 22 Faar og 12 Svin. Købesummen var 440,000 Kr., hvoraf de 60,000 regnedes for Besætning og Inventar. Udbetalingen var 60,000 Kr., og Sælgeren fik en Obligation paa 216,000 Kr. efter en 1ste Prioritet paa 164,000 Kr. — 1890 solgte Godsejer Neergaard Gaarden, der fremdeles stod for 52 Tdr. Hartkorn, til Købmand W. R. Tidemann, Holbæk, for 335,000 Kr., hvoraf de 65,000 regnedes for Besætning og Inventar. Neergaard havde optaget Prioriteter i Gaarden til et Beløb af 295,000 Kr. og fik udbetalt 40,000 Kr. Tidemann overlod Gaarden til sin Svigersøn, Proprietær Petersen, men beholdt selv Ejendomsretten. Petersen førte et flot Hus, og i de daarlige Tider kunde Gaarden ikke svare sig, hvorfor Tidemann i 1889 overdrog Bestyrelsen af Gaarden til sin anden Svigersøn, Proprietær Axel Nielsen, Wredslund, (nu Binnitze), og gav ham Fuldmagt til at sælge den. Salget skete Aaret efter. Den nye Ejer blev Proprietær J. W. Hanssen af Ly. Gaardens Hartkorn var fremdeles 52 Tdr., og Købesummen var 300,000 Kr., hvoraf de 65,000 regnedes for Besætning og Inventar. Udbetalingen var 65,000 Kr.

Gaardens to forrige Ejere havde under de dalende Konjunkturer altsaa tabt henholdsvis 105,000 og 35,000 Kr.

I Efteraaret 1908 nedbrændte alle Udbygningerne ved en Elektrikers Uforsigtighed med en Loddelampe. Ilden greb saa hurtigt og voldsomt om sig, at næsten hele Besætningen indebrændte, skønt det var midt paa Dagen og der var mange Folk paa Gaarden.

Proprietær Hanssen beholdt Gaarden i 22 Aar og købte forskellige tilstødende Ejendomme, bl. a. Gaarden Clausholm i Sandby Sogn, saa det samlede Hartkorn blev 62 Tdr. 1912 solgte han Ladegaard til Proprietær Laurids J. Juul af Tjørneby for 625,000 Kr. Besætningen var bragt op til 160 Kreaturer, 64 Stk. Ungkvæg og 36 Heste. Ejendomsskylden var 404,000 Kr., Prioritetsgælden 325,000 Kr.. Udbetalingen 128,700 Kr. Den ny Ejer solgte atter Clausholm og en Del af de andre Nyerhvervelser fra Hovedgaarden, saa dennes Hartkorn kun blev 46 Tdr., og solgte i 1916 Gaarden til Propr. Johannes Marcussen for 650,000 Kr. Udbetalingen var 125,000 Kr. Ejendomsskyldvurderingen var 450,000 Kr. I December 1917 solgte Marcussen Nakskov Ladegaard til Købmand N. Chr. Mølvig fra Maribo for 684,000 Kr. med en kontant Udbetaling paa 180,000 Kr. Den nye Ejer ofrede et halvt Hundretusind paa at forbedre Gaarden og solgte den derefter i Juli 1918 til Proprietær A. Hansen for 885,000 Kr. med en Udbetaling paa 300,000 Kr.

Nakskov Ladegaard har nu 30 Td. Hartkorn og et Areal af 463 Td. Ld., deraf ca. 380 Td. Ld. Ager, ca. 40 Td.

Ld. Skov, ca. 30 Td. Ld. Eng og Mose og ca. 10 Td. Ld. Have og Gaardsplads. 39 Td. Ld. er beliggende i Sandby Sogn. Besætningen bestaar af ca. 130 Køer, 30 Ungkreaturer og 26 Heste. Ejendomsskylden er (1920) 520,000 Kr., deraf 306,000 Kr. Jordværdi.

I Skoven ved Gaarden findes Rester af en stor Langdysse, 70 Meter lang og 10 Meter bred. Der er handlet meget ilde med dette Oldtidsmindesmærke, idet en Del af Stenene er sprængte og bortførte. Ved Magnus Petersens Besøg for et halvt Hundred Aar siden var der tydelige Spor af endnu en Langdysse, men disse er nu ganske forsvundet.

HELGENÆS er som Herregaard forholdsvis ny.

Oprindelig var det en Bondegaard i Byen Hellenæs, der som før nævnt oprindelig bestod af 8 Gaarde. I 1770 var Tallet svundet ind til 6, idet der til den ene Gaard var sammenkøbt to af de andre. Den saaledes udvidede Bondegaard optræder i Begyndelsen af forrige Aarhundrede under Navnet *Karenslyst* og opsluger efterhaanden de øvrige Gaarde i Hellenæs med Undtagelse af *Søgaard*, saa de oprindelig 8 Gaarde i Landsbyen 1828 er svundet ind til to. Blandt de opslugte Gaarde var ogsaa Præstegaarden eller i al Fald Præstegaardsjorden, hvoraf

Helgenæs siden har svaret en Afgift til Præstekaldet paa 394 Kr. om Aaret.

De sidste Gaardsammenkøb foretoges af den under Nakskov Ladegaard omtalte Borger-Major Rasmus Clausen, der sikkert har anlagt den gamle Del af Haven og bygget eller udvidet den nu i sin Alderdom meget uanseelige, enetages Hovedbygning. Rasmus Clausen solgte 1830 Karenslyst til Kammerraad Jens Peter Schwensen, der senere gav den Navnet *Helgenæs*; men endnu

HELGENÆS

paa et Matrikelkort af 1854 benævnes den ved sit første Navn, *Karenslyst*. Schwensen beholdt *Helgenæs* indtil 1864, da han overlod den til Sønnen cand. phil. Reinholdt Schwensen. Han tog Initiativet til Oprettelsen af

Branderslev—Sandby Digelag, der ved Opførelsen af det nye Dige fik inddæmmede betydelige Arealer og omtrent tørlagt Ladegaards So. *Helgenæs* fik af de derved indvundne Arealer ca. 80 Td. Ld. og fik desuden sine lavest liggende Jorder betydeligt forbedret. Reinholdt Schwensen var gift med en Datter af N. C. Engel Neergaard paa Nakskov Ladegaard og fik som Medgift bl. a. *Søgaard*, der hidtil havde hørt under Ladegaard. Schwensen havde dog ondt ved at klare sig og fik tilsidst Svigerfaderen til at anbringe en Prioritet paa 100,000 Kr. i Gaarden. Da Neer-

gaard dode krævede Eksekutorerne i hans Bo — Jægermester Friderichsen m. fl. — Dækning af Schwensen, der ikke havde formaaet at betale de paa-løbne Renter. Resultatet blev, at Døds-boet 1885 overtog Helgenæs og al Schwensens Gæld, der ialt beløb sig til 384,000 Kr. Til Schwensen blev der ikke en Øre; han flyttede til Kobenhavn og blev senere en afholdt Bibliotekar i Studenterforeningen.

Neergaards Bo solgte først Sogaard og Helgenæs Teglværk til daværen-de Forpagter Pe-tersen og solgte senere Helgenæs til Poul Rudolph Engholm for ialt 334,000 Kr., hvor-af de 25,000 reg-nes for Besæt-ning og Inventar. Engholm havde ogsaa ondt ved at

klare sig og laante bl. a. 45,000 Kr. af sin Søster Enkefru Selchau-Hansen. I 1891 brændte de fleste af Udhusene og Søsteren fik da Fuldmagt til at sælge Gaarden. De brændte Bygninger var forsikret for 54,486 Kr. og det brændte Inventar for 4593 Kr. Fru Selchau-Hansen solgte da Gaarden og den tilgodehavende Assu-rance til Alexander Michelsen for den samlede Prioritetssum, der udgjorde 275,000 Kr. Arealet var 484 Td. Ld. Hartkornet 44 Td., Besætning, Avl og Inventar var vurderet til 55,000 Kr. Engholm havde altsaa tabt ikke min-dre end 59,000 Kr. paa Gaarden.

Michelsen beholdt Gaarden til 1904

og solgte den da til Inspektøren paa Rudbjerggaard, C. B. E. Lawaetz, for 295,000 Kr., hvoraf de 75,000 blev reg-net for Besætning og Inventar. Besæt-ningen bestod af 100 Koer, 17 Kvier, 5 Tyre, 19 Kalve, 19 Heste og 20 Faar. Hartkornet var fremdeles 44 Td., men ved en ny Opmaaling af Jorden i 1891 viste det sig, at der var 506 Td. Ld. Udbetalingen var 28,000 Kr. 1910 solgte Lawaetz Helgenæs til Chr. Justesen for 400,000 Kr., hvoraf de 80,000 regnedes for Besætning og Inventar. Justesen ud-

betalte 80,000 Kr., hvoraf de 60,000 blev laant i Ban-ken. 1918 solgte Justesen Gaarden til Chr. Fabritius Løppenthin for 685,000 Kr. Ejendoms-skylden var da 440,000 Kr. — Helgenæs har sta-

klare sig og laante bl. a. 45,000 Kr. af sin Søster Enkefru Selchau-Hansen. I 1891 brændte de fleste af Udhusene og Søsteren fik da Fuldmagt til at sælge Gaarden. De brændte Bygninger var forsikret for 54,486 Kr. og det brændte Inventar for 4593 Kr. Fru Selchau-Hansen solgte da Gaarden og den tilgodehavende Assu-rance til Alexander Michelsen for den samlede Prioritetssum, der udgjorde 275,000 Kr. Arealet var 484 Td. Ld. Hartkornet 44 Td., Besætning, Avl og Inventar var vurderet til 55,000 Kr. Engholm havde altsaa tabt ikke min-dre end 59,000 Kr. paa Gaarden.

HOLMEGAARD ejedes ifølge Lolland-Falsters Stiftsamt's Kopibøger 1768 af Strandkontrollør Friderik Wilhelm; om Gaardens Størrelse findes ingen Oplysning i den kopierede Tjeneste-skrivelse; men ret stor har den næppe været. I 1839 er den i al Fald kun paa 15 Td. Hartkorn efter den gamle Ma-

HOLMEGAARD

trikel, hvilket efter Gaardens Ansættelse i den nye Matrikel af 1844 omtrent svarer til 11 Td.

I 1839 faar Holmegaards daværende Ejer, Landvæsenskommissær N. Jacobsen Tilladelse til at lægge 3 Gaarde med hver 6 Td. Hartkorn (gammel Matrikel) ind under Holmegaard mod at bygge 3 Huse, et paa hver af de nyhervedede Lodder. Gaarden kom derefter op paa 33 Td. Hartkorn; men blev ved den nye Matrikulering 1844 sat ned til 26 Td. Hartkorn.

Ved Købekontrakt af 1853 (Skøde 1855) sælger N. Jacobsen Holmegaard til Forpagter C. Wied, Aalholm, der optræder paa sin Sons, Carl August Wieds Vegne.

Kobesummen er ialt 58,000 Rigsdaler, deraf 4,400 Rigsdaler for Besætning og Inventar. Køberen overtager en 1. Prioritet i Overformynderiet paa 20,000 Rigsdaler, udsteder Obligation til N. Jacobsen paa 20,000 og udbetaler kontant 18,000 Rigsdaler. C. A. Wied boede paa Holmegaard indtil Slutningen af 80erne og bortforpagtede den derefter i nogle Aar. Hans Son, Forfatteren Gustav Wied, fødtes paa Holmegaard og henlevede sin Barndom og første Ungdom dér. Nogle store Lindetræer i Haven bærer som Vidne herom hans Navnetræk indskaaret i Barken.

1891 mageskiftede C. A. Wied med

P. H. la Cour saaledes, at sidstnævnte fik Holmegaard og Wied Hovmølle ved Randers med Mølle og Mejeri og et Jordtilliggende paa ca. 4 Td. Hartkorn. Holmegaard blev ved Mageskiftet ansat til en Værdi af 200,000 Kr., (hvoraf Losore 18,000) og Hovmølle til 72,500 Kr., (deraf Losoret 15,000). Paa Holmegaard hvilede en Prioritetsgæld paa 140,000 Kr. og paa Hovmølle 30,000 Kr. Disse Prioriteter overtoges af de nye Ejere og Resultatet blev derefter

at la Cour udbetalte 17,500 Kr. kontant i Bytte. P. H. la Cour drev selv Gaarden til 1920, da han bortforpagtede den til Sonnen P. H. la Cour. Holmegaard har et Tilliggende paa 222 Td. Ld. med 26

ADAMSGAVE

Td. Hartkorn. Ejendomsskylden var 1920 ansat til 328,000 Kr., deraf Jordværdien 212,300 Kr. Besætningen bestod af 60 Malkekøer, 40 Ungkreaturer og 14 Heste.

Til Holmegaard hørte i gamle Dage et Teglværk; et lille Hus ved Landevejen nær Gaarden kaldes endnu Pottemageriet. Det var væsentligt finere Lerbrændingsprodukter her fremstilledes; bl. a. glasserede Sten til de saakaldte „Porcellænsovne“, hvoraf der endnu findes nogle i Sognet.

ADAMSGAVE har antagelig siden 1686 været en Bondegård under Christiansdal og kom sammen med denne

under Hardenberg, dog vistnok som en Gaard udenfor Lensgodset. Adams gave har sikkert fra gammel Tid været en Mollegaard; et Kort fra Slutningen af 1700 Tallet viser Møllen liggende Syd for Gaarden ved Vejen fra Branderslev Kirke til Christiansdal. I Begyndelsen af forrige Aarhundrede blev Møllen flyttet til Abildtorpe, men 1846 flyttede Adams gave daværende Ejer den tilbage til dens nuværende Plads ved Gaarden. Paa gældende Ejer,

Dannebrogsmand Hans Nielsen, havde allerede i 1842 købt Adams gave af Grevskabet for 16.000 Rigsdaler og en Arvefæsteafgift paa 40 Td. Hvede og 40 Td. Byg om Aaret, samt en Afgift paa 250 Rigsdaler ved hvert

Ejerskifte. Hans Nielsen efterlod sig ved sin Død 1855 kun umyndige Born og Boet lod derfor Gaarden sælge ved offentlig Auktion. Efter at der var afholdt ikke mindre end 6 Auktioner, fik endelig den afdødes Svoger, Sognefoged David Hansen, som var den højstbydende ved Auktionerne, overdraget Gaarden, med dens 18 Td. Hartkorn og Møllen samt 6 tilliggende Huse for 23,350 Rigsdaler.

1870 solgte David Hansen Adams gave til sin Svigersøn, Hans Nielsen, (der var Søn af Gaardens før nævnte

Ejer af samme Navn) for 25,300 Rigsdaler, hvoraf de 3000 var for Inventar og Besætning.

1907 overdrog Hans Nielsen, Adams gave til sin Søn Hans Henrik Nielsen for 130,000 Kr., (hvoraf 20,000 for Løsøre), samt en nærmere betegnet Aftægtsydelse. Hartkornet var da gennem forskellige Smaasalgs bragt ned til 17½ Td. og Arvefæsteafgiften til 37½ Td. Hvede og lige saa meget Byg.

I 1920 afløste Nielsen i Henhold til den nye Fæsteaflosningslov Arvefæsteafgiften med en kontant Udbetaling en Gang for alle paa 22,105 Kroner.

Til Gaarden hører fremdeles Mølle og Bageri. Det statelige Stuehus er

VENNERSHAAB

opført 1907. Udbygningerne er ligeledes nye. Arealet er 133 Td. Ld., hvoraf de 23 ligger i Herredskirke Sogn. Ejendomsskylden var 1920 ansat til 230,000 Kr., deraf 152,000 Jordværdis. Besætningen bestod af 60 Malkekøer, 30 Stk. Ungkvæg og 18 Heste.

VENNERSHAAB er i sit nuværende Omfang og Udseende en helt ny Gaard. 1909 erhvervede Proprietær Magnus Ottesen gennem Mageskifte Gaarden, der den Gang havde et Tilliggende paa ca. 65 Td. Ld. og blev ansat til en

Værdi af 70,000 Kr.; 1912 købte Ottesen P. Knudsens Gaard med 55 Td. Ld. for 68,000 Kr. og 1913 købte han endvidere af Georg Skafte Knudsen 35 Td. Ld. for 45,500 Kr. Alle 3 Ejendomme blev lagt sammen til een, — det nuværende Vennershaab — der efter forskellige mindre Frasalg og Tilkøb nu har et samlet Tilliggende paa 149 Td. Ld., med 20 Tønder Hartkorn.

FRIHAVEGAARD

Bygningerne er nyopførte Aarene 1911—12. Ejendomsskylden var i 1920 ansat til 228,000 Kr., deraf 144,000 Kr. Jordværdi. Besætningen bestod af 45 Malkekøer, 25 Stk. Ungkvæg og 18 Heste.

FRIHAVEGAARD er ligeledes i sit nuværende Udseende og Omfang en ny Gaard, men Navnet er gammelt; paa Matrikelkortet af 1777 findes de Gaar-

den nærmest liggende Marker betegnet som *Frihaven* og forsynet med en Signatur, som lader formode, at den da for en Del bestod af Krat med en moseagtig Sænkning i Midten.

Proprietær Aage la Cour paa „Sandbygaard“ købte i 1909 „Frihavegaard“

af Gaardejerne Rs. Jensen og Anders Jensen. Arealet var 54 Td. Ld. og Kobesummen 55,500 Kr. Aage la Cour lagde derefter 54 Td. Ld. af Sandbygaard under Frihavegaard og solgte Resten.

Senere købte han endnu et Par mindre Ejendomme og lagde under Frihavegaard, saa dennes Areal nu er 123 Td. Ld. med 15 Td. Hartkorn. Halvdelen af Jorden ligger i Sandby Sogn.

Gaarden er nyopbygget i Aarene 1912—16. I 1920 var Ejendomsskylden 143,000 Kr., deraf Jordværdi 102,000. Besætningen bestod af 35 Malkekøer, 16 Stk. Ungkvæg og 9 Heste.

ELMELUND

ELMELUND havde indtil 1909 kun 75 Td. Ld. I 1899 købte H. P. M. Ottesen „Elmelund“ af sin Fader H. P. Ottesen, „Gertrudsminde“, for 57,000 Kr., 1909 købte

H. P. M. Ottesen af Branderslev Kommune to Ejendomme paa tilsammen 21 Td. Ld. for 11,191 Kr. I 1916 købte han en Ejendom paa 7 Td. Ld. af Parcelist H. P. Jensen for 15,000 Kr. og i 1919 købte han Kommunens Fattiggaard og beholdt heraf 7½ Td. Ld.,

der stod ham i 12,248 Kr. „Elmelund"s samlede Areal er derefter 107 Td. Ld. med 15 Td. Hartkorn. I 1920 var Ejendomsskylden ansat til 151,000 Kr., deraf Jordværdi 103,000 Kr. Besætningen bestod af 33 Malkekoer, 20 Ungkreaturer samt 9 Heste og et Par Plagge.

— Af andre større Gaarde kan endnu nævnes: Den gamle *Søgaard* med 99 Td. Ld., 9 Td. Hartkorn; Ejendomsskyld 130,000 Kr., deraf Jordværdi 90,375. *Gertrudsminde*, 92 Td. Ld., 12 Td. Hartkorn; Ejendomsskyld 140,000 Kr., deraf Jordværdi 89,600 Kr. *Jarlstensgaard* med 88 Td. Ld., 11 Td. Hartkorn; Ejendomsskyld 120,000 Kr., deraf Jordværdi 75,200 Kr.

LEGATERNE i Kommunen har været følgende: Ved Fundats af 6. Juli 1699 stifter Biskop Frantz Thestrup et Legat med en Kapital paa 50 Rigsdaler, som hans Efterfølger i Embedet som Sognepræst i Nakskov og Branderslev gav ham for „et Hus ved Kirken, opført til Præstens og Sognefolkenes Tjeneste samt tvende Fattige deres Husværelse.“ Legatet skulde bestyres af Provsten og Sognepræsten. Af de aarlige Renter skulde de to Degne have hver $\frac{1}{3}$, nemlig 3 Mark, og Almissemønterne lige saa meget. Legatet, der findes omtalt i Hoffmanns Samlinger af Fundatser, er nu forsvundet.

I en Købekontrakt om Adserstrup Gaard og Gods samt Branderslev Konge- og Kirketiende tilsagde Krigsraad Lauritz Smith Degnen i Branderslev 10 Ridsdaler at nyde „til evig Tid af Branderslev Kirke, formedelst han haver

et ringe Levebrød“. Om Gaven, der skulde være en bestandig Hæftelse paa Kirken, oprettede Magistraten i Nakskov 3. Juni 1768 det nødvendige Dokument. Dette Legat, der ligeledes omtales i Hoffmanns Samlinger, er ogsaa forsvundet.

I Testamente af 29. Juni 1854 opretter Gaardejer Jens Clausen og Hustru, Jarlstensgaard, et Legat paa 300 Rigsdaler, hvis Renter skal anvendes til Vedligeholdelse af deres Gravsted, og hvad der maatte blive tilovers derfra skulde gives til de Fattige. Legatet bestyres af Sogneraadet. Renten er 24 Kr. aarlig. Hvad der bliver tilovers fra Vedligeholdelsen gaar ind i Kommunens Kasse.

KOMMUNEN havde i Februar 1921 793 Indbyggere, i 1901 var Indbyggertallet 640, i 1840 var det 549 og i 1801 kun 380. Kommunens samlede Areal er 2796 Td. Ld. med 321 Td. Hartkorn. Der er i Kommunen ialt 110 Ejendomme. Foruden de foran omtalte større Gaarde er der 7 Bøndergaarde paa fra 17 til 54 Td. Ld., 10 Parcelliststeder paa fra 6 til 15 Td. Ld. og 14 Husmandssteder paa fra 1 til 4 Td. Ld. Resten af Ejendommene er Huse med Haver. Under Kommunen hører den ubeboede *Kuddeholm* i Nakskov Fjord.

Kommunens finansielle Stilling fremgaar af nedenstaaende Oversigt over dens Formue, Gæld og Skatteligning. Den stærke Stigning i Formuen 1919—20 hidrører fra Salget af Fattiggaarden. De to Poster: Hartkorns-Skattenummer og Indbygger-Skattenummer i dette og følgende Skemaer, fremkommer paa den Maade, at man opfører samtlige 68 Landkommuner i Maribo Amt i

Nummerorden i to Rækker saaledes, I den anden Række opføres Kommunerne paa tilsvarende Maade i Nummerorden efter Forholdet mellem Skattens Størrelse og Indbyggertallet. Tallene fra 1919—20 foreligger ikke da dette skrives.

Posternes Betegnelse:	1909—10	1913—14	1916—17	1919—20
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Formue	55,055	62,000	62,000	99,599
Gæld	17,658	21,630	21,877	7,781
Ligning paa fast Ejendom	6,954	9,257	15,351	15,256
" " " Formue og Lejlighed.	2,369	2,873	5,004	5,323
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	28	37	63	64
" " " Indbygger	14	18	27	28
Hartkorns-Skattenummer	11	19	43	?
Indbygger-Skattenummer	44	54	65	?
Samlet Ejendomsskyldvurdering	2,433,300	2,433,300	3,328,400	4,214,100

HERREDSKIRKE-LILLE LØJTOFTE SOGN

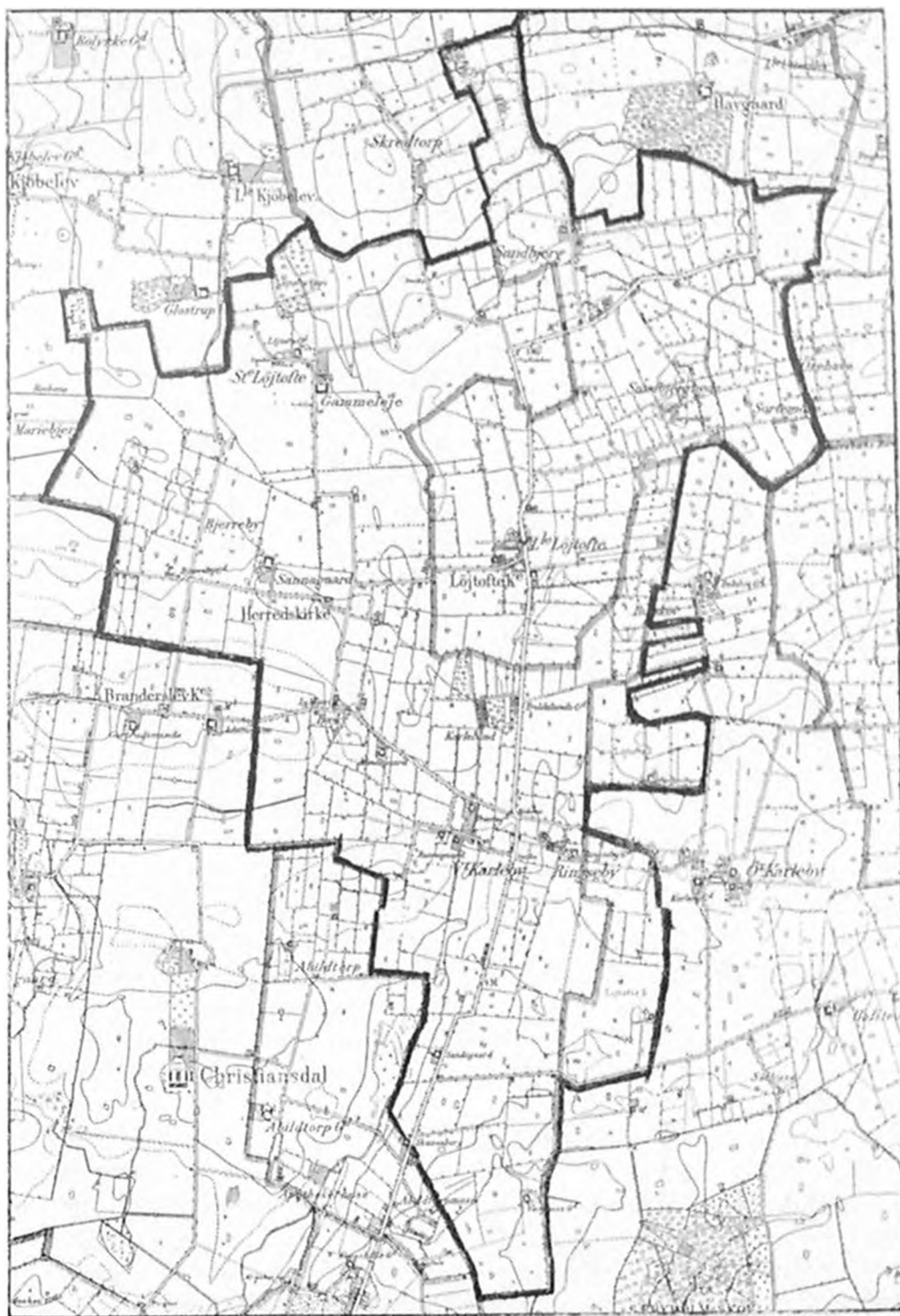
HERREDSNAVNET kaster Glans over Kommunen, thi det fortæller os, at det lille Sogn i længst henrundne Dage har været et Samlingspunkt indenfor Herredet. Vi skal maaske tusind Aar tilbage i Tiden for at finde Oprindelsen til den Forrangsstilling, der tilfaldt Herredskirke som det mest centralt beliggende Sogn i Nørreherred. I alle andre Kommuner har baade Kirken og Sognet faaet Navn efter den mest betydende By indenfor Sognegrænsen. I Herredskirke er det anderledes. Der er ikke og har aldrig været nogen By i Sognet af dette Navn. Meget taler derfor, at Kirken, der bærer Herredsnavnet, ogsaa har været Herredets første. Nogen Vished herfor har man ikke; men derimod véd man, at Kirken gennem et halvt Aartusinde har været om man saa tør sige Nørreherreds „Domkirke“, eller Konventskirke, hvor Herredets Gejstlighed samledes og drøftede Fællesanliggender af baade aandelig og timelig Art og dette Forhold blev først ændret, da Christian IV ophævede Herredskonventerne.

Hvad her er sagt gælder kun det ene af Kommunens to Sogne, men Løjtofte behøver derfor ikke at staa tilbage for Herredskirke, thi hvad der i gejstlig Henseende gælder for det sidste, gælder i retslig Henseende for det førstnævnte. Nørreherreds Tinghus laa nemlig paa Sandbjerg Hede i Løjtofte Sogn. Det er muligt, maaske sandsynligt, at Oldtidens

Bonder har haft deres Tingsted i Horslunde; men i hele den historiske Tid har Sandbjerg været Tingsted for Nørreherred, en Ære det bevarede indtil man for et Par Hundred Aar tilbage flyttede Tingstedet til Nakskov.

Kommunens fjerne Glansperiode er dog ikke helt udmaalt gennem dens dragende Magt som Kirkens og Rettens Midtpunkt. Den har haft en tredie og til Tider endnu større Tiltrækningskraft; thi paa Bjerreby Mark lige nedenfor Herredskirke laa gennem Katolicismens Aarhundreder en hellig Kilde, vidt berømt for sin undergørende Kraft. Tusinder og atter Tusinder er gennem de vekslende Tider valfartet til denne Kilde for at genvinde deres tabte Helse og finde Lægedom for deres Vunder.

Som Kirkens og Rettens Hovedsæde og Mirakelkurenes Hjemsted har Herredskirke-Lille Løjtofte hævet sig over alle Herredets øvrige Sogne som Midtpunkt og Toppunkt i det lille Samfund. Men Herlighederne svandt en for en. Med Réformationen blev Helligkilden manet ned i Hedenskabets Mørke, og de, der fremdeles besøgte den, maatte gøre det i Smug og uden Kirkens Velsignelse. Et Hundred Aar efter røg Konventsherligheden i Lyset og atter Hundred Aar senere sank Herredstinghuset i Grus, Glansperioden var dermed langsomt ebbet ud og Trængseltiderne fulgte den Skridt for Skridt i Hælene. Men set i Historiens Lys staar

der endnu Glans om det lille Dobbelt-sogn i Herredets Midte.

Hvilket af de to Sogne: Herredskirke eller Lille-Løjtofte, der er Modersognet til det andet er ikke helt let at afgøre; men at de oprindeligt har dannet et Sogn synes utvivlsomt. En nøjere Granskning af omstaaende Generalstabskort vil føre de fleste til den Antagelse, at Lille-Løjtofte er skaaret ud af Herredskirke; thi ellers synes det noget uforklarligt, at Lille-Løjtofte omtrent paa alle Sider er omgivet af Herredskirke Sogn; var sidstnævnte udskaaret af Løjtofte vilde der vel bl. a. ikke være fremkommet det urimelige Forhold, at Beboerne i den østre Del af Herredskirke Sogn skal tvers igennem Lille-Løjtofte Sogn og forbi dets Kirke for at naa deres Sognekirke. Dette Forhold synes kun at finde sin Forklaring, naar Herredskirke har været den ældste og afgivende Part, der har villet beholde alt, hvad beholdes kunde.

Mærkelige er ogsaa de 5 Enklaver til Lille-Løjtofte Sogn, der ligger uden for Herredskirke Grænser og som indbyrdes adskilte Pletter griber ind i Nabo-sognene med 4 i Halsted og 1 i Købelev. Maa sige har de deres Oprindelse i Jordegods, der er skænket til den nybyggede Lille-Løjtofte Kirke og derefter indlemmet i Sognet. Disse Enklaver bidrager iøvrigt deres til at øge den næsten fantastiske Uregelmæssighed i Kommunens Grænselinier.

Herredskirkenavnet forklarer sig selv. Løjtofte er en Forvanskning af Lodnetofte; det gamle danske Ord lodne betegner anvendt som Stednavn en Krat-

bevoksning. Navnet betyder da den lodne eller bevoksede Tofte, i Mod-sætning til Bartofte.

Oplysningerne fra Middelalderen er her som de fleste andre Steder i Sognene ret sparsomme. Rhode fortæller et Sagn om, at der i det niende Aarhundrede har staaet et Slag paa Sognets Marker, og at „en Del Vender og Obotritter her blev begravne“. Mere haandfaste, men ogsaa mere fattige er følgende Oplysninger: Aar 1400 købte Dronning Margrethe Gods i Løjtofte Sogn. 1460 ejede Degnen i Løjtofte 8 Skæpper Land, der kaldtes *Kiempekorzager*. 1504 nævnes *Graamudes* Jord i Vester Løjtofte. Vor Frue Alter i Nakskov Kirke ejede paa samme Tid et Par Gaarde i Bjerreby og 3 Skæpper Land i *Torskevænget*. Kong Hans gav Bønderne i Øster og Vester Karleby samt Ringseby et Brev paa, at de maa nyde og beholde den Jord, de har hegned fra deres Fællede. Antagelig har da den omskrevne Jord eller en Del af den tilhørt Kronen.

Under Svenskekrigen i 1659 blev det meste af Sognet raseret og baade Selvejerbønder og Fæstebønder blev fuldstændig ruinerede. Fæstegaardene satte Herremændene nogenlunde hurtig i Stand, men Selvejergaardene kneb det anderledes med og adskillige af dem gled for en Slik eller for intet ind i Fæstegaardenes Rækker.

1743 blev der gennem-Amtsforvalterne afkrævet Præsterne forskellige Oplysninger, der var tænkt benyttet til en Danmarksbeskrivelse. Værket blev først til en Menneskealder senere, da Pontoppi-

dan udgav sit Danske Atlas; men Indberetningerne, der giver flere interessante Oplysninger, ligger fremdeles i det kgl. Biblioteks Manuskriptsamlinger. I Indberetningen fra Herredskirke-Lille Løjtofte skriver Sognepræsten Edvard Bejerholm bl. a. følgende, der giver et godt Begreb om den „Højde“, Landbruget den Gang stod paa:

Vester Karleby Heed som i Længde og Bredde kan være en halv Fjerding Vej, grænser eller rettere ligger til fællig med Øster Karleby, Halsted og Tvede Heed, bruges til omliggende Byers fælles Græsning, og kan ikke undværes til anden Brug eller til at pløje eller saae paa, med mindre Indbyggernes Kreaturer skulde krepere om Sommeren for Føde.

Heed var altsaa Betegnelsen for de store Græsfællede, der aldrig blev behandlet med Plov eller Harve eller i det hele rørt. Ordet er nu forvansket til Hede og denne Betegnelse bruges endnu rundt om for mange af de tidligere Fællede, men med Hede i almindelig Forstand har Ordet altsaa intet at gøre. Pastor Bejerholms Bemærkninger viser, hvor mægtige disse Græsfællede var. Den Heed, der her er Tale om, naaede altsaa i en Bredde af en halv Fjerding Vej eller derover fra Vester Karleby over Øster Karleby og Halsted Hede til Tvede i umiddelbar Nærhed af Vesterborg — et Areal paa Tusinder af Tønder Land alene for disse Landsbyers Vedkommende. At Udbyttet af dette mægtige Græsareal har været usselt fremgaar af det følgende i Præstens Indberetning:

Her saaes Hvede og Byg fornemmelig, hvoraf Bønderne sælger lidet til (Dækning af)

deres Udgifter. Af Rug, Havre og Ærter saaes næppe mere end at Bønderne til dem selv og deres Kreaturer at underholde kan komme ud (af det) med efterdi her er ikkun liden Høebund og Græsning. Siden her er Mangel paa Græsning om Sommeren og Høe om Vinteren, bliver ikkun lidet Kreatur tillagt, næppe saa meget, som Bønderne selv kan benytte sig af til Underholdning.

Der kræves ikke megen Fantasi for af denne Beretning at danne sig en Forestilling om Landbrugets usle Kaar paa de Tider.

I Herredskirke Sogn ligger Byerne *Vester Karleby, Bjerreby, Store Løjtofte og Ringseby* samt *Bulskov-Huse*; i Lille Løjtofte Sogn Byerne *Lille Løjtofte og Sandbjerg*, endvidere hører 3 af Gaardene i *Øster Karleby* under dette Sogn.

VESTER KARLEBY er Hovedbyen i Herredskirke Sogn og anvendtes i ældre Tid hyppigt som Betegnelse for det. I smaalandske Registre hedder det f. Eks. 12. Januar 1680, at Hans Ifversen beskikkes til Sognepræst i „Herredskirke eller Carleby Menighed som den almindelig kaldes“. Ordet Karl er i gammel Dansk Benævnelsen for et Kær og Karleby betyder altsaa Byen ved Kæret. Det lavtliggende Areal omkring Præstegaarden, hvor Byen oprindeligt har haft sin Plads, viser Navnets Berettigelse i ældre Tid, hvor sikkert en Del af det har staaet under Vand.

1660 vilde Regeringen have Oplysning om den Skade, Svenskerne havde forvoldt, og der blev da „opkrævet og udmeldt“ 8 Mænd, der „med første Lejligh-

hed skulde begive sig til alle Kronens Gaarde i Nørreherred og dem paa det grangiveligste at syne og besigte, hvorledes de ere ved lige og Magt holden paa Tømmer, Lægter, Leer (-vægge) og Tag, Loftet, Døre, Porte, Vinduer og Vindueskarme, Ovne, Ildsteder og Kiøllerne, og hvem der kan være pantsatte til andre, det rigtigheden specificere og navngive og inden Tingene at give beskrevne.“ 16. Oktober 1660 afgav de 8 Mænd paa Nørreherreds Ting deres Skøn over Skaden og Bekostningen ved at reparere den. Det fremgik heraf, at Genopbyggelsen af en nedbrændt større Bondegård var anslaaet til 150 à 200 Rigsdaler. For Vester Karleby ser deres Opgørelse — der findes i Rentekammerpapirerne i Rigsarkivet — saaledes ud:

Laurids Ledtzoes Ejendomsgaard er af Fjenden ruineret og staar øde, kan ej ringere forfærdiges end 120 Daler.

Peder Michelsens Ejendomsgaard er ganske af Fjenden ruineret og øde, kan ej ringere opbygges end for Penge 200 Daler.

Michel Brøchers Ejendomsgaard er af Fjenden ruineret paa Tømmer, Lægter, Leer og Tag og Vinduer, kan ej ringere repareres end for 40 Daler.

Jens Pedersens Bremsis Fæstegaard er i Fjendens Tid afbrændt og øde, kan ej ringere opbygges end 80 Daler.

Peder Knudtzens Fæstegaard er ganske af Fjenden ruineret paa Tømmer, Lægter, Leer og Tag, kan ej ringere opbygges og forfærdiges end Penge 200 Daler.

Præstegaarden, der jo ligger i Vester Karleby, er antagelig ved en Afskrivningsfejl henregnet under Ringseby. Det hedder om den:

Præstegaarden findes og af Fjenden ruineret paa Tømmer, Lægter, Leer og Tag,

kan ej ringere forfærdiges og opbygges end for Penge 100 Daler.

Af de her nævnte 3 Selvejergaarde i Byen stod altsaa de to øde og skulde helt genopbygges, medens den tredie vel var stærkt ødelagt men dog kunde repareres. Fæstegaardene var begge helt ødelagt og Præstegaarden stærkt medtaget. Vurderingen af Skaden var ikke ensbetydende med, at den blev udbedret; thi Matriklen af 1664 noterer 6 øde Ejendomsgaarde (altsaa 3 foruden de ovennævnte), samt 1 øde og 2 beboede Fæstegaarde og 2 beboede Hussteder. Eftersom Fjenden aldeles systematisk havde ødelagt alt, hvad han kom i Nærheden af, og Landet var stærkt forarmet, er det klart, at der maatte gaa lang Tid inden Skaden blev udbedret.

Naar man ved, hvor vanskelig det i ældre Tid ofte var at faa sat Retsmaskineriet i Bevægelse, selv hvor det drejede sig om betydningsfulde Ting, gør det et mærkeligt Indtryk at se, at man i 1589 sætter et stort Retsapparat i Gang for et Egetræs Skyld. Den 21. Marts nævnte Aar faar 3 saa betydelige Adelsmænd som Mogens Giøe til Bremersvold, Morten Venstermand til Kroinge og Erik Mogensen til Bramslycke nemlig Brev om at undersøge og dømme i en Sag mellem Maren Rasmus Hansens (Enke) og Peter Alsing, begge af Karleby. Striden staar om en Eg som sidstnævnte har fældet i Karleby Skov; han paastaar, at den stod paa hans Grund, men Maren Rasmus Hansens paastaar lige saa bestemt, at den stod paa hendes. Der har i Sagen først været opkrævet

12 Mand til at domme og siden 16 Mænd og de har domt mod hinanden. Sagen har derefter været indstævnet for Lollands Landsret, der har henvist den til Undersøgelse og Paakendelse af „gode Mænd“. Som saadanne udpeges nu de tre nævnte Adelsmænd, der faar Paalæg om at rejse til Aastedet, stævne Parter og Vidner og afgøre, hvilken af de to Domme (de 12 Mænds eller de 16 Mænds), der er rigtig. — Saa meget kunde der altsaa den Gang komme ud af saa lidt som en Eg i de Tider var. Der savnes forøvrigt Oplysninger om det videre Forløb af den celebre Sag. — Den her omtalte Karleby Skov kaldes i Takseringsbogen fra 1682 og i flere andre Dokumenter Kallund, og under samme Navn figurerer den i Sognepræst Bejrholms før nævnte Indberetning. Han skriver om den: „Til W. Karleby er en liden Skov kaldet Callund, den er i Længde og Bredde et halvt Bøsseskud. Den er for nogle Aar siden af et Smaakrat indfredet og opelsket, saa at den er en liden Hegningsskov og ganske faa Eger; er ellers ikke af nogen Betydning.“ — 1833 nævner Dr. Larsen i sin Bog Skoven som „en lille Kratskov, Karlelund.“ Men senere er den yderligere indskrænket, idet man omkring Midten af forrige Aarhundrede har ryddet et Stykke af den og paa en Del af Arealet opført nogle Huse, der benævnes Karlelund. Skoven, der er paa 10—12 Td. Ld., er nu delt i 6 Parter, hvoraf Troldeundsgaard, som ligger lige ved Skoven, har den ene.

Indenfor Vester Karlebys vidtstrakte

Omraade ligger foruden Præstegaarden der tidligere havde et Tilliggende paa over 80 Td. Ld., men nu er udstykket, følgende større Gaarde: *Vasemosegaard* med 81 Td. Ld. 7 Td. Hartkorn og 120,000 Kroners Ejendomsskyld, deraf Jordværdi 84,600. *Skævenborg* med 90 Td. Ld. 7½ Td. Hartkorn, 135,000 Kr.s Ejendomsskyld, deraf 89,000 Jordværdi. *Troldeundsgaard* med 80 Td. Ld. 10 Td. Hartkorn og 120,000 Ejendomsskyld, deraf 82,500 Jordværdi. Mejeriet *Ly*, der tidligere har været Fællesmejeri, men nu ejes af Mælkekondenseringsfabriken i Nakskov, ligger ligeledes indenfor Vester Karlebys Omraade.

BJERREBY er antagelig afledet af det olddanske Mandsnavn Biarne eller Biari, saa den oprindeligt har heddet Biarneby eller Biareby. Selvejrbønderne i Bjerreby findes gentagne Gange omtalt i Kancellibøgerne, saaledes 1570, 1601 og 1611, det drejer sig i alle disse Tilfælde om Selvejrbøndernes Ret til at være fri for at „lægges i Læg“, altsaa yde Militærtjeneste, en Forret, som de (sammen med nogle Bønder i Holleby og Emb) havde haft „fra Arrilds Tid“, men som Lehnsmanden vilde formene dem. I alle 3 Tilfælde fik de Ret til at bevare det gamle Privilegium mod at yde 10 Daler i Skat om Aaret, „saa længe Fejden varer“.

Om Bjerreby hedder det i de 8 Mænds Synsforretning:

Anders Ibsens Ejendomsgaard (er) i Fjendetiden (bleven) ganske øde og afbrudt, kan ej ringere forfærdiges end 200 Daler.

Jørgen Hansens Ejendomsgaard ligesaa 80 Daler.

Peter Mortensens Fæstegaard (er) i Fjendetiden helt afbrudt, kan ej ringere opbygges end for Penge 80 Daler.

Maalsgaarden (som Fæster) Rasmus Hansen paaboer, (er) i Fjendetiden (bleven) brøstfældig paa Tømmer, Lægter, Leer og Tag, tilsammen for 70 Daler.

Niels Nielsen Jydes Fæstegaard er ganske ruineret i Fjendetiden, kan ej ringere opbygges end for Penge 40 Daler.

Endnu i 1664 ligger alle Byens 4 Selvejergaarde og 2 Fæstegaarde øde, medens der er 4 beboede Fæstehuse, som ikke er faldet ind under Synsforretningen.

— Under Bjerreby hører Proprietærgaarden *Sanagaard*, der senere skal omtales. Herredskirke ligger ligeledes paa Bjerrebys Grund og det samme var Tilfældet med den tidligere omtalte hellige Kilde.

STORE LØJTOFTE har endnu den gamle „Loddenhed“ repræsenteret i Løjtofte Skov paa ca. 25 Td. Ld. delt i 3 Parter; den har tidligere været af betydelig større Udstrækning; saa hver Mand i Bjerreby og Store Løjtofte havde sin Part. I de 8 Mænds Indberetning fra 1660 hedder det:

Peder Hansens Ejendomsgaard er udi Fjendetiden ganske afbrudt, undtagen et Hus. Kan ej ringere opbygges og forfærdiges end for Penge 150 Daler.

Laurids Rasmussens Fæstegaard befindes udi Fjendetiden at være ruineret paa Tømmer, Lægter, Leer og Tag; kan ej ringere forfærdiges end for Penge 50 Daler.

Niels Kulds Fæstegaard er ganske ruineret og øde, som er sket i Fjendetid; kan ej ringere opbygges end 100 Daler.

Jens Kulds Ejendomsgaard er i Fjendetiden ganske ruineret og staar øde, kan ej ringere opbygges end Penge 80 Daler.

Peder Søffrensens Fæstegaard af Fjenden udslaget 9 Vinduer og Karme, nok 1 Port noget skamferet; kan ej ringere forfærdiges 10 Daler.

Niels Christensens Fæstegaard af Fjenden ud i to Stuer udtaget 15 Vinduer, kan ej ringere igen indsættes end 16 Daler.

Peter Ottensens Fæstegaard udi Fjendetiden ruineret paa Vinduer, Lægter og Tag, tilsammen udi Penge 20 Daler.

Pelle Brogers Ejendomsgaard paa Al-(Stue) huset af Fjenden udslaget 4 Vinduer og 4 Døre, tilsammen for 4 Daler.

Christen Smids Fæstegaard er ganske øde og afbrudt, som var gjort for Svenskens Tid; kan ej ringere opbygges end for Penge 200 Daler.

Store Løjtofte var ifølge denne Besigtigelse ikke lige saa stærkt medtaget som de andre Byer, idet kun en Selvejergaard og to Fæstegaarde var øde, og den ene af de sidstnævnte var endda gaaet i Grus for Svenskekrigen. Men de følgende trange Aar har ikke gjort det bedre; thi i 1664 havde Store Løjtofte ifølge Matrikelen 6 Fæstegaarde og 4 Ejendomsgaarde, der alle laa øde. De af Fjenden haardt medtagne Bygninger er altsaa ikke gjort i Stand og selv de mindst medtagne er i Løbet af de følgende Aar opgivne og forladte.

— I Byen ligger Herregaarden *Ganmeleje*, der senere skal omtales, og bl. a. *Løjtoftegaard* med 80 Td. Ld., 11½ Td. Hartkorn, 134,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf Jordværdi 87,880 Kr.

RINGSEBY kan afledes af det olddanske Mandsnavn Ring i Lighed med Ringsted og Ringstrup. I en fjern Old-

tid har vel en Mand af dette Navn været Landsbyens Grundlægger ved at tage dens Jord i Brug.

Om Ringsebys Medfart under Svenskekrigen hedder det i de 8 Mænds Beretning:

Rasmus Boesens Fæstegaard er ganske af Fjenden ruineret paa Tommer, Lægter, Leer, Tag og Vinduer, kan ej ringere forlærdiges end Penge 100 Daler.

Niels Rasmussens Fæstegaard ligesaa 100 Daler.

Niels Jørgensens Ejendomsgaard ligesaa 80 Daler.

Niels Madtzens Ejendomsgaard ligesaa 80 Daler.

Hans Rytters Gadehus er ganske afbrudt og øde, kan ej ringere forlærdiges end for Penge 40 Daler.

Christoffer Rytters Gadehus ganske afbrudt, 16 Daler.

Peder Lunds Hus af Fjenden ruineret paa Loftet, kan ej ringere forlærdiges end for 6 Daler.

Matrikelen af 1664 nævner 3 Ejendomsgaarde, hvoraf de 2 øde og 5 Fæstegaarde, hvoraf 1 øde, samt 7 Husmandsteder, hvoraf 3 øde. Ringseby er altsaa bleven hurtigere ophjulpet end Sognets øvrige Byer.

Af større Gaarde findes kun *Ringsebygaard*, som senere skal omtales.

BULSKOV ligger dels i Halsted og dels i Herredskirke Sogn; til sidstnævnte Sogn hører egentlig kun en Samling Huse. I tidligere Tid var det Areal, hvorpaa de ligger, skovbevokset. Baade Vester Karleby- og Ringseby-Bønder havde Skovparter saavel i Kalund som i Bulskov; af denne sikkert ret vidtstrakte Skov er nu kun en ret

ubetydelig Part under Bulskovgaard i Halsted Sogn tilbage.

Forøvrigt har Sognet haft endnu en Skov, den saakaldte Søndre Skov, hvori baade Vester Karleby-, Ringseby- og Øster Karleby-Bønderne havde Parter.

LILLE LØJTOFTE er, som samlet Landsby betragtet, Kommunens største. Her ligger Lille Løjtofte Kirke, et Missionshus, samt den for begge Sogne fælles Skole. Byens største Gaard er *Barentsensminde* med 70 Td. Ld., 8½ Td. Hartkorn, 112,000 Kr. Ejendomsskyld, deraf er 72,500 Kr. beregnet som Jordværði.

Lille Løjtofte blev helt ødelagt af Svenskerne. I de 8 Mænds Synsforretning hedder det herom:

Simmen Rasmussens Fæstegaard er ganske af Fjenden ruineret og borte, kan ej ring(ere) opbygges end 40 Daler.

Christoffer Pedersens Ejendomsgaard er af Fjenden ruineret paa Tommer, Lægter, Leer og Tag; kan ej ringere igen opbygges end Penge 250 Daler.

Anders Søffrensens Fæstegaard ligesaa 80 Daler.

Erich Hansens Fæstegaard ligesaa 200 Daler.

Thimme Jensens Fæstegaard ganske af Fjenden afbrudt; kan ej ringere opbygges og forlærdiges end Penge 100 Daler.

Pelle Blachs Fæstegaard ligesaa 40 Daler.

Præstegaarden er ganske af Fjenden afbrudt og øde; kan ej ringere opbygges end for Penge 100 Daler.

Det er altsaa Lille Løjtofte Præstegaard her er Tale om; men den var allerede den Gang kun en Fæstegaard og har ikke haft nogen Betydning som Præstegaard siden Reformationen. Man

er dog — ved Hjælp af den Afgift, der hvilede paa den som Fæstegaard og indtil den allersidste Tid ogsaa har ligget paa den som Ejendomsgaard — i Stand til at kontastere, hvor Præstegaarden laa. Det var Gaarden, der ligger Vest for Kirken og støder umiddelbart op til denne.

SANDBJERG har faaet Navn efter den Sandbanke, hvorpaa Byen har ligget. Byen brændte i Begyndelsen af 1612, hvilket fremgaar af et Kongebrev til Ejler Rud paa Sæbyholm og Ullerslevgaard (Wintersborg). I Brevet, der er dateret 17. April 1612, hedder det, at da Kongen har erfaret, at Ruds Skytte modvillig har skudt Ild paa en Landsby kaldet Sandberri, paalægger Kongen Eiler Rud at tage Skytten i Forvaring og passe, at han ikke undviger. Er han allerede rømt, skal Rud med Flid lade ham eftersøge, fange ham og forvare ham til nærmere Ordre. Undviger han skal Rud komme til at staa Kongen til Rette. — Formodentlig har den uheldige Skytte forlængst været over alle Bjerge. Han vidste jo det gjaldt hans Hals. Der var nemlig Dødsstraf for Brandstiftelse ved Uforsigtighed; thi en Brand var den Gang — da Assurance var et ukendt Begreb — ensbetydende med de Brandlidtes fuldkomne Ruin.

Om Svenskernes Hærgen i Sandbjerg beretter de 8 Mænd 1660:

Peder Dreyers Ejendomsgaard er ganske afbrudt og borte, kan ej ringere forfærdiges og opbygges end 300 Daler.

Pelle Andersen Stubes Ejendomsgaard findes at være af Fjenden ruineret paa Tømmer, Lægter, Leer og Tag, kan ej ringere opbygges og forfærdiges end Penge 100 Daler.

Niels Pedersen Thages Ejendomsgaard ligesaa 120 Daler.

Matz Hansens Fæstegaard ved Thing(hus)et ligesaa 50 Daler.

Fæstegaarden Bjerregaard, Anders Hansen paa boede, ligesaa 100 Daler.

Hans Bundes Fæstegaard er afbrudt og øde, som var sket før Svenskens Tid, 100 Daler.

Tvende Gadehuse findes at være i Svenskens Tid ruineret paa Lægter og andet, 8 Daler.

I Sandbjerg laa som tidligere nævnt Nørreherreds Tinghus. Sognepræst Bejrholm skriver i sin tidligere nævnte Indberetning 1743: „Udi Lille Løjtofte Sogn er paa Sandbjerg Hede ved Sandbjerg By Lollands Nørre Herreds Ting“. Tinghuset maa da antagelig have ligget Syd for Landevejen, der gaar gennem Sandbjerg til Horslunde. Sandbjerg Heed, hvori ogsaa Lille Løjtofte havde Part, har været en i Udstrækning ret betydelig Fælle; thi den er ved Skatteansættelsen i 1682 takseret til at kunne ernære 28 Høveder regnet Aaret rundt.

Møllen i Sandbjerg er af meget gammel Oprindelse; den har tidligere haft en østligere Beliggenhed end nu, nemlig paa Toppen af Sandbjerg Banke lidt Nord for Landevejen.

ØSTER KARLEBY, der ligger dels i Halsted, dels i Lille Løjtofte Sogn, har 3 af sine Gaarde liggende i sidstnævnte Sogn. Den største af dem er *Koldbygaard* med 70½ Td. Ld., 8½ Td. Hartkorn, 108,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 76,600 Jordværdi.

1667 foretog Kronen et Mageskifte, hvorved den erhvervede *Karlebygaard* i Lille Løjtofte Sogn af Hartkorn 19

Td. og 2 Skp. Der er ikke nu og har ikke i de sidste Hundrede Aar været nogen Gaard indenfor Lojtofte Sognegrænse af den Størrelse og den nævnte Gaard maa da paa et tidligere Tidspunkt, maaske ved Udskiftningen, være bleven delt. Den nuværende Karlebygaard ligger i den under Halsted Sogn hørende Del af Byen og dens Navn maa altsaa være af nyere Oprindelse.

HERREDSKIRKE ligger ensomt og frit paa en lille Højde i Terrænet, saa man fra dens Taarn kan se alle Herredets andre Kirker med Undtagelse af Birket. Kirken er opført af røde Munkesten, der er og i lange Tider har været overhvidtede. Den bestaar af Kor, Skib og Taarn; oprin-

delig har den hvilet paa et svært Fundament af utilhugne Kampesten, der dog med Undtagelse af Taarnets Nordside nu overalt er erstattet med en Sokkel af tilhugget Granit eller Mursten.

Bygningen, der formodentlig stammer fra Valdemarstiden, har været opført i Rundbuestil med fladt Loft og højt-siddende smaa Vinduer. Spor af disse ses endnu i Murens udvendige Flade. Hvælvingerne er senere indbygget, hvilket bl. a. tydeligt ses, naar man gaar

op over dem, idet man der finder Rester af de gamle Rundbuevinduer, nu halvt dækket af Hvælvingerne. Taarnet er her i Modsætning til de fleste andre gamle Kirker bygget samtidig med den øvrige Bygning eller i al Fald paa et meget tidligt Tidspunkt; dets øverste Del er dog fornyet i en senere Tid. Paa Sydsiden og Nordsiden har Taarnet 3 Støttepiller; den midterste paa sidst nævnte

Side er mærkelig ved sin Form, idet dens nederste Del er en halvrund Søjle, dens øverste derimod firkantet som de andre Stræbepiller. Paa Kirkens Sydside er for 5—6 Hundred Aar siden tilbygget et Vaabenhus med takket Gavl, der nu benyttes som Lighus. Vaabenhuset dækker og har tildels

HERREDSKIRKE

skamferet en pragtfuld, rigt profileret, rundbuet Portal, der var Kirkens oprindelige Mandsindgang. Paa Nordsiden ses Sporene af den yderst beskedne Kvindeindgangsportal. Endelig er der paa Koret Sydside endnu en lille rundbuet Portallekning fra den tidligere Præsteindgang. Kirkens Indgang er nu i Taarnets Vestsiden. Gesimsen under Taget har Murstensforsiringer i Tandsnit, der dog gennem de skiftende Reparationer er blevet noget uregelmæssige.

Koret, der er af omtrent kvadratisk Form, har en smuk Stjernehvælvning. Altertavlen er af Egetræ med pænt udskaarne Renaissance-Ornamenter, om to Felter. Det nederste omfatter et nyere, men slet Maleri med 3 staaende Figurer, Kristus, Johannes og Peder. I det øverste Felt sidder et ældre og bedre Maleri af Magdalene. Paa Alterbordet staar to store Stager af presset Blik med raa Ornament og Insriptionen: „Herrids Kirke Anno 1673.“ Sølvkalken har paa Knappen indgraveret „JESUS 1664“, paa Skaalen et Vaaben med Bogstaverne T M H i Trekantstilling samt Indskriften: „Denne Kalk och Disch haver Thomas Holtenze foræret til Herrids Kirke“; paa Skaalens modsatte

GAMMELT TRÆSKÆRERARBEJDE

Side er samme Navnetræk og Vaaben som paa Knappen. Paa Korets nordre Væg hænger et kønt udskaaet Egetræsskab til Opbevaring af de hellige Kar.

I nordre Side af den meget lave Korbue staar en i Stilen ren og enkel og smukt formet Døbefont af graat Marmor med tilhørende gammelt Messingfad. Over Korbuen ud mod Skibet hænger et meget gammelt og interessant Træskærerarbejde, der forestiller Gud-

fader med Krone og stort Skæg og med den korsfæstede Son mellem sine Knæ.

Skibet har to smukke Stjernehvælvninger. Prædikestolen er af meget beskeden Udseende, delt i 3 Felter uden Billeder eller Indskrift. Kirkestolene er kun et halvt Hundred Aar gamle. Orglet er vellydende og stort — næsten for stort til den lille Kirke. Det er 1904 skænket af Proprietær G. E. P. Zacho, Gammeleje. Bag Orglet hænger en Trætavle, som tidligere har haft Plads nede i Kirken og som har følgende Indskrift:

„Herunder holder erlig achtbar og velfornehmme Mand Niels Thomaeson forduar Vandlaptajn Ritseværter her paa Steden og Sognetoed olver Herredts og Lille Løjetofte Sogner tom boede og døde i Store Løjetofte Anno 1686 den 2 Martii i hans Alders 59. Aar. Gud gifve

hannem en alædelig Dønsandelle til hvis Amdelse næst Guds Vre og Rikens Berdydelse hans efterladte Enke Wodel Nielsdatter samt Christen Thomaeson i Afsigtighed denne Tasse halver ladet befofte. Nu har jeg Maallet naad, nu har jeg Sevr bunden, Menod og Sevr-trants ved Jesum jeg har funden. Jeg lider nu laa vel i de Udvaltes Fall hvor ingen Sorg og Rød mig mere vinge skal.“

Taarnhallen, der gør Tjeneste som Vaabenhus, har en smuk Krydshvælvning. Lige indenfor Døren ligger en stor Grav-

sten, hvorpaa endnu kan læses: „Anno 1644 den 22. November døde Michel Jensen boede i Store Løgtofte och ligger herunder begrafven“. Paa en anden Sten ved Siden af kan nu kun læses Ordene: „Anno 1642 den 1. Martii dode — — —“. I den søndre Mur er indsat en stor Ligsten, der ogsaa tidligere har ligget i Gulvet, hvorfor Skriften er noget udslidt. Stenen bærer i de fire Hjørner Evangelisttegnene. Af Indskriften kan med Besvær læses følgende: „Herunder ligger begrafven erlig og velact Mand Hans Andersen, Ridefoged paa Adserstrupgaard døde udi hans Alders 35. Aar Anno 1660“. Resten er saa afslidt, at det er ulæseligt.

I Vaabenusets indre Mur er Opgang til Taarnet, hvor der hænger en stor Klokke med følgende Indskrift i to Linier:

„Anno 1584 hafver the erwerdige och erlige menner med notten (?) her rasmus mus pastor lavris roedt och jens rasmussen kirchewerge the harrest kircke paa laaland effther theris befaling thette ganske sogums folck thenne klokke lade st(o)ve till lübeck hos mattis benninck“.

Oversat paa mere læseligt dansk fortæller denne Indskrift: Anno 1584 har de ærværdige og ærlige Mænd, Hr. Rasmus Mus, Pastor Lavrids Roedt og Kirkeværge Jens Rasmussen paa det hele Sognefolks Bekostning ladet denne Klokke støbe hos Mattis Benninck i Lübek, en meget kendt Klokkestøber.

Kirken har tidligere hørt under Baroniet Winthersborg og gik med dette over til Grevskabet Hardenberg, men er siden 1915 en selvejende Institution.

Dens Formue er 11,500 Kr.; Renten heraf, 460 Kr. om Aaret, anvendes til Kirkens Vedligeholdelse.

LILLE LØJTOFTE KIRKE er baade lille og uanseelig; forsømt og mishandlet er den bleven gennem Aarhundreder og dog staar den som et historisk Mindesmærke af stor Interesse. Ingen anden lollandsk Kirke giver os nemlig en saa god Forestilling om Udseendet af de mange Landsbykirker, der opførtes i Valdemartiden, da de nyopfundne brændte store Sten — de saakaldte Munkesten — gik deres Sejersgang over Danmark. Oprindeligt bestod disse Kirker kun af Kor og Skib med smaa rundbuede Vinduer siddende højt oppe under det flade Loft. Dagslyset var derfor sparsomt i de smaa Kirkerum, men desto større festlig Virkning skabte da Katolicismens Rigdom af store Voxlys. Der var altid to Indgange, en mindre paa Nordsiden for Kvinderne og en større paa Sydsiden for Mændene. De fleste af disse Kirker er senere uvidet, først med et Vaabenus, senere efter Reformationen ofte tillige med et Taarn samtidig med, at de flade Lofter afløstes af Hvælvinger, og de smaa rundbuede Vinduer af større, mere eller mindre — men oftest mindre — stilfulde. Lille Løjtofte Kirke har ikke undgaet Vaabenuset og Hvælvingen i Korret, grimme, inderlig grimme, firkantede Vinduer er den heller ikke bleven fri for, men Taarn og Hvælvinger i Skibet har man ikke ofret paa den, saa det vilde ikke være uoverkommeligt at føre Kirken tilbage til sin oprindelige Skikkelse.

Kirken er som nævnt bygget af røde Munkesten, der forlængst er overhvidtede. Under Taget er endnu bevaret store Partier af den med Murstensforziringer prydede Gesims, der oprindeligt har strakt sig om hele Bygningen; men nu kun findes paa Skibet.

Paa Korets Gavl og tildels paa Skibets Nordside ses en rigt profileret Murstenssokkel ovenpaa et Kampestensfundament. Sporene af de gamle rundbuede Vinduer fremtræder tydeligt og det samme er Tilfældet med Portalen over den tidligere Kvindeindgang paa Nord siden. Mandsindgangen paa Sydsiden, der helt dækkes af Vaabehuset, har en pragtfuld, profileret Portal, omtrent som paa Herredskirke.

Gesimsen paa Skibets Syd mur ses ligeledes over Vaabehusets Loft. Det er endvidere let at kontastere, at Vaabehuset er tildels ombygget, og at det før denne Ombygning har haft meget tykkere Mure end nu.

Paa Kirkegaarden, der indhegnes af et Dige af vældige Kampesten, har tidligere staaet et Klokketaarn af Træ. Hofman nævner det i sit Supplement til Danske Atlas (1774), men der savnes Oplysning om, naar det er nedrevet. I dette Trætaarn hang en Klokke, som

ifølge Rhode kunde høres over hele Herredet, skont den ikke var stor. Omkring Midten af forrige Aarhundrede revnede Klokken og blev omstøbt hos Gamst i København; den hænger nu i en Luge i Korgavlen.

Skibet har som nævnt sit oprindelige flade Loft, men uden synlige Bjælker. Koret har en smuk Stjernehvælving.

Kirkens største Sjældenhed er den gamle smukke *Granitdøbefont*, der stammer fra den tidlige Middelalder. Den paa Kirkemindesmærkernes Omraade erfarne Videnskabsmand, Professor Magnus Petersen skriver i Illustreret Tidende for 9. Juni 1878 i en Artikel om denne Døbefont bl. a. følgende: Døbefonten i Løj-

LILLE LØJTOFTE KIRKE

tofte Kirke er et baade smukt og mærkeligt middelalderligt Kunstværk. Rundt om Kummen er Christi Fødsels historie fremstillet i Relief; Midtbilledet forestiller Christus i sin himmelske Vælde siddende paa Guds Trone med Livets Bog i den ene Haand, og den anden velsignende oprakt; foran staaer en bedende Engel, som Repræsentant for de himmelske Hærskarere. Disse to Figurer er uadskillige som Dekoration fra den følgende Gruppe: Bebudelsen, hvor Englen foran Marie

danner en Pendant til den anden foran Guds Trone. Derefter ses Marias Besøg hos Elisabeth; de to mindst heldige Figurer i Rækken. Derpaa følger Christi Fødsel; Maria hviler paa et Leje, der har Form som en Kurv og over hende er en Krybbe, hvori Christusbarnet ligger, ved Kryb-

ben ses Æslet og Oxen; i Modsætning til andre lignende Fremstillinger er Maria og Barnet her uden Glorier. Efter denne følger et Par Grupper, som er noget vanskelige at tyde. Ved første Blik vilde man antage den siddende Figur — over hvis Hoved ses en Engel — for den sovende Josef, som Guds Sendebud taler til og raader at fly til Ægypten,

men ham kan det ikke være, for det vilde forstyrre den chronologiske Orden, som ellers noje er fulgt i Billederne. Sikkert maa man her søge Forklaring i det nye Testaments apokryfiske Tradition om de to Fødsels-hjælpere, der lyder omtrent saaledes: „Den troende Kvinde er blevet modtaget af Maria; efter Fødselen viser en Engel sig med lysende Glans for

Kvinden, der udbryder: „Idag er en stor Dag for mig; thi jeg har set et Syn og Frelse er født for Israel“. Hun gik da ud til den anden Kvinde, Salome, og fortalte hende om Barnet og Underet. Salome tvivlede og sagde, at hun kun vilde tro, naar hun med sin Haand

kunde overtøye sig om Sandheden, men da hun udtalte det, henvisnede hendes Haand og hun henfaldt i Fortvivlelse og Klage og anraabte Gud om Hjælp: da fremtraadte en Yngling, som sagde: Gaa ind til Barnet, tilbed det og berør det med din Haand, og du skal blive karsk; thi han er en Frelser for Verden og for alle, som tro paa ham. Hun gik ind og be-

DØBEFONTEN

rørte Klædet, hvori Barnet var svøbt, og i samme Nu var hun helbredet.“ I Middelalderen var disse apokryfiske Sagn fuldt saa vel kendte og troede, som selve Evangelierne, saa det kan ikke være paafaldende, at Kunstneren har valgt at fremstille særlig et af dem, der fortæller om et Mirakel af Christus som spædt Barn, i en Række af Billeder, som kun omfatter hans Fød-

sel og tidligste Barndom. Den derefter følgende Gruppe forestiller Himlens Engel, som viser sig for Hyrden paa Marken, der forbavset løfter sit Hoved og dækker sit Ansigt for det straalende Lys. Dernæst ses de tre Vise, som møder for Herodes og modtager hans Befaling at drage til Bethlehem. Paa den anden Side af Kongen ses de atter, idet de frembærer Gaver for Maria og Jesusbarnet, som her begge bærer Glorier; tæt hertil slutter sig den først-omtalte Engel og Christus paa Guds Trone, som ved et smukt Arrangement i Billedernes Sammenhæng kan siges at være baade „Begyndelsen og Enden“. Under dette $\frac{1}{2}$ Alen brede Baand knæler og sidder Engle, som synger Lovsange, og paa Foden fremstaar fantastiske Dragehoveder, som, hvis man turde vove at udtyde den gamle Kunstners Tanke, kunde antages for en Billedfremstilling af Davids Psalme 148. 2. 7. „Lover ham alle hans Engle! Lover Herren af Jorden, I Drager og alle Afgrunde!“

Saadanne rigtudyrede Døbefonte med bibelske Fremstillinger er forholdsvis sjældne; naar man tager Hensyn til den store Landudstrækning, hvori de er spredte, ligefra Kirken paa Gulland, Sverig (især Skaane), Danmark, til Sønderjylland og Holsten, maa man antage, at de alt i Middelalderen var ansete for sjældne Kunstværker af megen Værdi. De bærer alle en vis Ensartethed i Udførelsen, og meget ofte i Stenarten, hvori de er udarbejdede, saa man ikke kan lade være at fremsætte det Spørgsmaal: Er de ogsaa

forfærdigede paa de Steder, hvor de findes, eller paa et fælles Værksted?

Fadet paa Døbefonten er ligeledes af høj Ælde; det er et Messingfad, hvori er udhamret en Fremstilling af Syndefaldet; man ser baade Adam, Eva, Slangen og Træet.

Alteret er dannet af Mursten og bærer en stor Egetræs-Altartavle, der stammer fra Christian IV.s Tid. Den er ret smagfuldt ornamenteret og inddelt i to Felter; det nederste udfyldes af to store joniske Søjler og mellem dem et maadeligt Maleri af Kristus i Emaus, malet og indsat 1843. Det øverste Felt er tomt. Paa Alterbordet staar to Bronzestager med Indskriften: „Anders Jensen Keldsmed 1616“. Sølvkalken har paa Knappen „JHESUS“ og paa den udtungede Fod et lille Krucifiks i Relief. Disken er ligeledes af Sølv, men uden Inskription eller Mærker.

Paa Korets Nordvæg hænger et Skab med en gammel Dør omtrent som det i Herredskirke, men ikke saa rigt udskaaret. *Prædikestolen* ligner ogsaa Herredskirkes og er som denne inddelt i simple Fyldninger uden Prydelser. Paa øverste Del af *Kirkestolens* Forstykker ses Rester af Ornamenten i 17. Aarhundredes Stil. Topstykkerne med det meste af Ornamenterne er afskaarne, antagelig har en eller anden Præst og Kirkeværge fundet dem for høje.

I Vaabenusets vestre Mur er indsat en stor Gravsten med de kendte Fremstillinger af Kristi Liglægning og Opstandelse. I de 4 Hjørner ses Evangelisterne. Skriften midt paa Stenen er ulæselig, men der ses to utydelige

Vaabenskjolde, der lader formode, at Stenen oprindeligt er lagt over en Adelsmand. I Kanten staar med en sikkert senere indhugget Skrift: „Jeppe Hansen Sognefoged i Løjtofte døde den 16. Maj 1650“. Stenen har formodentlig oprindeligt ligget i Skibets eller Korets Gulv, men Folk, der kan huske langt tilbage forklarer, at den har ligget paa Kirkegaarden, indtil den for et halvt Hundred Aar siden blev anbragt som Trinsten foran Vaabenshusdøren -- og for 15—16 Aar siden anbragtes paa sin nuværende Plads.

Sognepræst Bejrholm fortæller i sin ofte nævnte Indberetning om en Tavle, der den Gang (1743) hang i Kirken. Han har ikke taget nogen Afskrift af Tavlen, men nøjes med at fortælle, hvad Paaskriften omhandler. Efter dette har Tavlen hængt som et Minde om den utrolig forfaldne Tilstand Kirken stod i længe efter Svenskekrigen. Midt under Prædikenen 1. Juledag 1660 faldt saaledes en af Bjælkerne ned i Kirken, men helt underfuldt saaledes, at ingen kom til Skade. Bjælkerne ligger jo paa tværs af Skibet og denne laa nærmest Koret, saa dens ene Ende var over Prædikestolen, hvor Præsten stod, og dens anden Ende over „Fruentimmerstolen“, men — hedder det i Beretningen — under Faldet drejede Bjælken sig, saa den faldt langs ad Kirkegulvet. Trods denne haardhændede Advarsel synes man ikke at have taget fat paa den haardt tiltrængte Reparation; thi Tavlen berettede videre, at en Søndag i 1661 faldt Overdelen af Kirken ned, saa Præsten derefter „maatte holde Tjeneste

paa Kirkegaarden“. Hvorlænge dette har staaet paa, og hvornaar Kirkens Ejer fik gjort Ende paa Skandalen og foretaget den paatrængende Hovedreparation, melder Bejrholm intet om.

Kirken har tidligere hørt under Baroniet Wintersborg og gik med dette over til Grevskabet Hardenberg. Siden 1915 er den en selvejende Institution med en Formue paa 8,750 Kr.; Renterne heraf, 350 Kr. aarlig, anvendes til Kirkens Vedligeholdelse.

Ved Kirkens Opførelse var det selvfølgelig Meningen, at Lille Løjtofte skulde være en selvstændig Menighed. Det har den ogsaa været til en Begyndelse, men allerede i den katolske Tid blev den lagt som Anneks under Herredskirke og her forblev den indtil 1556. Den 25. August dette Aar udsteder Christian III et Brev, hvori han „efter Forestilling af Borgmestre, Raadmænd og mange Borgere i Nakskov“ tilstaar Kapellanen i Nakskov Tiende og Præsterente af Løjtofte Sogn „dog saa at han skal besøge samme Sogn og der gøre Sognefolket slig Tjeneste inden Kirken og uden, som en Sognepræst sine Sognefolk pligtig er“. Lille Løjtofte forblev som Anneks under Nakskov indtil 1691. Den Kommission, Christian V havde nedsat til en Omlægning af Pastoraterne paa Lolland, stillede Forslag om, at Kapellanen i Nakskov, der betjener Lille Løjtofte Menighed „med største Besværlighed og Armod, idet at Vejen er baade lang og dyb, tre Fjerdingmil fra Byen“, og Menigheden „bestaar kun i 16 Tilhørere“, bør i Stedet have Branderslev,

der kun ligger en Fjerdingsvej fra Nakskov. Lille Løjtofte bør saa igen annekteres til Herredskirke Sogn, som og har „en fattig betrængt Præst“ og „eftersom de to Kirker kun ligger en Mark fra hinanden at beregne flux mindre end en halv Fjerdingsvej“. Kommissionens Forslag blev vedtaget og 17. April 1688 udstedtes den kgl. Resolution, hvorved Lille Løjtofte igen lægges under Herredskirke; men Ordningen traadte først i Kraft 9. Juni 1691, da Hans Jacobsen Kjøbing blev kaldet til Sognepræst for Herredskirke og Lille Løjtofte.

PRÆSTEHISTORIER er der nok af for Herredskirke-Lille Løjtoftes Vedkommende. Rhode nævner først Thure Krage fra den katolske Tid. Han har næppe været noget Dydsmonster, i al Fald kunde Almuens gennem Aarhundreder fortælle, at han om Natten stod op af Graven for at kyse alle, der vovede sig forbi Kirkegaarden.

Hans Jacobsen Kjøbing, som var Præst i Herredskirke og Lille Løjtofte fra 1691 til 1708, beretter i nogle Optegnelser følgende, som Rhode gengiver: 1695 stod Kirkeværgen og Jens Degns Enke aabenbar Skrifte, fordi hun ved ham havde bragt et dødfødt Barn til Verden. Da nu Enken, som Skik var, rejste sig for at bede Menigheden om Forladelse, sprang Kirkeværgens Kone ud af sin Stol, gav „denne fattige Enke“ en Kindhest, „saa det Pladsk derefter“ og raabte „Jeg tilgiver Dig baade med Haand og Mund. Du skal ikke støtte Dig paa min Støtte“. —

Skont Kjøbing havde været saa heldig at blive Præst for begge de paany sammenlagte Sogne, var Kaldet ikke federe eller Præstens Økonomi ikke større end at hans efterlevende Kone og 11 Børn blev læsset paa en Høstvogn og med denne Befordring bragt til hendes Fader, der var Præst i Munkebo og vel næppe er bleven særlig henrykt for pludselig at faa sin Husstand fqrøget med et Dusin sultne Munde.

Kjøbing afløstes af Edmund Rhode, der efter et Aars Forløb blev sindssyg og maatte tage Edvard Bejrholm fra Nakskov Skole til Kapellan. Rhode døde 1711 og Aaret efter blev Bejrholm Sognepræst. Han var en højst mærkelig Mand og skaffede sig ved sine aparte Meninger ikke faa Fortrædeligheder. Medens han i 1705 endnu var i Nakskov og en Dag prædikede som Vikar, udtalte han sig paa Prædestolen med saa stor Ligefermhed om Byfoged Joachim Burserus og Kornmaaler Mikkel Rasmussen, at de begge for Retten krævede ham til Regnskab for de fornærmende Udtalelser. Bejrholm maatte baade bede om Forladelse og betale Sagsomkostningerne. Rhode fortæller endvidere om ham, at han altid gik til Kirken med Præstekraven i Haanden, og at han, da Biskop Lodberg en Gang besøgte ham, trakterede Bispen med Kaal og Flæsk og hans Tjenere med Suppe, Steg og Vin. 1738 kom Bejrholm i alvorlig Forlegenhed, idet han blev tiltalt for at have døbt et løsagtig Fruentimmers uægte Barn uden, som Loven bød, først at underrette

Provsten om Kvindens Ophold i Sognet og Barnets Fødsel og afvente nærmere Ordre fra Provsten. Saa vidt man kan se af „Smaalandske Tegnelser“, hvor Sagen flere Gange omhandles, har Bejrholm ladet sig dupere af Kvinden, der med stor Frækhed optraadte under det fornemme Navn Sidsel Gyldenkrantz og paastod, at hun var gift. I Virkeligheden var hun en simpel Tyvekvind. Bejrholm blev ved Provsteretsdommen af 25. Juni 1738 dømt fra Embedet, skønt han paastod, at han havde tilmeldt Kvindens Ankomst og Barsel for Provsten og at denne maatte have forlagt Brevet. Han ansøgte Kongen om Benaadning og fik 5. September 1738 ogsaa Tilladelse til at beholde Embedet mod at betale 5 Rigsdaler i Bøde til Herredets Fattige og modtage Tilhold fra Bispen om at se sig bedre for en anden Gang. Bejrholm — der 1743 skrev den oftnævnte Indberetning — døde 1745 efter at have været Præst i Sognet i over 30 Aar. — Det frække Kvindemenneske, der havde bragt ham i den slemme Forlegenhed, blev først ved Lollands Landsting dømt til at „miste sin Hud“ (kagstryges) og staa aabenbar Skrifte. Hun var, medens Sagen stod paa, anbragt i Nakskov Arrest, men her havde hun ogsaa duperet Folk og havde ved „frække Anbringender“ faaet Lov at komme ud af Arresten mod at forblive i Byen; men hun var næppe kommet paa fri Fod, før hun gjorde sig usynlig og saaledes undslap Fuldbyrdselsens af den endnu ikke afsagte Dom. Senere blev hun arresteret i Nykøbing for et der begaaet Tyveri og

hele hendes gamle Synderegister kom nu for en Dag. Hun blev for Tyveri, Hæleri og Løgnagtighed dømt i Spindehuset paa Livstid.

Om Chr. Gottlieb Schlegel, der var Præst i Herredskirke-Lille Løjtøfte fra 1791 til 1810, gik der ogsaa mange sære Historier. Det hed sig, at han var meget distræt og derfor stak alt, hvad han kunde overkomme, til sig. I Virkeligheden har den gode Præst nok lidt af Kleptomani (Stjælesyge); thi naar han besøgte Butikerne i Nakskov, puttede han alle de Varer, han ubeset kunde komme om ved i Lommen. Hans Kone sendte dem saa Dagen efter tilbage. Hver Søndag kørte Præsten lige fra Kirken til Sæbyholm, hvor han var en velset, om end ikke synderlig velagtet, Gæst hos Baron Holck-Winterfeldt. Der blev her spist og drukket stærkt og drevet mange grove Lojer. Baronens havde f. Eks. opdaget, at Præsten i den stærke Sommervarme gik med nøgne Ben under Præstekjolen, og en Søndag, da det var meget varmt, befalede Baronens saa en af sine Tjenere at kaste Præstekjolen op over Hovedet paa Præsten, saa snart han traadte ind i Salen. Ordren blev udført og Afsløringen hilst med stormende Munterhed af det mere end livlige Herreselskab. — Iøvrigt vidste Folk at fortælle, at Schlegel „kunde mere end sit Fadervor“, og i Traad hermed falder følgende Beretning, som Evald Tang Kristensen har faaet meddelt til sine Sagnsamlinger: Schlegel var en Gang til Gilde sammen med Nabopræsten; denne spurgte, om de nu skulde køre hjem, og Schlegel,

der endnu ikke ønskede at bryde op, svarede: „Kor Du blot, — saa langt Du kan komme“; Nabopræsten korte, men kom ikke langt, før Hestene blev staaende og det var ikke muligt at faa dem af Stedet. Præsten stod af Vognen og gik et lille Stykke hen ad Vejen, saa gik Hestene, men ikke længere frem end Præsten havde været. Præsten kunde intet se, men forstod nok, hvad der var i Vejen og sagde til Kusken: „Lad os slaa os til Ro til Schlegel kommer, før naar vi ikke videre“.

En Timestid efter kom Schlegel, „Hvad, holder du her endnu“, sagde han, „ja, nu skal jeg køre foran“ og saa var der intet i Vejen med Nabopræstens Heste. En anden Gang, da

Schlegel var ude at køre, gik det ham selv paa samme Maade; Hestene var pludselig ikke til at faa af Stedet, men Schlegel vidste Raad. „Staa af“, sagde han til Kusken, „og læg det ene Vognhjul op i Vognen“. Det skete, og saa var der intet i Vejen; de kørte hjem paa 3 Hjul. — En Dag havde en Mand stjaalet et Stykke Lærred i Præstegaarden, men det kom han daarligt fra; thi da Schlegel opdagede det, sagde han til Folkene: „Pas nu paa, om lidt skal Tyven sidde herude paa Stenten“. — Præsten gik saa ind i sit Kammer, og snart efter kom Tyven med Lærredet i Haanden og

satte sig paa Stenten og kunde ikke slippe derfra igen, før een gik hen og tog Lærredet af Haanden paa ham.

GAMMELEJE er i sin nuværende Herregaardsskikkelse ikke gammel. I 1821 ægtede Gaardejer Peder Jensen Zacho Gaardejer Lars Sorensens Enke i Store Løjtøfte og sammenlagde de to Gaarde; deres samlede Hartkorn var 20 Td. og 2 Skp. I 1854 overdrog Peder Jensen Zacho Gaarden til sin Søn Jens Peter Zacho for 12,640 Rigsdaler. Jens Peter Zacho er Gammel-

GAMMELEJE

ejes egentlige Skaber. Han forøger ved forskellige Tilkøb Gaarden og bringer derved dens Hartkorn op til 38 $\frac{1}{2}$ Td. og 1868 giver han ved en tinglæst Deklaration den saaledes sammen-

købte Proprietærgaard Navnet „Gammel-eje“; det kan ikke nu oplyses om han selv har opfundet Navnet eller det har været knyttet til en af de oprindelige ved Sammenlægningen udslettede Bøndergaarde. Jens Peter Zacho var en dygtig Landmand og lagde Grunden til den store og gode Kvægbesætning, hvoraf den i sin Tid ansete „Gammelejestamme“ fremelskedes. Han opbyggede i 1870—71 Gaarden i den nuværende Skikkelse.

Jens Peter Zacho overdrog 1894 „Gammeleje“ til sin Søn, Mads Peter Christian Ingvard Zacho, for 150,000 Kr. (hvoraf de 100,000 stod som en 1. Prioritet i Statsanstalten for Livsforsikring)

samt en aarlig Ydelse paa 3000 Kr. m. m. saalænge Sælgeren eller dennes Enke levede.

M. P. C. J. Zacho, der yderligere opdrev Gaarden og ikke mindst dens Kvægbesætning, blev kun 39 Aar, idet han den 27. August 1901 pludselig døde om Bord paa Damperen „Sif“ i Nakskov Havn. Han efterlod sig ingen Arvinger og Faderen, der havde bygget sig en Villa ved Løjtoftevej, maatte da atter overtage Gaarden, som han drev

ved Bestyrer indtil 1912, da han, 86 Aar gammel døde. Hans Døtre arvede „Gammel-eje“ og solgte den samme Aar til Emil Krogh Matzen for 350,000 Kr. med en kontant Udbetaling paa 63,000 Kr. „Gammeleje“ har

et Tilliggende paa 285 Td. Ld. med 38½ Tønder Hartkorn. Ejendomsskylden er 420,000 Kr., deraf Jordværdi 299,850 Kr. Besætningen bestaar af 80 Malkekøer, 30 Ungkreaturer og 16 Heste.

SANNAGAARD har oprindelig været en mindre Arvefæstegaard under Sæbyholm (Hardenberg). Ved Sammenkøb af forskellige Ejendomme i første Halvdel af forrige Aarhundrede blev den bragt op til 24 Td. Hartkorn; men Arvefæstet paa den oprindelige Gaard blev først afløst 1876 for en Sum af 2800 Kr.

1850 solgte Niels Raahauge Gaarden til Niels Erik Petersen for 22,000 Rigsdaler og sidstnævnte solgte 11 Aar efter Gaarden til sin Broder Peter Madsen Petersen for 20,000 Rigsdaler. Madsen Petersen døde 1883 efter at have bygget nye Udhuse og udvidet Stuehuset. Hans Enke solgte i 1885 Sannagaard til Proprietær Hans Skafte fra Langø for 200,000 Kr., hvoraf de 20,000 regnedes for Løsøre.

1917 overdrog Skafte Gaarden til sin Svigersøn Proprietær Johs. Bachevold. Sannagaard er paa 198 Td. Ld. med 25½ Tønder Hartkorn. Ejendomsskylden er 290,000 Kr., deraf 213,500 Kr. Jordværdi. Besætningen bestaar af 50 Malkekøer, 25 Ungkvæg og 12 Heste.

SANNAGAARD

RINGSEBYGAARD er som Proprietærgaard af ret ny Oprindelse. 1889 fik Proprietær Wilh. Hansen Tilladelse til at sammenlægge sine 2 Gaarde paa henholdsvis 7 og 5 Td. Hartkorn og gav den deraf opstaaede nye Gaard dens nuværende Navn.

1910 solgte Wilh. Hansen Gaarden, der da var paa ca. 100 Td. Ld. med 13 Td. Hartkorn til Vilh. Nielsen for 86,000 Kroner med 24,500 Kr. Udbetaling. Den nye Ejer forøgede Gaardens Areal med ca. 30 Td. Ld. og solgte den 1920 til Forvalter Henry

Olsen, Wintersborg for 325,000 Kr. med 110,000 Kroners Udbetaling.

Ringsebygaard har et Tilliggende paa 134 Td. Ld. med 18¹/₂ Td. Hartkorn, Ejendomsskylden er 216,000 Kr., deraf Jordværdi 148,000 Kr. Besætningen bestaar af 40 Køer, 10 Ungkreaturer og 8 Heste.

LEGATERNE er faa og smaa. Gaardejer Niels Hay, født 1784, død 1851, har oprettet et Legat paa 100 Rigsdaler, hvis Renter tilfalder Fattigvæsnet, d. v. s. de gaar nu i Kommunekassen.

Carl Pedersen Knak, født 1838, død 1876, har oprettet et Legat paa 2000 Kr., hvis Renter skulde tilfalde den daværende Sygeforening; det er nu overgaaet til Sygekassen.

Enken efter den under Sannagaard nævnte Proprietær Peter Madsen Petersen har 1884 oprettet et Legat paa 3000 Kr., Legatstifterens Gravsted paa Herredskirke Kirkegaard skal vedligeholdes af Renterne og Resten skal hver 28. Januar og 23. Oktober uddeles i 10 lige store Portioner til Fattige uden-

for Fattigvæsnet. Legatet bestyres af Sogneraadet og Sognepræsten.

Endelig har Sognepræst Langhorn oprettet et Gravstedslegat paa 100 Kr. og Gaardejer Hans Larsens Enke et paa 200 Kr. til Vedligeholdelse af deres Gravsteder paa Herredskirke Kirkegaard. Bliver der noget tilovers fra Vedligeholdelsen skal det gaa til de Fattige.

KOMMUNEN havde i 1921 774 Indbyggere. I 1901 var Indbyggertallet 681, i 1880 var det 727, i 1840 620 og 1801 369. Kommunens samlede Areal er 2685 Td. Ld. Ager og 37 Td. Ld. Skov. Hartkornet er 333 Td. Ejendommenes Antal er 137, deraf 46 Gaarde, 12 Parcelsteder, 15 Husmandssteder, 57 Huse uden Jord og 6 Villaer.

Kommunens finansielle Stilling fremgaar af følgende Oversigt. Gælden i 1913—14 er fremkommet ved en den Gang foretaget Ombygning af Skolen; denne er ved Formueberegningen kun sat til 16,000, skønt den er over dobbelt saa meget værd.

Posternes Betegnelse:	1909—10	1913—14	1916—17	1919—20
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Formue	19,922	28,855	29,781	29,780
Gæld	—	15,203	16,102	19,999
Ligning paa fast Ejendom	7,207	7,980	15,041	27,241
" " " Formue og Lejlighed.	1,012	835	1,545	2,703
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	24	26	49	90
" " " Indbygger	11	12	22	38
Hartkorns-Skattenummer ^{*)}	4	3	12	?
Indbygger-Skattenummer ^{*)}	14	6	45	?
Samlet Ejendomsskyldvurdering	2,066,000	2,066,000	2,898,000	4,238,000

^{*)} Forklaringen findes Side 41.

SANDBY SOGN

RUTESTATIONEN paa Alfarvejen var Kendingsmærket for Sandby Sogn i over et halvt Aartusinde; thi lige fra Rejsetidernes Morgen til langt ind i forrige Aarhundrede gik den eneste Rejserute fra Lolland-Falster til Langeland, Fyn og Jylland gennem Sandby og over Taars Færgested, hvor Ventetiden tit kom til at strække sig over baade halve og hele Døgn. Denne fremskudte Plads paa Hovedruten bragte ofte Sandby i noget nærmere Forbindelse med Omverdenen og Samtidens Begivenheder end de omliggende Sogne og gav det, om man saa tør sige, en Førsteparketplads som Tilskuere ikke alene i mangt et Døgn drama, men ogsaa i store historiske Begivenheder. Vi behøver jo i sidstnævnte Henseende blot at mindes Carl Gustavs Landgang med sin Hær efter dens eventyrlige Isfærd over Langelandsbæltet. Ogsaa Engelborg, Asserstrup og Grimsted kaster i vekslende Tider historiske Strejflys over Sandby Sogn og forlener det med en Rigdom af Minder, der kræver sin Plads, ikke alene i Sognets, men tillige i Fædrelandets Historie.

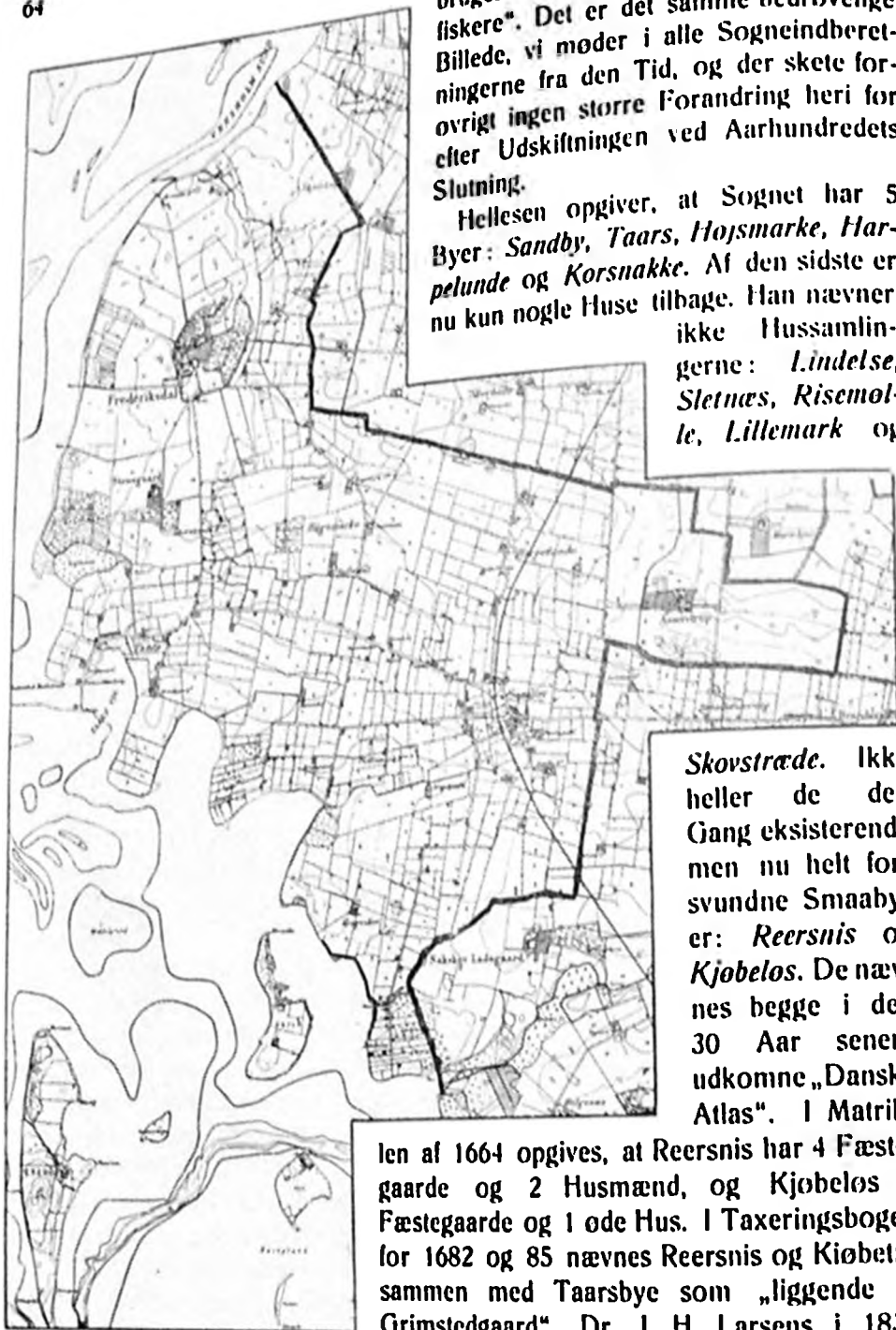
Efter Nutids-Maalestok hævder Sandby sig ogsaa en fremskudt Plads; thi det er i Folketal det næststørste i Nørreherred og det fjerde største paa Lolland. Mellem dets fjerneste Punkter fra Øst til Vest er en Afstand paa 7,7 Kilometer og fra Nord til Syd 8,7 Kilo-

meter. Men iøvrigt er Grænsen, som omstaaende Generalstabskort viser, meget uregelmæssig, idet Sognet mod Øst kiler sig ind mellem Branderslev og Købelev Sogne, medens Grænsen mod Nordvest og Nord skraaner stærkt af mod Smaalandsøhavet. Mod Vest er Jorderne noget sandede og grusede, men ellers hører Sognets Jorder til Lollands bedste.

Sognet led overordentlig meget under Svenskekrigen og havde endnu i 1743 ikke forvundet Følgerne af Ødelæggelsen. Sognepræst Hellesen skriver nemlig i den Beskrivelse, der i topografisk Øjemed blev ham afkrævet nævnte Aar, at der er 91 Decimanter (tiendepligtige Ejendomme) i Sognet, men deraf er „ikkun 64 bebygte“. Om Agerbrugets Tilstand oplyser han, at der til Salg avles Hvede, Byg og Ærter, „og til Indvaanernes fornødne Brug Rug og Havre“. Der er „lidet Skov og ingen Tørvebrug, liden Græsning og Højbjergning“. Husdyrbruget ser efter hans Oplysninger saaledes ud: „Indvaanerne har fornøden Tillæg af Malkekøer, Faar og Svin. Bæster maa de idelig tilkøbe sig formedelst den slette Græsning og Højbjergning“. Ogsaa Fiskeriet er efter hans Beskrivelse forsømt, thi han skriver herom: „Ved Taars og Korsnache Byer kunde være Fiskeri af Sild og Torsk, som lidet benyttes formedelst Indvaanernes Fattigdom, men

SANDBY SOGN

64

bruges efter Host af fremmede Bæltfiskere". Det er det samme bedrøvelige Billede, vi møder i alle Sogneindberetningerne fra den Tid, og der skete forøvrigt ingen større Forandring heri for efter Udskiftningen ved Aarhundredets Slutning.

Hellesen opgiver, at Sognet har 5 Byer: *Sandby, Taars, Højsmarke, Harpelunde og Korsnakke*. Af den sidste er nu kun nogle Huse tilbage. Han nævner ikke Hussamlingerne: *Lindelse, Sletnæs, Risemølle, Lillemark* og

Skovstræde. Ikke heller de den Gang eksisterende men nu helt forsvundne Smaabyer: *Reersnis* og *Kjøbeløs*. De nævnes begge i den 30 Aar senere udkomne „Danske Atlas“. I Matriklen

af 1664 opgives, at *Reersnis* har 4 Fæstegaarde og 2 Husmænd, og *Kjøbeløs* 2 Fæstegaarde og 1 øde Hus. I Taxeringsbogen for 1682 og 85 nævnes *Reersnis* og *Kjøbetze* sammen med *Taarsby* som „liggende til *Grimstedgaard*“. Dr. J. H. Larsens i 1833

udkomne Norreherredsbeskrivelse kender intet til de to Byer, og det er da sandsynligt, at de er nedbrudt 1802 og deres Jorder lagt under den da oprettede Stensgaard.

SANDBY.

Sandby, der har givet Sognet Navn, er langt den største af dets 4 Byer. Om Navnets Oprindelse er der Uenighed. Nogle mener, at det er en Forvanskning af Sundby, hvilket dog næppe er rigtigt, da Byen jo ligger langt fra Sundet. Den optræder ganske vist under dette Navn i et Dokument fra 1581, men det er sikkert kun en Skrivefejl. I Valdemar Sejrs Jordebog staa nemlig Sandby. Om Navnet saa har sin Oprindelse fra de sandede Jorder i Sognets vestlige Del eller det er afledet af et olddansk Mandsnavn faar staa hen som ubevislig.

Den oftnævnte Taxeringsbog fra 1682 oplyser, at der er 36 Bønder i Sandby og at dens Marker benævnes: Krageskov Mark, Sletternæs Mark, Norre Mark og Øster Mark og at til Byen hører „Lindeskoven“, en Sammentrækning af Lindelse Skov. Endnu den Dag i Dag spænder Sandby Byomraade over alle disse Arealer og baade Lindelse, Sletnæs, Rise Mølle, Lillemarks Huse og Asserstrup hører derfor under Sandby. Af Indberetningen af 1660 om Svenskekrigens Ødelæggelser i Sognet fremgaar, at Sandby ikke alene var en stor By med mange Gaarde, men at adskillige af disse ogsaa var af betydelig Størrelse, idet deres Vurderingssummer for de nedbrændte Bygninger ofte er ual-

mindelig høje, nemlig 300--400 Rigsdaler, medens man ellers den Gang regnede med 200 a 250 Daler til Opbygning af en Bondegaard med lerklinede Vægge. Det hedder f. Eks. i Beretningen:

Jens Jeppesens Ejendomsgaard af Fjenden slet (helt) afbrudt kan ikke ringere opbygges end Penge 3 $\frac{1}{2}$ 00 Daler.

Hans Pedersens Ejendomsgaard er af Fjenden slet afbrudt, kan ikke ringere opbygges end Penge 300 Dlr.

Den Ejendomsgaard Niels Lugesen sidst iboede er ganske af Fjenden afbrudt og øde, kan ikke ringere opbygges end for Penge 400 Dlr.

Birgete Jenses Ejendomsgaard, slet af Fjenden afbrudt og øde, kan ikke ringere opbygges end Penge 300 Dlr.

Niels Bertelsens Ejendomsgaard er af Fjenden afbrudt og øde, kan ikke ringere opbygget end Penge 3 $\frac{1}{2}$ 00 Dlr.

Den Ejendomsgaard, Mads Nielsen iboede, er slet af Fjenden afbrudt og ruineret, kan ikke ringere opsættes end 3 $\frac{1}{2}$ 00 Dlr.

Otto Kallfs Ejendomsgaard er afbrudt og øde, var sket (brændt) for Fjendens Tid, kan ikke ringere opsættes end for Penge 310 Dlr.

For en Række andre Gaarde opgøres Skaden til fra 20 til 100 Daler, og et Gadehus kan endog repareres for 2 Daler, medens et Par andre vil koste henholdsvis 24 og 30 Daler. Efter Matrikelen af 1664 var der i Sandby 13 Ejendomsgaarde, deraf ikke mindre end 10 øde, 25 Fæstegaarde, deraf kun 2 øde og 11 Husmandssteder, deraf 5 øde. Der gik over 100 Aar før Sporene af denne grundige Ødelæggelse forsvandt. Helt til sin Ret kom de gode Jorder naturligvis ikke før efter Udskiftningen, der fandt Sted 1795.

— I Smaalandske Tegnelser finder man et den 17. Oktober 1711 udstedt Brev til Stiftamtmanden om at lade paagribe en fra Bremerholm bortromt Fange, der skal opholde sig i Sandby. Ved at undersøge den Sag nærmere møder man et overmaade interessant Eksempel paa den paniske Rædsel for Pesten, som den Gang beherskede alle Samfundslag. Den nævnte Fange hed Jacob Kroemand og var for nogle paa Langeland udøvede Forbrydelser bleven kagstroget og brændemærket derovre og derefter sendt til Bremerholm i København for at arbejde i „Jærn“, d. v. s. i Lænker. Under Pesten i København i Sommeren 1711 blev Bremerholms-Fangerne befriet for deres Lænker og benyttet til at udkøre og nedgrave Pestligene. Under dette Arbejde flygtede Jacob Kroemand og slap hjem til Langeland, hvor han indkvarterede sig paa Loftet i det af hans Kone beboede Hus i Magleby. Der blev givet Ordre til at gribe ham; men ingen turde gaa ind i Huset til „Pestmanden“ af Frygt for at blive smittet. Embedsmanden paa Tranekær indberetter dette til Kancelliet og tilføjer: Denne gudsforgaaende Folkefordærver, som lettelig kan blive hele Langelands Ulykke og som har indjaget mange stor Frygt, burde man med god Samvittighed nedskyde, om han sees paa aaben Mark, eller ogsaa stikke Ild paa Huset og lade det brænde sammen med ham. Som Svar herpaa resolverer Kancelliet virkelig, at Manden bør ihjelskydes, hvor han antræffes, og at det Hus, han har boet i, skal bevogtes, saa ingen der mere ind kan komme de første fire

Uger, hvilket skal kundgøres paa Tinge. Huset blev derefter indesluttet og bevogtet; men Jacob Kroemand havde imidlertid set sit Snit til at slippe bort og over til Lolland. Her slog han sig ned i Sandby. Der gaar derefter som før nævnt Ordre til Stiftamtmanden over Lolland-Falster om at lade Misdæderen efterspore og paagribe. Med Sommeren er ogsaa Pesten og den værste Pestfrygt forsvunden, og først i November lykkes det saa at gribe Jacob Kroemand og sætte ham i Fangehullet paa Halsted Kloster. Efter at dette er indberettet, kommer der et den 14. November udstedt Kongebrev med Ordre til at føre Fangen til Vordingborg Færgebro og der overlevere ham til Øvrigheden. Men som et meget talende Udtryk for den Pestfrygt, der fremdeles sad de højeste Autoriteter i Livet, slutter Brevet med Paalæg om, at ingen af de Folk, der overfører Fangen, maa sætte deres Fod paa Sjællands Grund. Man behøver herefter ikke at være i Tvivl om, at de Forholdsregler, som har været foreskrevet ved Modtagelsen og Videretransporten af Fangen har været meget vidtgaaende. Men man vilde tillige sikre sig imod, at Folkene fra Lolland spadserede rundt i Vordingborg; man kunde jo dog aldrig vide, om Pesten ikke sad en eller anden af dem i Livet.

— I Sandby findes Kirke, Skole, med Bolig til to Lærere, og et Forsamlingshus, der ejes af et Aktieselskab. Paa en Vejtrekant i Nærheden af disse Bygninger er 18. April 1921 rejst en Mindesten om Sønderjyllands Genforening med Danmark. Den gamle

Fattiggaard har Sogneraadet ved en Ombygning 1914 delt, saa den ogsaa omfatter et Alderdomshjem og et Lokale til Sogneraadet. Kommunen ejer desuden et lille Hus med Have, der foreløbig udlejes, samt et Sprøjtehus. I Byen har Nakskov-Kragenæsbanen en Station, der har faaet Navnet Harpelunde, fordi Navnet Sandby i postal Henseende kunde give Anledning til Forveksling med andre Stationer af samme Navn.

— Af større Gaarde paa Sandby Byomraade har vi Asserstrup, Krageskovgaard og Strandgaard, der senere skal omtales. Af Gaarde over 50 Td. Ld. er der *Mariendal* i Sletnæs, der tidligere var paa over 100 Td. Ld., men nu er delt, saa Gaardens Tilliggende kun er 74 Td. Ld., med 9 Td. 3 Skp. Hartkorn; Ejendomsskylden 98,000 Kr., deraf Jordværdi 70,950 Kr. — samt *Clausholm* med 65 Td. Ld. og 8½ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 112,000, deraf Jordværdi 65,500 Kr.

I Hussamlingen *Rise Mølle* ligger foruden Møllen af dette Navn et Andelsmejeri og et Forsamlingshus, der ejes af et Aktieselskab og blev opført af Venstremænd i 80erne i forrige Aarhundrede, da de politiske Bølger gik saa højt i Sognet, at Højre og Venstre ikke kunde samles i et Hus.

Lindelse og *Sletnæs* har oprindelig været helt bevokset med Skov, der var Fællesskov for Sandby Bønder. Af den tilbageværende Lindelse Skov ligger det meste i Branderslev Sogn. Af Sandbys Part er nu kun 3 Td. Ld. tilbage. Af Sletnæs Skov er kun 6—8 Td. Ld. tilbage. Der har iøvrigt tidligere

været baade en Krageskov og en Raageskov mellem Sandby og Lindelse; de er angivet paa Matrikelkortet af 1795, men var vist allerede den Gang sunket ned til kun at være Kratskov; nu er de forlængst helt udslettede. Baade Lindelse og Sletnæs er nu en Samling Fiskerog Husmandshuse samt Parcelsteder. Lindelse Skov benyttes som Udflugtssted og har en Pavillon. Paa Stranden har Nakskov-Borgere begyndt at opføre nogle lette Sommerhuse.

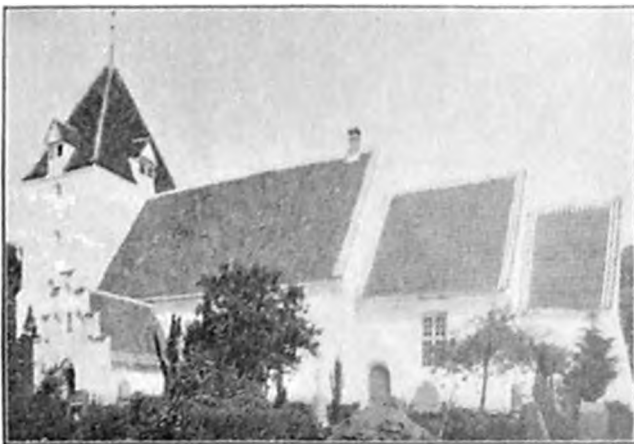
SANDBY KIRKE hører til vore mere anseelige Landsbykirker. Lofler betegner den i sin Bog om Kirkebygninger som hørende til de yngre, men det betyder ikke, at der først sent er bygget en Kirke paa dette Sted, men kun at Sandbys første og mindre Kirke forholdsvis sent er erstattet med den nuværende, og sent betyder atter i denne Forbindelse for 6—700 Aar siden. Kirken, der er opført af røde, nu overhvidtede Munkesten, har oprindelig bestaaet af Skib og Kor. Senere er Vaabenhuset, Taarnet og det lille Sakristi ved Korets Østgavl tilbygget. Taarnet hviler paa en Grund af utilhuggede og uregelmæssig nedlagte Kampesten, dets pyramideformede Tag, der er tækket med „Bæversten“, er ejendommeligt ved de 4 Kviste. Vaabenhuset paa Skibets Sydside har en smuk takket Gavl med 3 store og 2 mindre Blendinger; det er dækket med gamle Munketagsten. Inde i Vaabenhuset, der benyttes som Ligkapel, er den oprindelige nu tilmurede Mandsindgang til Kirken, hvis meget smukt profilerede Portal hensynsløst er dækket ved Vaabenhusets

Opførelse. Paa Skibets Sydside er af den oprindelige Udsmykning nu kun levnet Rester af en halvrund, saakaldt Pudeliste og af en simpel Tandrække under Taget. Paa Korets Sydside er den gamle Præsteindgang med en lille rund Portal bevaret. Foran Døren ligger en gammel Ligsten, hvis latinske Indskrift nu er ganske ulæselig. I Muren ses endnu Spor af de gamle, højsiddende, smaa, rundbuede Vinduer, som forlængst er ombyttet med store ligerammede, der virker alt andet end forskønnede. Om Koret løber en smukt profileret Sokkel, der ikke er fortsat paa det senere tilbyggede fir-kantede Sakristi, hvis hele arkitektoniske Karakter iøvrigt er bleven forstyrret ved Underbygning af den murede aabne Begravelse, som Knutherne paa Baroniet Christiansdal for henimod et Par Hundrede Aar

siden lod indrette og hvorved Gulvet blev hævet $1\frac{1}{2}$ Meter over Korgulvet. Paa Østsiden af Sakristiet er anbragt to svære Støttestykker til at modstaa Hvælvingens Tryk. Paa Skibets Nordside ses den forlængst tilmurede Kvindeindgang med en smuk Portal.

Kirkens Indgang er nu gennem Taarnet, hvis smukke Hvælving i en senere Tid desværre er bleven skjult af et fladt Bjælkeloft for at skaffe Opgang til Orglet. Inde i Vaabehuset er paa hver Side af Indgangen til Kirken indmuret et Par Ligsten, der tidligere har ligget

inde i Kirken. Stenen til højre for Døren har været Gravdække over den bekendte Niels Vincentzen Lunge til Asserstrup (død 1555) og hans Hustru Karen Rosengaard Tetzdatter. Stenen er før Indmuringen revnet tværs over, hvorved en Del af Skriften er bleven ulæselig. Paa Stenen ses Ridderen i fuld Rustning og ned ad Siderne hans og Hustruens Familievaaben. Af Skriften kan endnu tydes „Her ligger erlig og

SANDBY KIRKE

velbyrdig mand . . . Lunge til Atzestrup i laaland, som boede her . . . med sin kier hustru fru charine Rosengaard udi . . . aar oc fik en christelig afgang af denne verden . . . sit LX og ni Aar. Gud unde ham en salig . . . Anno dominii Det er altsaa ret mangelfulde Oplysninger Stenen giver, men Niels Vincentsen Lunges omskiftende Liv er kendt nok og vil blive omtalt under Asserstrup.

Oplysningerne paa den anden Sten paa Dørens modsatte Side er heller ikke videre fyldestgørende, idet der er

afsat Plads til Navne og Data, som ikke senere er tilføjede. Den ufuldførte Indskrift lyder:

„Herunder ligger begravnen erlig och velagt Mand som bode och døde i Sandby den Anno 16 i hans Alders Aar. Med sin kiere Hustru erlig och gudfrygtige Kvinde Rasmusdatter, som dode den Anno 16 i hendes Alders Anno 16 . Gud gifve dennem met alle tro christne en ærefuld och glædelig Opstandelse, Amen. Lefve wi da lefve wi for Herren, dø wi da dø wi for Herren. Derfaare hvad helder wii lefve eller dø da horer wii Herren til, Rom XIV“.

Saa følger i en Række et Timeglas og i Indramning Bogstaverne I. R. S. D. R. D. I. W. S. og sidst et Dødingehoved. Under og imellem de indrammede Bogstaver staar Aarstallet 1680. Derefter følgende Indskrift:

„Denne Steen og Sted hafver Jens Willumsen och Hustru Dorthe Rasmusdatter kjøbt af Hans Christenson i Bierreby, hans Hustrus sande Arvinger oc hviler herunder S. Jeppe Rasmusson døde 1677. Den som fløtter . . .“.

Resten, den sidste Linie af Indskriften, er gemt under en Ramme, der fastholder Stenen i Muren.

Knutherne havde som før nævnt indrettet sig en Begravelse under Sakristiet, hvor der endnu i forrige Aarhundrede henstod en Del Kister.

I Koret har der været Begravelse for Slægten Lunge paa Asserstrup. Ane Lunge, der var gift med Knud Stensen paa Grimstedgaard (Frederiksdal), lod 1601 opsætte et stort Epitafium med Oplysning om alle de af hendes Slægt, der var begravet i Kirken. Epitafiet findes ikke

mere, men i Rhodes Originaludgave af 1776 er dets Indskrift gengivet saaledes:

Her ligger begravnen Erlige og Velbyrdige Mand, Niels Lunge R thil Azerstrup*med sin kiere Hustru Erl. og Velb. Frue Karen Rosengardt och halde 3 Sønner och 3 Døttre thilsammen, som her findes paa denne Taffle, og ligger i en Grav bag Alteret begrafne: Iffver Lunge thil Azerstrup med sin kiere Hustru E Anne Josupsdatter och deres kiere Datter E. Kirsten Lunge, samt Knud Wenstermandt och hendes Søn, der hun døde af, Wincinzis Wenstermandt, och ligger her begravnen for Alteret E. och V. Fru Anne Lunge paa Lundbygaard, hvor hendes kiere Fader och Moder, och hafde hun E. och V. Knud Steenson thil Lundbygaard i Seeland och hafde di en Søn thilsammen som var E och V. Mand Hans Steenson thil Stensgardt paa Laffvind, och kaldte Gud Velbyrdige Fru Anne Lunge Anno 1602 den 12. Marts. Desligeste ligger och i samme Grav begravnen thvende af Hr. Niels Lunges Døtter-Børn som er Velbyrdige Jens Grubbe och Karen. Gud gifve dennem alle en errefuld och glædelig Opstandelse, och denne Taffle hafver E. och V. Fru Anne Lunge ladet bekoste Anno 1601.

Det er en kendt Sag, at Rhode var alt andet end omhyggelig med sine Afskrivninger og denne tyder heller ikke paa stor Nøjagtighed.

Paa Skibets Nordvæg er opsat en Marmortavle. Øverst paa den staar 1864 C. IX og nedenunder: „Til Minde om Carl Adolph Jensen af Sandby, Rasmus I. Ploug af Højsmarke. Faldne i Kampen for Fædrelandet“.

Baade Skib og Kor har endnu det oprindelige flade Loft. Sacristiet har derimod en firribbet Hvælving. Der er ingen Korbue eller Triumfbue mellem Skibet og Koret; de er kun adskilte

ved to svære Murpiller. I tidligere Tid havde Kirkens Orgel sin Plads her til stor Skade for Helhedsindtrykket. Nu er Orglet anbragt over Indgangen.

Kirken smykkes af nogle fortrinlige Træskærerarbejder paa Prædikestol, Orgelskranke og Alter, udført af Billedskæreren Hans Gudewerth i Eckernförde. Prædikestolen, der er det mest anseelige af disse Arbejder, skal 1632 være skænket Kirken af dens daværende Præst, Hr. Lauritz Hansen Brun, der tidligere havde været Rektor i Nakskov; han var født 1601 og var Præst i Sandby fra 1629 til 1644. I Lydhimlen, der er rigt ornamenteret, findes en Due og Christian den Fjerdes Navnetræk.

Stolens Sider er inddelt i 5 Felter. I det første ser man Adam og Eva under Kundskabens Træ, hvorfra Slangens Hoved stikker frem, hviskende til Eva. Det andet Felt viser Indskibningen i Arken; en lang Række af Dyr, Heste, Elefanter, Geder o. m. a. er ved at gaa om Bord og allerbagest kommer Noah

selv. Tredie Felt forestiller Korsfæstelsen med Marie og Johannes paa hver Side af Korset. Fjerde Felt viser Opstandelsen; Vagten er styrtet til Jorden, slagen af Forfærdelse; men i Stedet for

at lade Englen løfte Stenen fra Graven, lader Kunstneren den løfte Laaget af en Kiste. Han har aabenbart ikke anet, at Kisten var et ukendt Begreb i Jødeland paa Kristi Tid. Sidste Felt forestiller Himmelfarten; man ser Frelserens Ben forsvinde i Skyerne, medens Apostlene knælende rækker Hænderne imod ham. Orgelskranken er ligeledes et fortræffeligt Arbejde. Den har først haft Plads foran Orglet, da dette stod under Loftet mellem Skib og Kor. Senere

stod Kunstværket en Tid lang opstillet ved en af Skibets Vægge, ja noget af det havnede endda paa Loftet. I den nyere Tid er det anbragt paa sin nuværende Plads foran Orglet.

Altertavlen er af Egetræ med meget smuk Ornamentering. Dens oprindelige Midterparti er fjernet og erstattet med

PRÆDIKESTOLEN

et meget godt Maleri: en staaende og velsignende Kristusskikkelse. Udenom det Parti af Tavlen, som omfatter Maleriet er anbragt et nyere Parti, hvor

man med god Villie, men manglende Evne, har gjort Forsøg paa at efterligne Hans Gudewerths Arbejde; det bærer Bogstaverne L. R. og K. L. Paa Alterbordet, der er af muret Tegl, staar to Malmstager med Grevekrone og Aarstallet 1766, de er antagelig en Gave fra Knutherne paa Frederiksdal. Ved den nordre Pille imellem Skib og Kor, staar en mærkelig Granitdøbefont, der er et ufuldført Arbejde. Underlaget er muret. Paa Fonten er udhugget Buer og Søjlehoveder, men Søjlerne har

Kunstneren ikke faaet lavet; de mangler.

Fra Koret fører 3 Trin op til Sakristiet. Paa dets Nordvæg findes et indmuret Rum, lukket med en lille stærkt jernbeslaaet Egetræsdør, hvor Kirkens hellige Kar tidligere har været opbevaret. I den modsatte Væg er en Aabning til Røgelsekarrene og ude i Vaabehuset

en tilsvarende til Vievandsskaalen. Kalk og Disk er nye og af Sølv.

I Koret hænger en Lysekrone, skænket af Godsejer le Maire, og i Skibet

en fra nogle anonyme Givere. Ved Indgangen staar en gammel, stærkt jernbeslaaet Kirkeblok med 3 svære Laase. I Taarnet hænger to Klokker. Den ene bærer Aarstallet 1567, en Mandsbuste i Relief og paa Latin Indskriften: „Naar Gud er med os, hvo er da mod os“. Den anden og mindre Klokke er uden Aarstal og Indskrift. Paa Kirkegaarden ved Kirkens Nordmur findes Familien Dons Begravelse og i selve Kirkemuren er indsat en stor Marmortavle, der beretter, at her

hviler Etatsraad Simon Andersen Dons til Frederiksdal og begge hans Hustruer. Ved Kirkens nordøstre Hjørne er Nakskovkredsens mangeaarige Folketingsmand Peder Pedersen Ludvig, der døde 1879 begravet. Paa Graven findes en Mindesten, der fortæller, at en Kreds af Meningsfæller og Venner rejste den

ALTERTAVLENS MIDTERPARTI

som Tak for hans Virksomhed for den folkelige Sag.

I gamle Dage var det almindeligt, at der ved Indgangen til Kirkegaarden i Stedet for Laager anbragtes store aabne Jærnrister over en Udgravning. Deres Opgave var at holde Kreaturerne ude, idet de ikke kunde komme over Risten, men stak Benene igennem den. Endnu saa sent som i 1876 laa der en saadan Rist i en svær Egetræsramme ved Indgangen til Sandby Kirkegaard; thi Magnus Petersen omtaler den i sin Indberetning til Nationalmuseet nævnte Aar med Tilføjeelse om, at disse Lister nu er sjeldne. Senere er den desværre forsvunden; i den sidste Snes Aar har den i al Fald ikke eksisteret.

Sandby Kirke hørte i sin Tid under Asserstrup, gik derefter over til Grimstedgaard og med denne op i Baroniet Christiansdal. Ved Baroniets Ophævelse 1804 købtes Kirken af Grevskabet Hardenberg for 50,000 Rigsdaler. 1912 gik den over til at blive en selvejende Institution med en Formue paa 14,850 Kr., hvis Renter anvendes til Kirkens Vedligeholdelse.

Indtil 1679 var Sandby et selvstændigt Sognekald. Men 16. Juni nævnte Aar fik Biskop Thomas Kingo i Fyns Stift, hvortil Lolland-Falster hørte, Brev paa, at han maa „nyde Sandby Kald til sin Indkomsts Forbedring“, dog skal han holde en Kapellan dér. 1684 blev Kapellanbetegnelsen ændret til Vicepastor, idet Offe Skade 8. November 1684 fik Konfirmation paa Kaldsbrev som Vicepastor til Sandby. De fleste af det store Kalds Indtægter gik derefter

i Bispekassen, og dette Forhold er først bleven forandret ved den nye Præstelønningslov af 1913.

Kingo havde ogsaa Indtægter fra Fejø og Stokkemarke Kirker, men fra disse to havde han kun Kirketiende; fra Sandby derimod ikke alene Kirketiende, men ogsaa hele Sognets Kongetiende; det beløb sig til den i de Dage store Sum af over 300 Daler om Aaret eller mere end Indtægterne fra de to andre Kirker tilsammen. Til Gengæld skulde Kingo holde de tre Kirker vedlige. Denne Vedligeholdelse var maaske ikke altid som den burde være; thi Kingo havde et aabent Øje for Penges Værdi. Efter hans Død i 1703 rejste hans Efterfølger paa Bispestolen, den trættesyge og uligevægtige Chr. Rudolph Müller, en Strid mod Kingos efterladte Hustru, hvem han afkrævede et betydeligt Beløb som Erstatning for den daarlige Vedligeholdelse af de 3 Kirker og af Bispegaarden i Odense. Da Müller ovenikøbet sigtede Kingo for uredelig Forvaltning af de forskellige milde Stiftelsers Pengemidler, blev der nedsat en Kommission til Undersøgelse af hele dette Forhold. Spørgsmaalet om Kirkernes Vedligeholdelse, som Müller ogsaa vilde have haft til Kommissionsafgørelse, blev derimod henvist til Stiftamtmanden, der skulde søge tilvejebragt et Forlig mellem Kingos Enke og Müller. Smaalandske Tegnelser i Rigsarkivet indeholder en lang Række Skrivelser om denne Sag, som vi ikke her skal fordybe os i. Kommissionen rensede Kingos Minde for de fremsatte Sigtelser. Stiftamtmandens Forligsbestræ-

belser lykkedes ikke, saa ogsaa Spørgsmaalet om Kirkernes Vedligeholdelse maatte i Kommission. Denne frifandt i sin Dom 1709 efter Omstændighederne Kingos Enke, der imidlertid havde giftet sig med Kommerceraad Bircherod. Müller var ikke var tilfreds med denne Afgørelse og indankede Sagen for Højesteret, men ogsaa her led han Nederlag, idet Højesteret 1713 stadfæstede Kommissionsdommen.

Biskop Müller var imidlertid 1712 død under et Besøg hos sin Svigersøn, Sognepræst Samuelen i Vesterborg, hvor han forøvrigt ikke havde indkvarteret sig i Præstegaarden, men i de Fattiges Hospital „for større Roligheds Skyld“, da Samuelen i sit Ægteskab med Bispedatteren havde 13 Børn, kan det jo godt være, at Livet i Præstegaarden just ikke har været præget af „større Rolighed.“

Striden endte ikke med Müllers Død; thi Bircherod forlangte nu, at Müllers Enke skulde betale ham 1050 Rigsdaler, som de langvarige Processer havde kostet hans Hustru. Dette Krav afviste Kongen; men da Bircherod tillige havde rejst den samme Anklage mod Müller, som denne i sin Tid havde rejst mod Kingo angaaende Forsømmelse ved Kirkernes Vedligeholdelse, fik Stiftamtsbefalingsmanden Ordre til at undersøge dette Forhold. Der foretoges derefter et Syn over de 3 Kirker, som befandt sig at lide af „stor Brøstfældighed“. Den nye Biskop, Chr. Muus, forlangte derfor, at Müllers Enke skulde betale Reparationerne. Hun vægrede sig derved under Paaberaabelse af, at Synet først

var foretaget over 2 Aar efter hendes Mands Død, og at Kingos Enke i sin Tid blev fri for at betale under Henvisning til, at Synet var foretaget Aar og Dag efter hendes Mands Død. Biskop Muus havde paa sin Side erklæret, at han hellere end at fortsætte den pinlige Strid, som Müller havde rejst mod Kingos Enke, vilde paatage sig de store Udgifter ved Bispegaardens og de tre Kirkers Reparation. Kongens Afgørelse faldt i Overensstemmelse hermed og den over 10 Aar lange Strid fandt dermed sin Afslutning -- men næppe til Fordel for en ordentlig Hovedreparation af Sandby og de to andre Kirker.

Præsterækken er for Størstedelen uden Interesse og det meste af den kan derfor forbigaaes. Hr. Mikkel Clausen til Sandby fik 1464 nyt Brev paa de gamle Rettigheder, at Sognepræsten har fri Ildebrændsel, Bygningstømmer og Oldengield i Høxmarche Skauff, Trælund og Lindskauff. Han kaldtes forøvrigt den kloge Præst og gav sig af med at kurere Syge, der blev bragt til ham baade fra nær og fjern.

Ifølge Rhode var Provsten Christopher Petersen Præst i Sandby 1552 „og bygde det Præstehus som endnu staar“, d. v. s. paa Rhodes Tid; det brændte samme Aar hans Bog udkom; men Navnetræk og Aarstal maa formodentlig have staaet paa de gamle Bygninger.

Om den første Vicepastor Offe Schade Dettlefsen Friis hed det, at han formedelst en ødsel Kone endte i stor Fattigdom. Da Hovedparten af Kaldets Indtægter som før nævnt var lagt under Bispe-

stolen, har Konen ikke haft meget at ødsle med. Iøvrigt overgik der Præsten den Forsmædelse, at hans Degn anklagede ham for at have pløjet Jord fra Degnelodden og fik ham dømt til at tilbagelevere Jorden og give 12 Daler i Erstatning og Mulkt.

En af Offe Schades nærmeste Efterfølgere viste, at der virkelig kunde spares Penge sammen paa det lille Kald. Han hed Oluf Hellesen og var en Borgerson fra Odense, der kom saa sent til Bogen, at han var 31 Aar, for han blev Student. Rhode siger om ham, at han „ved en saa tarvelig Levemaade samlede stor Rigdom.“ Det er fra ham den tidligere omtalte Indberetning om Sandby Sogn stammer.

Hans Efterfølger Gregers Jensen var en Købmandsson fra Nakskov. Efter at han var færdig med Studeringerne blev han tilkendt et lille Kald i Jylland, men vilde sige det fra sig paa Grund af de smaa Indtægter. Hans gamle Fader Jens Rasmussen, der var sengeliggende, kaldte saa Sonnen ind til sig, satte sig op i Sengen, tog sin Nathue af og formanede Sonnen til at modtage Kaldet og takke Gud, som behagede at kalde ham i sin Vingård. Sonnen bøjede sig og rejste til Jylland. Senere kom han til Sandby og herfra til Skovlænge, hvor han havde en meget ubehagelig Affære, idet han den 13. Februar 1766 ved Ed paa Tinge maatte fralægge sig et Kvindemenneskes Beskyldning for at være Fader til hendes Barn. Da hun ovenikøbet havde dræbt Barnet, blev hun henrettet.

Magister Arnt Dyssel var Præst i Sandby fra 1764 til 1774. Han var en Gang ved at drukne, da Hesten 1751 slog ham af i Kongeaaen. Nogle Aar efter slog Lynet ned i hans Kammer uden at skade ham, thi siger Rhode, „Gud vilde bruge ham“. Han skrev forskellige Afhandlinger, dels religiøse, dels andre og bl. disse: „Physiske Observationer om Luften og Vandet i Laaland“ og „Levnedsmidlers middelmadig høje Pris“, hvorfor han fik Guldmedaille og i Tilgift en stor Polemik med nogle misundelige Kaldsfæller.

Hans Efterfølger var Soren Assenius, der 1784 udarbejdede en lille historisk topografisk Beskrivelse af Nakskov. Set med Nutidsojne er den ikke stort bevendt, men den havde alligevel sin Betydning som det første Forsøg paa dette Omraade. 28. Juli 1776, to Aar efter at han havde overtaget Kaldet, brændte den gamle Præstegaard og 20. September samme Aar fik han, ifølge Smaalandske Registre, til dens Genopbyggelse udstedt Brandstødsbrev, hvilket vil sige, at han fik et Aars Frihed for al Skat og Afgift og at samtlige Sognemænd tilpligtedes til at arbejde hver en Dag med Hugning, Tildannelse og Kørsel af Bygningstømmer og hver to Dage med en Arbejdskarl ved Opførelsen af Bygningen. Om den saaledes opførte nye Præstegaard skriver Dr. Larsen et halvt Hundred Aar senere, at Præstegaarden som simpel, tarvelig Landsbybygning er ret smuk med gode Bygninger og en stor, god Have — hvilket for den sidstnævnte gælder den Dag i Dag.

ASSERSTRUP er en meget gammel Gaard. Navnet kommer af Mandsnavnet Asser, der forekommer ret ofte i det 10. og 11. Aarhundrede. Gaardens nuværende Bygninger er fra Midten af forrige Aarhundrede, og det eneste Minde om dens historiske Fortid er Resterne af de gamle Grave. Her som saa mange andre Steder har den befæstede Gaard været delt i to Afsnit, et større, der oprindeligt kun rummede de nødtorftige Avlsbygninger, og et mindre, hvorpaa det omfangsrige Taarn var opført, begge Afsnit var omgivet med Grave. Taarnet afgav i ældre Tid ikke alene Beboelsen, men var tillige Hovedfæstningsværket, det Sted hvorfra Forsvaret fortes til sidste Aandedrag og som ofte ydede Modstand længe efter, at Holmen med Avlsbygningerne var taget. Taarnholmen paa Asserstrup, hvis vi tør kalde den saaledes, har oprindeligt ligget i en lille Sø; Holmen er nemlig paa de tre Sider omgivet af en lav Engstrækning, der en Gang har været Søbund. Holmen med Avlsbygningerne er derimod frembragt ad kunstig Vej ved Anlægget af de dybe Grave. En Vindebro har sat den store Holm i Forbindelse med Omverdenen og de to Holme har atter indbyrdes været forbundet med en Vindebro. I Grunden paa den lille Holm, der nu er formet som en træbevokset Høj, findes betydelige Rester af Taarnet og en Udgravning vilde sikkert her give interessante Resultater. Af den store Holm er nu kun den vestlige og tildels den sydlige Grav tilbage. Resten er opfyldt. I en senere Tid har Hoved-

bygningerne ligget paa den store Holm. Under Svenskekrigen blev hele Gaarden afbrændt og den daværende Ejer Jochum Steensen genopførte den. De nye Bygninger, han rejste, laa alle paa den store Holm. Stuehuset, der stod helt op til Midten af forrige Aarhundrede, havde svær Kampestensgrund og hvælvede Kælderrum; nu staar der en Udbygning paa det gamle Stuehus' Grundsten.

I de nu eksisterende Dokumenter nævnes Asserstrup første Gang i Tiden omkring 1350; men den var næppe den Gang Adelsborg eller Slægtsresidens. En Række forskellige Adelsfamilier havde Parter i den og først da Lunge-Slægten gennem det næste halve Aarhundrede fik udkøbt de øvrige Parthavere, blev den Residens for en Gren af denne Slægt og først fra den Tid hidrører formentlig dens mere omfattende Bebyggelse og Befæstning.

Blandt de mange Parthavere i Asserstrup omkring 1350 nævnes Johannes Svinekuld, men samtidig skrev Maren Myndel sig til Nielstrup og Asserstrup. Hun var gift med Rigsraad Jacob Olufsen Lunge, en mægtig og anset Mand, der bl. a. 1343 var Forlover for Kong Valdemar ved Forliget med Kong Magnus i Helsingborg. Det ser ud til, at Lungerne gennem dette Giftermaal for første Gang har faaet Foden indenfor Asserstrup. Om denne fremragende Slægt hedder det i Danmarks Adels Aarvog: Faa Slægter har indtaget en saa fremragende Plads i den danske Adels Historie, som de „gamle Lunge“r. Dette skyldes dog mindre deres Rigdom

og sociale Anseelse, skønt den en kort Tid fra 1350 til ca. 1450, frembragte flere betydelige Mænd, end den Omstændighed, at dens sidste kvindelige Ætlinge blev Stammemødre til vore talrigste og ansete Slægter — Bille'r, Krabbe'r, Krafse'r, „nye Lunge“r — og derigennem inddirekte til omtrent hele det 16. og 17. Aarhundredes danske Adel. Det er en stor Undtagelse, at træffe en Ahnetavle fra det 16. Aarhundrede i hvilken de „gamle Lunge“rs velkendte Vaaben (3 gule Lillier paa rød Bund) ikke indløber. Lungeslægten uddøde paa Mandssiden ved 1480, men Navnet optoges af en Spindelnie af Slægten Dyre, de saakaldte „nye Lunge“r. Det er, som vi senere skal se, denne Slægtsgren, der i særlig Grad knytter sit Navn til Asserstrup.

Jacob Olufsens Søn, Folmer Jacobsen Lunge, udvider Slægtens Ejendomsret til Asserstrup ved 1406 at afkøbe Jens Jacobsen — af den højt ansete, specielt lollandske Slægt Gøye -- hans Part i Gaarden. Folmer Jacobsen var en endnu mere anset Mand end Faderen. Som Rigsraad var han 1397 med at besegle Kalmarunionen. 1402 blev han af Dronning Margrethe sendt til Preussen for at faa udleveret den „falske Kong Oluf“. Den pludselige Død, der 1387 ramte Margrethes Søn, Kong Oluf, affødte Folkensnakken om, at han ikke var død, men bortført af Tyskerne, og omkring 1400 optraadte saa i Preussen en Mand, der efter Indskydelse fra nogle intrigante Købmænd udgav sig for Kong Oluf og rejste Krav paa Danmarks Trone. Folmer Jacobsen blev sendt ned for at

faa denne falske Kong Oluf udleveret, det lykkedes og den falske Konge maatte saa efter Ankomsten til Danmark ende sit Liv paa Baalet.

1407 købte Folmer Jacobsen Lunge, endnu en Part i Asserstrup af Fru Abel, der var Moder til den ovennævnte Jens Jacobsen Gøye, men efter Faderens (Jacob Pedersen Gøyes) Død havde giftet sig med Gofred Bang.

Efter Folmer Jacobsen Lunges Død gik Asserstrup over til Brodersønnen Tyge Lunge, der 1446 som Ridder var med at besegle den lollandske Forfatning eller Vedtægt, de saakaldte „Laa-lands Vilkaar“. Han ejede ogsaa Basnæs og Tostrup (Christianssæde). Fra ham gik Asserstrup i Arv til Datteren Kirsten Lunge, der omkring ved 1475 blev gift med Vincent Iversen Dyre, der var Lensmand paa Ravnsborg. Deres Børn antog Navnet Lunge, og Kirsten Lunge blev saaledes, som før nævnt, Stammoder til de „nye Lunge“r.

Af Kirsten Lunges og Vincent Iversens mange Børn fik Sønnen Niels Vincentsen Lunge, der var født 1485, Asserstrup i Arv. Han giftede sig med Karen Rosengaard Tetzdatter og har antagelig opført tidssvarende og stands-mæssige Bygninger paa Asserstrup; thi den er nu Familiens Residens. Karen Rosengaard var Søsterdatter af den mægtige Roskildebisp og Rigskansler Lage Urne og dette indflydelsesrige Slægtsskab kom i høj Grad Niels Vincentsen Lunge til Gode, skønt han ikke selv var nogen fremragende Mand. Bispemænd skaffede ham Plads i Rigets Raad og gav ham forskellige Bispe-

godser i Forlening. Til Gengæld fulgte han trofast de katolske Biskopper gennem tykt og tyndt. Han var med at besegle Recessen af 3. Juli 1533, der lagde Lutherdommen og det frie Ords Forkyndelse de størst mulige Hindringer i Vejen, og han var med at afsige Dommen over Hans Tavsens. Da Grevefejden udbrod, sluttede han sig til Grev Christoffer, men under Folkerejsningen mod Rigsraaderne blev han ved Nytaarstid 1535 greben og ført som Fange til Holsten, Christian III.s faste Støttepunkt. Efter Krigens Slutning blev han ført til København og slap først fri efter at han i Oktober 1536 havde udstedt et Troskabsbrev til Christian III., men sin Plads i Rigsraadet fik han ikke igen, og af de mange tdligere bispelige Len fik han kun Lov at beholde Selsø. Under et Ophold her døde han den 23. April 1552. Hans Lig førtes til Asserstrup og blev begravet i Sandby Kirke, hvor ogsaa hans Hustru fandt sit sidste Hvilested. Niels Vincentsen Lunge ejede ogsaa Grimstedgaard, der ved hans Død gik i Arv til Datteren Anne, som blev gift med Knud Steensen.

Sønnen Ivar Lunge arvede Asserstrup og bosatte sig der. Rhode fortæller, at han ved sin Overtagelse af Gaarden, fandt Kælderen fuld af det herligste Øl, hvis Aarsag han holdt Gilde mange Dage i Træk og beværtede ikke alene Omegnens Herremænd, men ogsaa deres Svende og Bønderne. Han var gift med Anne Falster Bjelke Josephsdatter og var en Tid Hofsinde. Han døde i København den 18. Marts 1570; hans Lig førtes til Asserstrup og blev

begravet i Sandby Kirke 30. April, altsaa 6 Uger efter.

Hans Datter Kirsten arvede Asserstrup og giftede sig med Knud Venstermand, hvorved Gaarden gled ud af Lungernes Slægt, der havde ejet den i et Par Hundrede Aar. Kirsten døde 1577 i Barselseng og Knud Venstermand giftede sig igen. Asserstrup gik senere ved Giftermaal eller Køb over til Slægten Mormand. Blandt de efterfølgende Ejere nævnes nemlig Morten Mormand, en Son af Erik Mogensen Mormand til Bramslykke, der var Landsdommer paa Lolland-Falster. Morten Mormand døde i Nakskov 1620 og Asserstrup er da formodentlig gaaet i Arv til hans Søster Birgitte Mormand, der 1635 blev gift med Christoffer Steensen til Grimstedgaard (Frederiksdal) og bragte ham Asserstrup; for anden Gang knyttedes derved de to Herresæder sammen paa een Haand. Christoffer Steensen udvidede Hovedgaardsarealet ved 1647 at nedbryde den lille Bondeby Tjæreby, der bestod af 4 Gaarde og laa paa Købelev Sogns Grund, og lægge deres Jord under Hovedgaarden.

Af Christoffer Steensens Børn tog Joachim Frederik Steensen Bopæl paa Asserstrup. Han studerede først i Udlandet, blev senere Landsdommer paa Lolland-Falster og giftede sig med Else Urne fra Aarsmarke (Knuthenborg). Hans Broder paa Grimstedgaard, Hans Steensen, giftede sig forøvrigt med Ellen Urne, saa de to Brødre blev Svogre. Under Svenskekrigen 1659 blev Asserstrup slemt hjemsogt af Svenskerne

og tilsidst afbrændt. Joachim Steensen opbyggede Gaarden paany; men vistnok i mere beskedne Former. Hovedbygningen stod lige til Midten af forrige Aarhundrede.

Joachim Steensen døde 1695 og Asserstrup blev derefter solgt til den rige Justitsraad Johan Hieronymus Hofmann, der ogsaa havde købt Frederiksdal. Hans Enke Lottemelle Peters solgte 1707 begge Gaarde til Kammerjunker Joachim Brøkdorff. Baade disse og de følgende Ejere, Ditlev og Schack Brøkdorff bliver omtalt under Frederiksdal. Den sidstnævnte satte det hele over Styr, saa begge Gaardene 1739 blev solgt ved Tvangsauktion. Regiments skriver Peder Henningsen Buchhalf og Byfoged Niels Siersted i Maribo havde nok været i Kompagni om at faa gjort Udlæg i Gaardene paa et for Ejeren mest ubelejligt Tidspunkt, saa de ved Tvangsauktionen blev solgt for en Slik. Da de to Kavallerer bagelter skulde dele Rovet, blev de uenige og ragede i Proces. Buchhalf havde nemlig overladt Siersted Asserstrup for 13,800 Rigsdaler, hvoraf 4300 Rigsdaler blev staaende som Prioritet. Da Siersted ikke var i Stand til at betale Renter og Afdrag til fastsat Tid, lod Buchhalf 1746 Gaarden sætte til Auktion og solgte den efter forskelligt Fradrag til Baron C. W. Gedde for 10,000 Rigsdaler. Siersted klagede over denne Fremfærd, idet han paastod, at han havde forskellige Fordringer paa Buchhalf til omtrent det samme Beløb som Prioriteten androg; og at han ikke havde faaet Erstatning for sin Besætning, som var

solgt sammen med Gaarden. Der blev nedsat en Kommission til at undersøge Sagen og dens Dom apelleredes til Højesteret. Baade Højesteretsdommen og Kommissionsdommen gik op i Luer ved Christiansborgs Brand i 1884, og af de Brudstykker Sagen vedrørende, som findes i Rigsarkivet, fremgaar kun saa meget, at Siersted og Buchhalf gik paa Forlig og slog sig sammen om at plukke Baron Gedde mest muligt. Det oplyses i Papirerne, at Asserstrup den Gang havde 47 Tønder Hartkorn og at Bøndergodset androg 172 Tønder Hartkorn.

Baron Gedde gjorde i 1748 Asserstrup til „en frie kompletet Herregaard“ ved at forøge dens Tilliggende saa Hovedgaardstaksten blev 49 Tønder Hartkorn og Bøndergodset 324 og Kongetiende 24 Tønder Hartkorn. Han solgte derefter 1752 Gaarden til Krigsraad Laurits Pedersen Smith, der af Rhode berømmes som sin Tids største Landmand paa denne Egn. Han var oprindelig Smed, men sammensparede sig ved Flid og Nojsomhed en lille Kapital, saa han kunde forpagte Knuthenlund. Her øgede han ved Dygtighed og utrættelig Flid og Slid sin Formue saa meget, at han turde binde an med Købet af Asserstrup Gods. Han bragte Gaarden i fortrinlig Stand, men var nok heller ikke videre „sødladen“ i sit Forhold til Folkene; thi det ses af Smaalandske Registre, at han 1762 har sendt sin Forvalter til Nakskov for med Magt at føre Karlen Christian Hansen til Asserstrup som stavnsbunden. Karlen klagede over denne voldelige Adfærd og

paaberaabte sig, at han var „fri Karl“. Han fik da ogsaa fri Proces mod Krigsraad Smith og slap formodentlig derigennem for videre Efterstræbelser fra hans Side.

Smith solgte 1763 Asserstrup til Grevinde Ide Margrethe Knuth, der lod Sønnen Baron C. F. Knuth faa Skøde paa den og indlemme den i Baroniet Christiansdal. Baron C. F. Knuth satte ved et vildt Liv alt over Styr og overdrog 1784 — vistnok pro forma —

Asserstrup til Sønnen, Baron A. C. Knuth, for 23,000 Rigsdaler og straks efter solgte Sønnen den for 50,000 Rigsdaler til Baron H. Bolten, der ogsaa havde købt Frederiksdal og Baroniets andre Hovedgaarde. Under disse Handeler

var Staten bleven gjort opmærksom paa, at der ikke blev svaret den tilbørlige Skat af Gaarden og efter Ordre fra Rentekammeret blev der 1785 foretaget en Undersøgelse, der for saa vidt gav et interessant Resultat, eftersom man derigennem fik nogen Oplysning om de senest foretagne Udvidelser af Hovedgaardsarealet. Fra Harpelunde var (gennem et Magelæg med Asserstrups Græsningsret paa Købelev Sogns Overdrev) indtaget 663,220 Kvadratalen (godt 47 Td. Ld.), fra Bjerreby 776,530 Kvadratalen (55½ Td. Ld.) og fra Jesby-Husene 661,500 Kvadratalen (ca. 47

Td. Ld.). Den sidste Oplysning gør det ganske af med den Mand og Mand imellem gældende og af Dr. Larsen akcepterede Opfattelse, at Jesby-Husene var opført af Sejdelin Jessen og havde faaet Navn efter ham. Rentekammerets Oplysninger viser, at Jesby eksisterede længe før hans Tid, og engang i det foregaaende Aarhundrede var reduceret ved, at man tog Jord fra den og lagde under Hovedgaarden. Antagelig skal man adskillige Aarhundrede tilbage i

ASSERSTRUP

Tiden for at finde dens Oprindelse. 1786 solgte Baron Bolten Asserstrup og Frederiksdal for 63,000 Rigsdaler altsaa med betydelige Tab — til Kancelliraad Paasche, der var Godsforvalter paa Knuthenborg, og Etatsraad Dons,

der var Godsforvalter paa Christianssæde. Efter Handelen delte de to Købere Gaardene saaledes, at Paasche fik Frederiksdal og Simon Andersen Dons Asserstrup, der blev vurderet til 33,000 Rigsdaler. Dons solgte Bøndergodset, oprettede Gaarden Mariebjerg af en Del af Hovedgaardsarealet og drev derefter Hovedgaarden i 11 Aar, hvorpaa han — 1797 — købte Frederiksdal af Paasche og solgte Asserstrup til sin Svoger, Apoteker, Kancelliraad Claus Sejdelin Jessen i Nakskov. Han beholdt den til 1803, da han solgte den for 48,230 Rigsdaler til Kammerraad

Chr. Thorsen, der drev den i 40 Aar; han døde 1843 og 4 Aar efter købte Svigersønnen C. F. Jessen den for 40,000 Rigsdaler.

Jessen satte Gaarden i udmærket Stand, opførte 1847 den nuværende Hovedbygning og byggede i de følgende Aar ogsaa nye Udhuse. Af disse ligger Kørestalden syd for Indkørslen, paa det gamle Stuehus' Plads, hvor der endnu den Gang fandtes hvælvede Kælderrum; et af disse havde øjensynlig været Fangehul, idet der fandtes Halsringe i Møren. Jessen anlagde endvidere den nuværende 10 Td. Ld. store Have eller Park og opførte nordvest for denne et Teglværk. Det blev nedlagt 1874, men dets sidste Bygning faldt først for et Par Aar siden. De ret omfattende Lergreve er nu tilplantede. Ved sin Død 1870 efterlod Jessen Gaarden i en blomstrende Forfatning og en ikke ringe Formue i Tilgift. Hans Enke beholdt Asserstrup til sin Død 1888. Der var da læret saa stærkt baade paa Pengene og Gaarden, at Sønnen ikke kunde overtage den, hvorfor den blev solgt til Jægermester C. Engelsted for 269,940 Kr. 1904 købte Godsejer J. Beitsen Asserstrup for 245,000 Kr. Han døde 1912 og Enken bortforpagtede derefter Gaarden til Sønnen.

Asserstrup er nu paa 377 Td. Ld. med $4\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. 43 Td. Ld. ligger i Købelev Sogn og 5 Td. i Herredskirke Sogn. Ejendomsskylden er 530,000 Kr., hvoraf 365,625 er Jordværdi. Besætningen bestaar af ca. 100 Malkekøer, 50 Ungkreaturer og 20 Heste.

KRAGESKOVGAARD har eksisteret i sin nuværende Størrelse siden 1840. Til Nørreherreds Provsti har fra ældgammel Tid været henlagt en Gaard, der kaldtes *Calentegaarden*, et Navn, der peger tilbage til Tiden før Reformationen, da Præsterne i de forskellige Herreder dannede Selskaber eller Gildeslag, der kaldtes Calenter og som foruden det selskabelige Formaal ogsaa havde den Opgave at støtte Medlemmerne. Calentegaarden har da antagelig tilhørt Nørreherreds Calent og er efter dettes Ophævelse gaaet over til den gejstlige Øvrighed og er tillagt Provsten som en Del af hans Indtægter. 1768 solgte Kronen denne Provstegaard, som den da officielt kaldtes, til dens hidtidige Fæster, Christen Skaftø, mod en fast aarlig Ydelse til Provstiet, en Ydelse, der senere gik over til Staten.

Paa Udstykningskortet fra 1794 er angivet en Kratskov med en Mose eller Lavning i Midten, betegnet Krageskov; den er rimeligvis den sidste Rest af en større Skov. Lige Nord for Krageskov laa Provstejorden, altsaa „Calentegaarden“, som den Gang ejedes af Niels Skaftø. 1834 gaar „Calentegaarden“ som da betegnes som en Ejendomsgaard med 4 Td. og 3 Skp. Hartkorn over til Jørgen Nielsen Skaftø som hans Arvepart efter Forældrene Niels Christensen Skaftø og Hustru Ane Marie Helletoft. Jørgen Nielsen Skaftø var den Gang Fæster af Krageskovgaard, som hørte under Nakskov Ladegaard. Dennes Ejer, tidligere Borgerkaptajn i Nakskov, Rasmus Clausen, solgte 1840 Krageskovgaard til Fæsteren, Jørgen

Nielsen Skafte, som saaledes blev Ejer baade af Calentegaarden og Krageskovgaard. Sidstnævnte var efter den dagældende Matrikel skyldsæt for 15 Td. og 7 Skp. Hartkorn. Købesummen for Gaarden med Besætning og Avlsredskaber var 5000 Rigsdaler og Rasmus Clausen lod de 4500 Daler staa i Gaarden som 1. og 2. Prioritet. Siden har de to Gaarde hørt sammen og dannet den nuværende Krageskovgaard. Calentegaarden blev senere nedrevet og erstattet med et Hus. 1864 fik Jørgen Nielsen Skafte's Enke Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo. 1878 overdrog hun Gaarden til Sønnen Christen Skafte for 85,500 Kr., hvoraf 12,000 betales kontant og Resten blev staaende som Pantegæld til den nye Ejers Søsken og andre. 1906 overtog Frk. Hansigne Skafte Gaarden, som da ansattes til 127,000 Kr.; de 92,000 stod som Pantegæld og Resten, 35,000 Kr., var Arvepart til hende og hendes tre Søsken, hvis Parter hun udbetalte. Det oplyses i Skødet, at der paa Calentegaardens Jorder hviler en Afgift til Staten paa 6 Td. Byg. 1915 overdrog Hansigne Skafte Krageskovgaard til Brodersønnen Jørgen Helletoft Skafte for 140,000 Kr.

Krageskovgaard har et Tilliggende paa 187 Td. Ld. med 19 Td. 5 Skp. Hartkorn. Ejendomsskylden er 230,000 Kr., hvoraf 158,090 er Jordværdi. Med Undtagelse af en ny stor Lade, der er opført af den nuværende Ejer, er Bygningerne gamle og har sikkert i alt væsentligt staaet fra den Tid, Gaarden hørte under Nakskov Ladegaard. Besæt-

ningen bestaar af ca. 50 Malkekøer, 30 Stk. Ungkvæg og 11 Heste.

STRANDGAARD er en meget gammel Ejendomsgaard. I de i Nørreherreds Arkiv beroende Pantebøger kan den følges tilbage til 1819. Gaardens hidtidige Ejer Christen Jørgensen Skafte var da død og hans Enke Johanne Hansdatter giftede sig nævnte Aar med Niels Petersen Heje, som dermed blev Herre paa Gaarden. Efter Johanne Hansdatters Død giftede han sig med Karen Kirstine Knudsdatter, der ved hans Død 1849 fik Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo. 1869 solgte hun Gaarden til sin tilkommende Svigersøn, Avisforvalter Fr. Jørg. Frederiksen for 25,700 Rigsdaler; den var da skyldsæt for 11 Td. 5 Skp. Hartkorn. 1882 tillagde han ved tinglæst Deklaration Gaarden Navnet Strandgaard og 1895 overdroges den Sønnen Niels Jørg. Frederiksen for 65,000 Kr. N. J. Frederiksen flyttede senere til Vesterborggaard og solgte derefter 1909 Strandgaard til Gaardejer Johan Rasmussen fra Dannemarre for 85,000 Kr.

Strandgaard har et Tilliggende paa 105 Td. Ld. med 13 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 130,000 Kr., hvoraf 97,450 er Jordværdi. Bygningerne er alle gamle. Besætningen bestaar af 30 Malkekøer, 15 Stk. Ungkvæg, 7 Heste og 2 Plagge.

TAARS.

Taars eller, som det i gammel Tid blev stavet, Tors, er af saa gammel Oprindelse, at Navnet stammer helt fra Hedenold. Saavel Dr. Henny Petersen

i sin Doktordisputats „Gudetro i Hedenold“ som Dr. Gudmond Shütte i sin Bog „Hjemligt Hedenskab“ gaar ud fra, at Næsset ved Taars oprindelig har heddet Thorsnæs og har været helliget Asaguden Thor. Adelsmanden Niels Jepsen Goye skrev sig 1414 til Tornæs — hvor han altsaa har ejet Gods — i andre gamle Dokumenter benævnes Stedet Vester-Tors til Adskillelse fra Øster-Tors paa Lollands Nordøstside.

Agerbruget var ikke stort bevendt i Taars i gamle Dage; baade Beretningen af 1660 og Taxeringsdokumentet af 1682 vidner om, at Gaardene var smaa og daarlige. Matrikelen af 1664 nævner kun 8 Fæstegaarde men 19 Husmænd, samt „Rasmus Færgemands Gaard, der er skattefri“.

I Taars er Station for en Strandkontrollør, der bor i et af Staten opført Hus ved Færgebroen. Under Taars Byomraade horer Hussamlingen *Skovstræde Huse*, samt af større Gaarde Stensgaard og Sandagergaard, der senere skal omtales. Af Gaarde over 50 Td. Ld. er der endvidere *Taarsgaard*, der drives under Stensgaard og er paa 97 Td. Ld. med 10 Td. Hartkorn og 100,000 Kroners Ejendomsskyld, hvoraf 74,575 er Jordværdi, samt *Højrupgaard* med 75 Td. Ld., 10½ Td. Hartkorn og 96,000 Kroners Ejendomsskyld, hvoraf 72,900 er Jordværdi.

TAARS FÆRGESTED overskygger med Hensyn til historisk Interesse alt andet i Byen. Det søger sikkert sin Oprindelse helt tilbage i Oldtiden og forekommer atter og atter i Kancellibrevne.

1556 klager saaledes Michel Grotte, „der holder Færgested ved Vester Tors“ over, at naar nogen kommer med Kongens Pasbud og derfor skal sættes frit over, maa Michel alene have Fornøjelsen at sætte dem over til Langeland; men kommer der nogen, som skal sættes over for Betaling, saa gør andre det, skønt han har Privilegiet og maa svare sin Afgift deraf. Den 30. August 1556 faar han derfor paany Brev paa, at han alene har Ret til at overføre Folk, Dyr og Gods fra Tors til Langeland. Han skal til Gengæld for denne Eneret holde en god Færge, nøjes med en „temmelig“ Færgeløn og aarlig give den sædvanlige Afgift deraf. Naar han ikke selv er til Stede og ikke har sat Andre til at færge i sit Sted, maa enhver anden sætte Folk over, ellers ikke. Gør nogen det alligevel, skal han give Michel Grotte alt, hvad han har oppebaaret derfor og desuden straffes for Ulydighed mod Kongen.

Stort har dette Forbud maaske ikke hjulpet, men det ser dog ud til, at Michel Grotte har bjerget Føden i en Del Aar; thi først i 1571 horer vi atter nyt om Tors. 27. November nævnte Aar udstedes der kongeligt aabent Brev om, at Laurids Tydsk i Vester Tors skal være Færgemand og have Eneret paa Overførsel mellem Laaland og Langeland. Færgefarten maa have været ret betydelig; thi det hedder i Brevet, at Laurids Tydsk skal holde en god Skude med Tilbehør, der kan rumme 10 Heste. Naar han hyres for fuld Ladning, skal han om Sommeren have 3 Mark, om Vinteren 4 Mark for Overførslen. Vil nogen betale fuld

Fragt, skal han straks sættes over, ellers maa Folk vente til der bliver fuld Ladning, og Taksten er da for hver Fodgænger 4 Skilling og for hver Hest med Karl 8 Skilling. Med Færgeprivilegiet fulgte ogsaa Ret til at holde Herberg og dette har aabenbart ledet Laurids Tydsk i Fristelse. Fremmed Folk, der ventede paa gunstig Vejr og Vind, kunde jo ikke andre Steder faa nogen Fortæring, og heraf benyttede han sig og trak dem op ved høje Priser og daarlig Mad. Til sidst drev han det for vidt. Der blev klaget over ham. Og 28. Juli 1574 udstedes der Brev til Lensmanden, den berømte Peder Oxé, med Paalæg om at gøre Ende paa dette Oprækkeri. Det hedder i Brevet: Da Færgemanden ved Vester Tors undertiden opholder dem, der vil over, en 2--3 Dage og beskatter dem (ved Fortæringen) mere end Ret er, skal Peder Oxé sætte Laurids Tysk fra Bestillingen og indsætte en anden Færgemand og befale ham at „holde sig tilbørlig“, og naar Vinden er god, straks sætte Folk over for en rimelig Betaling, samt holde god Mad og Drikke.

I et lille Hundred Aar hører man ikke andet til Taars end at der nu og da bliver udnævnt en ny Færgemand. Blandt disse er Mads Jacobsen af Nakskov, der 20. November 1669 faar „Brev paa Tors Færgested“, som han skal „forvalte under den nuværende Færgemands Svagelighed og overtage efter hans Død“. Forvaltningen maa aabenbart have været slet; thi allerede 16. September 1673 bliver Privilegiet frataget ham, fordi han

ikke holder noget dygtigt Færgefartøj og har ladet Færgegaarden forfalde. Som hans Efterfølger udnævnes Borchert Johansen. Heller ikke han bliver gammel i Gaarde, enten han nu har afgivet Forretningen eller er død; thi allerede 1. Marts 1676 faar Christen Jensen „Konfirmation paa Tors Færgested med Bevilling paa at holde Værts-hus der“. Straks efter Tiltrædelsen klager Christen Jensen over, at den Fæstegaard, der tidligere har hørt til Færgestedet, er „bortkommet“, det vil vel sige, at den ved en eller anden Lejlighed er givet til en anden Fæster. Han faar Løfte om en anden Gaard.

Taars Færgested havde i mange Aar ligget under Lundegaard (det senere Christiansdal), som var Kronens Ejendom; men 16. November 1722 sælger Frederik IV Lundegaard og derunder Taars Færgested til Grev Christian Danneskjold-Samsø. 11. April 1724 faar Terkel Willumsen Danquart Privilegium som Færgemand ved Taars og skal altsaa nu svare Afgiften til Lundegaard. 1728 køber Grev Adam Knuth Lundegaard og ved hans Død 1737 gaar Gaarden og Færgestedet over til hans Enke Grevinde Ide Margrethe Knuth.

5. December 1738 udgaar der kongeligt Brev til Stiftamtmanden med Paalæg om at hjælpe ovennævnte Færgemand, Terkel Danquart overfor dem, der gaar ham i Næringen og fører Passagerer over til Langeland og Fyn. Det er baade Husmænd og Fiskere og Folk fra Nakskov, der nu driver den Trafik at føre Folk over, ofte i smaa Baade,

saa deres Liv udsættes for Fare. Som den værste af disse ulovlige Konkurrenter nævnes Husmand Christen Pedersen under Grimsted Gods. Han driver sin Frækhed saa vidt, at han har en Baad under Sejl liggende ved selve Færgestedet og byder sig til, saa snart der kommer Folk. Færgemanden har forsøgt sig med Proces over for Nakskovfolkene, men det har kostet ham mere end han faar igen, saa han bliver helt forarmet. Men det er ikke nok med, at de ulovlige Færgfolk skader Færgemanden i hans Næring; de overfører ogsaa baade ungt indrullet Mandskab, der flygter fra Militærtjenesten, og Misdædere, som paa denne Maade unddrager sig deres Straf, og fra Langeland fører de Bellere, Tater og andre „skarnsagtige Mennesker“ med tilbage til stor Skade for Lolland, idet den rette Færgemand ikke vilde sætte den Slags Folk over. Stiftamtmanden faar Paalæg om at hjælpe Færgemanden til at attrapere de ulovlige Færgemænd, konfiskere deres Baade til Fordel for ham og yderligere tiltale og mulktene Synderne.

Grevinde Ide Margrethe Knuth var ikke nogen blid Herskerinde, og da hun af en eller anden Grund bliver misfornøjet med Terkel Danquart, lader hun ham ved Lundegaard Birketing, hvor den af hende selv ansatte Birke-dommer udøver „Retfærdigheden“, fradømme Privilegiet. Danquart faar fri Proces og vinder den. Men straks efter kommer Naturen Grevinden til Hjælp i Kampen mod den fattige Færgemand. Først paa Vinteren 1746 bliver Taars

nemlig under et usædvanligt Højvande hjemsogt af svære Isskruninger, der gør stor Skade og bl. a. vælter hele Færgegaarden og ødelægger hele Færgestedet. Færgemanden klager over, at han ikke har Husly til sig og sine endsige til de Rejsende. Han har ingen Forretning og kan paa Grund af Færgestedets Ødelæggelse hverken indskibe Heste eller Vogne. 26. Marts 1746 faar Grevinden da Paabud om at lade Færgegaarden og Broen opbygge og samtidig forlænge denne, saa Færgen kan lægge til baade under Lavvande og Højvande. Grevinden blæser imidlertid Regeringens Paabud et Stykke; thi mere end to Aar efter klager Færgemanden over, at Grevinden endnu slet intet har gjort hverken ved Broen eller Gaarden, saa der stadig ikke kan sættes Rejsende over fra Færgestedet, og Færgemanden lider med Hustru og Born „Nød for det daglige Brød“. Grevinden undskylder sig med, at naar Gaarden og Broen er gaaet til Grunde, er det fordi Færgemanden har forsømt at vedligeholde dem. Denne Paastand tages der ikke Hensyn til og 5. Maj 1748 faar Grevinden et nyt og strengere Paabud om, uden Ophold at gøre Broen og Gaarden i Stand. Saa maa hun bøje sig. Formodentlig skiller Døden hende snart efter af med den gamle forhadte Færgemand; thi 11. November 1750 faar hun Bevilling paa, at Færgemanden ved Taars Færgested „maa nyde Vognmandsrettighed til de Rejsendes Befordring“ og man kan da gaa ud fra, at der er kommet en ny Færgemand, siden hun søger denne Begunstigelse

til ham. Selvfølgelig faar han sin Afgift til hende klækkeligt forhøjet i den Anledning; thi den gode Dame hørte ikke til dem, der gav en Pære uden at faa et Par Æbler i Stedet.

Efter at Færgestedet er gaaet over paa private Hænder, forekommer det ikke ret hyppigt i Kancellibrevene, idet Færgemanden jo nu blev udnævnt af Herremanden. Kampen mod de ulovlige Konkurrenter ophørte dog ikke af den Grund, og blandt „Konkurrenterne“ blev Nakskovborgerne stadig mere og mere nærgaaende. Ret betegnende er en Episode, der

gennem
mange Skrivelser omtales i Stiftamtets Kopibog. 1768 drev Taars-Færgen til Søs og

strandede under Enehoje. Det ser ud til, at Grev Knuth selv har udøvet Færgeprivilegiet med egne Folk paa det Tidspunkt; thi det hedder i en af Skrivelserne: Inden Baron Knuths Folk kom til Stede for at bjerge Færgen, den kun en Fjerdingvej lange Strækning til Taars; havde 4 Nakskovmatroser bjerget Færgen den milelange Vej ind til Nakskov. De krævede nu store Bjergepenge, som Baronen ikke vilde betale. Magistraten i Nakskov holdt med Matroserne, og Baronen klagede saa til Stiftamtet. Der udveksledes lange Skrivelser, affattedes Erklæringer, førtes Vidner og afholdtes Forhør, og medens alt dette stod paa,

hvilket i hine Tider betød baade Uger og Maaneder, laa Færgen velforvaret i Nakskov Havn og var dermed sat ud af „Konkurrencen“. Til sidst maatte Baronen dog betale Matroserne noget for deres „Ulejlighed“.

Efter at Baroniet Christiansdal i 1804 var ophævet, gik Færgegaarden og Privilegiet atter over til Staten, der bortforpagtede det i nogle Aar og derefter i 1816 solgte det hele ved offentlig Auktion. Skibsfører Mads Hansen blev højstbydende med 15,000 Rigsbankdaler og fik tilskødet hele Herligheden. Det

fremgaar af Auktionsvilkårene, at Færgegaarden var ret anseelig.

Den bestod nemlig af et Forhus paa 15 Fag, et

DEN GAMLE FÆRGEGAARD

Sidehus paa 12 Fag, et andet Sidehus paa 13 Fag, samt en Ladebygning paa 12 Fag. Til Gaarden hørte 24 Tdr. Ld. Pløjjord og 8—9 Tdr. Ld. „Saltning“ (Strandeng). Med Færgeprivilegiet var forbundet Ret og Pligt til at drive Gæstgiveri for de Rejsende til Nakskov efter bestemte Takster. Det hedder herom i Auktionsvilkårene, at Gæstgiveriet skal være pligtig at modtage alle Rejsende for en af Øvrigheden fastsat Betaling. Gæstgiveriet skulde omfatte „saavel den store Stue med de derved værende 2de Gæstekamre (hver med 2 opredte Senge) samt et efter Omstændighederne passende Antal Værelser i den Sidebygning,

der tilforn har været Lazaret“. Værelserne bør stedse holdes „ordentlige og velmøblerede, samt forsynes med Varme, alt til de Rejsendes Bekvemmelighed“. Køberen modtog en stor Færge, en Isbaad og en Jolle, og disse Fartøjers Antal maatte ikke indskrænkes, og Færgeejeren skulde rette sig efter de gældende Færgetakster. Som Afgift af Færgerettigheden skulde han aarlig svare 5 Rigsbankdalers Solvverdi til Befordringsvæsenets Fond. Vognmandsforretningen skulde han sammen med de øvrige Gaarde i Taars besørge efter Tur. Det fremgaar af denne sidste Bestemmelse, at Vognmandsbefordringen af de Rejsende nu var lagt som en Pligt paa Gaardene, selvfølgelig efter en fastsat Betaling. Langt senere hen i Tiden, da Prisen for hver Tur til Nakskov var fastsat til 10 Mark, nægtede Strandagergaards daværende Ejer at køre sin Tur, hvad han fik Grund til at angre; thi det paaførte ham en kostbar Proces med paafølgende Dom.

Endelig hed det i Auktionsvilkaarene, at Køberen var pligtig til at istandsætte og vedligeholde Færgebroen. Formodentlig har den været meget forfalden; thi det tilføjes, at naar han har sat den forsvarlig i Stand, kan han vente at faa Ret til at oppebære Bropenge til dens fremtidige Vedligeholdelse. 1820 udstedes der kgl. Kundgørelse om disse Bropenge, der fastsættes saaledes: Af et Menneske 6 Skilling, en Hest eller Ko 10 Skilling, et Faar eller Svin 3 Skilling, en Karet eller Chaise 38 Skilling og af en Arbejdsvogn 26 Skilling. Dog kunde der ikke kræves Bropenge af Postvogne

eller af den, der rejser i offentligt Ærinde. Retten til Opkrævning af Bropenge eksisterer endnu, men bliver kun i ringe Grad haandhævet; den meste Trafik ved Broen er jo nu Fiskernes.

Efter Mads Hansens Død gik Færgegaarden og Privilegiet i Arv til hans Son, Chr. Leifhold Hansen, der blev den sidste „Færgeprivilegiehaver“, i gammel-dags Forstand, idet „Udviklingen“ med sin Jernhæl nedtrampede Færgestedets femhundredaarige Traditioner. I Slutningen af Tredserne aabnedes nemlig Dampskibsruten Nakskov—Spodsbjerg med Damperen „Spodsbjerg“, der hurtigt tiltrak sig næsten hele den gennemgaaende Trafik. Færgeejeren anlagde Erstatningssag mod Dampskibsselskabet, tabte baade ved Under- og Overretten, men vandt ved Højesteret, saa Selskabet maatte betale ham den gældende Færgetakst for alle de overførte Passagerer og Gods. Med Støtte fra Stat og Amt fik Selskabet senere en Overenskomst i Stand med Chr. Hansen, saa han for den forholdsvis beskedne Sum af 26,000 Kr. afstod Færgeprivilegiet for Nakskovs Vedkommende og kun beholdt det for en Strækning af en Mil paa hver Side af Taars med Pligt til at færge Folk over i „Magsvej“. Den gamle store Færge forsvandt, Isbaaden ligesaa og tilbage blev kun Jollen. I denne Form eksisterer Privilegiet endnu, men er af grumme ringe Betydning. Nogle Aar efter denne Afløsning blev ogsaa Gæstgiveriet nedlagt. Chr. Hansens Søn Joh. Hansen overtog Færgegaarden efter Faderens Død og nedrev i 1907 hele den gamle vidt-

strakte, men af Tidens Tand medtagne Færgegaard og opførte nye Bygninger.

Af al den gamle Herlighed er nu kun Navnet tilbage. Men staar man en sen Sommeraften paa denne ærværdige historiske Plet, mens Tusmørket dækker over de nye Bygningers Konturer, befolker Minderne Stedet med længst henrundne Dages broget afvekslende Liv. Fornemme Rejsende kommer agende i tunge Karosser og faar anvist „Storstuen med de 2de Kamre“, mens Køkkenet braser op det bedste, det formaar. Tjenerskabet henvises til Sidehuset og holder sig fornemt fjernet fra „Slyngelstuen“ og dens Kamre, hvor Landevejens Born af Ondt og Godt samledes om det i Lergulvet nedrammede Fjælebord, og udhviler sig ovenpaa Dagens Strabadser, mens Brændevinsdunken rækker Hals og hæse Roster søger at overdøve hinanden med Beretninger om udførte „Bedrifter“. Mangen en Galgenfugl er gennem denne Port til den „store Verden“ slæppen bort fra sit Misgerningssted, og mangt et Eventyr har her sluttet et af sine Kapitler i rosenrødt Haab om en lykkelig Fortsættelse hinsides Bæltet. Bekymrede og utaalmodige Blikke har under Stormens Rasen undersøgt Horizonten for om muligt at øjne Haabets klare Stribe, der betød en snarlig Fortsættelse af Rejsen og dermed Liv og Velfærd for dem selv og mange andre. Mangen en haard Dravat har de skiftende Færgemænd taget paa det urolige Farvand for at bjerge Føden i Kampen mod de lovløse Konkurrenter, der frækt gik dem i Næringen, stjal deres

halve Fortjeneste og henviste dem til som Laurids Tysk at søge Erstatning ved at „blokke“ de Rejsende under de mest ublufærdige Former. — Naar Solen rødmer den østlige Himmel, gaar alle de brogede Billeder med Mørket i Jorden, og medens „Sif“ staar ud af Fjorden og Kragenæstogets Røgmasser trækker en tyk Streg Nord paa, ligger Færgebroen uanseelig og undseelig og fremkalder hos den Forbipasserende maaske end ikke Tanken: „Der var engang“—.

STENSGAARD er af Etatsraad Dons udstykket af Frederiksdal paa samme Maade, som han tidligere havde udstykket Mariebjerg af Asserstrup. 1803 sælger nemlig daværende Kancelliraad Simon Andersen Dons til Ejeren af Sannagaard Simon Hoff Clausen en Parcel af Frederiksdals Hovedgaards Mark paa 212 $\frac{3}{4}$ Td. Ld. med 17 Tdr. 5 Skp. Hartkorn, samt 8 Huse under Taars By. Der var ingen Bygninger paa Parcelen, men i Købet medfulgte en Del af Bygningerne paa Frederiksdal, som Køberen skulde nedrive og genopføre paa den solgte Parcel, nemlig 9 Fag af Kostalden, 9 Fag af Hestestalden og 9 Fag af den nye Forpagterbolig. Sælgeren var dernæst forpligtet til yderligere at levere Materiale til 8 Fag Hus. Købesummen var 26,400 Rigsdaler. Den nye Gaard fik Navnet Laurentzesminde, der senere blev fortrængt af Navnet Stensgaard. Om Oprindelsen til dette sidste Navn kan oplyses, at i Takseringsskriftet af 1682 benævnes en af Grimstedgaards Marker: Steengaaards-

marken. Man har Lov at antage, at denne Markbetegnelse skyldes Familien Steensen, der ejede Grimstedgaard fra 1558 til 1686. Slægtens Hovedsæde var Steensgaard paa Langeland og det laa da nær for Familien at knytte dette Navn til en af Markerne og det maa da være denne, der blev bortsolgt af Dons og fremdeles bærer sit gamle Navn. Hoff Clausen beholdt ikke den nye Gaard ret længe. Allerede 1805 solgte han den til Forpagter Peder Thorsen paa Vaarskov; de 8 Taarshuse med et samlet Jordtiliggende paa 3¹/₂ Td. Hartkorn følger med. Købesummen er 34,000 Rigsdaler. Hvornaar Peder Thorsen afhændede Steensgaard kan ikke oplyses, da

Realregistret for Norreherreds Skode- og Pantebøger er ufuldstændigt fort paa dette Tidspunkt. Det ses, at der 1836 er læst Proklama i Peder Thorsens Dodsbo, men han skrives da ikke til Steensgaard, men til „Sejrlund“ og har formodentlig forud solgt Steensgaard. Af en tinglæst Obligation fremgaar det, at Grev Chr. v. Schmettau 1843 er Ejer af Steensgaard. Han sælger den 1852 til daværende Avlsforvalter Niels Jes Friderichsen for 50,000 Rigsdaler.

Hartkornet er nu efter den nye Matrikel ansat til 38 Td. 1882 sælger Friderichsen, som da er bleven Forpagter paa Fuglsang, Stensgaard til Godsejer Daniel Frederic le Maire paa Frederiksdal for 300,000 Kr., og de to Gaarde blev saaledes atter sammenføjede om end de drives hver for sig.

Stensgaard har nu et Tilliggende paa 393 Td. Ld. med knapt 46 Td. Hartkorn. Ejendoms-skylden er 530,000 Kr. hvoraf 345,675 Kr. er Jordværdi. Til Gaarden horer

Smaaskoven

Taars Mader, der har et Areal paa et halvt Hundred Td. Ld. Proprietærgaarden Taarsgaard, der ogsaa ejes af Godsejer le Maire, drives under Stensgaard. Besætningen udgør 100 Malke-

STENSGAARD

koer, 50 Stk. Ungkvæg, 16 Heste og 5 Plagge. Stuehuset paa Stensgaard staar i alt væsentligt som det blev opfort af Hoff Clausen. Udbygningerne og Mejeriet er derimod af yngre Dato.

STRANDAGERGAARD kan i de i Norreherreds Arkiv beroende Panteprotokoller følges tilbage til 1826, idet Lars Lyngby nævnte Aar sælger den til Christen Rasmussen, der beholdt Gaarden i 37 Aar og 1863 solgte den

til Forvalter Niels Pedersen Friis fra Tjerneby for 27,000 Rigsdaler med 12,000 Rigsdalers Udbetaling. Da de daarlige Tider indtraf kunde Friis ikke klare sig, og 1887 blev Strandagergaard solgt ved Tvangsauktion. Højstbydende blev Ungkarl Emilius Petersen fra Rolykke med 50,200 Kr. Han lod sig derefter Gaarden, hvori han havde ca. 10,000 Kr. staaende, udlægge som ufyldstgjort Panthaver.

Strandagergaard er paa 101 Td. Ld. med 13 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 118,000 Kr., deraf er de 85,000 Jordværdi. Besætningen bestaar af 18 Malkekoer, 12 Stk. Ungkreaturer, 7 Heste og en Plag.

HARPELUNDE.

Oprindelsen til denne Bondeby er neppe saa romantisk som Navnet nu lyder; maaske er det afledet af et eller andet olddansk Personnavn. Lunden eller Skoven, som det hentyder til, er forlængst borte. Det er dog ikke udelukket, at Navnet henpeger paa, at her har været en hedensk Offerlund, men det maa indtil videre staa som en svagt underbygget Gisning.

I Indberetningen om Svenskekrigens Ødelæggelser i Harpelunde, anføres bl. a. at Anders Pedersens Ejendomsgaard er lagt øde af Fjenden og ikke kan opbygges for mindre end 300 Daler. Rasmus Hvids Ejendomsgaard er saa ødelagt, at den „ikke kan staa Aasyn“; det vil koste „1¹/₂00 Daler“ at genopbygge den. Mads Andersens Ejendomsgaard er ligeledes lagt øde, og det vil koste 200 Daler at faa den rejst paany. De øvrige Ejen-

domme har lidt forholdsvis mindre Skader. Siden hører man lidet eller intet til Harpelunde.

Af større Gaarde er der kun *Harpelundegaard* med 76 Td. Ld., 11 Td. Hartkorn, Ejendomsskylden 105,000 Kr., deraf 76,250 Jordværdi — og *Tjernevang* med 66 Td. Ld., 8¹/₂ Td. 7 Skp. Hartkorn. Ejendomsskyld 100,000 Kr., deraf Jordværdi 63,850 Kr.

HØGSMARKE.

Professor Oluf Nielsen afleder i sin Bog „Olddanske Personnavne“ dette Navn fra det gamle, oprindelig fra Island stammende Mandsnavn Høk, og Høgsmark betyder altsaa Høks Mark eller Ejendom. I Valdemar Sejrs Jordebøg nævnes Høxmarc og i 1464 omtales Høxmarche Skov, hvor Præsten har fri Ildebrændsel, Bygningstømmer og Oldenret til sine Svin. Skoven har da haft en langt betydeligere Udstrækning end nu, da dens hele Omraade kun er 10 Td. Ld.; endnu i Mands Minde har den været 15 Td. Ld., men den ene Trediedel blev saa ryddet. I Skatte-takseringsbogen fra 1682 ansættes „Høysmarcke Byskov“ til 10 Høveder, d. v. s., at den aarlig kan føde dette Antal. Iøvrigt noteres, at Byens Gaarde „ligger alle til Grimsted“, d. v. s. det er alle Fæstegaarde.

Høgsmarke Byomraade spænder over hele Sognets nordlige Del og har indenfor sit Omraade Hussamlingerne *Korsnakke*, der omtales nærmere nedenfor og *Magelunde Huse*. Ligeledes ligger de fleste af Sognets større Gaarde paa Høgsmarke Byomraade, bl. a. Frederiks-

dal, Sofiedal, Juulsminde og Hogsmarkegaard, der senere skal omtales, og af andre større Gaarde over 50 Td. Ld. *Steffensminde* med 96 Td. Ld. 13¹/₂ Td. Hartkorn. 130,000 Kroners Ejendomsskyld, hvoraf de 90,800 er Jordværdi og *Ellemosegaard* med 92 Td. Ld., 9¹/₂ Td. Hartkorn, 120,000 Kroners Ejendomsskyld, deraf 79,000 Jordværdi.

I Hogsmarke ligger en Skole, der er oprettet 1734 af Kammerjunker Schach Brochdorff til Grimsted. Skolen har nu ligesom Sandby Skole 2 Klasseværelser og Bolig til to Lærere.

KORSNAKKE er en Forvanskning af det oprindelige Navn Korsemarche. I den katolske Tid var det ikke ualmindeligt, at man som Sømærke oprejste et stort Kors. Et saadant er -- sandsynligvis i Kristendommens første Aarhundreder her hjemme -- rejst paa den høje Skrænt og er senere alter og alter bleven fornyet. Det stod endnu i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, thi Dr. Larsen nævner 1833 Hukken (Skrænten) med Korset. Navnet Korsemarche betyder altsaa Korsmarked, d. v. s. Korset, der er Sømærke. Ogsaa i den nyere Tid er Stedet blevet benyttet som Sømærkestation. Thi gamle Folk mindes endnu, at der paa Skrænten stod en 18 Alen høj Stang, hvor

paa der to Gange om Ugen, naar Ruteskibet til Kiel passerede, blev hejst en Lygte som Kendingsmærke for Kaptajnen.

1397 nævnes Ridderen Henrik Wardenberg til Korsemarche, hvor der vel saa den Gang har ligget en Adelsgaard, formodentlig det senere Grimsted, der senere igen blev til Frederiksdal. Oprindeligt har Korsnakke sikkert været en Bondeby, men Hovedparten af Jorderne er i saa Fald tidligt lagt ind under

DET SIDSTE GAMLE KORSNAKKE-HUS

Grimsted; thi Matrikelen af 1664 opgiver kun 10 Husmandshuse i Byen, fra anden Side ved vi, at der til hvert af disse Huse hørte en halv Snes Tdr. Ld. I denne Skikkelse laa Byen til langt ind i for-

rige Aarhundrede, men saa blev ogsaa denne Jord efterhaanden lagt under Herregaarden. Omkring 1880 forsvandt det sidste af disse Husmandshuse og dets Fæster fik i Stedet for Arvefæstet 9 Td. Ld. som Ejendom paa den aller yderste Kant. Haven af det her nævnte sidste Hus ligger endnu som et Krat midt i Herregaardsmarken. Af det gamle Korsnakkes Huse er endnu et tilbage; det er udvidet i den ene Ende, men dets Vinkelbygning giver endnu et godt Indtryk af de gamle Husmandshuse. Paa selve Korsnakke ligger foruden dette gamle Hus kun et

andet af nyere Oprindelse. De har ingen Jord og beboes begge af Fiskere.

Nedenfor i Stranden har ligget en Skibsbro. Endnu for et halvt Hundred Aar tilbage laa der et Stykke ude en Mængde store Sten, og da de fleste af dem den Gang blev optaget til Bygningsbrug, fandt man under dem Rester af svært Tømmer, der havde dannet Bolværk for den forlængst sammensunkne Bro. Man behøver ikke være i Tvivl om denne Bros Oprindelse og Formaal. Den er sikkert anlagt af Grimstedgaards tidligere Ejere til Udskibning af Varer og Indskibning af Korn og som Middel til at omgaa Købstadens Privilegium til Eneret paa Handelen. Adelen havde fra ældgammel Tid Ret til at forhandle de Varer, den selv producerede paa sine Gaarde og til at købe og indføre de Materialer, den selv skulde bruge paa egne Gaarde, hovedsagelig Tømmer, Jærn, Salt og lignende. Men Adelen misbrugte dette Privilegium og gik paa ulovlig Vis Købstæderne i Næringen ved at drive almindelig Handel. Dertil var den afsides liggende Bro ved Korsnakke langt bekvemmere end Færgebroen ved Taars, der altid laa aaben for de Rejsendes og Beboernes Blikke. Rhode skriver da ogsaa om Korsnakke: „Her lagde de forbigående fremmede Sejlere an og toge sig Frihed at forhandle deres Varer eller og at føre dem til Marked i Købelev“. Naar Rhode udtaler sig i saa ubestemt Form og lader som denne Trafik hører Fortiden til, sker det kun af Hensynet til Herskabet paa Frederiksdal, som han ogsaa i anden Forbindelse skaanede. Thi paa

Rhodes Tid (1776) florerede den ulovlige Handel, det saakaldte „Forprang“ livligt. Endnu 1796 klager Nakskovborgmesteren Baden over, at Købstadens Eneret til Handel i sit Opland aldeles ikke respekteres. Herremanden driver, skriver Baden, Handel ikke alene med sit eget, men ogsaa med sine Bonders og Fremmedes Korn og indkøber og sælger til Bonderne Varer, som kun maa sælges i Købstaden, og disse Varer er købt af en eller anden Skipper, som lægger an i den Herregaarden nærmeste Vig. Ja, jeg kender Steder, hvor man gaar saa ublu til Værks, at man ved en saadan Vig kan finde mangan Gang større Torv og større Udskibning end i Købstaden. --- Blandt de „Steder“ Borgmester Baden her sigter til, hørte utvivlsomt ogsaa Korsnakke; thi Herterne paa Frederiksdal var ikke belemrede med nogen særlig omfindtlig Samvittighed, og Broen ved Korsnakke har været Ud- og Indskibningssted baade for den lovlige og ulovlige Handel.

Tæt Nordøst for Korsnakke Huse har en smal Vig tidligere skaaret sig ind i Landet; den er nu svundet ind til et Engdrag og et Vandløb, men er interessant ved, at der et Stykke inde i den fordums Vig har været anlagt en Skanse tværs over den. Skansen ligger der endnu ret vel bevaret. Ved Oprensning af Vandløbet ser man tydeligt, at Skansedæmningen er bygget paa Tømmer og Pæle, der er nedrammet i den oprindelige løse Bund. Trap angiver, at Skansen stammer fra Svenskekrigen. Det er næppe rigtigt, da det er umuligt at faa Øje paa den Rolle, dette lille

afsides og enligtliggende Skanseanlæg skal have spillet for de over hele Lolland dominerende Svenskere. Gamle, nu afdøde Folk, har givet Oplysninger, der leder til en anden og mere sandsynlig Forklaring paa Skansens Oprindelse og Formaal, idet deres Bedsteforældre har fortalt, at de fra deres Barndom mindes, at Kanonbaade jævnlig laa inde i Vigen. De Kanonbaade, der her er Tale om, er utvivlsomt de smaa Fartøjer, der under Kaperkrigen, som fulgte efter Flaadens Ran 1807, blev udrustet til Kapring af engelske Handelsfartøjer, der gennem danske Farvande var paa Vej til russiske Østersøhavne. Vigen ved Korsnakke var som skabt til Smuthul for Kaperbaadene. Den laa lige ved Operationsfeltet i Langelandsbæltet; dens Indsejling laa gemt bag Vensholm og de ret høje Banker paa begge Sider af Vigen skjulte Baadene for de fremmede Skibes Spejdere; de engelske Krigsskibe kunde ikke naa derind, og ved Anlægget af Skansen havde man sikret sig mod Angreb fra Krigsskibenes Barkasser, der let kunde holdes i Ave af Skansens Kanoner. Er denne min Formodning rigtig — og meget synes at tale derfor — er Skansen altsaa ikke fra Svenskekrigens Tid, men fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

FREDERIKSDAL kan følges tilbage i Historien til Dronning Margrethe; hun ejede de Jorder, hvorpaa Frederiksdal nu ligger og mageskiftede dem omkring 1400 med Landsbyen Skeminge, det nuværende Maribo, der

ejedes af Væbner Jens Grim. Paa det Sted, hvor nu Maribo Kirke ligger, saa man hver Nat et blussende Ildskær over Jorden, og Munkene udlagde dette som et Jærtegn, der skulde betyde, at Jomfru Maria her vilde have bygget et Kloster til sin Ære. Dronning Margrete lovede da at bygge Klostret og foretog i det Øjemed Mageskiftet med Jens Grim, der gav sin nyerhvervede Ejendom Navnet Grimsted. Naar den første Borg er bygget skal lades usagt. Den har ligget Vest for den nuværende Avlsgaard og været omgivet af Grave, der gennem en Kanal stod i Forbindelse med Langelandsbæltet. Nu er der kun svage Spor tilbage af Voldstedet. Hvem der blev Ejer af Grimsted efter Jens Grim vides ikke; maaske er den fra ham gaaet over til Slægten Lunge, i al Fald ejede Niels Vincentsen Lunge til Asserstrup ogsaa Grimstedgaard. Ved hans Død 1552 gik den i Arv til Datteren Anne Lunge, der 1558 blev gift med Knud Steensen til Stensgaard paa Langeland, og bragte ham Grimstedgaard i Medgift. Knud Steensen blev 1560 Skibshøvedsmand og var med, da Flaaden forliste under Gulland, men bjergede selv Livet. Han boede ikke paa Grimstedgaard; men efter hans Død 1575 ser det ud til, at Enken jævnlig har opholdt sig paa sin Fædrenegaard. Hun opsatte, som omtalt, i Sandby Kirke et Slægtsepitalium og havde bestemt selv at hvile der, men blev efter sin Død paa Steensgaard 1602 begravet i Snøde Kirke.

Knud Steensens og Anne Lunges eneste Søn, Hans Steensen, der var

gift med Margrethe Eriksdatter Basse, døde i Nakskov 1594 — altsaa før Moderen. Af hans mange Børn arvede Sønnen Christopher Steensen, der var født 1593, Grimstedgaard og bosatte sig der. Efter at have gjort Tjeneste som Oberst, blev han 1647 Landkommissær paa Lolland. 1635 giftede han sig med Birgitte Mormand til Asserstrup, hvorved de to Gaarde atter blev bragt sammen. Han havde kort forinden bygget en ny Hovedbygning paa Grimstedgaard bestaaende af Egetræs-Bindingsværk paa en Kampestensfod og Ægteparret tog Bolig i den nyopførte Gaard. Birgitte Mormand har ikke faaet det bedste Eftermæle. Rhode fortæller om hende: „Hun holdt fire Husarer, som altid red foran hendes Vogn og raabte paa Vejen til de mødende „Bort Djævla“. Men det hændte sig, at en behjertet, haandfast Bønde fra Købelev kom gaaende med et Læssetræ; efter Anskrig gik han ogsaa til Side, forføjede sig bag hendes Vogn, satte sit Læssetræ under Vognens Bagaksel og væltede behændig Vognen overende med den naadige Frue udi. Af alle Husarerne lod han sig ej skrække, saa længe hans Læssetræ var helt“.

Christopher Steensen døde 1657 og af hans 3 efterlevende Sønner arvede Oberstløjtnant Hans Steensen Grimstedgaard. Straks efter, at han havde overtaget den, kom Svenskekrigen med alle dens Ulykker. Da den svenske Hærfører Erik Dahlberg den 1.—2. Februar 1658 gik fra Langeland til Lolland for at prøve Isen, landede han nemlig ved

Grimsted og her gik Hæren et Par Dage senere ogsaa i Land. Carl Gustav slog sig en kort Tid ned paa Grimsted, inden han fortsatte Ilmarchen mod København. Han lagde Vejen uden om Nakskov og modtog her til sin store Overraskelse Meddelelsen om, at Byen overgav sig uden Sværds slag. Aaret efter, da Svenskerne kom igen, fik Grimsted med alle de andre Gaarde en langt værre Medfart. Det ser dog ud til, at Bygningerne her er skaanet for Ild og „kun“ grundig udplyndret. Hans Steensen, der senere en kort Tid var Kommandant i Nakskov, blev 1677 fanget i Slaget ved Lund, men slap hurtig fri og deltog Aaret efter i Erobringen af Rügen. Han var gift med Ellen Urne til Aarsmarke (Knuthenborg) og havde med hende to Sønner og en Datter. Den ældste Søn døde som Barn. Datteren blev gift med en ufri Mand og sank dermed ned i Bondestanden, og den yngste Søn, Erik, har der heller næppe været meget ved, idet man ikke ved andet om ham end Navnet. Den liden Glæde Børnene bragte, har vel været Grunden til, at Grimsted efter Hans Steensens Død 1686 gled ud af Familien, der havde ejet den langt over Hundred Aar, idet hans Enke solgte Grimsted til den rige Justitsraad Johan Hieronymus Hofmann, der ogsaa købte Asserstrup. Hofmann døde 1696 og hans Enke Lutemelle Peters solgte 1706 begge Gaarde til Kammerjunker Joachim Brockdorff, der var en godhjertet og human Mand. Han fik ifølge Rhode en baade tidlig og mærkelig Død, idet han i Aaret 1714 kom ind i et Hus i Nak-

skov, hvor der laa nogle Mernesker, der var slemt tilredt af Kopper; ved dette Syn blev han saa forskrækket, at han døde. Han efterlod Gaarden i stærkt forgældet Tilstand, men hans Fader Ditlev Brockdorff betalte Gælden og overtog Gaarden. Kort efter brændte Borggaarden paa Grimsted og Ditlev Brockdorff genopbyggede den 1723. Laden, der ligesom de andre Bygninger var grundmuret, staar endnu; men for faa Aar siden blev der skaaret en Ende af den for at give Plads for en Udvidelse af Hovedbygningen.

Ditlev Brockdorff døde 1732 og efterlod Grimsted, Asserstrup og Nakskov Ladegaard til sin Sønneson, Kammerjunker, Soløjtnant Schack Brockdorff, der var gift med Oberst Ahlefeldts Datter fra Ditmarsken. De var begge meget ødsle og slette Administratorer, og skønt Schack Brockdorff baade stiftede Skolelegat og smykkede Kirken, var han en forsoren Krabat, hvilket blandt andet fremgaar af en Sag, der gentagne Gange omtales i Smaalandske Tegnelser og som rummer Stof til en spændende og rørende Roman, hvori Schack Brockdorff maa spille Skurkens Rolle. Rigsarkivets lange Række af Dokumenter i denne Sag indledes med en den 8. December 1738 af Forvalter Ditleff Reher paa Grimsted indsendt Ansøgning om at blive fritaget for at staa offentlig Skrifte i Sandby Kirke, fordi han havde besvangret Pigen Margrethe Christensdatter. Kancelliet sender denne Ansøgning til Biskoppen, som lader den gaa videre til Sandbypræsten Hellesens Erklæring. Præsten tager

først Forvalteren i Forhør med det Resultat, at han tilbagekalder sin Erklæring om at være Barnets Fader, og da Præsten derefter tager Pigen i Forhør i Overværelse af hendes Fader, Christen Degn i Vindeby, fremkommer følgende Forklaring, som Pigen først har givet Faderen og nu gentager for Sognepræst Hellesen, og som her gengives uden Kancellibeskrivelsernes knudrede Opstilling og Gentagelser:

Først paa Aaret 1738 kom Margrethe Christensdatter, der var forlovet med en Gaardfæstersøn Peder Binder i Taars, til Grimsted for at vaage over Fru Brockdorff, som laa i Barselseng. Den allerførste Nat hun vaagede, tog Schack Brockdorff hende ind paa sit Sovekammer og senere besøgte han hende ofte om Natten, medens hun opholdt sig paa hendes Fæstemands Forældres Gaard i Taars. Da hun mærkede hun var frugtsommelig og fortalte dette til Schack Brockdorff, forsøgte han først at overtale hende til at udlægge sin Fæstemand som Fader, og da hun nægtede det med den Motivering, at hun aldrig havde staaet i Forhold til ham, fik Schack Brockdorff hende omsider overtalt til at udlægge Forvalter Ditleff Reher som Barnefader, skønt hun heller aldrig havde haft noget med ham at gøre. Brockdorff aftalte derefter med Forvalteren, at denne skulde godkende Pigens Forklaring. Dette skete ogsaa. Pigen udlagde ved offentligt Skrifte i Sandby Kirke Ditleff Reher som Barnefader og denne vedgik sin Skyld. Bagefter opkom der en Del Snak i Sognet, og Schack Brochdorff

overtalte derfor Pigen, som imidlertid var flyttet hjem i sin Faders Hus, til at flygte bort. Forvalter Reher udbetalte hende 2 Rigsdaler og 3 Mark og Niels Ladefoged paa Grimsted førte hende derefter paa en Hest fra Skovhuset ved Grimsted ud til Hans Mathisen i Sehelmoe, der i en Baad førte hende over til Langeland, hvor hun en Tid flakkede om og opholdt sig, hvor hun bedst kunde finde Føden.

Da hun saaledes var skaffet af Vejen, lod Schack Brockdorff hende efterlyse paa Prædikestolen som borttrømt, og sendte et Par Karle til Langeland for at bringe hende hjem; men Karlene kom naturligvis tilbage med uforrettet Sag. Imidlertid blev Margrethe ked af at flakke rundt paa Langeland og vendte af egen Drift hjem igen, bekendte alt for Faderen, som senere fik hende til ogsaa at sige Præsten Sandheden.

Biskoppen indberettede derefter Sagen og indstillede til Kongen, at der blev stillet Krav til Schack Brockdorff om paa lovlig Maade at fralægge sig den Beskyldning, der her var rejst imod ham. Den 13. Februar 1739 udgik der i Overensstemmelse hermed kongeligt Brev til Stiftamtmand Frederik Raben om, at foranledige, at Sagen „paa lovlig Maade vorder undersøgt og paatalt imod alle Vedkommende“. Pigen gentog sin Forklaring i Retten; men Schack Brockdorff nægtede, aflagde privat i to Vidners Nærværelse Ed paa sin Benægtelse og lod Pigen anklage for falsk Forklaring for Retten. Margrethe havde faaet beskikket Prokurator Lauritz Rhode Claumann i Nakskov til sin For-

svarer og han indgik 10. Marts 1739 med en Klage til Kongen over, at Herredsfoged Villads Andersen i Nørreherred havde optraadt partisk i Sagen til Fordel for Schack Brockdorff, antaget dennes Ed for gyldig, skønt den var fremført i Retten i Strid med Loven, og desuden lagt Vidneafhøringen Hindringer i Vejen. Prokurator Claumann ansøgte derfor om, at faa udnævnt to Kommissærer til at undersøge og dømme i Sagen. Dette Andragende anbefalede Stiftamtmand Fr. Raben og indstillede Amtmand Rosenørn i Nykøbing og Birkedommer Knudsen i Maribo som vel egnede til Kommissarier i denne Sag. 17. April 1739 fik de to Herrer den foreslaede Udnævnelse med Paalæg om at rejse Sag mod Herredsfogden, Pigen og Schack Brockdorff.

Dermed slutter desværre Rigsarkivets Akter om denne Sag. Kommissionsdømmens Papirer er formodentlig som saa mange andre af lignende Art aldrig indsendt til Kancelliet og da Dommen ikke er bleven apelleret til Højesteret, er der ikke opbevaret noget om den. Det var jo i de Dage en vanskelig Sag for en fattig Pige at faa Ret overfor en saa „fornem“ Mand som Schack von Brockdorff, og det har hun heller næppe faaet. Da det rigtig kneb, har det ikke været vanskelig for ham ved Hjælp af en forholdsvis klækkelig Sum, at faa Pigen til at forsvinde til en eller anden afsides Egn. Hvorvidt Sagen har faaet denne eller en anden Udgang maa staa hen, men at den imod al Retfærdighed tilsyneladende ikke kom Schack Brockdorff til Skade paa „Navn

og Ære" fremgaar bl. a. deraf, at han 1742 fik Titel af Kaptajn, skønt han kun havde tjent som Løjtnant. Imidlertid kom Straffen over ham paa en anden Maade, idet hans Ødselhed, takket være hans paagaende og mindre nøje-regnende Kreditorer, drev ham fra Gods og Hjem. Af Smaalandske Registre og Smaalandske Missiver i Rigsarkivet fremgaar nemlig følgende:

Schack Brockdorff, der stadig levede over Evne, havde hos Knud Pedersen Sølling i Maribo og Hans Thomsen i Rødby gjort en Gæld paa 16,000 Rigsdaler, hvorfor han havde sat Grimsted og Asserstrup (med Nakskov Ladegaard) Godser i Pant. Da han ikke i rette Tid betalte de fastsatte Renter og Afdrag, fik Kreditorerne Landsdommer Niels Stub til at afsige en Landstingsdom, der tillod dem at gøre Eksekution i Godset. To Dage efter Dommen den 20. Februar 1740 indsatte Landstingsdommeren dem som Administratorer paa Godserne, saaledes at Schack Brockdorff ikke fik Spor af deres Indtægter. Ved denne „Indførsel“ havde de forsømt at give ham de i Loven hjemlede 15 Dages Respit til at gøre Udveje for Pengene, og Schack Brockdorff appellerede derfor Sagen til Højesteret, der afsagde Dom 25. Januar 1742 og af den før nævnte Grund, omstødte Landsretskendelsen. Knud Sølling blev dømt til at betale Schack Brockdorff 200 Rigsdaler i Erstatning og i Bøde til Justitskassen 29 Rigsdaler. Landsdommer Stub blev dernæst idømt 50 Rigsdaler i Bøde for sit ulovlige Forhold. Men Højesteretsdommen gav sam-

tidig Knud Sølling Ret til at gøre ny Eksekution under lagttagelse af Lovens Forskrifter. Schack Brockdorff havde altsaa i Virkeligheden kun faaet en Galgenfrist paa 15 Dage; kunde han ikke skaffe Pengene inden den Tid, var han hjemfalden til ny Eksekution. For at vinde Tid søgte han, under Paa-beraabelse af Landsdommer Stubs partiske Optræden, om at faa udnævnt Grev Chr. Reventlow, Christianssæde, og Abraham Lehn, Højbygaard, til Kommissærer i Sagen og dette bevilgedes. Ved denne Tid forsvinder Schack Brockdorff ud af Sagaen; thi 22. Marts 1743 faar ikke han, men hans Frue bevilget fri Proces mod Kreditorerne. Om Manden er død eller har forladt Landet, kan ikke oplyses. Han ejede efter at Godserne var ham berøvet faktisk intet og havde de sidste Par Aar været henvist til at leve af Slægt og Venners Naade. I Kreditorsagen var imidlertid sket det, at Hans Thomsen i Rødby havde solgt eller overgivet sine Fordringer til Byfoged Siersted i Maribo, og da Schack Brockdorffs Frue lige saa lidt som hendes Mand kunde skaffe de 16,000 Rigsdaler, blev Resultatet, at den nye Eksekution kom til at staa ved Magt, og Grimsted, Asserstrup og Nakskov Ladegaard blev derefter 1744 ved Auktion overladt Kreditorerne, repræsenteret ved Niels Siersted for en Spotpris af 19,000 Rigsdaler.

Efter at Byfoged Siersted og hans Kompagnon Regimentsskriver Peder Henningsen Buchhalf havde foretaget forskellige indbyrdes Transaktioner med Godserne, blev Grimsted 1750 solgt til

Krigsraad Laurids Smith for 20,250 Rigsdaler. Smith solgte to Aar efter Asserstrup til den hovedrige Grevinde Ide Margrethe Knuth for 23,000 Rigsdaler.

Slægten Knuth stammer fra Meklenborg og er en af dette Lands ældste Adelslægter. Eggert Christoffer Knuth indvandrede til Danmark, og blev bl. a. Besidder af Aasmarke. Han døde 1697

blev gjort 1743 ved Købet af Lunde-
gaard, der efter det nyoprettede Baroni fik Navnet Christiansdal. Derefter fulgte Købet af Grimsted, der fik Navnet Frederiksdal og sammen med Nakskov Ladegaard indlemmedes i Baroniet, hvortil senere yderligere blev føjet Asserstrup og Sollestedgaard.

Ide Margrethe Knuth skal have været en dygtig Dame med stort Administra-

FREDERIKSDAL FOR 100 AAR SIDEN

og hans Enke, Søster Lerche, fik Aasmarke ophøjet til Grevskabet Knuthenborg. Deres Son, Adam Christoffer Knuth, den første Greve til Knuthenborg, var gift med Ide Margrethe Reventlow, der blev Enke 1736 og derefter satte sine Sønner godt i Vej. Den ældste fik Knuthenborg og til de to andre fik hun oprettet Baronierne Christiansdal og Conradsborg. Begyndelsen til det førstnævnte Baroni, der tilfaldt Sønnen, Christian Frederik,

tionstalent, men haardhjertet og pengegrisk; hendes tidligere omtalte Strid med Færgemanden i Taars synes at bekræfte Berettigelsen af dette Omdømme. Hun gjorde Frederiksdal til Baroniets Hovedsæde, idet hun lod opføre en stor Hovedbygning i italiensk Stil; hun naaede ikke at se den færdig, idet hun døde forinden 1757. Bygningen staar endnu, men er for nogle Aar siden bleven udvidet ved en Tilbygning i vestre Ende.

Saa længe Grevinde Ide Margrethe levede, gik det godt med det ny Baroni; men da Sonnen Baron Christian Frederik Knuth selv kom til at staa for Styret, gik det rask nedad Bakke og den mægtige Formue, hver af Sonnerne fik i Arv, lykkedes det ham forholdsvis hurtigt at sætte over Styr. Rhode roser ham bl. a. fordi han smykkede Kirkerne. Men Friis tager i sin Udgave af Rhode, Afstand fra denne Ros og siger, at han -- ifølge de paa Egnen endnu den Gang levende Sagn -- ligesom Moderen var haardhertet mod sine Undergivne, fattige Bønder og Husmænd. Rigtigheden af denne Karakteristik finder Bekræftelse i Smaalandske Register, der gentagne Gange inde-

holder Bevilling til fri Proces for Bønder, som Baronen fór ulovlig haardt frem imod; bl. a. fik et Par Bønder og en Bondkone i Sandby 1772 fri Proces mod ham, fordi han havde mishandlet dem, da de vægrede sig ved at paatage sig et dem uvedkommende Hoveriarbejde. 1783 faar en Bonde i Vesterbo fri Proces mod Baronen, der ulovlig har udsat ham af hans Fæstegaard, og en Bonde i Købelev faar samme Begunstigelse i en Sag mod Baronen, der mod Bondens Vidende og Vilie har bortsolgt alt, hvad han ejede, tilligemed Tjenestepigens Kiste og Klæder, bortjaget dem fra Fæstegaarden og slaet Bondens Kone

blaa og blodig. 1785 faar en Karl paa Christiansdal fri Proces i en Sag mod Baronen, der har taget hans Kufferter, Papirer og Klæder, skønt Karlen ikke var ham noget skyldigt. Alt dette, og mere til, vidner om, at den Ros, som Rhode har givet Baronen mere skyldes et gæstevenligt Forhold end en sund og sand Bedømmelse.

C. F. Knuth forte forøvrigt et saa vildt Leben, at han i Folkemunde fik Navnet „den gale Baron“. Han holdt bestandig en „Musikbunde“ paa Gaarden, hvor Tiden gik med Drik og Dus. Naar han kørte til Nakskov havde han foran Vognen 4 Løbere, der naar han kørte hjem om Aftenen bar brændende Fakler. Takket være dette vilde

FREDERIKSDAL NU

Liv i Forbindelse med en slet Administration, var Baron Chr. Fr. Knuth i Løbet af 15 Aar naaet saa vidt, at han maatte til at sælge væk paa Godserne, og tilsidst endte han som Ejer af Gaarden „Nøjsomhed“. 1784 solgte han baade Frederiksdal og Asserstrup til Baron H. Bolten, der to Aar efter atter solgte begge Gaarde til Kancelliraad Joachim Barner Paasche. Han havde dem i 11 Aar og byggede 1792 den anden gamle Ladebygning, der staar endnu. Paasche solgte 1797 Gaardene til Etatsraad Simon Dons. Medens denne boede paa Frederiksdal døde hans udmærkede Hustru, hvilket han tog sig meget nær.

I Hovedbygningen sidder endnu en Rude, hvori han med en Diamantring har ridset følgende Linier:

„Borte er borte,
ingen Taarer, ingen Klage
kan bringe det tabte tilbage.
Mod til at lide, Kraft til at bære“.

Etatsraad Dons døde 1828 og Gaarden blev derefter solgt til Major Rasmus Clausen, der 1837 atter solgte den for 64,000 Rigsdaler til to tyske Købmænd C. og A. Burchard; senere overtog den førstnævnte Gaarden alene og fik 1838 Tilladelse til at formindske Godsets Husmandsbrug ved at tage ialt 80 Td. Ld. fra de 28 Husmandshuse og lægge under Hovedgaarden. 1847 solgte Købmand Carl Burchard i Rostock Frederiksdal for 100,000 Rigsdaler til A. M. Nyholm, der drev den i over 40 Aar og i 1890 solgte den til Godsejer Daniel Frederic le Maire paa Stensgaard, hvorved de to Gaarde igen blev føjet sammen. Købesummen for Frederiksdal var 500,000 Kr. med 300,000 Kr. Udbetaling. Le Maire forlængede i 1914 Hovedbygningen og har iøvrigt ofret meget paa Gaarden og ikke mindst paa Haven. Denne var af Baron Knuth anlagt i fransk Stil, men er af le Maire omgagt i engelsk Stil og udvidet meget betydeligt. Den indeholder en Mængde sjældne Træer og har mange smukke Udsigtslinier; den er sikkert den smukkeste Have paa Vestlolland. Have, Park og den tilstødende Dyrehave er paa ca. 60 Td. Ld.

Frederiksdal er paa 644 Td. Ld. med 77½ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 1,075,000 Kr., deraf Jordværdi 575,000.

Besætningen bestaar af ca. 140 Malkekoer, 80 Stk. Ungkvæg, 30 Heste og 7 Plagge.

SOFIEDAL er i sin nuværende Størrelse af nyere Dato. Navnet er tinglæst 1883. I Juni 1852 brændte Gaarden og Ejeren, Sognefoged og Sogneraadformand Peter Hansen solgte den derefter til sin Svigersøn, Gotfred Svendsen for 9,700 Rigsdaler plus Aftægt. Hartkornet var da 12 Td. og 3 Skp. Gotfred Svendsen døde 1863 og Enken Ane Sofie Svendsen sad derefter i uskiftet Bo til sin Død 1906. Hun købte i 1873 en Gaard paa 32 Td. Ld. og lagde under Sofiedal. Ved hendes Død overtog de to Søsken Gerhardt og Josephine Svendsen Gaarden efter at have udredet 10,000 Kr. til den tredie Arving, Fru Othilia Seyr-Hansen. Gaardens Værdi blev ved Skiftet ansat til 120,000 Kr.

I 1896 købtes af Juulsminde 14 Td. Ld. Sofiedals samlede Areal er derefter 150 Td. Ld. med knapt 20 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 205,000 Kr., deraf Jordværdi 146,900. Besætningen bestaar af 45 Malkekøer, 18 Stk. Ungkvæg, 10 Heste og 5 Plagge.

JUULSMINDE er opstaaet ved Sammenlægning af 3 Gaarde. 1840 solgte Christen Madsens Enke sin Gaard paa 9 Td. 3 Skp. Hartkorn til Gaardmand Jens Poulsen Juul. Juul mageskiftede derefter den Gaard, han i Forvejen havde, og som var paa knapt 5 Td. Hartkorn med en Gaard paa godt 3 Td. Hartkorn, som Ejeren af Høgs-

markegaard sad inde med. Jens P. Juul lagde 1841 de to saaledes ny erhvervede Gaarde sammen og købte 1876 endnu en Gaard paa 5¹/₂ Td. Hartkorn. Af disse Sammenkob opstod efter forskellige Bortsalg den nuværende Proprietærgaard paa 16¹/₂ Td. Hartkorn, som ved tinglæst Deklaration af 1674 erholdt Navnet „Juulsminde“. Jens Poulsen Juul døde 1881 og Gaarden gik saa over til Sønnen, Poul Juul, som senere blev Ejer af Tjørnebygaard og derefter i 1897 overdrog Juulsminde til sin Svigersøn, Rasmus Janus Petersen for 84,000 Kr. 1903 fik Sagfører Kjersgaard — grundet paa Ejers Sindsyge — Fuldmagt til at administrere, eventuelt sælge Gaarden. Han bortforpagtede den til Eskild Nissen Jespersen, som 1911 købte den for 114,000 Kr.

Juulsminde har 124 Td. Ld. med 16¹/₂ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 175,000 Kr., hvoraf de 119,000 Kr. er Jordværdi. Besætningen bestaar af 28 Malkekoer, 18 Stk. Ungkvæg og 8 Heste.

HØGSMARKEGAARD er ligeledes en nyere sammenkøbt Gaard. 1833 arvede Christen Hansen Svendsen sin Faders Gaard i Høgsmarke paa 6 Td. Hartkorn. 1840 mageskiftede han som ovenfor nævnt en anden erhvervet Gaard og fik 1841 Tilladelse til at sammenlægge de to Gaarde. Han døde 1862 og Enken, Ane Kirstine Svendsen fik Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo. 1877 overdrog hun Sønnen, Albert Svendsen Gaarden for 64,000 Kr. Hartkornet var da 10 Td. og 7 Skp., som han udvidede ved nogle Smaakøb. 1904

mageskiftede Albert Svendsen med sin Svigersøn, Carl Emil Rasmussen paa „Hjælpetrang“ i Kappel saaledes, at Svigersønnen fik Juulsminde med 11 Td. 5 Skp. Hartkorn og ansat i Værdi til 60,000 Kr. og Svendsen fik „Hjælpetrang“ med 4 Td. 6 Skp. Hartkorn og ansat til Værdi af 50,000 Kr. Rasmussen har senere udvidet Gaardens Areal med 8 Td. og yderligere købt en lille Gaard paa 19 Td. Ld., der drives sammen med Hovedgaarden.

Høgsmarkegaard har et samlet Tiliggende paa 105 Td. Ld. med 13¹/₂ Td. Hartkorn. Til Gaarden horer endvidere 5 Td. Ld. af Høgsmarke Byskov. Ejendomsskylden er 148,000 Kr., deraf er 101,600 Kr. Jordværdi. Besætningen bestaar af 32 Malkekoer, ca. 20 Stk. Ungkvæg og 11 Heste.

ØERNE.

SLOTØ har ikke i Kraft af sin Størrelse, men af sin historiske Interesse, Krav paa at nævnes først af de Øer, der horer under Sandby Sogn. Øens Omraade er kun 30 Td. Ld. og dens Bebyggelse indskrænker sig til en lille Gaard. Der er intet mærkværdigt eller seværdigt i dette. Men paa Øens Nordside ligger endnu de svære Ruiner af Fæstningen Engelborg, der undertiden ogsaa kaldtes „Nyslot“ og derved gav Øen det stolte Navn Slotø. Engelborg blev i Aarene omkring 1505 opført af Kong Hans, hovedsagelig af Materialer fra det nedbrændte Ravensborg. Arild Huifeld giver i sin Hundred Aar efter udgivne „Danmarks Riges Krønike“ den Forklaring, at Borgen fik Navn efter et

Skib „Engelen“, som var bygget der. Det lyder ikke sandsynligt. Man opkaldte næppe Borgen efter Skibet, men omvendt, og det er vel ogsaa Borgens Anlæg, der har givet Stødet til Skibsbyggeriet. Øen har jo haft et Navn, for den blev befæstet, og det laa da

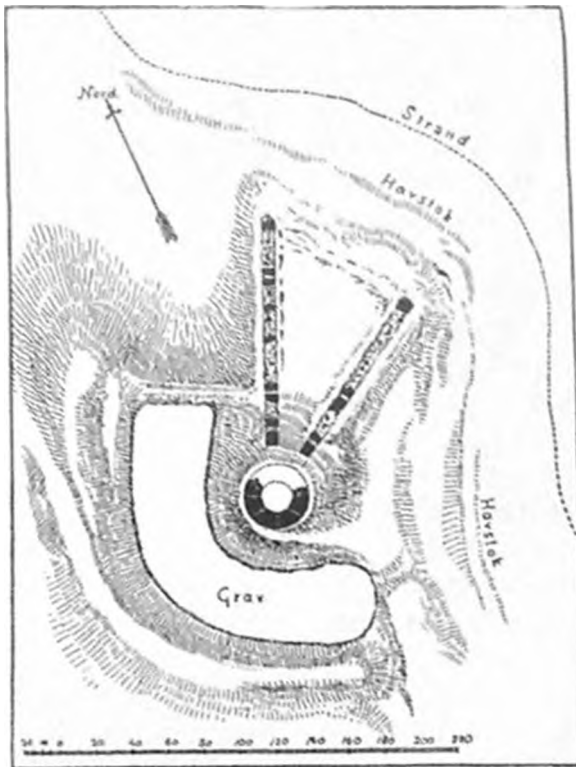
nær at give Borgen Øens Navn. Har denne Formodning noget paa sig, har Øen heddet Engelholm, et Navn, der er afledet af det gamle danske Mandsnavn Engel, hvis ældste Form iflg. Johns. Stenstrup skal være Ingel efter Gudenavnet Ing. Engelholm falder iovrigt ganske i Traad med Navnet paa Naboerne, Barnholm, Trelholm osv. Engelholm var opført for at skærme Nakskov mod Angreb fra Søsiden. Den var en efter sin

Tid meget stærk Fæstning, der bestod af et cirkelrundt Taarn af betydelig Højde og med 5 Alen tykke Mure, forsynet med to Rækker Skydeskaar og Vinduesluger foroven. En Dobbelt-Grav omgav Taarnet ud mod Øen. Taarnets Opgave var at skyde de Skibe i Sænk, der vilde forsøge at trænge ind gennem Sejløbet

Nord om Øen, og fra Taarnet var der derfor i nordøstlig Retning ud til Stranden bygget en 5 Alen tyk Mur med Skydeskaar, saa man ogsaa herfra kunde beskyde Skibene. For at beskytte Kanonbetjeningen ved denne Mur mod mulig Beskydning bag fra, løb en anden Mur — ligeledes forsynet med Skydeskaar — i mere østlig Retning ud til Stranden. — Allerede i 1510 kom Engelborg til at staa sin Prove og den faldt meget uheldig ud. Lybekkerne angreb dette Aar Nakskov med en stor Flaade. Deres Ankomst var ventet og paa Engelborg havde man truffet alle Forberedelser til at give dem en varm Modtagelse. Over det smalle Sejløb var spændt

Kæder og Trosser, saa de Skibe, der

slap igennem den første Salve, kunde blive hængende, indtil Taarnets og Murens Kartover og „Slinger“ kunde naa at giye dem den sidste Bekomst. At slippe igennem her vilde have været umuligt, og Lybekkerne gjorde da heller ikke Forsøget og behøvede heller ikke at gøre det. De var nemlig bleven bekendt

GRUNDRIDS AF SLOTØ

(Efter Prof. Magn. Petersen Opmaaling i Nationalmuseets Arkiv)

med, at der fra Albuen og ned mellem Lango og Kaareholm gik et andet Lob, hvor deres ret fladbundede Skibe kunde slippe igennem, ved Nattetid stod de ind gennem dette Lob, hvortil Engelholms Kanoner knapt kunde række og i al Fald i Mørket var saa omtrent uskadelige. Lybekkerne slap paa denne Vis ind til Nakskov, ja sejlede med deres mindre Fartøjer endog helt op til Halsted Kloster og plyndrede og brændte af Hjertens Lyst, mens man fra Engelborg uvirksom maatte se den røde Hane gale haade over Nakskov og Halsted.

Med denne enestaaende Fiasko var Engelborgs Skæbne som Fæstning beseglet og der blev intet gjort for at holde den vedlige. Naar Engelborg lige fuldt spillede en Rolle, var det fordi den straks var bleven gjort til Lehnsresidens, idet Abildtorpe, Vesternæs m. fl. Birker var lagt ind under den som Len. Nakskov Ladegaard var ligeledes lagt under Lenet som Ladegaard for Borgen. Den første Hovedsmand paa Engelborg var den stolte Adelsmand, Oluf Holgersen Ulfstand, der tidligere havde været Hovedsmand paa Nykobing, men 1510 blev forflyttet til denne nye og vigtigere Post. Han stod harmfuld i sin tvungne Uvirksomhed overfor Lybekkernes Røverfærd, og beholdt trods Uheldet baade Hovedsmandspladsen og Lenet til 1514. Han ejede Adelsgodset Bonnet paa Falster og blev senere baade Ridder og Rigsraad. Medens han sad som Hovedsmand paa Engelborg, førte han en bitter Trætte med den nedentor omtalte

fynske Biskop, Jens Andersen Beldenak, der endog satte den stolte Borgherre i Ban.

Den næste Hovedsmand paa Engelborg var Albert Jepsen Glob fra 1514 til 1519. Efter ham kom Laurids Madsen Vadspyd indtil 1520 og derefter var Oluf Holgersen Ulfstand igen en kort Tid Herre paa Borgen. Grunden hertil var, at Engelborg paa den Tid husede Bispens Jens Andersen Beldenak som Kongens Fange i et af Kælderhullerne, og Christian II satte da, med sin sædvanlige Sans for det grusomme, Bispens værste Uven til at passe paa ham og sørge for, at han ikke fik det bedre end slet. Jens Andersen, der som Bisp fik Tilnavnet Beldenak (Skaldenakke), var Søn af en fattig Landsbyskomager i Nørrejylland og blev paa Grund af sine rige Evner sat til Bogen. Han tog Magistergraden, studerede i Udlandet i mange Aar og kom hjem som en højt uddannet Mand med rige Evner, stor Snuhed, megen Sans for denne Verdens Gods og en ikke ringe Paa-staaelighed. Kong Hans ansatte ham i Kancelliet og brugte ham til mange vigtige Sendelser i Udlandet og 1498 forøvrigt ogsaa som Dommer over den oprørske norske Almue, og gjorde ham tilsidst til Biskop over det rige Fyns Stift, hvorunder ogsaa Lolland-Falster hørte. 1503 blev han sendt til Lybek som Fredsmægler. Her lod han sig af den pavelige Legat forlede til mod Kongens udtrykkelige udtalte Forbud at love Lybekkerne 56,000 Mark i Erstatning for de Skibe, Danskerne havde opbragt. Kong Hans underskrev

vel senere Traktaten, men betalte ikke Pengene. Men Christian II blev kun hyldet i Hertugdømmerne paa den udtrykkelige Betingelse, at de 56,000 Mark skulde betales og var af den Grund meget opbragt paa Bispen. Da denne ved sin store Selvraadighed Gang efter Gang overtraadte sin Myndighedsgrænse og kom i Strid snart med den ene snart med den anden Adelslægt (der saa haanligt ned paa Almuesonnen) og tilsidst endog drev det til, at han lod sine Folk ihjelslaa den holstenske Adelsmand Otto Parsfeldt, lod Kongen ham anklage for Paven. Og paa den samme Herredag i 1517, hvor Torben Oxes Hoved faldt i den pavelige Legats Nærværelse, blev Jens Andersen indklaget til at betale Kongen 120,000 Mark. Hans snilde Forsvar hjalp ham ikke, og da han ikke vilde betale, lod Kongen ham fængsle. Men intet kunde bøje den stædige Bishops Stivsind, i 3 Aar blev han ført fra det ene usle Fængsel til det andet og først da han 1520 blev kastet i Fangehullet paa Engelborg og fik sin værste Fjende, Oluf Holgersen Ulfstand som Fangevogter, blev Helvedet ham saa hedt, at han efter 3 Maaneders Forløb gik paa Forlig og udleverede en Masse Penge og Kostbarheder til Kongen. Han blev derefter igen taget til Naade, og var bl. a. med Kongen i Stockholm under Blodbadet, hvor hans juridiske Spidsfindighed skulde bruges overfor Svenskerne. Senere faldt han igen i Unaade, kom paany til Ære og Værdighed. Men da Luthers Lære begyndte at trænge ind i Danmark, forestod der ham nye Fortrædeligheder.

Bønderne paa Lolland-Falster nægtede at betale Bispetiende. Kongen saa igenem Fingre hermed, og da den gamle, men fremdeles stridbare Bisp yderligere fik nye hæftige Trætter med Adelen, opgav han tilsidst sin Bisperesidens og flygtede efter en ny Fængselsperiode til Lübek, hvor han døde 1537. Den haarde Medfart han led paa Engelborg og det Forlig han der gennem Oluf Holgersen Ulfstand indgik med Kongen, har for Stedse knyttet hans Navn til Slotø.

Efter at Oluf Holgersen Ulfstand i 1520 igen havde afstaaet Hovedsmands-posten paa Engelborg, blev baade denne og Lenet overdraget Jørgen Venstermand til Stadager, der indehavde det indtil 1523, da Lenet blev udvidet til et Hovedlen, der siden snart blev kaldt Nyslot, snart Engelborg. Den første Indehaver af det nye Hovedlen var Niels Vincent Lunge, der er omtalt under Asserstrup. Efter ham kom 1527 Erik Gyldenstjerne, 1538 Thomas Sture og 1541 Jørgen Lykke. 1549 blev Lenet ophævet og lagt under Halsted Kloster.

Derefter laa Slotø ret ubemærket hen indtil den under Christian IV fik en ny, men kortvarig Opblomstring. Kongen var flere Gange i Nakskov for personlig at udstikke Linierne til Fæstningens Udvidelse og samtidig besluttede han, at Skibsbyggeriet paa Slotø — som Kong Hans havde paabegyndt samtidig med Borgens Opførelse, men straks efter opgivet — skulde genoptages. Der blev i den Anledning opført flere Huse til Skibsbygningsfolkene og anlagt en ret stor Bedding, og Kongens bedste Skibsbygmester Daniel

Sincklar tog fast Bolig paa Øen og fik foreløbig overdraget at bygge to nye Skibe. 20. Maj 1628 udgik der nemlig Brev til Lensmændene Christoffer Urne og Lauritz Grubbe om at skaffe det Træ, der er hugget i Skovene, transporteret til „Slotsholm“ ved Nakskov, hvor Daniel Sincklar skal bygge tvende Skibe til Kongen. Men Christian IV havde langt større Planer med Skibsbyggeriet paa Slotø, hvilket bl. a. fremgaar deraf, at han 16. Oktober 1629 lod udgaa Breve til Kommissarierne udi Lolland og Falster med Besked om, at Kongen havde besluttet at lade en Del af sine Orlogsskibe ligge ved Nakskov i Vinter for at blive kølhalet og repareret ved Slotø. Skibsfolkene skulde ind-

kvarteres hos Bonderne paa Helnæs og hjælpe til ved Arbejdet paa Skibsholmen. Det var altsaa Kongens Mening, at Nakskov skulde være en Slags Flaadestation for alle de Skibe, han vilde have repareret. Denne Tanke er dog snart igen opgivet, i al Fald hører man ikke senere noget om, at Orlogsskibe er sendt til Reparation paa Slotø. Arbejdet med de nye Skibe blev derimod fortsat; thi 13. Marts 1631 udgaar der Brev til Lensmanden Palle Rosenkrantz om at lade det Skibstømmer,

der ligger hugget i Skovene, føre til Slotøen ved Nakskov. Endnu 11. Juli 1633 florerede Skibsbyggeriet; thi nævnte Dag udgik der kongeligt Brev til Jost Fr. Pappenheim om, at Skibsbygger Daniel Sincklar har klaget over, at der vederfares ham Uret i Nakskov, fordi han, som boede paa Slotø, ikke altid kan være til Stede i Byen. Lensmanden skulde derfor „alvorligen og strengelig“ tale Borgmester og Raad til Rette. Men

saa er det ogsaa forbi med Slotøens nye Glansperiode; thi 21. December samme Aar fik Nakskovborgerne Lov at benytte en Del Tømmer, som „er bleven tilovers fra Skibsbygningen for nogle Aar siden“ til en Skibsbro ved „Bangholm“ (Barnholm). Og dermed er

RUINEN PAA SLOTØ
(Efter Traps Tegning)

Slotø's sidste Guldalderperiode til Ende. 30. December 1633 fik Palle Rosenkrantz Ordre til at bortfæste Slotø og tage Vare paa Bradbænken (Skibsbeddingen).

1. Juli 1636 fik Jost Pappenheim Brev om, at alle de Huse, der findes paa Slotøen, skal være den udvalgte Prins Christian „følgagtig“, d. v. s. henlægges under ham, der jo var Guvernør over Lolland-Falster. Det tilføjes, at Bradbænken skal forblive som den er, d. v. s. bevares. Resterne af den findes

endnu gemt under Slotø's Jord; for nogle Aar siden blev den under et stærkt Højvande lagt blot og Nationalmuseet sendte en Assistent ned og lod Beddingen opmaale, hvorefter den igen blev tildækket.

Hvornaar Skibsbyggerhusene paa Slotøen er sunket i Grus kan ikke oplyses, men højst sandsynligt er de afbrændt af Svenskerne 1659 og derefter er der rejst en klinet Fæstegaard paa Tomten. Øen blev lagt under „Lundegaard“ og solgt sammen med denne af Kronen.

Slotø er paa 30 Tdr. Ld., under den hører *Dueholm*, der kun udgør et Par Tønder Land.

ENEHØJE er langt den største af Øerne under Sandby Sogn. Dens Navn, der i Valdemar Sejers Jordebog skrives Ønæhghæ, betegner sikkert dens Mod-sætningsforhold til alle de øvrige Øer i Nakskov Fjord, thi medens de andre er lave og for store Deles Vedkommende oversvømmede ved Højvande, er Enehøje højtliggende, dens Top, der af Generalstaben er fredet som trigometrisk Station, er 16 Meter over dagligt Vande. Navnet Enehøje maa da sikkert forklares ud fra dette Mod-sætningsforhold: Det er den ene høje blandt alle de lave Øer.

1429 pantsatte Kong Erik af Pommeren bl. a. Øerne Enehøve og Lang. 1526 faar Niels Vincent Lunge Brev paa en „ubygt Ø“, som kaldes Enehoffuit. Der har altsaa paa den Tid endnu ikke været Gaard eller Agerbrug paa Øen; men Vincent Lunge har antagelig taget Øen under Dyrkning og

opført en Fæstegaard; thi i Indberetningen for 1660 hedder det, at Peder Mortensens Gaard paa Enehøje af Fjenden er ruineret paa Tommer, Lægter, Ler og Tag, saa den vil koste 100 Rigsdaler at reparere. Rasmus Nielsens Hus vil koste 20 Daler at sætte i Stand. I Taxeringsberetningen fra 1682 anføres ligeledes, at der er tvende Mænd paa Øen, men kun en Gaard.

Fra Skøde og Pantebøgerne kan anføres følgende: 1841 overtager Martin Jensen Gaarden efter sin Moder. 1857 sælger han den til Peter Jensen Skalte for 39,000 Rigsdalere. Der drives den Gang ret stor Faareavl paa Øen, idet der blandt Besætningen anføres 22 Faar. 1872 sælger Skalte Gaarden til sin Svigersøn Rasmus Christensen Ziensen for 43,000 Rigsdaler. Ziensen bytter 1885 Gaarde med Niels Klüver, Bartoftegaard. Enehøje ansættes til 165,000 og Bartoftegaard til 125,000 Kr. Klüver kunde ikke klare sig og 1889 blev Enehøje efter Begæring af Ziensen, der havde 20,000 Kr. staaende i Gaarden, stillet til Tvangsauktion. Ziensen blev højstbydende med 64,100 Kr. og lod sig som ufyldesgjort Panthaver Øen udlægge. Et Par andre Prioritetshavere tabte deres Penge. Straks efter solgte Ziensen Retten til Udlægsskødet til Forvalter Chr. Nicolai Benthien. Transportkøbesummen var 81,000 Kr. saaledes at Ziensen kun fik 17,000 Kr. kontant for sine tilgodehavende 20,000. 1877 solgte Benthien Gaarden til Forpagter Mads Jørgensen for 68,000 Kr. med 4000 Kr. Udbetaling. 1903 solgte Jørgensen Enehøje til Proprietær H. P. la Cour,

Holmegaard, for 71,299 Kr. med 4000 Kr. Udbetaling. 1907 solgte la Cour Gaarden til Jens Theodor Schjøtt for 100,000 Kr. 1915 solgte Schjøtt den til Sonnen Anton for 100,000 Kr. og han solgte den straks efter til Brødrene Markus og Chr. Hansen for 122,500 Kr. 1919 fik Marcus Hansen Gaarden alene, idet han overtog den daværende Prioritetsgæld paa 100,000 Kr. og gav Broderen en Obligation paa 50,000 Kr.

Enehoje er paa 180 Td. Ld. med 12 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 135,000 Kr., deraf 93,800 Kr. Jordværdi. Besætningen bestaar af 9 Heste, 9 Plagge og 2 Malkekøer og en Mængde Ungkreaturer til Opfedning. Afgrøderne er Korn, Græs og Kartoffler. Øen er Udflugtssted for Nakskov, idet der Sommersøndagene er Forbindelse pr. Motorbaad. Undertiden bor der ogsaa Badegæster paa Øen.

VEJLØ, der har faaet Navn af sin lave Beliggenhed, idet Vejlø paa gammel Dansk betyder Oversvømmelse, er paa 70 Td. Ld. med 7 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 70,000 Kr., hvoraf de 43,000 er Jordværdi. Gaarden blev afbrændt af Svenskerne i 1659 og vurderedes i Besigtelsen af 1660 til 200 Daler. Under Vejlø hører den lille ubeboede Ø *Rosmerholm*, der er paa 8 Td. Ld.

Vensholm, der er paa 8 Td. Ld., hørte oprindeligt under Kronen, men blev 1636 tilskødet Christoffer Steensen paa Grimstedgaard og hører fremdeles under Frederiksdal. Den har tidligere været benyttet som Græsning for Ungkvæg, men henligger nu øde og ubenyttet.

KOMMUNALIA.

Sandby Sogn havde i 1921 ved Folketællingen i Februar 1466 Indbyggere, 1901 var Indbyggerantallet 1350. 1840 var det 1164 og i 1801 kun 856. Kommunens samlede Areal er 5142 Td. Ld. med 624 Td. Hartkorn. Antallet af Ejendomme er 312, deraf 3 Herregaarde, 9 Proprietærgaarde, 46 Bøndergaarde, 37 Parcelsteder, 35 Husmandsbrug og 182 jordløse Huse.

LEGATERNE er 5 i Tal. Niels Pedersen Hejes og Hustrus Legat er stiftet 1879 med en Kapital af 1000 Kr., dens Renter uddeles hvert Aar før Jul i to Portioner til Trængende udenfor Fattigvæsnet; det bestyres af Sogneraadet.

Lars Petersen og Hustrus Legat er stiftet 1882 og er paa 1000 Kr., hvis Renter hver Jul uddeles i 5 Portioner til Trængende udenfor Fattigvæsnet; det bestyres af Sogneraadet.

Dreyers Legat er stiftet 1887 og er paa 1500 Kr. Renterne uddeles blandt fattige udenfor Fattigvæsnet; det bestyres af Sogneraadet.

Jens Svendsens Gravstedslegat er stiftet 1883 og er paa 200 Kr. Renterne anvendes til Familiegravstedets Vedligeholdelse. Det bestyres af Kirkebestyrelsen.

Forpagter Hans Friis' Legat er stiftet af hans Arvinger 1915 og er paa 1500 Kr. Renterne anvendes dels til Vedligeholdelse af Familiegravstedet, dels til Beklædning af en fattig Konfirmand hvert Foraar. Det bestyres af Sognepræsten, Forstelæreren og Sogneraadets formanden.

FINANSIEL STILLING

107

Kommunens *financielle Stilling* gennem de senere Aar fremgaar af nedestaaende Skema. Den stærke Stigning i Gælden fra 1909—10 til 1913—14 hidrører fra Kommunens Tilskud til Nakskov-Kragenæs Banen.

Posternes Betegnelse:	1909—10 Kr.	1913—14 Kr.	1916—17 Kr.	1919—20 Kr.
Formue	46,457	115,812	116,573	142,387
Gæld	9,621	68,040	66,225	69,909
Ligning paa fast Ejendom	14,387	18,970	27,599	30,135
" " " Formue og Lejlighed.	4,268	5,577	7,325	18,655
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	30	39	56	78
" " " Indbygger	13	17	24	33
Hartkorns-Skattenummer	16	24	25	?*)
Indbygger-Skattenummer	27	50	53	?*)
Samlet Ejendomsskyldvurdering	4,177,000	4,177,000	5,613,200	7,723,600

* Se Side 41

KØBELEV SOGN

BERØMTE NAVNE er i historisk Henseende Særkendet for Købelev i Forhold til de omliggende Sogne. Chr. Winthers og Poul Martin Møllers Digterliv er spiret i Købelev Præstegaard og paavirket af Egnens Liv og Karakter. Det var Købelev, der stod for Poul Martin Møllers Tanke, da han paa Kinafarten gav sin Hjemve og sin Glæde over Danmark Udtryk i det af hvert Skolebarn kendte Digt: „Rosen blusser alt i Danas Have“. Og mange af Chr. Winthers yndefulde Sange er inspireret i Købelevs frodige Egne. — Den lollandske Bondehelt Otto Kuld er født i Købelev Sogn og har levet hele sit Liv i Skovbolle. Hans Navn har i Aarhundreder straalet i Sagnets Glans over hele Vestlolland, men først nu er det lykkedes at sætte hans Sagnskikkelse fast i Virkelighedens Grund og paavise hans Hjemstavn og snævrreste Virkekreds. Otto Kulds Navn er ligesom Digternes knyttet nær til Kirken, der gemmer de eneste synlige Minder om ham. Kirkebakken med den fornemt beliggende Kirke og den hyggelige Præstegaard er da ikke alene i kirkelig, men ogsaa i historisk Forstand Sognets Midtpunkt og der hviler over den en Stemning af minderig Højtid og indtagende Hygge, som fæstner sig dybt i den besøgendes Sind.

Selve Navnet fortæller os, at Købelev horer til vort Lands tidligst beboede Egne og at Sognets frugtbare Jorder

var dyrket allerede i den hedenske Oldtid; thi Navnet kommer af det olddanske, hedenske Mandsnavn Kōpæ og Tilføjelsen -lev siger os, at Høvdingen har taget Jorden i Eje, saa den kunde gaa i Arv til hans Slægt. Rhode og efter ham andre ældre Forfattere fortæller, at der engang har været Sejlads helt ind til Købelev By, hvor alle Slags Varer „blev opbragte til at sælges“. Jordsmonnet viser, at denne Angivelse — der sikkert har sin Oprindelse i Fantasier over Købelev-Navnets Forbindelse med Kōbmandsskab — er fejlagtig. Onsevig har ganske rigtig tidligere strakt sig længere ind i Landet over Marrebækrendens Udløb; men dog næppe længere end op mod Rolykke. I al Fald følger Engbunden kun Bækken op til det Sted, hvor den ophører at være Sognegrænse og faar Rolykke Jorder paa begge Bredder.

Købelev forekommer kun sparsomt i de eksisterende ældre Optegnelser. I Valdemar Sejrs Jordebog nævnes Kæpælef. 1400 køber Dronning Margrethe Gods i Westerboe i Købelev Sogn. Fra 1494 foreligger et optaget Sognevidne, der fastslaar, at Sognepræsten har fri Ildebrændsel og Olden til sine Svin i Købelev Skove; en Rettighed, som Lensmanden Johan Fikkesen paa Ravensborg havde frataget ham, men nu paany maatte indrømme ham. 1527 „benaader“ Frederik I's Dronning Sophie Præsten i Købelev med 4 Mensalgaarde. 1539

Marrebækrenden ses langs Sognets Østgrænse. Nakskov—Kragenæs-Banen gaar tværs gennem Sognet. Stregerne foroven i Kortet angiver Grundene i Farvandet.

vil Knud Gøje bestride Præstens Ret til at „nyde“ disse Gaarde og Christian III afsiger da en Dom, som giver Præsten Medhold; 1581 forlenes de samme 4 Mensalgaarde bort til Thomas Parsberg.

Hele den nordlige Del af Købelev Sogn har i ældre Tid været bevokset med Skov; en stor Del af den maatte efterhaanden vige for Agerdyrkningen, Resten blev slemt mishandlet af Svenskerne, der her som andre Steder fór slemt frem mod Skovene. Det meste af den store Strækning, der benævnes Købelev Hede, var den Gang Skov og fik sin Bekomst af Svenskerne, men Navnet Købelev Skov beholdt den et helt Aarhundrede efter, at det sidste Krat var ryddet og udlagt til Græsning. Sognepræst Suhr i Købelev og Vindeby skriver i sin Indberetning 1744: Købelev haver ingen Skov, undtagen noget Underskov deriblandt nogle faa smaa Trær.

Det var altsaa smaat for Bønderne med Brændsel og denne Fattigdom søgte de at raade Bod paa ved Tyvetogter i større Stil til Kronens Skove i Norre Herred. I Smaalandske Tegnelser findes en Kancelli-Skrivelse vedrørende disse Skovtyverier, og den giver et saare interessant Billede af det Retfærdighedsbegreb, som kendetegnede Straffeudmaalingen i de Dage. 28. Marts 1705 tilskriver Kancelliet Stiftamtmand Reichow angaaende de mange Bønder, som er tiltalt for grove Skovtyverier, d. v. s. ulovlig Skovhugst i Kronens Skove. Det drejer sig om 8 Bønder fra Skovbølle, 4 fra Købelev, 2 fra Lille Købelev, 7 fra Harpelunde, 3 fra Vester Karleby og 3 fra Hejringe. Det er alt-

saa hele Bander, Retfærdigheden her er slaaet ned paa, og de har sikkert drevet Brændehugsten i stor Stil. Ved Dom blev de idomt meget store Bøder, saa store, at ingen af dem var i Stand til at betale. Kancelliet resolverer derefter, at 3 af de groveste Skovtyve skal indsendes til Kastellet i København og arbejde en Maaned i Jern. Men da der er mange grove Skovtyve, som alle er lige tjenlige til Straffen, skal de spille, d. v. s. kaste Terning, om hvem af dem, der skal i Jernet. De, der spiller sig fri, skal 3 Søndage i Træk under Prædikenen staa i Halsjern med Træ paa Skuldrene. De mindre grove Tyve skal indkaldes paa Amtsstuen for ydmygeligen at „afbede“ deres Forseelse og skal hver især betale saa meget af Bøderne og Procesomkostningerne, som deres Vilkaar og Omstændigheder tillader. Princippet i denne Straffeudmaaling var altsaa at lade Lykken og ikke Retfærdigheden raade. De arme Djævle, der skulde staa i Halsjern med noget af Tyvekosterne paa Skuldrene, har jo ikke haft det for morsomt, men en Maanedes haardt Arbejde i Jern var jo mange Gange værre.

Om den før nævnte Købelev Skov, der ikke mere var nogen Skov, skriver Sognepræst Suhr i sin Indberetning: „Købelev Sogns fælles Græsning er en Heed af en halv Mils Længde og Bredde; den kaldes Købelev Skov, efterdi der tilforn har været en anseelig Skov, hvorpaa enhver Gaardmand i Sognet og Lodsejer har sine udrebede Skovmaal. Nu kan den end ikke bære Navn af Skov, efterdi der ikke findes nogen

Trærød eller Kvist. Denne Heed kunde vel paa sine Steder med frugtbar Nytte dyrkes, dersom ikke Købelev Sogn højlig behøvede dens Græsning til sine Kreaturer, og den kan næppe give det hertil fornødne, fordi det ganske Sandby Sogn derpaa græsser deres Kreaturer mod Erlæggelsen af nogle faa aarlige Græsningspenge til Købelev Sogns Beboere.“ — Græsningen var forøvrigt ikke det eneste Felt, hvorpaa Købelev var indviklet i Fællesskab med Nabo-sognene; thi Præsten skriver et andet Sted i sin Indberetning: „Der findes de Agerdyrkere i Købelev Sogn, som til deres Gaarde dyrker Jorder i Sandby, Branderslev, Karleby og Vindeby Sogns Marker.“ Herover stod der ved Tiendeudlægningen jævnlig Strid mellem Købelevpræsterne og Nabopræsterne. 1573 maatte Købelev-Præsten Hans Ibsen tage Sognevidner paa, at hans Formand Jost Povlsen fik Tiende af disse Jorder i Nabo-sognene, og 1704 fik Købelevpræsten afsagt Dom mod sin Kollega Jacob Jørgensen i Karleby, der vilde nægte ham at tage Tiende af Købelevbondernes Jord i Karleby Sogns Marker.

Om Agerbruget i Købelev Sogn skriver Sognepræst Suhr: „Disse Sognes Sædekorn er Rug, Hvede, Ærter, Byg og Havre, hvorefter saaes mindst af Rug og Havre; af de øvrige Slags sælges noget. Af de Slags Kreaturer, som er Landmanden fornøden tillægges her mest Faar og Svin. Heste maa Indbyggerne købe fra andre Steder, formedelst Mangel paa Græsning og den idelige besværlige Plojning.“ — Om Fiskeriet skriver han: „Det paa disse Egne

grænsende Hav giver Rejer, Krabber, Aborrer, Makrel, Hornfisk, Torsk, Flynder, Aal og Sild, hvorefter Indbyggerne som Agermænd ikke benytter sig, hvorimod omliggende Øboere deraf betjener sig, især med Sildefangst om Høsten.“ — Om Haverne anfører Præsten: „Her findes i Almindelighed faa Frugttræer, saa der ikke af deres Frugter kan indbringes nogen særdeles Værdi. Der er ikkun faa af disse Sognes Beboere, som haver Bistader og ingen som haver indrettet særlige Bihaver.“ Billedet af Bondestanden er med andre Ord ret trøstesløs, og der fører ingen Vej ud af den; thi Suhr fortsætter: Almuen opdrages til Agerdyrkning og selv om nogen kunde have Lyst til andet og egne sig dertil, holdes de tilbage derfra af de til Soldater indrettede Læg. -- Lidt Haandværk blev der naturligvis drevet og det baade lovligt og ulovligt. Thi ligesom Købelev'erne havde Ord for at gaa de Handlende i Nakskov slemt i Næringen, saaledes var de ogsaa „om sig“ med Haandværket og tog lidet eller intet Hensyn til, at det finere Arbejde var forbeholdt Købstadens Haandværkere. Klager og Processer fra Nakskov-Haandværkerne hjalp ikke stort, og saa skete det jo, at disse engang imellem forsøgte at tage sig selv til Rette. Rhode fortæller i Originaludgaven 1776 bl. a. herom: „I forrige Aarhundrede slog Folkene i Købelev 4—5 Vævere fra Nakskov til Døde, som inkvirerede hos dem om et utilladeligt Væveri paa Landet. Sagen kom til Højesteret, som ingen Vidner tilstrækkelig kunde faa, for disse var

alle besvogrede og Søster- og Brødre-sønner, og Hojesteret domte dem da fri for Tiltale." Men siden blev Indbyggerne i Sognet for Spøg kaldet Købelev Søstersonner.

Ved Udskiftningen skete der jo en mægtig Forandring i Bondernes Stilling, hvor stort dette Fremskridt var, faar man en god Forstaaelse af ved at læse den landøkonomiske Professor Begtrup's i 1806 udkomne Bog om Agerdyrknin-gens Stilling. Han aftrykker bl. a. en Fremstilling fra „den gamle værdige Skolelærer Niemann“ i Købelev, der om Forholdene der i Sognet skriver, at i de faa Aar, der er forløbet siden Ud-skiftningen, er Salgsprisen for Jorden steget fra 100 til 4,200 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn, ja ved Salg af mindre Are-aler paa faa Td. Ld. endog til 6—7,000 Rigsdaler pr. Td. Hartkorn. Om Grun-dene hertil skriver Lærer Niemann: „Nu bestræber enhver sig for at faa den reneste Sæd, da han ikke behøver at frygte for Naboens urene som i Fælles-skabets Tid. Hertil kommer, at der nu kan holdes mere Malkekvæg og færre Heste til Avlingen. Tilforn blev Hestene slet græssede og fodrede og var ved bestandig Brug udslebte. Stadig saas Hesteprangere fra Langeland i Sognet; nu kommer de sjældent, da enhver for Størstedelen selv tillægger sine Bæster. Saalænge Fællesskabet varede, græssede Heste, Kvæg, Faar, Svin og Gæs mel-lem hinanden paa Heden eller i Brak-marken og led Hunger. Bonden havde kun lidt Malkekvæg, en Gaard paa 8 Td. Hartkorn (efter gammel Hartkorn-maal 50 Tønder Ld.) havde to—tre

Køer, men derimod 10—12 Heste. Bon-den manglede Mælk og Smør i Huset og maatte købe Smør og Ost fra Herre-gaardene i Langeland. Det har nu for-andret sig. Ved Hjælp af Kløveren hol-des mere Kvæg, som malker bedre, saa Bonden har ikke alene fornøden Mælk og Smør til sin Husholdning, men og noget Smør at sælge. Derimod haves nu ej saa god Lejlighed til at holde Faar, Svin og Gæs; de holdes derfor i mindre Antal. Fællesskabets Ophævelse har desuden bidraget til mere Sædelig-hed og Levemaade, en Følge af den tiltagende Velstand. Bonden har bedre Indbo og klæder sig bedre. Tilforn var Drukkenskab en almindelig Last; thi saa længe der var Fællesskab, kunde man høre Byhornet kalde Bymændene sammen. saa snart der var kommen en Gris i en Kornmark, og naar de kom sammen, maatte de have Brændevin, hvorved der jævnlig opkom Skænderi og Dagen hendreves uden at noget nyt-tigt blev udrettet. Iligemaade findes ved Gilder og Sammenkomster mere Sæde-lighed, Anstændighed og Hofflighed; de gamle forargelige Juledanse er aldeles afskaffede, nu bruges derimod Dans.“

Professor Begtrup roser Lærer Nie-mann for hans Flid med Frugttræers Opelskning. Han har ved sin Skole an-lagt en god Frugt- og Køkkenhave og opmuntrer Almuen til Efterligning og lærer dem at ympe (pode) deres Frugt-træer. Han har for denne sin prisvær-dige Færd faaet tilkendt en Præmie af Landhusholdningsselskabet.

Købelev Sogn er i sin længste Ud-strækning fra Nord til Syd og fra Øst

til Vest ca. 6 Kilometer paa hver Led. Som omstaaende Generalstabskort viser er Grænsen med Undtagelse af det sydøstlige Hjørne ret regelmæssig. Mod Nord grænser Sognet til Smaalands-havet, mod Vest og Syd til Sandby Sogn, mod Øst til Herredskirke og Vindeby Sogne. Norred Herreds Hovedvandløb Marrebækrenden — der ad kunstig Vej er uddybet og reguleret i Afvandings-Øjemed — gennemløber hele Sognets Østside fra Onsevig til Store Løjtofte og er paa en Strækning i Nord og en i Syd Sognegrænse. Sognets samlede Areal er 4531 Td. Ld., deraf ca. 100 Td. Ld. Skov. Det samlede Hartkorn er 552 Td. Ved Folketællingen 1921 var Indbyggerantallet 1299, i 1901 var det 1158; i 1840 talte Sognet 971 Sjæle og i 1801 kun 793. Det samlede Antal Ejendomme i Kommunen er 193, deraf er 6 Gaarde paa over 200 Td. Ld., 6 mellem 100 og 200 Td. Ld., 16 mellem 50 og 100 Td. Ld. og 20 Bøndergaarde under 50 Td. Ld. Der er 44 Parcelsteder, 18 Husmandsbrug og 83 jordløse Huse.

Sognet har Byerne: *Købelev, Skovbølle, Vesterbo og Rolykke.*

Af *Legater* findes følgende: Sognepræst til Udby og Ørslev Samuel Jensen Ild og Hustru Sophie Nielsdatter oprettede 1699 et Legat paa 400 Rigsdaler, hvis Renter skulde tilfalde kristne fattige i Købelev og Vindeby Sogne. Samuel Jensen var ikke og havde ikke været Præst i noget af de to Sogne; han var derimod Ejer af Vindebygaard, men boede der jo ikke. Rhode siger spydigt i Omtalen af dette Legat, at han

ikke skal kunne sige, hvad der har slaaet Præstens Samvittighed. Men Spydigheden er egentlig ilde anbragt; thi Præsteparret var barnløst og velhavende. Legatsummen skulde blive staaende i Vindebygaard. Summen, der nu er 1600 Kr., er forlængst udløst af Gaarden. Af Legatrenterne faar Købelev Fattigvæsen $\frac{2}{3}$ og Vindeby $\frac{1}{3}$.

Sognepræst Suhrs Legat til Fordel for fattige i Sognet, oprettet 1754 af en af tidligere Sognepræster i Købelev opsparat Kapital paa 172 Rigsdaler, nu 400 Kr. Ogsaa af dette Legat faar Købelev Fattigvæsen $\frac{2}{3}$ og Vindeby $\frac{1}{3}$. 1794 er af „Overskudet fra de fattiges Fornødenheder“ oprettet et Legat paa 30 Rigsbankdaler Solv, som indestaar i Præstegaarden. Renterne gaar nu ind i Sognekassen.

Mads Frederiksen og Hustrus Legat paa 1000 Kr., stiftet 1873. Renterne uddeles til 2—4 trængende Familier udenfor Fattigvæsnet, bestyres af Sogneraadsformanden og Sognepræsten samt Ejeren af Skelstrup.

Christen Friis og Hustrus Legat paa 1200 Kr., stiftet 1874. Renterne udbetales med to Portioner den 2. Maj og to den 9. September til Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadsformanden, Sognepræsten og Ejeren af Lille Købelevgaard.

Hans Hansens og Hustrus Legat er paa 1000 Kr., stiftet 1877 til Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

Anders Rasmussens og Hustrus Legat er paa 1000 Kr., stiftet til Fordel for Trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

Kommunens *financielle Stilling* gennem de senere Aar fremgaar af nedenstaaende Skema. Den stærke Stigning

i Gælden fra 1909—10 til 1913—14 hidrører fra Kommunens Tilskud til Anlægget af Nakskov-Kragens Banen.

Posternes Betegnelse:	1909—10	1913—14	1916—17	1919—20
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Formue	73,136	73,179	87,855	85,336
Gæld	30,136	111,722	116,855	113,952
Ligning paa fast Ejendom	13,322	18,689	21,306	43,896
" " " Formue og Lejlighed.	2,798	2,662	3,634	7,517
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	29	39	45	93
" " " Indbygger	14	19	20	41
Hartkorns-Skattenummer	12	22	9	?)
Indbygger-Skattenummer	45	59	23	?)
Samlet Ejendomsskyldvurdering	4,144,900	4,144,900	5,394,300	7,298,900

KØBELEV

Under Købelev Byomraade hører Sognets sydøstlige Del med Hussamlingen Jesby ret Syd for Kirkebyen. I Sognets sydligste Hjørne — paa Maribjergs nuværende Jorder — laa tidligere Bondebyen Tjæreby, bestaaende af 4 Gaarde og nogle Huse, som Christopher Steensen 1647 fik Tilladelse til at nedrive for at lægge Jorderne under Asserstrup. Ogsaa Bondebyen Lille Købelev, der laa paa Lille Købelevgaards nuværende Jorder, er forsvundet; den bestod ifølge Matrikelen af 1664 af 5 Selvejrgaarde og 8 Huse, men de 4 af Gaardene laa endnu i 1664 øde efter Svenskekrigen. I Indberetningen af 1660 om den Skade, Svenskekrigen havde forvoldt, hedder det da ogsaa om 3 af Selvejrgaardene: Jens Niensens Gaard er ganske afbrændt i Fejdetiden og kan ikke opbygges billigere end for 300 Rigsdaler. Hans Madsens Gaard er i Fejdetiden afbrændt,

saa der ikke findes en Stage tilbage, kan ikke opbygges billigere end 350 Daler. Rasmus Markues Gaard er i Fejdetiden ganske ruineret, undtagen et Hus paa 5 Spænderum, som ogsaa er ganske skamferet, kan ikke opbygges billigere end for 250 Daler. — Store Købelev er ifølge samme Indberetning sluppen adskilligt billigere. Kun om Mads Kruses Fæstegaard hedder det, at den er af Fjenden helt ødelagt og kan ikke opføres billigere end 150 Daler. De øvrige Gaarde er sluppen med Skader fra 6—50 Rigsdaler. Ikke desto mindre angives i Matrikelen af 1664, at 5 af Gaardene er øde, d. v. s. forladt af deres Ejere eller Fæstere. Matrikelen nævner 11 Gaarde i Store Købelev, hvoraf de 5 var Selvejrgaarde.

I Købelev ligger Kirken, Præstegaarden, Skolen og Fattiggaarden. Skolen rummer et Klasseværelse, et Kommuneværelse og Bolig til Læreren. Der er projekteret en ny Bygning, som

* Se Side 41

skal indeholde to Klasseværelser, hvorefter der i den gamle Skolebygning skal indrettes endnu en Lærerbolig. Fattiggaarden er bygget omkring 1830 som en trefløjet Bondegaard; den har et Tilliggende paa 27 Td. Ld., som Kommunen driver ved en Bestyrer.

Paa Købelev Byomraade ligger Proprietærgaardene Glostrup, Lille Købelev, Mariebjerg og Købelevgaard, som senere skal blive nærmere omtalt.

KØBELEV KIRKE er en af de smukkeste paa Vestlolland. Med sit fine arkitektoniske Præg og sine kunstfærdige Murstensprydelse staar den som Typen paa de romanske Kirkebygninger fra det 12te — 13de—14de Aarhundrede,

som Lolland er rigere paa end nogen anden Landsdel. Oprindeligt har Kirken kun bestaaet af Kor og Skib med fladt Loft og højsiddende smaa Vinduer; en lille Rundbue paa Skibets Nordside er nu det eneste synlige Minde om disse. Kirken er som de fleste andre undergaaet store Ombygninger gennem de svundne Aarhundreder. Taarnet er nyere, antagelig opført i Slutningen af 1400-Tallet, samtidig med at det flade Loft blev erstattet af Hvælvinger. Paa Syd-

siden af Skibet har været tilbygget et Vaabenhus, der blev nedrevet 1844, og samtidig blev Indgangen henflyttet til Taarnets Vestside. Portalen, der førte fra Vaabenhuset ind i Skibet, ses endnu i Muren, men dens rige Profileringsom Professor Magnus Petersen nævner i sin Indberetning 1876, er nu borthugget. Paa Taarnets Nordside har været et Gravkapel, opført omkring 1690 af den rige Justitsraad Hoffmann paa Grimsted

og benyttet til aaben Begravelse for ham og hans Hustru. Gravkapellet er antagelig nedrevet samtidig med Vaabenhuset. Taarnet havde tidligere et pyramideformet Tag med Vindfløj og Knap, tilføjer Dr. Larsen i sin Be-

KØBELEV KIRKE

skrivelse 1833. „Knappen“ er formodentlig den Glaskugle, der nu ret umotiveret er anbragt i Toppen af en Jernstang paa Taarnets Tagryg. Taarnet havde ligeledes tidligere et Ur med Slagværk og Skiver, skænket af Slægten Lunge i det 16. Aarhundrede.

Købelev Kirke har været overkalket — som de fleste Kirker er den Dag i Dag — men 1883 blev den paa Initiativ af Proprietær H. Bay, Rolykke, underkastet en gennemgribende Restau-

ring. Kalkpudset blev afhugget, saa de rige Murstensforsiringer kom til deres Ret. De beskadigede Mursten blev erstattet af andre Munkesten, hvorved en Del Spor af de gamle rundbuede Vinduer paa Skibets Sydside gik tabt, og det samme var Tilfældet med den ovennævnte Portaludsmykning om den gamle Vaabehusindgang. Nye Vinduer i Blyindfatning blev indsat. Det pyramideformede Tegltag blev nedtaget, den overste Gavlmur paa Øst- og Vest-siden forhøjet op i en Spids med smukke Blendinger og Taarnet derefter forsynet med Saddeltag. — Den hele Restaurering kostede ialt 18,300 Kr., en ret stor Sum i de Dage.

Kirkens Murværk er som sagt rigt forsiret. Under Skibets Tag er et Gesismsbaand med dobbelt Tandsnitsrække, Korgavlen er et helt Mesterværk af Murerarbejde, bl. a. forsynet med Vinduesblendinger, hvis Solbænk bæres af Rundstave, der hviler paa Murstenssoklen. I Skibets Sydmur danner Murankre Aarstallet 1641, der antagelig minder om en større Ubedring af Kirken. Paa Sydmuren ved den gamle Vaabehusindgang er indmuret en Marmor-Ligsten, hvis Indskrift

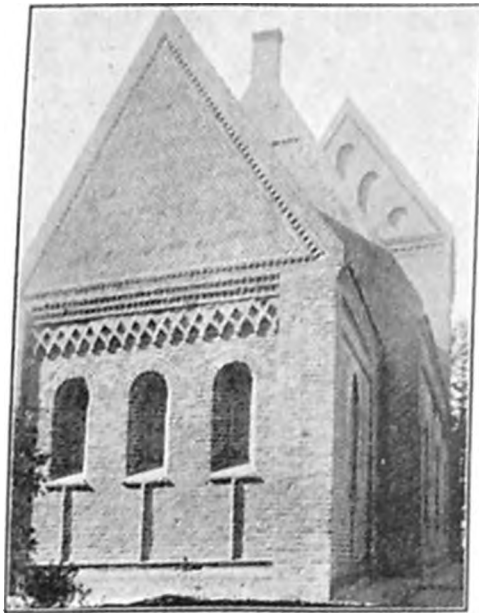
fortæller, at her er nedlagt det jordiske af Christen Friis til Lille Købelev, der døde 1857. I Korets Sydmur sidder endnu den gamle, stadig benyttede Præsteindgang. Derimod leder man forgæves efter Spor af den gamle Kvindeindgang paa Skibets Nordside; antagelig er Portalen forsvunden ved den for omtalte Restaurering. Taarnet hviler paa vældige Granitblokke; i dets sydlige

Side er Indgang til den murede Vindeltrappe, der fører op i Taarnet. Paa Vestsiden er en smuk spidsbuet Portal over Indgangsdøren.

I Stræbepillen til Venstre for den findes en højtsiddende, dyb, rundbuet Blending, der antagelig en Gang har afgivet Plads til en Figur af Kirkens Skytshelgen, St. Nikolaj.

I Taarnet hænger to Klokker. Den

lille har en plattysk Indskrift: „Er Gud med os, hvo kan da være mod os“ samt Oplysning om, at den 1607 er skænket af Ellen Marsvin og Knud Rud, som paa nævnte Tidspunkt ejede Rudbjerggaard. Men de har ikke skænket Klokker til Købelev Kirke; thi Røgert oplyser i sine efterladte Dokumenter, at Købelev Kirke 1748 havde to Klokker; den store havde en latinsk

KORGAVLEN

Indskrift, der berettede, at den var støbt 1601 i Lybæk, og den lille havde en dansk Indskrift med Oplysning om, at den var købt og støbt 1642. Ingen af disse Klokker eksisterer mere. Den store er bleven erstattet af den nedenfor omtalte, og den lille er afløst af Ellen Marsvins og Knud Ruds Klokke, der maa formodes oprindeligt at have hængt i en anden Kirke. Den nuværende store Klokke bærer følgende Indskrift:

Anno 1754 er denne Klokke støbt og bestøbt af Fru Ide Margrethe v. Reventlow, Grevinde af Knuthenborg, Friherreinde til Baronierne Christiansdal og Konradsborg, Frue til Grimsted.

Vor Kirke fik sin Zir,
Vorherre faar sin Ære.
Hver Siæl i Sognet kan
af Klokkens Lyd smukt lære
at søge Herrens Huus
og elske hannem ret
saa bliver vor Herskabs Ros
ejheller slet forgjældt.

Den store Restaurering af Kirken i 1883 omfattede ogsaa dens Indre. Gulvet blev belagt med Fliser og de gamle Ligsten optaget af Kirkegulvet og nedlagt langs Ydermuren i Vaabehusets Gulv. Under Restaureringsarbejdet fandt man paa Skibets Væg over Korbuen en Del meget utydelige Rester af Kalkmalerier, som ikke var malet paa den oprindelige gamle Pudslade, men paa et nyere; hvad Malerierne forestillede kunde ikke opklares, tydeligst var en Mand, der klædt i kort Kofte og snævre Benklæder, drog et Tov efter sig, tæt ved ham saas en lodden Arm med Kløer. Efter Dragter og nogle Ornamenter at dømme maa Billederne være

malet omkring ved 1480. Foruden denne Maling fandtes en anden paa et endnu yngre Pudslag, den bestod af Renaissanceornamenter, som omrammede Rester af danske Indskrifter, vistnok Bibelsprog, der er malet omkring ved 1550. Malerierne blev atter overdækkede, eftersom det vilde være aldeles umuligt at restituere dem.

Koret har en, Skibet tre og Vaabehuset en Stjernehvælving.

Altertavlen er et Maleri af Eckersberg fra 1841, forestillende Nadveren. Alterbordet er af Træ, smykket med to vægtige Malmstager uden Indskrift. Kalken er et smukt Arbejde fra 1841, Disken er ældre. En lille „Berettelseskalk“ bærer Indskriften „16 ANDERS MATSÖN 20“; den tilhørende Disk er fra samme Tid baade Kalk og Disk bærer et Kors med Bogstaverne D. N. R. J. i Korshjørnerne. Under Triumfbuen staar en smuk Granitdøbefont, der ved Professor Magnus Petersens Besigtigelse i 1876 havde et muret Halsstykke. Provst Helweg var saa heldig at finde det manglende Granit-Halsstykke et Sted i Byen, og det blev saa indsat paa sin Plads. Prædikestolen er et mindre godt Billedskærerarbejde fra 1593. I Felterne er yderst maadeligt udførte Evangelistfigurer. Mellem Stolen og Muren er indsat et Stykke, der oprindeligt ikke har hørt til Prædikestolen, men er forarbejdet af en stedlig Kraft som har prydet det med et velment Maleri af St. Peder. Stolen bærer 4 Navne og Aarstallet 1593. Blandt Navnene er Provsten Hans Ipsen, der var Præst i Købelev fra 1572 til 1607. De tre andre Navne er formodentlig Kirke-

værgernes, det er Hr. Law Sun, Hinse Christensen og Jens Raft.

I Skibet hænger en Lysekrone, der er skænket af Hoffmann til Grimstedgaard og bærer følgende omstændelige Indskrift:

Anno 1627 den 9. September er denne Lysekrone given af Hs. kgl. Mai. til Danmark og Norge højtbetroede Kammerraad og Overkrigskommissarius i Norge Johan Jeronymus Hofmann samt hans velbaarne Frue Lyttelmelder Peters Gud til Ære og Kirken til Beprydelse.

Kirkestolene er simple, men et Par af dem er interessante ved deres Indskrift. Paa den ene staar „Kirsten Zachariæ D. 1646“; den har tilhørt Præsten Povl Danchells Kone. Paa den anden Stols to Endestykker staar: „Denne Stoel forny Anno 1646 loed Otte Jensøn Kuld“. Endestykkerne er ved en eller anden Reparation omhyttede; thi Indskriften, som vi kommer tilbage til under Omtalen af Skovbølle, skulde lyde: „Anno 1646 loed Otte Jensøn Kuld denne Stoel forny“.

I Skibet hænger et Epitafium over Sognepræst til Købelev Povl Povlsen Danchell og hans anden Hustru Kirsten Zachariasdatter. Maleriet viser Præsteparret og deres 9 levende Børn samt 3 døde. Præsten staar til Venstre med langt, brunt Haar og graat Fuldskæg. Konen staar til højre i sort Dragt med opstaaende hvid Krave, hvid Brystdug og Lin paa Hovedet. Foran hende staar en lille Pige, sandsynligvis af hendes første Ægteskab. Mellem Ægteparret staar 3 Sønner og 3 Døtre og bag dem igen 3 Sønner; i Forgrunden ligger de 3

døde Børn i Svøb med røde Korsbaand. Af Sønerne, der alle har langt Haar og er i sort Dragt med nedfaldende Krave, har den ældste en Bog i Haanden; det er Faderens Efterfølger i Embedet som Præst i Købelev, Povl Povlsen Danchell. Blandt de andre Sønner er Magister Zacharias Danchell, Sognepræst til Øster Ulslev og Godsted og Provst i Musse Herred, og Magister Christopher Danchell, Sognepræst til Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn. Maleriet er i stor, firkantet Ramme, der forneden bærer Indskriften:

Dette Epitafium er opsat over hæderlig og vellærd Mand Hr. Povl Danchell Sognepræst udi Købelev som døde Anno 1668 den 3. Marts med hans kære Hustru Kirsten Zachariasdatter som døde 1662 i Oktober.

Gud give dem en glædelig Opstandelse

I Kirken har ogsaa tidligere hængt et Epitafium over den før nævnte yngre Povl Povlsen Danchell, født i Købelev Præstegaard 1638 og død 1681, samt hans tre Hustruer. Dette Epitafium nævnes af Dr. Larsen 1833, men er senere forsvundet. Kirken har endnu et Epitafium, en Marmortavle, der er indsat over Korbuen og bærer Indskriften:

Her hviler Fru Anna Ingeborg Paaske tiligemed en elsket Son. Hun var født paa Bødstrup i Sjælland den 10. April 1757 ved Hr. Generalauditor Joachim Barner Paaske og Fru Christiane Buchal. Hun indgik i Ægteforening den 30. November 1787 med Joachim Barner Paaske Kgl. Maj. Kancelliraad og Ejer af Frederiksdal i Lolland. Hun den oprigtige og kærlige Ægtefælle, den fromme og gode Moder forlod den 12 April 1794 hendes dybt-sørgende Mand, tvende Børn og Venner, der føler Tabet ved hendes Værd. Hisset nyder hun Lønnen for sin retskafne Vandel.

Iøvrigt er Kirken prydet med et Maleri af gamle Provst Helweg og en Buste af Biskop Møller. Maleriet har følgende Inskription:

Den 16 Præst efter Reformationen Hans Frederik Helweg tjente i Menigheden 59 Aar, deraf en Menneskealder i Købelev, hvor Sognefolk satte ham dette Minde.

Endelig findes der et Fotografi af Pastor Ewaldsen, der var Præst i Købelev fra 1901 til 1909.

I Vaabehuset ligger, som før nævnt, en Del Ligsten, som tidligere har haft deres Plads i Kirkegulvet. Paa den interessanteste af dem alle staar der kun:

OTTE JENSEN KULD SOM DØDE
DEN 10. NOVEMBER 1677.

Paa en anden staar:

HERUNDER HVILER DEND UDI LIVE VEL-
AGTE OG FORNEMME MAND POVEL
ANDERSØN FORDUM SOGNEFOGET HER
UDI KJØBELEFF SOGN OG SELFEJER
AF GLUSTRUP GAARD. HAND DØDE DEN
VII JUNII OG BLEF BEGRAVET DEN XII
SAMME MAANED AAR MDCCXXVII UDI
HANS ALDERS 63. AAR. GUD FORUNDE
HAM EN GLÆDELIG OPSTANDELSE MED
ALLE TROENDE PAA DOMMEDAG.

En tredje Sten bærer Indskriften:

Herunder er begravet erlig og gudfrygtige Pige Anne Hendricks Staalhofs-Datter, født i Nachskov den 5. Juni Anno 1637 og døde i Købeløf Præstegaard den 14. Februar 1652 i hendes Alders 16. Aar. (Deretter følger et latinsk Citat).

En Sten med latinsk Indskrift er lagt over Præsten Petrus' (Peder Hansens) Datter Karen, død 1620. En anden Sten med latinsk Indskrift er lagt over Faderen Peder Hansen, død 1631; men Skrif-

ten er paa denne som paa andre Stene stærkt udslidt og helt ulæselig. I selve Muren i Indgangsportalen er indmuret en Sten med følgende Indskrift:

HERUNDER HVILER NU SALIG HOS GUD
JACOB PEDERSEN TOP FORDUM SOG-
NEPRÆST HER TIL KJØBELEFF UDI 24
AAR OG 6 MAANEDER ANNO 1691 BLEV
HAN TILLIGE KALDET TIL SOGNEPRÆST
I VINDEBY, HVOR HAN VAR DEN FØR-
STE SOGNEPRÆST EFTER ANNEKTE-
RINGEN.

— I det nordvestlige Hjørne af den store, smukke Kirkegaard ligger en Bygning, hvori der er indrettet Lighus og Materialskur. Den var tidligere benyttet som Sprøjtehus og laa da udenfor Kirkegaardsmuren; men i 1883 blev Kirkegaarden udvidet, saa Bygningen kom ind paa dens Grund, og Huset blev da indrettet til sit nuværende Brug. At det oprindeligt ikke er bygget til Sprøjtehus siger alene dets Størrelse, og meget taler for, at det engang har været et Fattighospital. I Rhodes Originaludgave findes nemlig en saalydende Fodnote, der ikke er medtaget i den af Friis besørgede Udgave: „Tæt Norden Kirken haver Grevinde Ide Margrethe Knuth omtrent 1740 bygget et til en Del Fattige vel indrettet Hospital, som forsynes med Lemmer og Underholdning af Kirkepatronen og staar ikke som andre Hospitaler her i Egnen under Præstens Disposition“. For Kirkegaardens Udvidelse laa Huset jo „tæt Norden Kirken“, og det er da tilladt at antage, at dette „private“ Hospital senere er overgaaet til Sognet som Fattighus og ved Opførelsen af en større

Fattiggaard til sidst er sunket ned til at være Sprojtøhus.

Kirkegaarden er helt omgivet med Mur og ualmindelig velholdt. Den rummer Gravminder over Provst Helweg og Pastor Trojel samt Biskop Møllers to Hustruer. De hviler under en kæmpemæssig Ask ved Kirkemuren ind til Præstehaven tæt Nord for Kirken. De to Kvinder er som bekendt Bodil Marie Thaulow, der i sit Ægteskab med Rasmus Møller blev Moder til Digteren Poul Martin Møller, og Johanne Dorthea Borchsenius, der i sit tidligere Ægteskab med Præsten H. C. Winther var bleven Moder til Digteren Chr. Winther. Efter de to Kvinders Navne staar der paa Stenen:

„Hver af dem en Digters Moder, som i Glæde over Danmark blev Danmark Glæde,“

Kirken hørte tidligere under Frederiksdal, men blev 1801 købt af Sognets Hartkornsejere for 16,000 Rigsdaler.

Præstegaarden ligger Side om Side med Kirken. Vejen fra Rolykke til Nakskov gik tidligere gennem Præstegaardens nuværende Have og gennem Gaarden. Tæt Nordvest for Kirkegaarden laa Branddammen lige ved Vejen. Haven strakte sig da kun fra denne Vej og over til Kirkemuren. I forrige Aarhundrede fik Præsten Lov at inddrage baade dette Vejstykke og Branddammen i sin Have mod at grave en ny Branddam Vest for Præstegaarden ved Vejen til Skovbolle.

25. April 1759 nedbrændte Præstegaarden og Sognepræst Fr. Suhr fik da ved Kongebrev af 6. Juli samme

Aar tillagt en Rigsdaler af hver Kirke i Fyns Stift (hvorunder ogsaa Lolland-Falster hørte) til Hjælp ved Opbygning af en ny Præstegaard. Der rejstes da en ny trelænget Gaard, hvoraf Stuehuset staar endnu; de to Udlænger, der for Enderne af Stuehuset gik vinkelret paa dette, blev nedrevet i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede. Det var i denne trelængede Præstegaard, at Digterne Poul Martin Møller og Chr. Winther henlevede deres Barndoms- og Ungdomsaar under Paavirkning dels af den noble og elskelige Provst Møller, dels og ikke mindst af hans anden Hustru, den kloge og hjertevarme, myndige og dog milde Dorthea Møller, Chr. Winthers Moder. Chr. Winther var 15 Aar, da hans Moder, Enke efter Sognepræst Winther, ægtede Sognepræst Møller i Købelev. Da det gik sløjt med Studeringerne i København, kom Chr. Winther, 24 Aar gammel, hjem til Præstegaarden og fortsatte her under Provst Møllers Ledelse Studeringerne, men forte iøvrigt et ret ubundet Liv i sin rigelig tilmaalte Fritid. Adskillige af hans Ungdomsdigte er inspireret under dette 3--4-aarige Ophold i Købelev Præstegaard. Moderen bragte iøvrigt det forsømte Præstehjem paa Fode og anlagde en ny Have (Grønt- og Frugthave) paa den anden Side af den før nævnte Vej. Da Vejen blev nedlagt, smeltede de to Haver sammen til en.

Af *Præsterne* skal nævnes Jost Povlsen, der 1572 blev Præst i Nakskov. Han gjorde sig fortjent ved at nedskrive de vigtigste Begivenheder i en Bog, der var en Blanding af Dagbog og Kirke-

bog og gav herved Stødet til, at hans Efterfølger i Nakskov-Embedet Anders Pedersen Perlestikker optog den samme Skik og fortsatte Jost Povlsens Arbejde i denne Retning i mere omhyggelig og udførlig Form i den saakaldte „Perlestikkerbog“.

Hans Ibsen, der, som før nævnt, i 1573 førte Proces om Tiende af Købelevhøndernes Jord i Vester Karleby, var ifølge Rhode en streng Herre overfor Spogelser og har nedmanet mange Østen for Købelev.

Povl Povlsen Danchell, hvis Epitafium hænger i Kirken, var Præst i Købelev fra 1633 til 1668. Rhode fortæller om ham: „Det var denne flittige Præst og Landmand, som fik sin Præstegaards adspredte Jorder i Markerne samlede ved Mageskifte med Bønderne, og sine Enge indhegnede; en stor Herlighed uden Lige i Lolland. Han avlede derefter af sine fri 16 Tdr. Hartkorn til sin Præstegaard aarlig 420 Tdr. Korn.“ Han levede i stadig Kiv med den rige Otto Qvitzow paa Glostrup. Da Præsten gav Herremanden raat for usødet blev han undsagt af ham, og en Søndag skod Qvitzow efter Præsten paa Prædikestolen, men var saa heldig ikke at ramme. Siden den Tid holdt Præsten altid Udkig gennem et lille Vindue ved Prædikestolen for at se, om den vrede Herremand havde Bøssen med, naar han gik til Kirke. Rhode mener med Rette, at Præstens Prædiken under disse Forhold maa „have faldet noget i det adspredte Væsen“. Efter Herremandens Død skrev Præsten i Præsteprotokollen

under en Fortegnelse over Herremandens Præstebidrag:

„Her er afskrevet det, som jeg i 6 Aar bekom af det ugudelige Menneske, Satans Son og Belias Barn, hvilken den retfærdige Gud uden Tvivl betaler, eftersom han har handlet udi levende Live mod Herrens Tjener uforskyldt, for al det timelige foruden det aandelige Gode, hannem var bevist i mange Maader, hvilken nu er bortkaldt til Regnskab -- o Gud ske Lov.“

Samme Hr. Danchell oplevede forøvrigt under Svenskekrigen en lille Roman, idet han en Dag blev hjemsogt af en Trup Ryttere, der vilde tvinge ham til at udlevere Føde og Klæder. Præsten sagde: I har Magten, tag selv. Ritmesteren, der førte Rytterne, spurgte ham saa: Har I ingen Brodre eller Brodrebørn? Og Danchell svarede: Jeg havde engang taget en Brodersøn til mig, men den vanartede Knægt løb bort og er vel nu omkommen. Ritmesteren tog da Præstens Haand, kyssede den og sagde: Jeg er den Brodersøn; jeg løb bort, det er sandt; men husk hvor streng I var imod mig. Præstegaarden blev derefter forskaanet for videre Udskrivning og Præsten fik Erstatning for det, han alt havde leveret. Saa vidt Rhode. Men Oplysninger fra anden Side gaar ikke ud paa, at Svenskerne har været slet saa artige; i al Fald bevaredes i Præstegaarden i mange Aar derefter et legemsstort Billede af Prins Christian, den senere Christian V, som Svenskerne havde benyttet til Skydeskive, saa det overalt var gennemhullet af Kugler.

Povl Povlsen Danchell efterfulgtes af Sønnen af samme Navn, der først var

Medhjælper hos Faderen og 1664 fik Lofte paa Embedet efter ham.

Magister Jacob Pedersen Top, en Son af Major Top paa Vester Karlebygaard, blev Præst i Kobelev 1681 og fik 1691 Vindeby annekteret til Kobelev, en Forbindelse, der varede til 1816, Rhode lader Top hører ilde i Anledning af Annekteringen; han kalder ham en Hofmand, der har let ved at krumme Ryggen for at opnaa, hvad han ønsker, og lader forstaa, at det var en stor Uretfærdighed, at Vindeby blev lagt sammen med Kobelev i Stedet for med Utterslev eller Vester Karleby. Rhode tilføjer dog som en formildende Omstændighed, at Top „udpyntede Kobelev Kirke.“

Jacob Top blev 1706 efterfulgt af Berent Suhr, der i 32 Aar var Provst i Norre Herred. Hans Son Frederik Berent Suhr arvede efter Faderens Død 1745 baade Præste- og Provsteembedet. 1752 døde hans første Hustru. Sorgen har aabenbart været til at bære; thi han søgte og erholdt Tilladelse til at gifte sig igen 6 Maaneder efter. Det var i hans Tid Præstegaarden brændte. Rhode bebrejder ham, at han solgte de tre af de tidligere nævnte 4 Mensalgaarde — Dronning Sophie 1527 havde skænket Kaldet — til Grevinde Ide Margrethe Knuth, som 1752 fik Tilladelse til at lægge dem under Baroniet Christiansdal. Paa hver af de 3 Gaarde blev lagt en Afgift til Kaldet paa 9 Rigsdaler og paa hvert af de 4 medfølgende Huse 2 Rigsdaler.

Fra Berent Suhr den ældre nedstammer iøvrigt en lang Række Præster,

ikke alene hans Son, men ogsaa hans Sonneson efterfulgte ham i Embedet som Præst i Kobelev. En anden Sonneson var den bekendte Grosserer Suhr, Stifteren af det store københavnske Købmandshus.

Rasmus Møller var Præst i Kobelev og Vindeby fra 1802, i 1816 blev Vindeby udskilt som selvstændigt Sogn, og han var derefter Sognepræst for Kobelev og Stiftsprovst indtil 1831, da han ved Bojsens Død blev Biskop over Lolland-Falster Stift med Bopæl paa Bispegaarden i Maribo.

GLOSTRUP har oprindeligt været en Udflytterby, Datterby af Kobelev. Navnet, der i sin første Fremtræden var Globstorp, er opstaaet af Familienavnet Glob, en bekendt gammel Adelslægt. Gaarden er senere oprettet ved, at Bondebyen er nedlagt og Jorderne samlet til en Adelsgaard. Man savner Oplysning om dens første Ejere, men den er tidlig gaaet over til Familien Qvitzow, en tysk Adelslægt, der indvandrede til Danmark i det 14. Aarhundrede og fostrede en lang Række Prælater, uden at Efterkommerne derfor i nogen trykkende Grad var besværet af gudelig Tankesæt og Handlemaade. Slægtens første Repræsentant paa Lolland var Henning Jensen Qvitzow til Engestofte, der døde omkring 1500-Tallet. Hans Son Jørgen Henningsen Qvitzow, der var Rigsraad og Rigskansler, blev Stamfader til den yngre Del af Slægten. Rhode skriver, at Henrik Qvitzow boede paa Glostrup 1560 og døde i Fyn 1565. Rhode har sikkert haft en eller anden Kirkebogs-

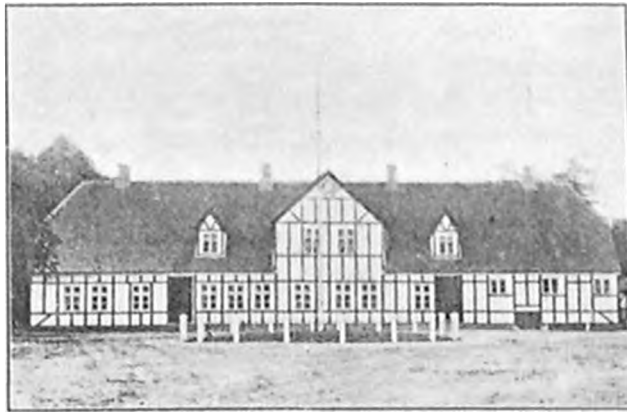
optegnelse til Grundlag for denne Angivelse, men Danmarks Adels Aarbog kender ingen indenfor Slægten Qvitzow af Navnet Henrik, som derfor maa være en Omskrivning af Henning, thi ovennævnte Jørgen Henningsen Qvitzows Son Henning Jørgensen Qvitzow levede paa den anførte Tid og ejede store Besiddelser i Fyn. Han havde, i Overensstemmelse med Rhodes Opgivelse, en Son, Jørgen, der arvede Glostrup, men døde ugift i 1599. Gaarden gik derefter

i Arv til hans Søsken og ejedes bl. a. af den ugifte Søsterdatter Margrethe, der ligeledes døde ugift, hvorefter Glostrup 1648 tilfaldt hendes Broder Otto Qvitzow, der døde 1654. Han var

en gudsforgaaen Krop, og skønt han kun var paa Glostrup i 6 Aar, naaede han dog at blive almindelig hadet og frygtet paa Egnen og skaffe sig Tilnavnet den Onde. Han kom let i Klammeri med Folk og vilde da helst afgøre Mellemværendet med sin Bøsse. Han skød, som før fortalt, paa Sognepræsten, medens denne stod paa Prædikestolen, dog uden at ramme. En Bødker fra Købelev, der havde tilladt sig at give Herremanden Svar paa Tiltale, slap ikke saa heldig; thi han blev midt paa Landevejen strakt død til Jorden ved et

Skud af Qvitzows Bøsse. Den Dræbtes Slægtninge tilbød Adelsmanden at afgøre Sagen i Mindelighed med en Drabsbøde, men Qvitzow jøg dem af Gaarden ved Skældsord og Trusler. Slægtningene klagede saa til Lensmanden Flemming Ulfeld paa Halsted Kloster, der først sad Klagen overhørig, og da dette paa Grund af Klagernes Ihærdighed ikke vedblivende lod sig gøre, henstillede han under Haanden til Qvitzow at ordne Sagen i Mindelighed.

Men Qvitzow vilde ikke høre Tale herom. Det var derfor Lensmandens Pligt at skride ind mod ham; men da det her var en Adelsmand, det drejede sig om var Hensynet til denne noget vigtigere

GLOSTRUP

end Retfærdighedskravet. Flemming Ulfeld skrev derfor et privat Brev til sin Svoger, Oversekretær i Kancelliet, Otto Kragh for ad den Vej at faa Sagen ordnet i Mindelighed. I Brevet, der er dateret 1. December 1652 og bevares i Smaalandske Missiver i Rigsarkivet, fremstiller Flemming Ulfeld Sagen for Svogeren, fortæller at den Dræbtes Brødre har været hos ham og forlangt Qvitzow sat i Arrest eller Tilladelse til selv at „tage fat paa ham“, og da Ulfeld nægtede dette, truede de med at klage til Kongen. Det hedder videre i

Brevet, at der nok kan naaes Forlig med den Dræbtes Slægt, men Ulfeld har vanskeligt ved at faa begyndt paa Sagen, fordi Otto Qvitzow ikke vil tage mod Fornuft og det vilde derfor være ønskeligt om Flemming Ulfeld kunde faa kongelig Brev om, at søge Sagen forligt. Som man ser af Brevet, vil Lensmanden for enhver Pris have Qvitzow frelst ud af Affæren og da en privat Henvendelse fra Lensmanden er prellat af paa Qvitzows Trods og hans Foragt for et sølle Bondeliv, ønsker Flemming Ulfeld nu kongelig Befaling til at søge Sagen forligt, inden man skrider frem ad Rettens Vej; thi med en kongelig Befaling i Haanden mener Lensmanden at kunne faa Øre hos Qvitzow. Brevet havde den ønskede Virkning; thi Smaalandske Tegnelser udviser, at der den 14. December udgik Kongebrev til Lensmand Flemming Ulfeld paa Halsted Kloster med Paabud om at søge at faa forligt „en Sag om et Drab, som Otto Qvitzow skal have begaaet, idet han skal have dræbt og ihjelslaget en Karl“. Denne Maade at praktisere Retfærdigheden paa er saare betegnende for Tiden. Da Qvitzow ikke kan overtales til at træde i Forhandling med den dræbtes Slægt, faar Lensmanden nu Bemyndigelse til at gøre det, hvorved Sagen bringes ud over det døde Punkt. At den Dræbtes Brødre ikke heller staar i noget flatterende Skær bør dog ikke overses. For dem kommer det kun an paa at faa nogle Penge ud af Drabs-sagen; de er hidsige nok i deres Krav om at faa Sagen rejst, men glemmer dog stadig ikke at understrege, at hvis

der blot kan falde noget af til Familien, er de mere end villige til at lade Qvitzow slippe for videre Tiltale. Der findes ikke mere om Sagen i Arkiverne og man kan derfor med Sikkerhed gaa ud fra, at Lensmanden har faaet Held til at mægle Parterne imellem og tale Qvitzow til Fornuft. Men meget har Drabsmanden næppe givet fra sig; han vurderede jo ikke en Bondes Liv til ret mange Skilling, og da Lensmanden i sin Mæglerrolle ganske stod paa hans Side, er det sikkert en latterlig lille Sum, den dræbtes Slægtninge har faaet som „Trost“ for Tabet. Qvitzow døde som nævnt 1654. Som Følge af sit uordentlige Liv var han saa forarmet, at Enken ikke vilde vedgaa Arv og Gæld efter ham.

Glostrup gik saa over til daværende Krigskommissær for Lolland Erik Rosenkrantz, som vistnok havde Pant i Gaarden. Han blev senere Stiftsbefalingsmand, Assessor i Højesteret og Gehejmeraad. Rosenkrantz bortfæstede Glostrup til Niels Staephensen. Hvordan dette Fæsteforhold har været vides ikke, men Staephensen ombyggede i al Fald Gaarden, tilsyneladende for egen Regning. Paa Glostrup henstaar endnu en Bjælke, der bærer Aarstallet 1658 og Navnene Niels Staephensen og Elisabeth Zachariæ-Datter. Bjælken har maaske oprindeligt haft sin Pladsover Indgangsdøren til Stuehuset og er maaske, da man 1808 opførte det nuværende Stuehus, byttet over paa et af Udhusene; her fandtes den i al Fald, da Udbygningerne i 1889 brændte. Bjælken blev noget medtaget af Ilden, men dog bevaret. Niels Staephensen blev ikke færdig med

Ombygningen inden Svenskekrigen og dens Rædsler kom over Lolland; thi Skadesvurderingen 1660 viser, at han da laa midt i Arbejdet. Det hedder nemlig i Beskrivelsen af Synsforretningen:

„Glustrupe, som Niels Staeffensen paa-hor og velbyrdig Erich Rosenkrantz er tilhorig, er af Fjenden ruineret, bort-tagen og gjort efterskrevne Skade.“ Derefter følger en udførlig Fortegnelse, som viser, at Fjenden har taget alle Porte og Døre af Gaarden, afbrudt og bort-taget flere af Lofterne samt to Brædde-gavle; 15 Vinduer i Stuehuset er gaaet samme Vej. Derefter hedder det: „Af det nye Hus, som staar Sonden i Gaar-den, er borttagen, som var lagt nylig, 6 Tylter Deller, 6 nye Vinduskarme, 5 Døre, som var gjort dertil med Hængs-ler.“ Den østre Gavl paa samme Hus og Taget afbrudt. Og videre hedder det: Efter hans (Staephensens) egen Be-retning er desmere borttaget: En Del savskaaret Egetommer, som laa i Bered-skab til et nyt Hus dermed at opbygge, samt 1 Tylt 16-Alen Træ, 3 Tylter 12-Alen Træ, 2 Tylter 10-Alen Træ og 9 Tyl-ter nye Deller. Desforuden har han maattet give Ritmester Nimas 90 Rigs-daler og ugentlig til Indkvarteringen 1 Td. godt Øl, 1 Td. Havre, 10 Brød, 2 Pd. Smør, og saa har han endda mistet baade sit bedste Kvæg og sit bedste Gods.

Efter denne Ødelæggelse maa Erik Rosenkrantz have overdraget Gaarden til Niels Staephensen; thi i Matrikelen af 1664 anføres denne som Ejer af Glostrup, som dermed sank ned til at blive en „Selvejrbondegaard“. Kan man

tro Dr. Larsen, er Gaarden derefter bleven i Niels Staephensens og Elisabeth Zachariæ-Datters Slægt; thi han skriver: Gaarden har „gennem en Række af næsten 200 Aar. været i den Barch-hausenske Families Eje, og den nuvæ-rende Ejerinde nedstammer i lige Linje derfra.“ Elisabeth Zachariæ-Datter er „Stammoder for den nærværende Ejer- indes Familie.“ Den „nærværende Ejer- inde“ var den Gang (1833) Sophie Guldborg, født Barchhausen, Enke efter Mads Guldborg. Pantebøgerne oplyser nemlig følgende:

Nis Thorsen til Mariebjerg, der var gift med Helene Barchhausen, solgte 1805 Glostrup til sin Svoger Mads Guldborg for 8000 Rigsdaler. Hartkor- net var 13 Td., deraf 2¹/₂ Td. i Herreds- kirke Sogn. Der medfulgte 6 Heste og 6 Køer. Mads Guldborg døde 1830, og hans ovennævnte Enke, Sofie Barch- hausen, solgte 1841 Gaarden til Forval- ter Carl Peter Frederik Drejer. Gaar- dens Hartkorn var da forøget til 31 Td. ved Indkob af en Gaard i Bjerreby m. m. og der medfulgte 9 Huse. Købe- summen var 36,000 Rigsdaler. Besæt- ningen bestod af 39 Køer, 6 Kalve, 10 Arbejdsheste og 42 Faar. Drejer, der den Gang var 32 Aar, kom senere til at spille en ikke ubetydelig Rolle i Po- litik. Han valgtes i 1850 til Landstings- mand og beholdt sit Mandat til Grund- lovsændringen 1866. Han sluttede sig til de Nationalliberale, men med stærk Hældning til Venstre, og indtog en ret anset Stilling i Rigsdagen, hvorfor Lands- tinget ogsaa 1856 valgte ham Ind i Rigsraadet og senere i Rigsraadets Folke-

ting. 1854—56 var han endvidere Medlem af Maribo Amtsraad. Drejer døde 1871, men havde Aaret i Forvejen solgt Glostrup til Avlsforvalter Alfred Hansen, Skelstrupgaard, for 75,000 Rigsdaler med en Udbetaling af 30,000. Hartkornet var efter den nye Taksering sat til 34 Td.; de 9 Lejehuse hørte fremdeles under Gaarden. Alfred Hansen døde 1891 og samme Aar solgte Enken Glostrup til Proprietær Frederik Ronne-Lotz for 180,000 Kr. med en Udbetaling af 42,000. Gaardens Areal var nu formindsket til 30 Td. Hartkorn. 1906 solgte Fr. Ronne-Lotz Glostrup til Broderen Valdemar Ronne-Lotz, der i Forvejen ejede Mariebjerg. Købesummen var 200,000 Kr. med 50,000 Kr.s Udbetaling. 1910 solgte Ronne-Lotz Gaarden til dens nuværende Ejer. Proprietær Chr. Bramsen, for 236,000 Kr.

Glostrup en nu paa 247½ Td. Ld. (deraf 110 Td. i Herredskirke Sogn) med 31 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 327,000 Kr., deraf er 230,000 Jordværdi. Den nuværende Ejer har 1914 bygget en ny Lade og 1911 forsynet Hovedbygningen med en Frontspice. Haven, der dels bestaar af et Stykke gammel, smuk Skov, er paa 6 Td. Ld. Besætningen er 60 Malkekoer, 30 Stk. Ungkvæg, 18 Heste og 30 Grisesøer.

LILLE KØBELEV var som tidligere nævnt oprindelig en Bondeby — Udflytterby fra Købelev — bestaaende af 4 Selvejergaarde og 8 Husmandshuse; men den ene Gaard har efterhaanden ved Køb opslugt de øvrige og derved er Gaarden Lille Købelev opstaaet. Den

tidligere Bondebys Vanding ligger endnu tæt Vest for Gaarden, og tæt Nord for den kunde man endnu for nogle Aar tilbage støde paa Rester af de gamle Gaarde. Naar de nævnte Sammenkøb har fundet Sted lader sig ikke dokumentere. Nørre Herreds Skøde- og Pantebøger gaar kun tilbage til 1797, og en Genembladning af Lollands Landstings-Pantebøger har ikke givet noget Resultat. Ved Hjælp af Kirkebøgen kan det konstateres, at Niels Friis paa Lille Købelev i 1788 fik døbt en Son i Købelev Kirke; en ældre Son, der var født 1786 og forøvrigt døde som 21-aarig, er derimod ikke døbt i Købelev, og Familien har da formodentlig ikke boet i Sognet paa det Tidspunkt, men er tilflyttet og har købt Lille Købelev i Tiden mellem 1786 og 1788.

Niels Friis var en for sin Tid meget dygtig Landmand, der bragte Gaarden i udmærket Drift. Professor Begtrup beskriver i sin i 1806 udgivne Bog om Agerbruget paa Øerne Sædskiftet og Foldudbyttet og siger dernæst om Niels Friis: „Han var bekendt for at være en af Landets flittigste og mest tænksomme Landmænd og havde den Fortjeneste at have opdyrket denne Gaard saaledes, at den blev anset for den bedst opdyrkede Avlsgaard i denne Egn.“ Begtrup oplyser, at Gaarden er paa 31 Td. Hartkorn ufri Jord med et Areal paa noget over 200 Td. Ld. ypperlig Jord. Den blev drevet i 13 Skifter, nemlig: 1) Ærter efter Grønjord, 2) Byg, 3) Udlæg, d. e. Brak, som gødes, 4) Hvede, 5) Byg, 6) Udlæg paany, som gødes, 7) Hvede eller Rug, 8) Havre

med paasaet Rødklover, 9) Rødkloveren slaas og gøres til Hø, 10) Ovenpaa 2det Aars Kloveren saaes, saa snart Frosten er af Jorden, 14 Pund Hvidklover pr. Td. Ld. for at have god Græsning, naar den røde gaar bort, 11) Rød- og Hvidklover at slaa. 12) og 13) Klover til Græsning. Begtrup fortsætter: „Da Gaarden ligger i den frugtbareste Egn i Landet og blev med megen Flid og Paapassenhed drevet, kunde det være Læseren kært at se, hvad der blev saet og indavlet paa den Gaard efter Mandens egen Efterretning“. Derefter følger en Tabel over Udsæd og Foldudbytte i de 5 Aar 1798–1802. I 1798,

der betegnes som „et ringe Aar“, gav Rugen godt 8 Fold. Hveden knapt 5 Fold, Byg 7 $\frac{1}{2}$, Havre 8 $\frac{1}{2}$, og Ærter 2 $\frac{1}{2}$ Fold. I 1801, der betegnes som et godt Aar, gav Rugen 19 Fold, Hveden 15, Bygget 10, Havren 12 og Ærter 4 $\frac{1}{2}$. Friis ilfojer, at Ærter og Havre skal sættes noget højere, idet Hestene har faaet en Del Ærter og Havre utærsket, hvilket han anslaaer til 60–70 Td., hvorved Foldudbyttet for Ærter kommer op omkring 5 i 1798 og 9 i 1801. Havren kommer efter samme Skøn op paa 10 i 1798 og paa 13 i 1801.

Niels Friis døde 1804, kun 48 Aar gammel og Enken, der døde 1807, blev

kun 40 Aar. Den ældste Son døde kort for Moderen, og ved hendes Død gik Gaarden da over til den 20-aarige Son Christen Friis for en Overtagelses-sum af 25,000 Rigsdaler. Besætningen bestod af 16 Arbejdsheste, 16 Koer, 1 Tyr, 8 Svin, 2 Grisesøer og 10 Faar. Christen Friis udvidede Arealet ved Køb af to Gaarde i Skredtorpe. Han døde 1857 og Enken overdrog 1868 Lille Købelev, der nu havde 40 Td. Hartkorn, til Sonnen Niels Fritz Friis.

Christen Friis havde ofret meget paa den Gaard og bl. a. anlagt en smuk Have i fransk Stil og Sonnen Niels Friis freddede med stor Pietet om den. Han interesse-

LILLE KØBELEV FØR BRANDEN 1913

rede sig meget for Oldsager og Naturhistorie og hans Samlinger paa dette Omraade udgjorde tilsidst et helt Museum, der var en stærkt besøgt Seværdighed. 1883 overdrog han Gaarden til Sonnen, Landbrugskandidat Chr. Tuxen Friis, for 220,000 Kr. Sonnen delte ikke Faderens Interesser, Museet blev splittet og den gamle Have til Dels ryddet og omlagt. Chr. Friis beholdt kun Gaarden i 6 Aar, idet han 1889 solgte den til den kendte Chokoladefabrikant Cloetta for 210,000 Kr., hvoraf 38,000 kontant. Cloetta indsatte Gaardens nuværende Ejer, E. M. Petersen Galsgaard, som Bestyrer og opret-

tede 1891 en Købekontrakt med ham, hvorefter Galsgaard skulde overtage Gaarden med den deri staaende Prioritetsgæld paa 199,000 Kr. og udstede en Panteobligation paa 36,000, saa Købesummen alt i alt blev 235,000 Kr. Efter Cloettas Død fik Galsgaard i 1902 udstedt Skøde paa Lille Købelev.

I 1913 brændte hele Gaarden og Galsgaard opførte da den nuværende storstilede Hovedbygning og de store velindrettede Avlsbygninger. Lille Købelev har nu 287 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. (deraf 90 Td. i VindebySogn) med 38 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 327,200 Kr., hvoraf de 263,000 Kr. er Jordskyld. Haven er paa

5 Td. Ld., og har endnu en af de gamle Allèer fra dens tidligere franske Stil. I en Lund ved Siden af Haven er rejst en Dysse til Minde om Christen Friis med Angivelse af Aarstallene for hans Fødsel, Overtagelse af Gaarden og hans Død. Nederst i Haven er anlagt en kunstig Høj med omgiven Grav og et andet Sted i den smukke Have ligger nogle Hvæssestene fra Stenalderen, som den sidste Rest af det fordums Museum. Besætningen bestaar af 85 Malkekoer, 35 Stk. Ungkvæg og 18 Heste.

MARIEBJERG er oprettet 1796 af Simon Andersen Dons, der den Gang ejede Asserstrup og af dennes Jorder udskar den nye Gaard. Da Dons i 1797 solgte Asserstrup til sin Svoger, Apoteker Claus Seidelin-Jessen, beholdt han selv Mariebjerg og solgte den 1803 til Nis Thorsen paa Glostrup. Mariebjerg havde da et Tilliggende paa 26 Td. Hartkorn. Købesummen var 15,000 Rdl. 1819 solgte Nis Thorsens Enke, He-

lene Juliane, født Barchhausen, Gaarden til sin Søn, Peder Jessen, for 17,900 Rdl. I 1829 solgte Peder Jessen Mariebjerg til sin Fætter, Peder Jessen Guldborg for 23,000 Rigsdaler. Hartkornet var da 27

LILLE KØBELEV NU

Td. 1838 solgte Peder Jessen Guldborg Gaarden til cand. phil. Carl Chr. Jørgensen for 33,500 Rigsdaler, og Jørgensen købte tillige af Guldborg 7 Td. Hartkorn af Schousboes tidligere Gaard i Bjerreby, der paa denne Maade blev delt mellem Mariebjerg og Glostrup. Købesummen for denne Jord var 3000 Rdl. Jørgensen drev Mariebjerg i samfulde 40 Aar og solgte den 1878 til Løjtnant Ingomar Johan Nikolaj Theodor Amnitzbøll for 230,000 Kr. med en Udbetaling paa 80,800 Kr. Hartkornet var da

efter den sidste Taksering 35¹ Td. 1887 dode Amnitzboll. Prioriteterne i Gaarden var da vokset til 200,000 Kr., medens den ved en stedfunden Vurdering kun var ansat til en Værdi af 171,000. Enken solgte samme Aar Gaarden for 180,000 Kr. til Vald. Ronne-Lotz, der drev den i 23 Aar og 1910 solgte den til R. C. Ziensen for 286,500 Kr. med en Udbetaling af 103,000 Kr.

Ziensen dode 1912 og Enken solgte samme Aar Mariebjerg til sin Svigersen Prp. Jens Zacho for 290,000 Kr. Mariebjerg er paa 276 Td. Ld. (deraf 90 Td. i Herredskirke Sogn) med 36 Td. Hartkorn.

Ejendoms-skylden er 370,000 Kr.,

hvoraf Jordværdien udgør 250,000 Kr. Til Gaarden hører en stor, smuk Have. Besætningen bestaar af 75 Køer, 40 Stk. Ungkvæg og 27 Heste.

KØBELEVGAARD er i sin nuværende Størrelse en forholdsvis ny Gaard, idet den er opstaaet ved Sammenkøb af forskellige Ejendomme i Aarene 1829—1843. Sidstnævnte Aar foretog Proprietær Hans Hansen den sidste Forøgelse af Gaarden, idet han af Købmand Nikolaj Chr. Krøyer i Nakskov købte en

Ejendom paa 10 Td. Hartkorn for 6470 Rigsdaler og fik Tilladelse til at sammenlægge den med sin hidtilværende Ejendom. 1877 solgte Hans Hansen Kobelevgaard til Sonnen Ole Chr. Hansen for 140,000 Kr. O. C. Hansen ejede i Forvejen Katrinedal og drev begge Gaardene. 1912 solgte han dem begge til Proprietær Robert Hansen for 252,000

Kr.; det samlede Hartkorn var 34 Td. Samme Aar solgte den nye Køber Katrinedal for ialt 110,000 Kr. Kobelevgaard er paa 156 Td. Ld. med 22¹ Td. Hartkorn.

Ejendoms-skylden er 225,000 Kr., hvoraf Jordværdien udgør 154,500 Kr.

MARIEBJERG

Gaarden har gode Bygninger, et smukt Stuehus og en køn Have. Besætningen bestaar af 60 Malkekøer, 25 Stk. Ungkvæg, 10 Arbejdsheste og 5 Plagge.

SKOVBØLLE.

Skovbølle Byomraade strækker sig over Sognets sydvestlige Side og omfatter foruden Skovbølle By Hussamlingen *Sladderhøjhuse*. Af Gaarde over 200 Td. Ld. er der kun Skelstrup; over 100 Td. Ld. er Skovbollegaard, Niel-

strup, Magelundgaard og Georgsdal, der alle senere skal omtales. Af Gaarde over 50 Td. Ld. kan yderligere nævnes: *Lille Skovbollegaard* med 85 Td. Ld., 10 Td. Hartkorn og 120,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 80,000 er Jordværdi. *Gregersminde* med 64 Td. Ld., 9 Td. Hartkorn og 92,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 64,000 er Jordværdi. *Gammelkær* med 60 Td. Ld., 8¹/₂ Td. Hartkorn og 90,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 60,000 er Jordværdi. *Havegaard* med 57¹/₂ Td. Ld., 7¹/₂ Td. Hartkorn og 90,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 50,000 er Jordværdi.

Af den Skov, der i en fjern Oldtid har givet Skovbølle — den lille Bebyggelse ved Skoven — Navn findes nu slet intet tilbage. Paa et af Matrikulararkivets Kort fra 1795 er endnu angivet et nogenlunde betydeligt Skovareal, betegnet Magelunde, men ogsaa det er forlængst borte.

Skovbølle led naturligvis lige som alle de andre Byer meget under Svenskekrigen, men den var ingenlunde blandt de værst hjemsøgte. Skadesvurderingen oplyser, at af Byens 15 Gaarde var de 5 helt ødelagte; men om de 3 hedder det udtrykkelig, at Skaden var sket før Fjendens Indfald. Antagelig har en Brand lagt dem alle 3 i Aske samtidig. Her som andre Steder gik det smaat med Skadens Ubedring, man var hurtig i Vendingen til at vurdere den, men Midler til at ophæve den havde man ikke, og derfor finder vi i Matrikelen af 1664 Betegnelsen „øde“ ved alle de Gaarde, der i 1660 angaves at være „ganske ruineret og borte“.

Tre af de ødelagte Gaarde vurderedes i 1660 til „1¹/₃00 Daier“ hver, en til 100 og en til 80 Daler. Skaden paa de øvrige varierer fra 6 til 30 Daler. Af Byens 7 Husmandshuse laa de 5 øde i 1664. Iøvrigt ses det af Matrikelen, at Skovbølle i fremtrædende Grad har været en Selvejerby, idet 11 af dens 15 Bønder var Selvejere og kun 4 Fæstere.

Det er ikke ret hyppigt, at mindre Landsbyer figurerer i de gamle Dokumenter udover Navnets Nævneelse i Skøder og Magelæg. Skovbøllens Navn findes dog knyttet til et historisk Drama, hvis Hovedlinier, takket være den bevarede Rettertingsdom, er let at opridsse. Under Grevens Fejde 1534 sendte Skipper Clement en af sine Kaptajner ved Navn Hans Thygesen til Nakskov for at organisere Bondeoprorret paa Vestlolland. Han fik ogsaa kraftig Tilslutning blandt Bønderne i Købelev Sogn, men i Skovbølle boede en Bonde, der hed Hans Gregersen, som ikke gjorde fælles Sag med sine ligestillede, men tvertimod holdt Adelsmændene paa Herregaardene og Lensmanden paa Engelborg underrettet om Bøndernes Færd. Herover var Bønderne blevet rasende og svor Død over ham. Efter forudgaaende Aftale samledes en Nat en Mængde Bønder fra hele Sognet i Skovbølle og under Anførsel af en derboende Bonde ved Navn Niels Hendriksen, drog de i Flok og Følge til Hans Gregersens Hus. Der var baade laaset og stænget forsvarligt allevegne, men Bønderne sprængte Dørene og trængte ind i Sovekamret, hvor Hans Gregersen blev grundig ihjelslagen, idet

hver af Deltagerne gav ham et Slag for at de kunde være lige gode om det. Derefter slæbte de det mishandlede Lig ud af Huset og kastede det i Gadeløret, hvor det fik Lov at ligge i tre Dage. Imidlertid var „Kaptajnen“ Hans Thygesen kommet til Stede og han forklarede Bønderne, at Hans Gregersen ikke havde faaet tilstrækkelig Straf ved at blive ihjelslagen af ærlige Folk; hans Lig burde af Bøden lægges paa Stejle som Skræk og Advarsel for Ligesindede. Bønderne slæbte da Hans Gregersens Lig til Vester Karleby, hvor Herredsfogden Hans Anderson boede. Under Bøndernes Tilslutning tvang Hans Thygesen nu Herredsfogden til at sætte Retten og dømme at Hans Gregersen var en Skalk og Førræder og at hans Lig derfor burde lægges paa Stejle. Først da Bøden havde besørgt dette Stykke Arbejde drog Købelevbønderne hjem. Liget fik Lov at ligge paa Stejlen i Aar og Dag; men da Oprøret var endt, tog Hans Gregersens Fætter Niels Mogensen i Langesø Af-fære og indklagede 1537 baade Morderne, Vidnerne og Herredsfogden for Kongens Retterting. Det hedder i Klagen, at Hans Gregersens Sognemænd ved Nattetide „brød hans Laas og hans Lukke“, og trængte ind i hans Hus, „ihjelslog ham skammelig i hans Seng“, slæbte hans Lig paa Gaden, lod det ligge der tre Dage for „Hunde og Ravne“, slæbte det bagefter til Herredsfogden i Vester Karleby, hvor Tingsvidnet Mikkel Jensen i Løjtøfte mod Sandhed og Ret vidnede, at Hans Gregersen havde levet sit Liv som en Skalk og Førræder,

hvorefter Herredsfogden dømte Liget til Stejlen. De indstævnte mødte for Kongens Retterting, hvor Morderne undskyldte sig med, at Hans Gregersen havde anklaget dem for deres Herskab og Lensmand og derved skildt dem af med Penge og Gods, at hele Sognet havde været med at myrde ham og at man ifølge den Amnesti, der 1536 var blevet udstedt ved Christian III's Tronbestigelse, var fri for Tiltale for de Drab, der var øvet under Oprøret. Herredsfogden undskyldte sig med, at Hans Thygesen havde tvunget ham til at dømme, som han gjorde. Ved Dommen blev Bønderne i Henhold til Amnestien frikendt for Tiltalen for Drab, men domtes til egenhændig at tage Hans Gregersens Lig af Stejlen og begrave det i kristen Jord. Herredsfogden blev idømt en Bøde. Tingsvidnet Mikkel Jensen, der havde vidnet, at Hans Gregersen havde levet sit Liv som en Førbryder, blev erklæret for usandfærdigt Tingsvidne og fik som saadan sin Sag henvist til et Landenævn, hvor han næppe er sluppen med at miste de 3 Fingre; men Efterretningen om hans Skæbne er ikke bevaret.

Skovbolle har dog andet og mere at byde paa af historisk Interesse end dette Bondedrab; thi det kan nu dokumenteres, at det er Otto Kuld's By, hans Hjemstavn og snævreste Virkekreds og formodentlig tillige hans Fødeby.

OTTO KULD er et Navn, som er kendt af hvert Barn paa Vestlolland; alle ved, at han under Nakskovs Belejring i 1659 var Bøndersoldaternes tapre og snarraadige Fører. Gennem Aar-

hundreder er hans Ry gaaet fra Slægt til Slægt; Sagnet har flettet Heltekransen om hans Pande, og han er blevet Almuens særlige Helt blandt de mange brave Mænd, der indlagde sig Hæder under det lange, tapre og udholdende Forsvar af Byen. Men søger man bag om Sagnet, for faa faste Holdepunkter til nærmere Belysning af Otto Kuld Heltefærd, søger man forgæves. Paa Mindetavlen i Nakskov Kirke straalers hans Navn Side om Side med Borgmester Niels Nielsens, Kommandant Kørbers og de øvrige Heltes; en beskedne Sidevej i Nakskov bærer hans Navn, en Afholdsloge ligesaa. Men dermed er ogsaa alt sagt af Kendsgerninger, der knytter Otto Kuld til Nakskov. Den fyldige Beretning om Belejringen, som daværende Sognepræst Lavrids Mortensen Vedsted skrev, brændte med Universitetsbiblioteket 1728, og den eneste Beskrivelse, der nu findes, er Kapellanen Niels Saxtrups mangelfulde latinske Digt, hvori Otto Kuld slet ikke nævnes. J. J. F. Friis har i sine Romaner „Svenskerne paa Lolland“ og „Fiskerlars“ tegnet et meget romantisk Billede af Otto Kuld, men det er helt igennem fri Digtning — saa fri, at der end ikke er den fjerneste ydre Tilknytning mellem Romanhelten og Virkeligheden. Friis indrømmer det selv, idet han i en Afhandling om Belejringen skriver, at det hører til de sorgeligste Kendsgerninger, at der ikke er overleveret et Ord om en saadan Mand, og at det altid bliver en Bebrejdelse imod den utaknemmelige Samtid, at den ikke havde nær saa meget Øje for det bor-

gerlige Mod og den borgerlige Fortjeneste som for en Adelsmands Slægtregister eller en Præsterække. Han slutter med at fremsætte Formodning om, at Otto Kuld har været Ridefoged paa et eller andet Adelsgods og at Oplysningerne om ham forhaabentlig en Gang bliver gravet frem af Herregaardsarkivernes Støv.

Under mine Arkivstudier har jeg været saa heldig efterhaanden at finde saa mange spredte Oplysninger om Otto Kuld, at det ved at sammenholde dem er muligt at tegne de ydre Rids af denne Mands Gerning før og efter Belejringen, men om hans tapre Færd under denne savnes fremdeles paalidelige Oplysninger, forhaabentlig vil et heldigt Tilfælde senere afhjælpe dette Savn. De fundne Oplysninger gengives her i kronologisk Orden.

Første Gang vi møder Otto Kuld Navn er i hans Egenskab af Kirkeværge. I Povl Rogerts Manuskript paa det kgl. Bibliotek finder man en Gengivelse af Indskrifterne paa Kirkeklokkerne i Halsted Amt. Blandt disse er ogsaa Indskriften paa „den lille Klokke“ i Købelev, som nu ikke eksisterer mere.

Denne Indskrift lød:

ANNO 1642 ER DENNE KLOKKE KØBT OG STØBT, DA E. OC W. JUST FREDERICH VON PAPPENHEIM VAR LENSMAND PAA HALSTED KLOSTER, HR. POVEL POVELSEN, SOGNEPRÆST I KJØBELEV, NIELS HINTZE, JENS GAMMEL, PEDER LAURIDSEN, RASMUS LØJET, HANS LAURIDSEN, OTTE KULD, PEDER MOGENSEN, NIELS HANSEN KIRKEVÆRGER, HANS MARCUSSEN, SOGNEFOGED.

Anden Gang vi træffer Otto Kuld's Navn er i den under Beskrivelsen af Kirken gengivne Indskrift paa en af Kirkestolene fra 1646.

1651 møder vi ham igen i Povl Rogerts Manuskript. Det paagældende Dokument omhandler et Vaadedrab. Horslundepresten Jacob Hansen (Cunningham) kom den 16. Juni 1651 for Skade at skyde sin Kusk, da de kørte gennem Halsted. Der blev i den Anledning blandt Bønderne i Nørreherred udmeldt 16 uvildige Nævningemænd, som skulde afgive Kendelse om, hvorvidt Drabet var sket med Forsæt eller af Vaade. Det hedder i Dokumentet, at Nævningemændene havde valgt Otto Kuld i Skovbølle til deres Hovedmand og at de med ham som Ordfører afgav Kendelsen Vaadedrab. — Det er første Gang, vi faar Oplysning om, at Otto Kuld er hjemhørende i Skovbølle. Siden faar vi dette bekræftet atter og atter.

Aaret efter er Otto Kuld avanceret til Sognefoged. Som saadan finder vi ham i Rigsarkivets Dokumenter vedrørende en Sag mellem Lensmanden Flemming Ulfeld og Herredsfoged Knud Mortensen i Nørreherred. Lensmanden har nemlig afkrævet et Par Sognefogder et Vidneudsagn om Knud Mortensen og den ene af dem er „Otte Kull i Schoubølle, Sognefoged i Kjøbeleff Sogn“. Under Vidneudsagnet, der er dateret 11. Maj 1652, har Otto Kuld skrevet sit Navn „Otte Jensen Kull“.

Fra Sognefoged rykker Otto Kuld op til at blive Herredsfoged og har dermed naaet Toppen af den Karriere,

der i de Tider var en Bonde beskaaret. I en lille Afhandling i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog for 1919 er jeg gaaet ud fra, at Otto Kuld fik Herredsfogedposten som Belønning for sin modige Færd under Belejringen. Denne Antagelse var bl. a. bygget paa, at der ikke i Kancellibrevene findes noget om Herredsfoged Otto Kuld før 1660. Det nævnte Aar blev den af Svenskerne forøvede Skade i Nørreherred vurderet af dertil udmeldte Mænd. Vurderingsresultaterne blev fremlagt i Nørreherreds Ting og Tingsudskrifterne til Kancelliet indledes saaledes: „Otte Jensen Kull i Schoubølle, Herredtzfouget ihil Nørreherredtz Ting i Laaland“ osv. I Smaalandske Registre i Rigsarkivet søger man forgæves efter Oplysning om Otto Kuld's Udnævnelse. Der findes Breve med Konfirmation paa hans Bestalling som Herredsfoged baade 1662 og senere, men om selve Udnævnelsen intet. Men ved Undersøgelsen af den før nævnte Sag mellem Flemming Ulfeld og Knud Mortensen viste det sig, at sidstnævnte var afskediget som Herredsfoged i Nørre Herred 1653 og Sporgsmaalet var da: Hvem blev hans Efterfølger. Det er saa heldigt, at Landsarkivet har Nørre Herreds Tingbog for 1655 og ved at undersøge den, viste det sig, at Herredsfoged Otte Jensen Kull i Schoubølle optræder her den 30. Oktober 1655. Man tør derfor gaa ud fra, at han er udnævnt 1653, i al Fald er det hermed konstateret, at hans Udnævnelse ikke har noget Sammenhæng med hans tapre Færd under Belejringen.

Om Otto Kuld's Forhold som Bonde i Skovbølle kan der oplyses følgende: I den oftnævnte Skadesbesigtelse af 1660 findes anført under Skovbølle: „Otte Jensen Kulls Gaard er af Fjenden udslaget paa alle Stuerne 50 Vinduer“. Skaden vurderes til 30 Daler. Fjenden er altsaa faret naadig frem mod hans Ejendom, men om dette skyldes et Udslag af Respekt for den tapre Fjende eller andre Aarsager faar være usagt. I Matrikelen af 1664 faar vi yderligere Oplysning om Otto Kuld's Formueforhold. Han er nemlig her opført som Selvejer af to Gaarde i Skovbølle og to Husmandshuse, de sidste stod ganske vist øde, men den ene af Gaardene var den næststørste i Byen; den anden var middelstor. Tilsammen gjorde de ham til Skovbølles største Hartkornsbesidder.

Om Otto Kuld's Virksomhed som Herredsfoged foreligger bl. a. et Dokument i Nakskov Byarkiv dateret 27. November 1672, hvorved Lollands Landsting stadfæster en af Herredsfoged Otte Kull i Nørre Herred afsagt Dom i en Ejendomssag mellem Ejeren af Abildtorpegaard og Nakskov By. Denne af ham afsagte Dom stod forøvrigt til lige sin Prove ved Højesteret.

Endelig findes i Smaalandske Registre under 15. December 1677 Udnævnelser af Niels Staffensen (sikkert den tidligere nævnte Ejer af Glostrup) til „Herredsfoged til Nørreherreds Ting i Laaland efter Otte Jensen Kuld, der ved Døden er afgang.“

I Kirkens Vaabenhus ligger som tidligere omtalt en prunkløs Ligsten med

de enkle Ord: „Otte Jensen Kuld som døde 1677 den 10. November“. Det er en Gravskrift, fattigere paa Ord og Oplysninger end almindelig i de Dage. Ved sin næsten demonstrative Udeladelse af den Afdodes Titler og gode Egenskaber taler den sit eget Sprog som Gravdække over en Mand, hvis Liv og Gerning talte for sig selv og var kendt af alle. Hans Ry har holdt sig i de svundne Aarhundreder; men Beretningerne om hans Færd er glemte. De Oplysninger, jeg her mojsommeligt har fremdraget, tegner kun de ydre Omrids af ham. Men om hans Færd under Belejringen oplyser det her anførte kun det ene, at han er gaaet frivillig ind i Fæstningen; thi som Herredsfoged var han forskaanet for al Soldatertjeneste. Det er ikke et Magtbud, men Følelsen af, hvad han skyldte sit Land og sin Stand, der har trykket ham Bøssen i Haanden og har gjort ham til Bøndersoldaternes selvskrevne Fører i den haarde Kamp, som her skulde kæmpes. Vi ved, at Bøndersoldaterne under hans Ledelse skabte sig Respekt baade hos Fjender og Venner, men vi savner iøvrigt ganske Meddelelser om hans Indsats og personlige Færd i den lange og haarde Dyst. Tapper og ildnende, snarraadig og klog har han været; thi ellers vilde der ikke være blevet en tapper Skare ud af denne Flok forkuede Bønder, og ellers vilde hans Navn ikke være bevaret gennem Aarhundreder og stedse fra Slægt til Slægt nævnt med Hæder og Stolthed.

De Skovbøllefolk har Lov at være stolt over dette Bysbarn, og det vilde

være rimeligt om de rejste ham en Sten i deres By.

I det foregaaende er et Par Gange berørt en Strid mellem Lensmand Flemming Ulfeld paa Halsted Kloster og Herredsfoged Knud Mortensen i Norre Herred, og da Sagen, foruden at være Foranledningen til Otto Kulds Forfremmelse til Herredsfoged, er af betydelig Interesse som Billede paa Retsforholdene i de Dage, skal her i Korthed gøres Rede for Hovedpunkterne i den meget omfangsrige Sag.

KNUD MORTENSEN havde for han blev Herredsfoged været Herregaards-skytte. I de 9 Aar Erik Rosenkrantz var Lensmand paa Halsted Kloster og Knud Mortensens Overordnede, skikkede denne sig vel. Erik Rosenkrantz gav ham i al Fald senere en anbefaling for at have opført sig godt i sit Embede og været tro og lydlig. Men da Flemming Ulfeld til Oreby 1651 blev Lensmand paa Halsted Kloster, var det forbi med Lydigheden, og der opstod mellem de to Mænd et Fjendskab saa bittert og hadefuldt, at de gensidig undsagde hinanden paa Livet. Det var noget uhørt i de Dage, at en Herredsfoged, der var Bonders Ligemænd, i den Grad turde sætte sig op mod den mægtige Lensmand; men Knud Mortensen var ogsaa en haard Hund og en raa Krabat, der ikke gik af Vejen for ret meget. At Lensmanden heller ikke led af blodsødne Forestillinger viser det følgende.

En af Flemming Ulfelds første Handlinger som Lensmand var at kræve

Knud Mortensen dømt for ulovlig Hærettelse af en Fange. Hermed forholdt det sig saaledes: Knud Mortensen havde Nakskov Ladegaard i Fæste af Kronen og ejede samtidig en Gaard i Branderslev, som han havde læstet bort til Hans Madsen Væver. Knud Mortensen har sikkert behandlet Hans Væver ilde; thi en skønne Dag blev han og hans Kone og Son enige om at brænde Gaarden af for at hævne sig paa Knud Mortensen. Faderen og Sonnen, der hed Niels Hansen, besorgede i Fællesskab Brandstiftelsen og Gaarden nedbrændte til Grunden. Men forinden Ilds-paasættelsen havde de været saa naive at bringe alle deres egne Ejendele i Sikkerhed, og Mistanken blev derfor straks rettet mod dem. De blev alle tre sat fast og gik straks til Bekendelse. Der blev udmeldt 8 Nævningemænd i Sagen, og de erklærede, at Hans Væver og Sonnen havde stukket Ild paa, og at Konen havde været deres Medvider. Hans Væver burde derfor miste sin Hals „uden Øvrighed anderledes ham benaade vild“, Sonnen burde derfor straffes med Fængsel og Jern paa Bremerholm for Livstid og Konen burde rømme Landet. Tillige skulde de betale den Skade, Knud Mortensen havde lidt. Da Knud Mortensen var Part i Sagen blev Bonden Hans Madsen i Lille Købelev beskikket som Dommer i hans Sted, og Hans Madsen afsagde saa den 8. Juli 1651 Dommen i Overensstemmelse med Nævningemændenes Kendelse. Flemming Ulfeld var paa det Tidspunkt udnævnt til Lensmand paa Halsted Kloster, men

havde endnu ikke givet Møde der. Og Knud Mortensen lod saa uden videre Dommen over Hans Væver udføre og det paa en yderst barbarisk Maade. Da Knud Mortensen kørte til Retterstedet tog han nemlig Hans Vævers Søn, Niels Hansen, med i Vognen, lod ham overvære Henrettelsen og tvang ham ikke alene til at være behjælpelig med at grave Faderens Grav, men endog til at rejse Stagen med Faderens Hoved over Graven, altsammen med den Motivering, at Sønnen kunde faa fornøden Advarsel for sin Færd i Fremtiden. Da Sønnen som nævnt var dømt til livsvarigt Fængsel i Lænker paa Bremerholm, var der jo egentlig sørget godt nok for hans Fremtid og „Advarslen“ ikke videre haardt paa krævet. Knud Mortensen tog bagefter Niels Hansen med til Ladegaard og satte ham i „Arrest“, men passede med eller uden Forsæt saa daarligt paa ham, at han faa Dage efter undveg sammen med en anden Fange og gjorde sig usynlig for bestandig.

Flemming Ulfeld krævede, saa snart han kom til Halsted Kloster, Tiltale rejst mod Knud Mortensen, fordi han havde ladet Hans Væver henrette, uagtet det i Dommen hed „uden Øvrighed anderledes ham benaade vild“. hvilket efter Lensmandens Mening var ensbetydende med, at en højere Instans først skulde høres. Endvidere krævede han Knud Mortensen til Regnskab for Niels Hansens Undvigelse, hvorimod den barbariske Færd mod denne ikke blev paatalt, men kun nævnt i forbigaaende. Hans Madsen fra Lille Købelev blev ud-

meldt til Dommer ogsaa i denne Sag og han frifandt Knud Mortensen med den Motivering, at de 8 Nævningemænd havde erklæret, at den omtalte Slutningsbemærkning om højere Øvrigheds Benaadning var en almindelig brugt Skriveform der paa Egnen uden dybere Mening. Flemming Ulfeld krævede denne Dom underkendt og Hans Madsen tiltalt for sin Frifindelsesdom samt Knud Mortensen fradømt Herredsfogedembedet. Samtidig klagede han til Kongen over sidstnævntes hele Færd. Knud Mortensen var ikke forknytt, men indgik ogsaa med en Klage til Kongen over Flemming Ulfelds Embedsførelse. Lensmanden maatte forsvare sig mod denne Klage og fremsatte derefter nye Anklager mod Herredsfogden, der paa sin Side svarede med nye Beskyldninger mod Flemming Ulfeld. Skønt denne søgte Bistand hos sin Svoger, Oversekretær i Kancelliet Otto Kragh, stod Sagen dog paa i 2 Aar.

De mange Anklager, som Flemming Ulfeld under alt dette rejste mod Knud Mortensen, lød bl. a. paa, at han for en halv Snes Aar siden uden Lov og Ret havde krævet, at en Fisker skulde give ham Part i sin Sildefangst, og da Fiskeren nægtede dette, red Knud Mortensen hjem, hentede sin Bøsse og skød paa Fiskeren, saa han aldrig blev Menne-ske mere. En af sine Husmænd, Jens Jyde, havde Knud Mortensen — medens Sagen om Hans Vævers Henrettelse verserede — slaaet med en Høtyvstage, saa han kort efter døde paa Halsted Kloster, hvortil Flemming Ulfeld havde ladet ham føre for at fri ham for Knud

Mortensens videre Efterstræbelser. Knud Mortensen gik dernæst altid bevæbnet med Gevær og Pistoler, hvilket ikke var tilladt, og truede alle Uvenner paa Liv og Lemmer. Han havde endelig været ulydig og nægtet at møde paa Halsted Kloster for at afgive Forklaring, ja havde endog undsagt Lensmanden paa Livet. Sagen om Fiskeren hører man ikke senere noget til, men om de øvrige Klager erklærede Knud Mortensen, at Jens Jyde ikke var død af Slag, men af en gammel Sygdom, efter at han med Vold var ført til Halsted Kloster og truet med Fængsel og al Landsens Ulykke, hvis han ikke afgav Klagen over Knud Mortensen. Med Hensyn til Ulydigheden forholdt det sig saadan, at Herredsfogden ikke turde komme til Halsted Kloster af Frygt for aldrig mere at slippe levende derfra igen. At denne Frygt ikke var ugrundet, viste den Behandling, Hans Madsen fra Lille Købelev havde faaet, da han efter Ordre var kommet til Halsted for at afgive Forklaring i sin Sag. Han var kastet i Fangehullet, sultet og hundset og truet af Lensmanden og hans Fangevogtere. Med Hensyn til Bevæbningen, da var Knud Mortensen nødt til at gaa med Gevær for at forsvare sig mod Lensmandens Folk, der — skønt Knud Mortensen havde kongeligt Beskærmelsesbrev — stadig var ude efter ham og gjorde ham al den Skade, de formaaede. De havde saaledes uden Lov og Ret taget en Mængde Svin fra Knud Mortensen og drevet dem til Halsted Kloster under falsk Paaskud af, at han havde flere Svin i Fællesskoven

end ret var. Endelig var det Flemming Ulfeld, der havde undsagt Knud Mortensen og ikke omvendt.

Ved Otto Kraghs Hjælp fik Flemming Ulfeld omsider udvirket en Tilsigelse til Knud Mortensen om at møde i Kancelliet i København, men den trodsige Herredsfoged blæste Tilsigelsen et Stykke haade en og to Gange og undskyldte sig med at være syg. Lensmanden lod da optage forskellige Tingsvidner — deriblandt af Sognefoged Otto Kuld — der erklærede, at de havde set Knud Mortensen færdes frisk omkring med Pistol og Gevær paa den Tid, han angav sig syg. Flemming Ulfeld fik derefter Besked paa at lade to fra Kancelliet udsendte Mænd med Magt føre den genstridige til København. Men Knud Mortensen kom dem i Forkøbet, ikke ved at rejse til København, men derimod til Flensborg, hvor Kongen netop opholdt sig. Han fik Foretræde for Monarken, talte sin Sag saa godt og bedyrede sin Fremstilling med saa hellige Eder, at Kongen udstedte et Brev til Flemming Ulfeld og bød ham først ved Lov og Ret at søge Knud Mortensen dømt, før han før videre frem imod ham.

Lensmanden maatte saa gaa Rettens Vej. Han fik udnævnt 16 Nævningemænd angaaende Beskyldningen mod Knud Mortensen for at være Skyld i Jens Jydes Død, Der mødte en Del Vidner og paa deres Udsagn blev Knud Mortensen kendt skyldig. Han erklærede Vidnerne for falske og appellerede Sagen til Lollands Landsting; men Flemming Ulfeld opnaaede dog, at

Knud Mortensen fik strengt Paalæg om ikke at vise sig paa Lolland, før den endelige Dom var falden i hans Sag. Næppe var Knud Mortensen borte, før Lensmanden faldt over hans Hjem, registrerede og opmaalte alt og satte Lenseglet for det hele, saa ingen kunde røre det, alt under Paaskud af, at man maatte sikre sig mod, at Godset blev forødt eller solgt inden Dommen faldt. Knud Mortensen klagede til Kongen over, at hans Kone og Tjenestefolk var berøvet alt til Livets Ophold, og Lensmanden fik saa Paalæg om at oplukke Boet for Knud Mortensens Kone, saa hun og Tjenestefolkene fik til Livets Ophold, medens hun iøvrigt var Øvrigheden fuldt ansvarlig for Godsets Tilstedeværelse.

30. Marts 1653 afsagde Landsdommer Lauge Bech Dommen, der frifandt Knud Mortensen med den Motivering, at der ikke var ført tilstrækkeligt Bevis for, at han var Skyld i Jens Jydes Død. Flemming Ulfeld indankede denne Dom for Herredagen. Men imidlertid havde Knud Mortensen Dristighed nok til atter at vise sig paa Lolland. Alle-rede den 4. April klager Flemming Ulfeld over, at Knud Mortensen er vendt tilbage og har begyndt at true de Bønder, der har siddet til Doms over ham, og Lensmanden beder derfor om Tilladelse til at fængsle Knud Mortensen, eftersom man ingen Tid kan være sikker for hans Efterstræbelser. At det er alvorligt med denne Frygt fremgaar af et Brev, som Flemming Ulfelds Hustru samtidig sender Broderen Oversekretær Kragh. Hun

skriver, at siden Knud Mortensen paa Trods af Forbudet er kommet hjem, er al Glæde veget af hendes Hjerter af Frygt for hendes Husbonds Liv, thi Knud Mortensen er et vildt Menneske, der ikke bryder sig om, hvad han gør, og en Ulykke kan altsaa snart hænde. Derfor beder hun Otto Kragh, for hendes og hendes Børns Skyld at andrage hos Kongen om, at Knud Mortensen maa blive anholdt, indtil Sagerne er sluttet for Herredagen. Hun slutter Brevet saaledes: „Gud ved, at den letfærdige Skælm Knud Mortensen har taget mange Taare af mine Øjne og tager den Dag i Dag. Min hjertens elskede, kære Broder, jeg maner Dig om nu for Jesus Døds Skyld, at Du vil mage det saa, at han maa blive anholdt; thi ellers kan jeg ikke være glad i mit Sind, naar Flemming er udenfor Klosters Mure, eftersom den Skælm ikke en Gang, men mange Gange har undsagt ham paa hans Liv. Betænk min hjerte Broder, at Du selv har Kone og Børn og hvad Glæde, de kunde have, om en Skælm havde undsagt dig.“

Resultatet af disse Breve blev, at der 16. April 1653 udstedtes et Kongebrev med Paabud om, at det ved tvende Danemænd skal meddeles Knud Mortensen, at han inden 24 Timer skal forføje sig ud af vort Land Lolland. Knud Mortensen adlød Ordren og rejste til Nordsjælland.

1. Juni 1653 kom Sagen for Herredagen, der stadfæstede Landstingsdommen og frifandt Knud Mortensen. Men i de øvrige Sager gik det ham ikke nær

saa godt. Den Frifindelsesdom, som Hans Madsen fra Lille Købelev havde afsagt over Knud Mortensen i Sagen om Henrettelsen af Hans Væver, blev af Flemming Ulfeld indanket for Lollands Landsting, der 17. December 1652 afsagde en Dom, der viste Hans Madsens Dom tilbage til ny Paakendelse i Norre Herredsret. Flemming Ulfeld indankede Sagen for Herredagen, hvor den kom til Bedømmelse den 2. Juni 1653 og Dommen gik ud paa, at Knud Mortensen efter Ordlyden i Dødsdommen over Hans Væver havde været uberettiget til at lade Henrettelsen foretage uden at høre højere Instans, og da han endvidere havde tvunget Sønnen til at deltage i Fuldbyrdselsen af Straffen over Faderen, var han (Knud Mortensen) ikke værdig til at beklæde noget Dommersæde. Med denne Dom var Knud Mortensen altsaa afsat fra Herredsfogedembedet. I en anden samme Dag afsagt Herredagsdom stadfæstedes en Landstingsdom af 5. Maj 1652, der dømte Knud Mortensen til at skaffe Hans Vævers Søn, den bortrømte Niels Hansen, til Stede inden 6 Uger. Herredagsdommens Motivering gik ud paa, at Knud Mortensen ikke havde lagt „tilstrækkelig Jern“ (Lænker) paa Niels Hansen og ikke bevogtet ham godt nok eller afleveret ham paa HalstedKloster eller Bremerholm. Kunde han ikke skaffe Fangen til Veje, skulde han bøde 20 Daler til de fattiges Kasse.

Endnu to Herredagsdomme gik Knud Mortensen imod før Mellemværendet mellem ham og Flemming Ulfeld var opgjort. I den ene Sag blev Knud Mor-

tensen fradømt sit Fæste paa Nakskov Ladegaard, fordi han havde vist sig ulydig mod Lensmanden og nægtet at efterkomme hans gentagne Paabud om at møde paa Halsted Kloster. I den anden Sag blev han for fornærmende Udtalelser og Trusler mod Flemming Ulfeld idømt en Bøde paa 500 Rigsdaler til Hospitalet ved Oreby, samt dømt til inden 6 Uger at forlade Lolland-Falster og Sjælland. Hvis han desuagtet blev antruffet der, skulde han straffes i Jærn paa Bremerholm.

Dermed var den ulige Kamp mellem de to Mænd endt med den svages absolute Nederlag. Lensmanden havde sejret over Herredsfogden. Der er ingen Tvivl om, at Knud Mortensen var en raa og hensynsløs Krah, der havde forbrudt sig mod de gældende Love; men der er næppe heller Tvivl om, at Flemming Ulfeld i sin Forfølgelse mod ham var gaaet langt uden for Ret og Billigheds Grænse og derved havde hidset den anden op i vildt og blindt Raseri. Knud Mortensen rejste efter Nederlaget til Haderslev. I Marts 1657 døde Flemming Ulfeld og straks efter søgte Knud Mortensen om Tilladelse til at rejse til Sjælland og Lolland-Falster for at inddrive sit Tilgodehavende der. Han fik Tilladelsen ved Kongebrev af 3. April samme Aar og dermed forsvinder hans Spor i Arkiverne.

SKELSTRUP er en i forrige Aarhundrede sammenkøbt Gaard. 1827 købte Mads Morten Frederiksen en Gaard med godt 10 Td. Hartkorn af Frederik Gottfredsens Enke og udvidede

den gennem en Række forskellige Køb af Naboejendomme og tilsvarende Bevillinger til Sammenlægning. Købene fandt Sted 1831, 1839, 1845, 1851 og 1862. M. M. Frederiksen gav den saaledes oprettede Gaard Navnet Skelstrup og overlod den 1867 til Sønnen Peter Gottfred Frederiksen for 72,000 Rigsdaler.

Gaarden havde da 33 Td. Hartkorn og under den horte 6 Lejehuse, der var opført som Pligthuse for de nedlagte Gaarde. Den nye Ejer fortog i 1873 endnu et Jordkøb og fik Sammenlægningsbevilling, saa at Gaardens Hartkorn blev forøget med et Par Td. 1911 overdrog P. G. Frederiksens Enke Skelstrup til sin Son M. A. Fre-

deriksen for 251,000 Kr. — Skelstrup har 345 Tønder Land (hvoraf 205 ligger i Sandby Sogn) med 35 Tønder Hartkorn. Ejendomsskylden er 410,000 Kr.; de 300,000 er Jordværdi. Bygningerne er ældre med Undtagelse af en Mellembygning med Maskinhus og Gennemkørsel. Haven er paa ca. 2 Td. l.d. Besætningen bestaar af 126 Køer, 46 Stk. Ungkvæg, 17 Heste og 6 Plagge.

SKOVBØLLEGAARD er en gammel Ejendomsgaard. Man kan følge den tilbage til 1823, da Chr. Christensen

Krøldrup kom i Besiddelse af Gaarden ved at ægte Ejerinden, Elisabeth Christiansdatter, Enke efter Peder Hansen Skude. Krøldrup døde 1853 og hans anden Hustru, Johansine, født Mess, beholdt derefter Gaarden til 1870, da hun overdrog den til Sønnen, Chr. Krøldrup for 45,375 Rigsdaler. Hartkornet var da 17 Td.

Chr. Krøldrup kunde ikke klare sig under de paafølgende nedadgaaende Konjunkturer og 1895 kom Skovbøllegaard til Tvangsauktion efter Begæring af Forpagter H. F. Schwensen, der havde erhvervet en Prioritetsobligation paa 18,000 Kr., som stod efter 76,000; desuden havde Schwensen betalt for-

SKELSTRUP

faldne Skatter og afholdt alle Driftsudgifter til 4,271 Kr. Ved Auktionen blev han højstbydende med 79,000 Kr. og fik som ufyldestgjort Panthaver Skovbøllegaard udlagt; den kom altsaa til at staa ham i ca. 99,000 Kr. 1907 solgte han den til A. G. C. Jessen for 160,000 Kr. med en Udbetaling paa 50,000. 1909 solgte A. G. C. Jessen, Nielstrup, Gaarden til Forvalter Julius Ulrich, Aalholm, for 165,000 Kr. med 30,000 Kr.s Udbetaling. 1910 solgte endelig Ulrich Skovbøllegaard til Forvalter Nicolai Jessen, Gentofte, for 180,000 Kr.

Skovbollegaard er paa 180 Td. Ld. (deraf 5 i Sandby Sogn) med 18 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 230,000 og Jordværdien 175.000 Kr. Bygningerne er gammelt solidt Egetræsbindingsværk. Haven er paa ca. 1 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. Besætningen bestaar af 40 Køer, 30 Stk. Ungkvæg og 12 Heste.

NIELSTRUP er ligeledes en gammel Ejendomsgaard. Den blev udflyttet allerede 1780, var da paa 16 Td. Hartkorn og ejedes af Niels Skafte. En Tid efter gik den over til Jens Chr. Krøyer, men købtes 1824 ved Auktion af Niels Skaftes Søn, Niels Nielsen Skafte. Han døde 1853 og 1869 overlod Enken Nielstrup til Sønnen, Niels Peder Nielsen Skafte for 28,630 Rigsdaler. Sidstnævnte Niels Skaftes Enke agtede 1893 Landmand Chr. Hansen, som dermed blev Ejer af Gaarden.

Nielstrup har 147 Td. Ld. og 18 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 190,000 Kr. hvoraf Jordværdien udgør 140,000. Besætningen bestaar af 35 Malkoer, 14 Stk. Ungkvæg og 10 Heste.

MAGELUNDEGAARD har faaet sit Navn efter en Skov, der tidligere har ligget paa en Del af Gaardens nuværende Jorder og som paa et af Matrikularkvivets Kort fra 1797 betegnes Magelund. I sin nuværende Størrelse er Gaarden af ret ny Dato. 1907 købte Jens Petersen Magelundegaard af Enkefru Anna Have for 85,000 Kr. Gaarden var paa 8.6 Td. Hartkorn. 1911 købte Jens Petersen en Gaard paa godt 8 Td. Hartkorn af Chr. Heje, lagde en Del af denne Jord sammen med Magelunde-

gaard og forøgede gennem Køb og Mageskifter Arealet til dets nuværende Størrelse. 1912 solgte han Gaarden til Inspektør Rolf Christensen Kærsted for 163,600 Kr. Bygningerne var da dels gamle og faldefærdige, dels for smaa, og den nye Ejer ombyggede derfor i Aarene 1914-20 hele Gaarden.

Magelundegaard er paa 137 Td. Ld. med 15 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 210,000 Kr., hvoraf 130,000 er Jordværdi. Besætningen bestaar af 35 Køer, 20 Stk. Ungkvæg og 10 Heste.

GEORGS DAL er først for nylig kommet op i Rækken af Gaarde paa over 100 Td. Ld. 1902 købte Forvalter Faith paa Hardenberg Gaarden, der da var paa 11.7 Td. Hartkorn for 51,000 Kr. og gav den Navnet „Georgsdal“. 1909 solgte han den for 76,000 Kr. til Lauritz Wæver, der 1910 solgte den til Kr. Munk for 84,000 Kr. og denne solgte i 1912 atter Georgsdal for 105,000 Kr. til Johannes Nielsen, der ejede Nabogaarden. Nielsen lagde 28 Td. Ld. af sin gamle Gaard til Georgsdal og solgte Resten. I Aarene 1912—21 opførte han nye Staldbygninger, Hønseri og Arbejderboliger.

Georgsdal har nu 114 Td. Ld. med 15 Td. Hartkorn og 156,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 115,000 er Jordværdi. Besætningen bestaar af 30 Køer, 16 Stk. Ungkvæg, 9 Heste og 2 Plagge. Endvidere er der et stort Hønseri med ca. 400 Høns.

I Skovbølle ligger en Vindmølle, et Andelsmejeri og en Jordemoderbolig.

VESTERBO

Navneendelsen -bo maa ikke opfattes i den Betydning, vi i Nutids Sprogbrug lægger i Ordet, -bo er afledet af det gamle danske Ord Bothæ, d. v. s. Boder, Skure, der ikke var beregnet til fast Beboelse, men til midlertidigt Ophold. Boderne rejstes dels ved Stranden til Ly for dem, der rogtede Aalegarnene, dels ude paa Hederne, d. v. s. Overdrevene til Brug for Rogterne, som passede Landsbyernes Kvæg. Vesterbo betyder altsaa de vestre Boder, hvor Folkene, der rogtede Koblebøndernes Kvæg paa de vidtstrakte udyrkede Overdrev, tilbragte Nætterne i den Tid, Kvæget gik paa Græs. Da Overdrevene senere hen i Middelalderen blev indtaget til Dyrkning, opstod der en eller rettere to Byer. Den ene beholdt Navnet Vesterbo, den anden kaldtes *Østerballe*. Balle betyder en Forhøjning i Terrænet lig f. Eks. Fodballen, altsaa skulde Bynavnet betyde Forhøjningen Øster for Vesterbo. Ifølge Matrikelen af 1664 bestod Østerballe af 3 Selvejrgaarde, 6 Fæstegaarde og 4 Husmænd, Vesterbo derimod af 5 Selvejrgaarde, 6 Fæstegaarde og 2 Husmænd. I Taxeringsdokumentet af 1685 nævnes Østerballe og Vesterbo under et med 24 Mand, hvilket er to mindre end i 1664. Dr. Larsen opgiver 1833, at Vesterbo har 6 Bøndergaarde, 7 Huse med Jord og 5 uden Jord. Østerballe 5 Bøndergaarde og 5 jordløse Huse; han tilføjer, at de to Byer gaar udi et. Nu om Dage regnes det hele til Vesterbo.

I Skadesvurderingen af 1660 hedder det bl. a. om Østerballe: Peder Dues Gaard

er ganske borte, der er ikke Stige eller Stage tilbage, det er sket for Svenskens Tid. Niels Pedersens Gaard er af Fjenden ganske bortført med alt, koster at opbygge 100 Daler. Peder Kulds Gaard er og i lige Maade af Fjenden afbrændt, kan ikke opføres under 1¹/₂00 Daler. Paa et Par andre Gaarde er Skaden betydeilig mindre.

Om Vesterbo hedder det bl. a.: Anders Hansen Lojeds Gaard er af Fjenden ganske og aldeles afbrudt undtagen noget af Alhuset, der dog staa slet skamferet; kan ej opbygges ringere end 2¹/₂00 Daler. Hans Olsens Gaard er slet og ganske borte og ikke Stige eller Stage tilbage; kan ikke opbygges under 1¹/₂00 Daler. 7 andre Gaarde har lidt Skade fra 10 til 80 Daler. Paa 4 Gadehuse varierer Skaden fra 2 til 20 Daler.

Det er kun smaat, hvad der herudover findes i Arkiverne om Vesterbo og Østerballe. 1780 fik Baron Knuth Lov til at skille sig af med en Bondegaard i Vesterbo, der var tillagt Provsten i Nørreherred. Gaarden var paa 5 Tdr. 7 Skp. Hartkorn, og svarede aarlig i Landgilde og Hoveri 1 Rigsdaler og 4 Skilling samt 2 Td. Havrø. Gaarden blev overdraget Fæsteren Rasmus Jørgensen Skafte mod en aarlig Ydelse af 14 Rigsdaler til Provsten i Nørreherred; Hæftelsen skulde staa som Prioritet i Gaarden, der fremdeles bærer Navnet Provstegaarden. Ydelsen til Provsten er afløst for faa Aar siden.

Paa Vesterbo Byomraade ligger Husamlingen *Thorslunde*, der viser tilbage til den hedenske Oltid og lader for-

mode, at her har været en Offerlund for Asaguden Thor. Af kommunale Bygninger findes i Vesterbo en Skole, et Fattighus og et Sprojtøhus. Skolen laa oprindeligt i selve Byen, men blev for godt 100 Aar siden „udflyttet paa Heden“ Den er nyopført 1906 og indeholder to Klasseværelser samt Bolig til Lærer og Læterinde. Fattiggården er omtalt under Købelev. Paa Vesterbo Byomraade ligger endvidere Stationen Købelev paa Nakskov-Kragenæs-Banen,

Af Gaarde paa over 100 Td. Ld. er der kun „Vesterbogaard“ og „Marthasminde“, som omtales nedenfor. Af Gaarde mellem 50 og 100 Td. Ld. har Byen følgende: *Kathrinedal* med 98 Td. Ld. 12 Td. Hartkorn og 140,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 90,000 er Jordværdi. *Skovsgaard* med 90 Td. Ld. og 10 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 128,000; Jordværdien er 85,000. *Hejesdal* med 64 Td. Ld., 8 Td. Hartkorn og 80,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 58,000 er Jordværdi, samt en navnløs Gaard paa 61 Td. Ld., 7¹/₂ Td. Hartk., 85,000 Kr. Ejendomsskyld og 55,000 Jordværdi.

VESTERBOGAARD er en gammel Selvejergaard. Der foreligger et Skøde fra 1823, hvorved Rasmus Clausen overdrager Gaarden til Niels Peder Clausen. 1866 skøder dennes efterladte Arvinger Gaarden til Johannes Martin Clausen, der ved Køb forøgede Hartkornet, som oprindeligt var 10 Td. til 12 Td. 6 Skp. Efter at have overtaget Østoftegaard solgte han 1875 Vesterbogaard til Harald Emil Fahno for 100,000 Kr.,

med 50,000 i Udbetaling. 1902 solgtes Gaarden igen, denne Gang med stort Tab, idet Jørgen Alfred Olsen fra Mensalgaarden købte Vesterbogaard af Fahno for 68,000 Kr. med kun 1700 Kr. Udbetaling.

Vesterbogaard er paa 109 Td. Ld. med 12¹/₂ Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 150,000 Kr., hvoraf 100,000 er Jordværdi. Gaarden er nyopført i Aarene 1908—12. Besætningen bestaar af 37 Malkekoer, 20 Stk. Ungkvæg, 8 Heste og 3 Plagge.

MARTHASMINDE er ligeledes en gammel Selvejergaard. 1844 overdrog P. C. Jørgensens Enke Gaarden til Svigersønnen L. Th. Larsen. Han døde barnløs og ifølge hans og Hustrus Testamente gik Gaarden over til Familien Tarp, der 1887 gav en af Medarvingerne P. Chr. Vilh. Th. Tarp Skøde paa Marthasminde. Tarp døde 1892 og hans Enke Bertha Tarp bortforpantede da Gaarden til Fritz Emil Hansen, med hvem hun 1896 indgik Ægteskab. 1913 solgte Ægteparret Gaarden til Ejendomshandlerne H. Skotte og L. Mogensen for 135,000 Kr. De solgte den straks efter til Knud Wiell for 147,000 Kr. Wiell beholdt Gaarden i 7 Aar og solgte den 1920 til Rentier P. M. Pedersen, Nakskov. for 280,000 med 100,000 Kr. Udbetaling i Løbet af 1¹/₂ Aar. April 1921 solgte P. M. Petersen Marthasminde til Aksel Petersen, Købelev, for 256,000 Kr.

Marthasminde er paa 101 Td. Ld. med 13 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 140,000 Kr., hvoraf 90,000 er Jord-

værdi. Besætningen bestaar af 25 Malkekøer, 15 Stk. Ungkvæg, 8 Heste og 5 Grisesøer.

ROLYKKE.

Navnet har intet hverken med Ro eller Lykke at gøre i disse Ords Nutidsbetydning; det er sammensat af det olddanske Mandsnavn Roar eller Roe og det gamle danske Ord Løkke, d. v. s. et Indelukke eller et indhegnet Stykke Land. Høvdingen Roe har altsaa i Oldtiden eller den tidlige Middelalder ejet et Indelukke her, hvoraf Stedet har faaet Navn. Rolykke Byomraade omfatter en Trediedel af hele Sognet, idet Købelev og Rolykke Skove og det meste af den tidligere Købelev Heed ligger indenfor dets Grænser.

Til Rolykke By er knyttet en yderst tragisk Kærlighedsaffære fra 1550, der omtales i Kolderup Rosenvinges gamle danske Domme. I Rolykke boede paa den Tid de to Bønder Hans Povlsen og Mikkel Brusse. Sidstnævntes Søn, Anders Brusse, var Kæreste med Hans Povlsens Kone, og en Aften overraskede Hans Povlsen efter en forudlagt Plan og sammen med en Svoger og et Par andre Vidner, Anders Brusse i Konens Sovekammer. De bastede og bandt ham og førte ham straks til Herredsfogden, der dømte ham til at hænges for Hor. Det var i de Dage Skik, at den, der erhvervede Dom over en Forbryder, selv maatte sørge for at faa Dommen fuldbyrdet. Næste Dag lod derfor Hans Povlsen Bødlen hænge Anders Brusse. Hvis det var blevet derved, havde Historien næppe

bragt noget om denne Begivenhed til Efterverdenen; men Mikkel Brusse indstævnedes 1550 Hans Povlsen for Herredagen og forlangte ham straffet, fordi han havde ladet hans Søn hænge. Og Herredagens Dom er opbevaret. Overfor Mikkel Brusses Anklage svarede Hans Povlsen, at han med Svoger og Slægt havde grebet Anders Brusse paa fersk Gerning hos sin Hustru ved Natte-tide inden Laas og Lukke i sit Hus, de havde ført ham til Herredsfogden, der i Henhold til Kongens Lov af 1537 havde dømt ham paa hans Hals. Herredagen dømte derefter, at Herredsfogdens Dom skulde ved Ret og Magt at stande, og at Hans Povlsen kvit og angerløs skulde være, saa Mikkel Brusse ikke skal kunne fejde paa ham, hans Slægt eller Venner. Denne i Nutids Øjne mærkelige Dom tiltrænger en Forklaring. Efter Reformationen fór man stærkt frem mod alle Skørlevnere og Horkarle. Bl. a. bestemte Christian III's 1537 udstedte Lov, at hvis nogen Ægtemand eller Ægtekvinde blev grebet i Hor, da skulde den skyldige Ægtemand miste sin Hals og Kvinden puttes i en Sæk og druknes. Denne strenge Lov blev kun haandhævet i faa Tilfælde og blev allerede i 1539 ændret derhen, at de to første Gange, en Mand eller Kvinde blev grebet i Hor, skulde de miste alt deres Gods, anden Gang skulde de forvises af Landet og tredie Gang skulde de henrettes. Den Dom, Herredsfogden i Nørre Herred afsagde over Anders Brusse, havde altsaa kun Hjemmel i en forældet Lov, og hvis ikke Anders Brusse allerede var hængt, da

Sagen kom for Herredagen, var han næppe blevet det; men da Skaden allerede var sket, vilde Herredagen aabenbart ikke nedbryde Respekten for de strenge Hordomme og stadfæstede derfor den alt eksekverede Dom. En helt anden Side af Sagen er, at Hans Povlsens Kone efter samme Lov skulde være puttet i en Sæk og druknet; det skete ikke, antagelig fordi Hans Povlsen trods alt ikke vilde af med hende og derfor har ladet hende slippe med Skrækken over at se, hvor galt det gik hendes Elsker. Forøvrigt levede Slægten Brusse i Sognet over et Hundred Aar efter; thi baade i Skadesvurderingen af 1660 og Matrikelen af 1664 nævnes en Dorte Brusse i Vesterbo.

— Rolykke led meget under Svenskekrigen, men har ogsaa kort Tid forinden været hjemsøgt af en Ildbrand. Thi i Skadesvurderingen af 1660 nævnes ikke mindre end 4 Gaarde, der „før Fjendens Indfald var ganske afbrudt og horte“, de takseres til hver især at koste 100 Daler at genopføre. Af de øvrige Gaarde er mange afbrændte eller stærkt medtagne af Fjenden. Genopførelsen af en af de nedbrændte vurderedes til 200 Daler, to til hver „1½00 Daler“, tre til 100 Daler hver og en til 80 Daler. Skaden paa de andre varierer fra 6 til 40 Daler. Vurderingen oplyser, at Otto Kuld ejede tre Huse ved „Schielmod“, antagelig ensbetydende med det tidligere nævnte Schiemoe, der maa have ligget ved Vigen. Alle tre Huse var brændt af Fjenden og vurderedes tilsammen til 120 Daler. Paa Rolykke Gade ejede Otto Kuld endvidere

to Huse, der — ligeledes afbrudt af Fjenden — var vurderet til 30 Daler. 6 andre Gadehuse, som Svenskerne havde ødelagt, vurderes til 20 Daler Stykket. Matrikelen af 1664 oplyser iøvrigt, at Rolykke var en udpræget Selvejerby, idet ikke mindre end 12 af dens 14 Gaarde var Selvejergaarde, men 5 af dem stod endnu i 1664 øde.

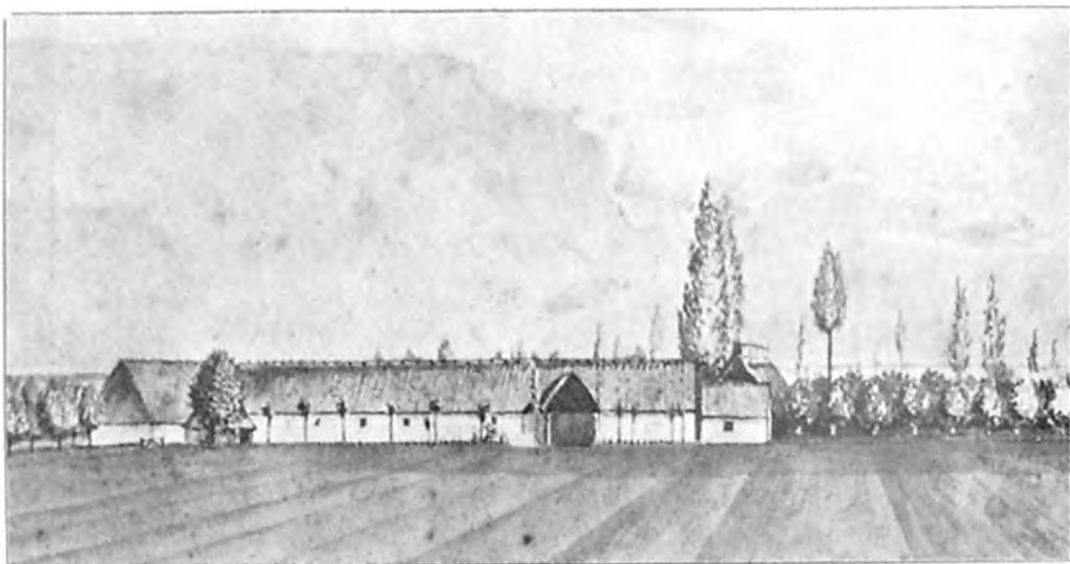
— Paa Købelev Byomraade ligger Hussamlingen *Købelevhede Huse* og næsten hele Sognets ret betydelige Skovareal bestaaende af Rolykke og Købelev Skov, der tilsammen udgør 100 Td. Ld. En stor Mængde Gaarde i Sognet har hver sin Parcel i Skoven.

Af Gaarde over 200 Td. Ld. er der „Nøjsomhed“ og Rolykkegaard, der omtales nedenfor, og af andre over 50 Td. Ld. følgende: *Marienlund* med 74 Td. Ld., 8½ Td. Hartkorn og 98,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 65,000 er Jordværdi. *Kokkedal* med 57 Td. Ld. og 7½ Td. Hartkorn og 75,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 52,000 er Jordværdi. En navnløs Gaard paa 51 Td. Ld., 7¼ Td. Hartkorn og 68,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 45,000 er Jordværdi.

ROLYKKEGAARD har en Gang i længst hensvundne Dage været en Adelsgaard. 1472 ejedes den af Mads Thomsen, 1479 af Herman Pors og gik et Par Aar efter over til Christoffer Ivensen af den gamle Adelslægt Oldeland, der et Hundrede Aar tidligere var indvandret fra Holsten. Han skrev sig „til Rolykke“ og har antagelig boet paa Gaarden. Fra ham, der vistnok døde barnløs, gik den i Arv til Brodersønnen

Hans Oldeland og fra ham igen til Datteren Anna Oldeland, der var gift med Hans Nordby til Uggerslevgaard paa Fyn. Oldeland'erne var stridbare Folk og Anna Oldeland fornægtede ikke Slægten i saa Henseende. 1564 gjorde hun sig bemærket ved i Sankt Knuds Kirke i Odense at rejse sig midt under Bispens Prædiken og skælde ham ud, fordi hun — med

anførte, at hun under Gudstjenesten i Juledagene 1566 tre Gange havde ladet sine Folk slukke Alterlysene og derefter trænge ind i Præstens Kirkestol og trampe hans Kone skammelige over Tærne. Kirkeloftet brugte hun som Kornmagasin, og en Dag, Præsten skulde vie et Par, lod Fru Oldeland sine Folk gaa paa Kirkeloftet for „at maale Korn“, d. v. s. de lavede et saadant

ROLYKKEGAARD EFTER EN TEGNING FRA 1828

Rette eller Urette — havde faaet det Indtryk, at Bispens stiklede til hende og hendes Mand. Ved sin Optræden ved, denne og andre lignende Lejligheder erhvervede hun sig Navnet, „den gale Fru Oldeland“ og hun søgte stadig at gøre sig fortjent til det. Paa Rolykke kom hun vistnok sjældent, men desto værre huserede hun paa sit Hovedsæde Uggerslevgaard. 1567 maatte hun møde for Kongens Retterting indklaget af Præsten Hr. Baltzer i Uggerslev, der

Spektakel med Korntønder, Træsko og Skovle, at Præsten tilsidst maatte gaa ud paa Kirkegaarden og forrette Vielsen, for det var ikke muligt at faa et hørligt Ord sagt i Kirken. Tilsidst stængede hun Kirken, saa Præsten flere Søndage maatte baade prædike og uddele Alterens Sakramente paa Kirkegaarden. Kongens og Rigsraadets Dom lod paa, at Fru Oldeland skulde fjerne sit Korn og sine Kister fra Kirkeloftet, give Præsten Kirkenøglerne og frem-

tidig lade ham i Fred samt betale Bode efter Loven. Fru Oldeland døde 1607 og Rolykkegaard gik vist kort efter ud af Familien, der havde haft den i over 100 Aar, og sank ned til at blive en almindelig Bondegaard. Paa Svenskekrigens Tid blev den i al Fald kun betragtet som saadan; thi den nævnes hverken i Skadesvurderingen eller i Matrikelen af 1664.

Den nuværende Rolykkegaard har ingen direkte eller paaviselig Forbindelse med den gamle Adelsgaard. Den er opstaaet ved en Række Sammenkøb, foretaget i Aarene fra 1798 til 1820 af en forhenværende Præstegaardsforpagter i Vindeby, Niels Ernst. Hvor den gamle Adelsgaard har ligget vides heller ikke, thi den nuværende Gaardsplads er udlagt af Ernst. Om det her anførte, oplyser Norre Herreds gamle Pante- og Skødeprotokol følgende:

Ved Forpagtningskontrakt af 1. Maj 1822 bortforpagter Niels Ernst Rolykkegaard med 27 Td. 6 Skp. Hartkorn til Hr. Jens Clausen junior. Ved Tinglæsningen fik Forpagtningskontrakten følgende Anmærkning: „Det bemærkes, at Hr. N. Ernst ej findes at have Skøde paa nogen Gaard af Navn Rolykkegaard, derimod har han faaet tinglæst

Skøder paa Gaarde og Hartkorn, hvilket Hartkorn, naar det sammenlægges, ej udgør saa meget Hartkorn, som i denne Forpagtningskontrakt benævnes“. Foranlediget heraf lod Niels Ernst 13. Januar 1824 tinglæse en Deklaration, hvor han, „for at Norre Herreds Ret kan komme til Kundskab om, hvorledes jeg er kommet i Besiddelse af den saakaldte Rolykkegaard med underliggende Hartkorn“ oplyser, hvornaar de forskellige Køb har fundet Sted. Af Gaard-

ROLYKKEGAARD

mand Christen Pedersen i Rolykke købte Ernst 1798 en Gaard paa 8 Td. Hartkorn „med sammes tilliggende Bygninger, der var beliggende i Rolykke By. Disse Bygninger flyttede jeg og de er nu Rolykkegaard“. Det er bedsti denne For-

bindelse at oplyse, at den Gaard, Christen Pedersen solgte, ikke var nogen gammel Selvejergaard, men derimod en Fæstegaard under Asserstrup, som Simon Dons 1797 havde solgt til dens hidtidige Fæster Christen Pedersen. Efter denne indskudte Bemærkning fortsætter vi Oprensningen af Niels Ernst's Jordkøb. I Aaret 1800 købt 6 Skp. Hartkorn, i 1801 4 Td., i 1807 1 Td. og 5 Skp., altsammen ubebygget Hartkorn, der blev lagt under Gaarden. I 1813 købt 2 Td. 5 Skp., der dels blev lagt under Gaarden, „dels

blev bebygget med 5 Husmandshuse, der forrettede Arbejde under Gaarden". I 1817 købt 6 Td. 2.Skp., i 1819 2 Td. 2 Skp. og i 1820 7 Skp., altsammen ufrit Hartkorn, der er lagt under Rolykkegaard. Tilblivelsen af den nuværende Rolykkegaard er dermed dokumenteret.

Ifølge Kirkebogen døde Proprietær Niels Ernst den 6. Juni 1849 af Alder og Brystsygdom 81½ Aar gammel og 19. Marts 1850 gav Arvingerne Sognepræst i Sdr. Jernløse

Jørgen Ernst Skøde paa Rolykkegaard. Han opførte det nuværende Stuehus og overdrog 1868 Gaarden til sin Søn, cand. phil. Jørg. Ernst.

Ejendommen havde da 29 Td. 3 Skp. Hartkorn

samt 8 Lejehuse og en Smedie. Købesummen blev ansat til 42,000 Rigsdaler. 1871 døde Jørgen Ernst og Enken solgte samme Aar Gaarden til Forvalter Harald Ludvig Bay for 70,000 Rdl. samt Forpligtelse til at lade to Jomfruer Ernst bevare Brugsretten til 3 Td. Ld. og yde dem 2 Læs Foder og 6 Læs Brænde om Aaret saa længe de levede. 1910 solgte Hr. L. Bay Rolykkegaard til Sønnen Løjtnant Wilhelm Smidt Bay for 230,000 Kr.

Rolykkegaard har et Areal paa 248½ Td. Ld. med 34½ Td. Hartkorn og 8 jordløse Huse og en Polakkaserne. Ejen-

domsskylden er 340,000 Kr., hvoraf 250,000 er Jordværdi. Gaarden har en smuk Have med en tilstødende 3 Td. Ld. stor Skov. Besætningen bestaar af 60 Malkekøer, 40 Stk. Ungkvæg, 14 Heste, 4 Plagge og ca. 200 Svin.

NØJSOMHED er oprettet 1784 af „den gale Baron“, Chr. Fr. Knuth, der afstod Baroniet Christiansdal til Sønnen A. C. Knuth, som derefter overdrog Faderen 16 Td. Hartkorn af Købelev

Hede, en Skovpart i Købelev Skov og 12 Huse. De 16 Td. blev i de efterfølgende Aar suppleret, saa Ejendommen ialt fik 30 Td. 7 Skp. Hartkorn. Paa denne Jord, der danner Sognets nordligste Pynt mod Lange-

NØJSOMHED

landsbæltet opførte Baron Knuth sin nye Gaard, som han gav Navnet „Nøjsomhed“, formentlig for derved at markere Forskellen mellem det glade Leben, han havde ført som Besidder af Baroniet, og det i Forhold hertil nøjsomme Liv, han vilde være henvist til at føre med de Indtægter, denne Gaard gav ham. Til Stuehusets Grundsten anvendte han Stenene fra nogle mægtige Jættestuer, der laa paa Gaardens Marker. 1798 solgte Baron Knuth „Nøjsomhed“ til Jens Guldborg for 10,400 Rigsdaler. Gaarden havde da 30 Td. 7 Skp. Hartkorn samt 11 Husmandshuse med til-

sammen 4 Td. Hartkorn. Baade Jens Guldborg og hans Hustru døde 1810, og af deres 4 Børn fik Sønnen Hans Guldborg overdraget Gaarden. Han udvidede ved forskellige Tilkøb Ejendommen saa Hartkornet voksede til 42 Td. 7 Skp. foruden en Del Huse. Han døde ugift 1853 og „Nøjsomhed“ gik derefter over til Brodersønnen Max Guldborg, som allerede 1858 solgte Gaarden og 4 af Husene til Niels Haj Friis for 113,500 Rigsdaler. med en Udbetaling af 30,000 Daler. Friis opførte det nuværende Stuehus og solgte 1878 „Nøjsomhed“ til Forvalter Valdemar Smith, „Rudbjerggaard“ for 350,000 Kr. med en Udbetaling paa 80,000 og en Afdragsprioritet paa 100,000 Kr. De indtrædende Krisetider bevirkede, at Smith ikke kunne klare sine Forpligtelser og 1889 gjorde Enkefru Friis Exekution i Gaarden og lod den udlægge til sig som brugelig Pant. Smith

skyldte hende da 70,000 Kr. samt en Del paaløbne Renter. Med de foranstaaende Prioriteter stod Gaarden hende da i 270,000 Kr. Efter at have bortforpagtet den en Del Aar, overdrog hun i 1902 sin Ret til at forlange Fogedudlægsskøde paa Gaarden til Carl Aage Schultz. Han begærede og fik Skødet, hvorefter tre udækkede Hæftelser paa tilsammen 105,000 Kr. blev slettet af Pantebogen som tabte. 1914 solgte Schultz Nøjsomhed til Niels Chr. Petersen for 519,482 Kr. med en Udbetaling paa 100,000 Kr.

Nøjsomhed har 397 Td. Ld., 43 Td. Hartkorn, 3 jordløse Huse og en Polakkasserne. Ejendomsskylden er 503,000 Kr., hvoraf 343,000 er Jordværdi. Haven og en tilstødende lille Skov spænder over 12 Td. Ld. Besætningen bestaar af 120 Malkekøer, 60 Stk. Ungkvæg, 20 Heste og 10 Plagge.

VINDEBY SOGN

VIGEN, der bærer Odins Navn, har historisk set Førstefødselsretten blandt Vindeby Sogns Stednavne. Den første Dyrkning og Bebyggelse af Sognets Jord er sket omkring denne Vig, der af de hedenske Oldtidsbeboere blev helliget med den første og største Asaguds Navn. Thi Oldtidsforskerne er enige om, at Onsevig er en Fordrejning af Odinsvig paa samme Maade som Odins Vi (Helligdom) er blevet til Odense. Fra at være helliget Odin blev Vigen i langt senere Aarhundreder helliget Smughandelen, og blandt alle de ulovlige Handelspladser, der gjorde Kobstaden Afbræk i dens Næring, var den ved Onsevig en af de værste. Men ogsaa den „Berømmelse“, Smughandelen lagde over Vigens Navn, forsvandt; dens store Dage syntes at være forbi, dens Omraade skrumpede ind, Vigen trængtes længere og længere ud mod Havet, Fjordbunden, der i Oldtiden overskyldes af Odins hellige Vande, toges under Plov. Glemselen synes den vis. Og dog oplever den nu i den nyere Tid en Renæssanse, idet den giver Navn ikke alene til en Havn, men endog til Sognets Jernbanestation, der ligger fjernt fra Vigen. Dermed er dens Navn atter trængt i Forgrunden og hævet op som det, der først falder den Fremmede i Øjnene og gennem Ordstillingen „Vindeby pr. Onsevig“ sættes i Rang over selve Sognavnet. Fraset Odinsnavnet har Historien været

karrig med sine Gaver til Vindeby Sogn. Lille var det fra Begyndelsen og dog blev det som en Følge af en Ugerning i Herrens Hus skilt af med en Del af sit Omraade, idet Tjørneby blev skaaret ud og lagt under Utterslev. Dets eneste Herresæde sank ned til at blive en ufri Gaard og for at trykke Sognet endnu mere ned i Ubemærketheden, blev det henvist til i fem Kvart Aarhundrede at føre en Annekstilværelse under Købelev.

I Valdemar Sejrs Jordebog omtales Vindeby som Wyndesæby og Brythesæby, altsaa to forskellige Stednavne indenfor Sognet, men om deres Beliggenhed er intet oplyst. De smeltes senere sammen til Vindeby, og Oprindelsen til dette Navn er derfor saa usikker, at et Forsøg paa at finde den, kun kan blive Gætteværk; men med Vind (Blæst) har det i al Fald intet som helst at gøre.

Sognet var tidligere — som de fleste andre i Nørre Herred — langt mere skovbevokset end nu. Paa Svenskekrigens Tid strakte Skoven sig fra Onsevig helt op til Skovballegaard (det nuværende Sejerlund). I Takseringsbogen fra 1685 hedder det, at Vindeby har en Skov, der kaldes Marne og hvori samtlige Bønder, saavel Selvejere som Fæstere, har deres Skovpart og ligesaa Sofus Sørensen paa Vindebygaard. Endnu for 100 Aar siden laa det oprindelige „Sejerlund“ i Udkanten af

Vindeby Skov. Skoven er altsaa indskrænket betydeligt, og det der er har ofte været slemt mishandlet. 1744 skriver f. Eks. Provst Suhr i sin Indberetning, at der kun findes noget Underskov med enkelte smaa Træer. Iøvrigt gælder hans under Købelev gengivne Bemærkninger om Landbruget ogsaa Vindeby Sogn.

Skadesvurderingen af 1660 har for Vindebys Vedkommende det forud for de andre, at den tillige giver Oplysning om Hosten. Freden blev jo først sluttet den 26. Maj 1660 og det tog en rum Tid, inden man blev Svenskerne kvit. De udpinte og mishandlede Bønder havde ikke Arbejdsmod nok til at gaa i Gang med Foraarsarbejderne og manglede vel ogsaa i stor Udstrækning Saasæd. Resultatet blev, at da Høsttiden kom, var der intet at høste. Det trostesløse Syn af de mørke Brandtomter eller ødelagte og faldefærdige Huse ogedes yderligere paa Baggrund af de udyrkede Marker og det Elendighedens og Selvopgivelsens Præg, der laa over alt og alle. — I Skadesvurderingen hedder det om „Vindeby Sogn og By“:

Jeppe Hansen Kruses Gaard er ganske nedbrudt og ruineret i denne Fejdetid, kan ej opbygges og forfærdiges ringere end Penge 60 Rdl. Fandtes intet Korn, for der var intet saet. — Jens Andersen Smids Gaard, brøstfældig paa Langhalm 12 Traver, hver Trave 3 Mark, er 9 Rdl., som han til de Svenskes Heste til Hakkelse maatte afbryde. Lervægge 10 à 4 Sk., er Penge 2½ Mark. Fandtes Rug 2 Traver, 1 Læs Ærter. — Mads Jensens Gaard findes brøstfældig paa 2 Spænderum til en Svineigel, som de Svenske brød af. Kan ikke

opbygges ringere end Penge 4 Rdl. Fandtes Rug 8½ Traver. — Povl Hansens Gaard findes brøstfældig for Langhalm 8 Traver, hver Trave 3 Mark, er 6 Rdl., som de Svenske brød af til Hakkelse for deres Heste. Lervægge 4 à 4 Sk., er Penge 1 Mark. Fandtes 1 Trave Rug. Ærter 1½ Læs. — Peder Mortensens Gaard er ganske af Fjenden nederbrudt og staar øde, saa nær som en Stueskunke og 3 eller 4 Bjælker, kan ikke ringere opbygges end Penge 160 Rdl. Fandtes intet Korn.”

Vurderingen er som man ser tillige meget oplysende med Hensyn til Foder-mangelen, idet Svenskerne har revet de bedste Straatage ned for at-bruge Halmen som Hakkelse til deres Heste. De har taget Rub og Stub. Og den Smule Saasæd, der er kommet i Jorden, maa have været gemt ualmindelig godt for at undgaa Svenskernes Eftersøgning.

Vindeby Sogn skærer sig, hvad omstaaende Generalstabskort viser, som en smal Strimmel ned mellem Købelev og Utterslev Sogne. Mod Nord grænser det til Smaalandsøen, mod Syd til Herredskirke-Løjtofte. Sognets største Bredde i Øst og Vest er kun godt et Par Kilometer. Længden i Nord og Syd ca. 7 Kilometer; dets samlede Areal er 1964 Td. Ld., hvoraf ca. 80 Td. er Skov. Sognets samlede Hartkorn er 242 Td. I 1921 var Indbyggerantallet 714, i 1901 var det 659, i 1880 581, i 1840 havde Sognet kun 489 Sjæle, og i 1801 kun 403. Sognets samlede Antal Ejendomme er 156, deraf er 5 Proprietærgaarde, de tre paa over 200 Td. Ld., de to paa mellem 100 og 200 Td. Ld. 16 er Bøndergaarde, hvoraf de 5 er paa mellem 50 og 100 Td. Ld. og de 11 paa under 50 Td. Ld. Der er 16

Parcelsteder, 18 Husmandsbrug og 101 jordløse Huse.

I Sognet ligger Byerne *Vindeby, Onsevig* og *Skredtorpe*.

Af Legater har Kommunen følgende:

1) Det under Købelev omtalte Legat, der 1699 er oprettet af Sognepræst til Udby og Ørslev Samuel Jensen Ild og Hustru Sophie Nielsdatter. Præsten havde ikke anden Tilknytning til Vindeby end, at han var Ejer af Vindebygaard, som han havde bortfæstet, og Legatet, der var paa 400 Rigsdaler, var opført som en Prioritet i Gaarden. I Fundatsen hedder det: „Eftersom vi i nogen Tid haver med hverandre i Ægteskab tilsammen, Gud være lovet, kristelig levet, og Gud os med ingen Børn eller Livsarvinger begavet, ej heller formodes at skulle begave“. „Og saasom ingen af os agter sig efter den andens Død igen i Ægteskab ydermere at begive“, skal der efter vor Død „af vores Bondegaard kaldet Vindebygaard“, „naar den efter vor Død snart skal sælges“, „400 Rigsdaler blive i Gaarden, og Renten deraf skal Sognepræsten til Købelev og Vindeby til fattige Kristne i bemeldte to Sogne aarligen redelig uddele“. Legatet, der nu udgør 1600 Kr. er forlængst udløst af Gaarden. Af Renterne faar Vindeby Fattigvæsen ¹/₂, der altsaa indgaar i Kommunekassen.

2) Det ligeledes under Købelev omtalte Legat, der 1754 er oprettet af en af de tidligere Sognepræster opsparet Kapital paa 172 Rigsdaler, hvis Renter skal tilfalde Fattige i de to Sogne. Legatet er nu paa 400 Kr. Af Renterne

faar Vindeby ¹/₂, der indgaar i Kommunekassen.

3) Stænderdeputeret Fr. Jørgensen og Hustrus Legat, stiftet 1847 til Fordel for værdige Trængende uden for Fattigvæsenet, stort 100 Rigsbankdaler. Bestyres af Sogneraadet.

4) Grd. Rasmus Petersen og Hustrus Legat til Fordel for værdige Trængende, stort 200 Rigsdaler. Bestyres af Sogneraadet.

5) Proprietær Jørgen Frederiksen og Hustrus Legat paa 1000 Kr., stiftet 1888 til Fordel for værdige Trængende. Bestyres af Sogneraadet.

6) Kammerraad Sørensen og Hustrus Legat paa 550 Kr., stiftet 1873 til Fordel for Kommunekassen.

7) Ferdinand Raahauge og Hustrus Legat paa 1000 Kr., stiftet 1908, dels til Vedligeholdelse af Ægteparrets Gravsted, og dels til Understøttelse af 2 Enker. Bestyres af Sogneraadet.

8) Landvæsenskommissær Hans Olsen og Hustrus Legat paa 6000 Kr., stiftet til Fordel for værdige Trængende i Vindeby og i Nebbelunde-Sædinge Kommuner, uddeles hvert andet Aar i den ene af de to Kommuner. Bestyres af Sogneraadet.

9) Snedker Hans Rasmussen og Hustrus Legat paa 1000 Kr., stiftet 1904 til Fordel for værdige Trængende. Bestyres af Hjælpekassens Bestyrelse.

10) Enkefru Juuls Legat paa 1000 Kr., stiftet 1915. Bestyres af Sognepræsten, Læreren og et Medlem af Sogneraadet, der hver Jul uddeler Renterne i Form af Julegaver.

11) Den Puggaardske Stiftelse, der er

oprettet 1872, har Fribolig for to Familier. Bestyres af Sogneraadet.

Sognets finansielle Stilling fremgaar af nedenstaaende Skema. Stigningen i Formuen i Tiden fra 1913-14 til 1916-17 hidrører fra Salg af en Del af Fattiggårdens Jord. Stigningen i Gælden fra

22,000 Kr. i 1909-10 til 82,000 Kr. i 1913-14 hidrører fra et Laan paa 60,000 Kr., som Kommunens Tilskud til Kragenæsbanen. Den senere yderligere Stigning hidrører bl. a. fra et Dræningslaan til Fattiggårdens Jord og fra et Laan paa 11,000 Kr., som Tilskud til Onsevig Havn.

Posternes Betegnelse:	1909—10 Kr.	1913—14 Kr.	1916—17 Kr.	1919—20 Kr.
Formue	66,437	65,005	91,291	86,683
Gæld	22,470	82,525	79,886	106,312
Ligning paa fast Ejendom	6,287	6,703	13,004	20,218
" " " Formue og Lejlighed.	2,875	2,475	5,121	7,114
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	38	38	75	113
" " " Indbygger	13	13	27	40
Hartkorns-Skattenummer	40	20	61	45
Indbygger-Skattenummer	29	15	63	47
Samlet Ejendomsskyldvurdering	2,227,500	2,227,500	2,612,100	3,569,600

VINDEBY.

Kirkebyens Omraade strækker sig tværs over Midten af Sognet og støder mod Øst tæt op til Tjørneby, der tidligere laa under Vindeby Sogn, men nu hører under Utterslev. Vindeby har aldrig kunnet glemme denne Tjørnebys Flugt i en vanskelig Stund, og da de to Byer fra gammel Tid havde Fællesskab paa flere Omraader, gav dette ofte Anledning til Trætte og Rivninger. 1766 søgte man at faa en Ende herpaa ved en Overenskomst, hvorved Fællesskabet om Græsningen skulde ophæves. Bag-efter kom Vindebymændene — med Rette eller Urette — i Tanker om, at Tjørnebymændene var rendt med Profiten og nægtede at opfylde de i Overenskomsten Indgaaede Forpligtelser.

Stridsspørgsmaalene kom flere Gange til Kancelliets og Landvæsens-Kollegiets Erklæring, der hver Gang gav Tjørnebymændene Medhold. Tilsidst truedes Vindebymændene med svære Bøder. Truslerne hjalp imidlertid ikke, idet Vindebyfolkene ikke alene nægtede at udføre deres Del af Arbejdet ved Opsætning af Gærder og Gravning af Grøfter i det nye Skel, men endog ødelagde det Arbejde, Tjørnebymændene havde udført for deres Part. Omsider tabte Kancelliet Taalmodigheden og lod Arbejdet udføre paa Vindebymændenes Regning og udpantede dem for Beløbet. At Sindelaget mellem de to Byer ikke blev venligere efter dette siger sig selv. Men Aarsagen til de stadig gentagne Rivninger var dog fjernet, og Sindene faldt

derfor efterhaanden til Ro. En af Vejene i Vindeby, der gaar fra Møllevejen ned til Sejerlund, bærer Navnet Munkevej, hvilket har givet Anledning til forskellige Gisninger om, at der engang skulde have ligget et Kloster. Dette har intet paa sig. Paa de gamle Kort findes Antydninger af, at Munkevej mod Vest har fortsat sig forbi Sejerlund og ned til Vigen og mod Øst over mod Skredtorpevejen. Oprindelsen til Navnet Munkevej kan da maaske snarere søges deri, at Munkene paa Halsted Kloster ad denne Vej har haft Forbindelse med deres Udskibningssted ved Onsevig. Iøvrigt beretter Ewald Tang Kristensen i sine Sagnsamlinger, at Munkevej i gamle Dage var skyet om Natten, fordi det spøgede der. Spøgelserne viste sig som nogle lange formummede Skikkelser og den, der var saa uheldig at møde dem, kunde være forvisset om en nærførestaaende Død.

I Kancellibrevene forekommer Vindeby, udover den før nævnte Trætte, kun sjældent. Aar 1400 køber Dronning Margrethe Jord i Vindeby. 1573 faar Hofsinde Niels Rosengaard en Gaard i Vindeby i Forlening. 1608 bortskøder Kronen 4 Gaarde i Vindeby, hvoraf den ene har en Part i Fællesskoven til 40 Svins Olden. Udskiftningen fandt Sted i Aarene 1787-89.

I Vindeby ligger foruden Kirken, der nærmere omtales i det følgende, en Skole med et Klasseværelse og Bolig til en Lærer samt en Fattiggaard, hvor der kun bor et Fattiglem, men hvor der ogsaa er indrettet et Alderdoms-

hjem. Fattiggaarden har nu 22 Td. Ld., men har tidligere haft 36. Endvidere er der af kommunale Bygninger en Gymnastik- og Forsamlingssal med tilstødende Kommuneværelse samt en Fribolig, der bærer det pompøse Navn „Den Puggaardske Stiftelse“. Oprindelsen til den er følgende: Omkring Midten af forrige Aarhundrede boede her en fattig Mand ved Navn Thomsen. Hans Datter blev gift med den rige Rudolph Puggaard af Firmaet Puggaard og Hage, der bl. a. havde Forretning i Nakskov. Da Thomsen døde, arvede Datteren det gamle, lerklinede Hus, som Puggaard derefter sammen med en beskedne Sum til Vedligeholdelse skænkede Kommunen til Fribolig for et Par fattige Familier. For en Del Aar siden brændte den gamle Hytte, og Kommunen maatte da i Henhold til Fundatsen opføre et nyt Hus.

Byen har Jernbanestation, en Mølle og et Andelsmejeri. Af større Gaarde er der Vindebygaard, Frederiksminde og Sejerlund, der senere skal omtales. Endvidere *Odinsborg* med 90 Td. Ld. 11 Td. Hartkorn og 140,000 Kr. Ejendoms-skyld, hvoraf de 90,000 er Jordværdi, samt *Egemosegaard* med 75 Td. Ld. 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 115,000 Kr. Ejendoms-skyld; Jordværdien er 73,000.

KIRKEN er opført af røde Munkesten, der senere er overhvidtede. Paa en Tavle, der hænger i Skibet, angives, at Kirken er opført 1377, men den er sikkert meget ældre, hvilket bl. a. fremgaar af, at der paa Nordsiden har været en særlig Indgang for Kvinderne,

en Skik, der var forladt længe før 1377. Det angives paa Tavlen, at den er opført ved en Afladsbevilling, givet af Erkebisp Carl i Lund, men denne sad paa Bispestolen i Aarene 1325--34, altsaa længe før det angivne Tidspunkt. Tavlens Oplysninger kan derfor, hvad de ældre Data angaar, ikke anses for paalidelige. Antagelig har den af Erkebisp Carl givne Afladsbevilling været til Fordel for en Reparation eller Udvidelse af Kirken, f. Eks. Opførelsen af Vaabenhuset. Udstedelsen af Afladsbreve gentages baade i 1469 og 1505. Erkebisp Carls Afladsbrev kendes ikke, men de to sidstnævnte er bevaret i Afskrift og optrykt baade i Danske Magasin og i Dr. Larsens Bog 1833, Hovedind-

holdet af det paa Latîn affattede Afladsbrev, der 1469 udstedtes af Erkebisp Tuu. er følgende:

For at den hellige Andreas Kirke i Vindeby kan holdes i Ære og Ærbødighed tilstaaes der alle - som angrer deres Synder og bekender dem, og som med Ærbødighed besøger Vindeby Kirke og til dennes og Kirkegaardens Forbedring og Bedste giver Gaver 40 Dages Aflad for de med dette Tidspunkt for-

hundne Synder. Det fremgaar heraf, at det er en Istandsættelse af Kirken og Udvidelse af Kirkegaarden, det drejer sig om, og det store Stendige, der den Dag i Dag indhegner Kirkegaarden, er formentlig bl. a. Resultatet af de indkomne Afladspenge.

Afladsbrevet af 1505 er udstedt af Erkebisp Birger; dets Hovedindhold i fri Oversættelse er følgende: Da St. An-

dreas Kirke i Vindeby i Laaland i mindre Grad kan bestaa ved den Hjælp, den faar af Menigheden, henvender jeg mig herved til hele Kristenkredsen og paaminder Eder om og opfordrer Eder i Kristus til af de Goder, der er givet Eder af Gud, at tilstaa samme Kirke et Tilskud af from-

VINDEBY KIRKE

me Almisser for at I ved denne og andre Fromhedens Gerninger kan erholde Løn af Gud og naa den evige Lykkes Herlighed. Til alle i Sandhed angrende og bekendende, som til denne Kirke yder Gaver, saa den kan anskaffe sig Klæder, Kalke, Bøger og lignende Kirke-rekvisitter, gives 40 Dages Aflad for de paa dem i dette Tidsrum hvilende Synder.

Denne Indsamling drejer sig altsaa om Anskaffelsen af den kostbare Messe-

hagel, Alterkalk og Disk, Kapper til Kordrengene osv. Medens det første Afladsbrev kun havde Adresse til en snævrere Kreds, idet Betingelserne for Aflad var, at man skulde besøge Kirken, henvender det andet Brev sig til alle Kristne. Resultatet af det er da ogsaa blevet over Forventning godt, idet der ikke blot er indkommet Penge til de begærede Kirkerevisitter, men ogsaa til Opførelsen af Kirketaarnet, der udtrykkelig angives at være opført for Afladspengene fra 1505. Begge Breve er Eksempler paa Afladen i dens mest frastødende Form, idet de lover Tilgivelse, ikke alene for gamle Synder, men ogsaa for dem, man begaar indenfor de 40 Dage. Forud for de to Afladsbreve gik en Trængselstid for Kirken, idet den i den første Halvdel af 1400-Tallet blev sat i Band, fordi en af Kirkeværgerne havde begaaet et Drab i Vaabehuset. Hvor længe Bandlysningen varede, vides ikke, men det siger sig selv, at Kirken i denne Tid var unddraget alle Gaver og stod og forfaldt. Det var ikke alene Kirken men hele Sognet, der led Tab under denne Bandlysning, idet Folkene fra Tjørneby, der under Bandsættelsen blev henvist til at søge Utterslev Kirke, fandt saa stort Behag deri, at de trods den langt længere Vej til Kirken, søgte og fik Tilladelse til at blive indlemmet i Utterslev Sogn.

Vindeby Kirkes Kor og Skib er de ældste Dele af Bygningen. Vaabehuset en Del yngre og Taarnet meget yngre. Rundt om Skib og Kor er en kon Murstenssokkel og under den et uregel-

mæssigt Kampestensfundament. Under Taget løber en stilren Gesims med dobbelt Tandsnit. Paa Korets Gavl er en smuk Frise med Halvbuer og Træsnit. Midt paa Gavlen er et gammelt, indvendig tilmuret Vindue af en fin, rundbuet Form. Gavlens rige Murstenssammenstillinger viser, at Koret er bygget samtidig med Skibet. I den overste Del af Gavlen er det oprindelige Murværk ved en Reparation erstattet med et af mindre Sten. Paa Skibets nordre Side ses Rester af et gammelt rundbuet Vindue og den fuldstændig bevarede Portal om den oprindelige men forlængst tilmurede Kvindeindgang. Vaabehuset paa Skibets Sydside har 3 Blendinger i Gavlen; i dets Indre, der nu benyttes som Lighus, ses den oprindelige nu tilmurede Mandsindgang i en profileret Rundhue. Paa den udvendige Side af Vaabehusets Østmur er indsat en Marmorplade med følgende Inskription:

Frederik Jørgensen, født i Vindeby den 28. Marts 1780, død den 19. Juli 1853, Sognefoged og Lægdsmand, Kirkeværge og Deltager i alle Sognets Anliggender, Stænderdeputeret og Dannebrogsmænd. Her han en lang Række Aar var virket med Troskab og Glæde i den ham betroede Gerning, elsket og agtet af alle, som ham kendte, være hans Minde velsignet. Hans Stov hvile i Fred. Gud glæde hans Siæl i sit Rige.

Taarnet hviler paa et uregelmæssigt Kampestensfundament og er i de takkede Gavle prydet med rige Blendinger. Opgangen til Taarnet er paa Sydsiden. Over Taarnets Hvælving er Skibets vestre Gavl prydet med regelmæssige Zikkak og Tandsnitlinier, der bekræf-

ter Angivelsen om, at Taarnet er tilbygget senere.

I Taarnet hænger to Klokker. Den store er paa begge Sider af Hanken, hvori den hænger, prydet med et Ansigt af en skægget Mand. Klokken har overst en Ornamentsfrise med Figurer af vingede Englehoveder; afvekslende med Havfruer, udstyret med Fiskehaler og grupperede to og to om et Slags Jardinière med stiliserede Planter. Her under findes følgende Indskrift med Munkebogstaver i to Linier:

anno domm. 1584 haffver the erwerd. och erlige menner med nassen her assen n pastor, anders suensen, jens smit kirkewerge till winnebue kircke paa laland, anders persen, jens koneck, matz rasmussen efther theres befaling thette ganske sognnes folck thenne klokke ladthe stove till lubeck hoes matis bennick.

Denne Indskrift ligner ganske Indskriften paa Klokken i Herredskirke og er lige saa ubehjælpelig affattet som denne. Forklaringen hertil er følgende: 1581 fik Uterslev Kirke en ny Klokke og de to Nabsogne bestilte derefter hver en Møge dertil. Men medens Klokkestøberen har affattet Indskriften paa Uterslevklokken i sit Modersmaal, Plattysk, har Vindeby- og Herredskirkefolkene forlangt dansk Indskrift, og da Hr. Mathias Bennick ikke har været stiv i det danske, er Resultatet blevet mindre heldigt. Meningen med Indskriften paa Vindebyklokken skulde have været: Anno Domini 1584 haver de ærværdige og ærlige Mænd ved Navn Hr. Adser pastor, Anders Svendsen-

Jens Smed Kirkeværger til Vindeby Kirke paa Lolland, Anders Pedersen, Jens Konneck og Mads Rasmussen efter Befaling af dette ganske Sogns Folk ladet denne Klokke støbe i Lübeck hos Mathis Bennick.

Den lille Klokke har overst en Frise af opadvendte Palmetter, derunder en Indskrift og nederst en Frise af nedadvendte Palmetter. Indskriften paa den ene Side er paa Latin og lyder i Oversættelse: „Alene Gud til Ære mig gjorde Johan Barthold Holzman København“. Paa den anden Side staar Giverens Navn: „Karl Wilhelm Baron af Gedde 1748“.

Indgangen til Kirken er gennem Taarnets vestre Gavl. To af Trappetrinene er dannet af gamle Ligsten, hvis Skrift nu er ulæselig; paa den ene ses Aars-tallet 1630. Taarnrummet, der benyttes som Vaabehus, er dækket med en Krydshvælving. I Pillerne ved Indgangsdøren til Skibet ses endnu de smaa Nischer, der i den katolske Tid benyttedes til Vievandskarrene. I Vaabehusets nordre Væg er indmuret et Epitafium af Sten med indhugget og malet latinsk Indskrift over Præsten Mand med Hustru og Born; det har tidligere været anbragt i Skibets Nordvæg, hvor Kakkellovnen nu har sin Plads.

Kirkens Indre gør et meget spartansk Indtryk. Koret er kvadratisk med en lav Krydshvælving. Alterbordet er af muret Tegl. Altertavlen er et tarveligt udskåret og malet Arbejde, der fremstiller Nadverbordet. Udenom er anbragt fritstaaende Figurer af de 4 Evangelister og øvert oppe en Kristusfigur med Ver-

denskuglen i sin Haand. Paa Alterbordet staar to Broncestager. Kalken er et smukt, solvfyldt Arbejde. Midt paa Bægerstilkens er en svær, kunstfærdig udført Krans med kantstillede Kvadrater, smykket med Hoveder og Vaaben. Bægerskaalen bærer følgende Indskrift:

ANNO 1687 DA ER DENNE KALCK OG DISK KJOBT FRA OTTERSLEV KIRCKE TIL VINDEBY KIERKE I LOLLAND. DEN TID VAR SOGNEPRÆST MAG. HANS MANDIUS ARROBOE. KIRCKEVERGER RASMUS PEDERSEN HAVRE OG MORTEN MORTENSEN OG GAF MENIG SOGNEFOLCKET HVER NOGET EFTER EVNE TIL HJELP TIL SAMME KALCK. DET ØFRIGE BETALTE KIRCKEN. GUD LØNNE ENHVER FOR SIN GAFVE UDI GUDS RIGE.

I Korets Nordvæg er indmuret en Gravsten, der overst bærer en Kristusfigur med Ordene: „Dine Døde skulde opstaa“ og derunder en Oval med følgende Indskrift:

HER NEDENFØRE HVILER DERIS BENE HVIS SJÆLE GUD GLÆDER. SL. H. ZACHARIÆ HANSEN FØD I TOGERUP PRÆSTEGAARD ANNO 1630, BESCKICKET OC ORDINERET SOGNE PRÆST TIL DENNE GUDS MENIGHED AN. 1675. DØDE EFTER GUDS RAADS AFLAGDE TIENESTE OC ARBEJDE AN. 1685 SAMT HANS HUSTRUES KAREN HANSDATTERS FØD I MORSBY PRÆSTEGAARD I FALSTER AN. 1642. DØDE FORHEN AN. 1678 DEN 7. NOVEMBER EFTER HALFSIETE AARS EGTESKAB VELSIONET MED 4 BØRN. OC BLEV DETTE OPSAT AF DEN EFTERLEVENDE 1683 TIL ET KIERLIGHEDS MINDE OVER SIN DØDE.

Nedenunder staar paa Latin: „At leve for Herren, at dø for Verden“. I Korets

Sydvæg er indmuret en anden Ligsten med følgende Indskrift:

HER LIGGER BEGRAVEN I FRED RASMUS SØFRENSEN FØD I EBELTOFT FORIG PROPRIETARIUS PAA VINDEBY GAARD HVOR HAN BODE OCH DØDE I SIT ALDERS 41. AAR 1681. LEFDE I ET KIERLIQT EGTESKAB MED SIN EFTERLADTE HUSTRU DORTHE NIELSDATTER 72 AAR SOM VAR FØD I SOBY PRÆSTEGAARD I FYN 1633 SOM DETTE TIL ET KIERLIQT HUKOMMELSE LOD OPRETTE OC AF DETTE SOFVEKAMMER VIL FORVENTE GUDS DAGS TILKOMMELSE.

Underneden staar Skriftstedet: „Jeg er Opstandelsen og Livet. Hvo som tror paa mig, skal leve om han end dø“. Døbefonten er af Granit, smukt ornamenteret i gotisk Stil og mærkelig ved, at dens Overdel er nikantet. Daabsfadet er et nyt Kobberfad.

Skibet har fladt Loft. Ud til Taarnrummet er en Bue, der dækkes af et lille Orgel, som for en halv Snes Aar siden blev anskaffet ved frivillige Gaver fra Sognets Beboere og Indtægten fra en Bazar.

Over Korbuen hænger en lille Altertavle af den i den katolske Tid almindelige Skabsform. Den er meget gammel, men uden kunstnerisk Værd. I Midterpartiet ses Kristus paa Korset, paa Døren til Venstre Kristus, der bærer sit Kors, og til Højre Gravlæggelsen.

Prædikestolen er ikke heller et Arbejde af stor kunstnerisk Værdi. Den er skaaret 1602, antagelig af Abel Billedsnider i Næstved, og inddelt i 4 Felter med Buer over. I hver af disse staar en dvergagtig Evangelistskikkelse og

underneden firkantede Felter med Skriftsteder, det hele malet med stærke Farver ligesom Altertavlen. I Skibets Syd-væg er indmuret et Brudstykke af en Tavle med tildels ulæselig Skrift til Minde om Oluf Olufsen, død i Vindeby 1670 i sit 34. Aar. Paa Nordvæggen staar en Buste af Biskop Møller.

Kirkens største historiske Seværdighed er en stor Tavle, ophængt paa Skibets Nordvæg. Paa dens overste Rand findes tvende Vaaben, der i en latinsk Indskrift angives at være Slægterne Mands og Hemmendorfs; altsaa henvisende til Præsten Mand og hans Hustru, hvis maalede Gravsten som nævnt findes indmuret i Vaabenhuset. Tavlens udførlige Tekst er saalydende:

Den Treenige og Allerhelligste Gud til ære. St. Andreæ Kircke i Windeby til Zirat. Forfædrene til Amindelse, Efterkommerne til Efterretning, da har Mag. Hans Erichson Mandius Arroboe Præst her til steden med sin Hustru Anna Jørgensd. Hemmendorph fod i Svendborg, Lauritz Jespersion Assens degn med hans Hustru Ursula Nielsd. fod i Svendborg, Rasmus Pedersen havre fod i Torneby med sin Hustru Barbara Maria Rasmusd. fod paa Pederstrup, Morten Mortensen med sin Hustru Magdalena Rasmusd. begge Kirckeverger, Peder Svenson Sognefogd, hans Hustru Maren Lauritzd., lade denne Taffe opsætte 1686 den 12. MARTII.

For REFORMATIONEN finder jeg ickun allene tree, her at haffve vaaren Predicke-Brødre, og har Kircken, som ehr bygt 1377 i Dronn. Margaretes Tid med Ercke-bisp Caroli Bevilling aff Lund vaared en Affads Kircke PRIVILIGERED aff Ercke-bisp Ubbe i Lund dat. HAFNÆ 1469.

L. FRATER Peter Peterson i Velb. Niels Basses Tid aff Windebygaard 1393.

II. FR. Strange Jacopson som self RE-SIGNEREDE, Udi hans tid meenes Torneby

att være kommen til Otterløff, for Kircken var da i baand for et drabsmaal Kirckevergeren offvede i Vaabenhuset.

III. FR. Anders Oluffson beskjched aff Velb. Knud Gyldenstiern, Bisp i Fyn; samme Broder var en Munck i Halsted Closter, i hans tid er Taarnet bygt, med Ercke-bisp Byrgis RECOMMENDATS og hielp aff Lund, dat. Calmar 1505.

I. Og bleff hand udi REFORMATIONEN den forste Evangeliske Præst. Og døde han 1549.

II. Hr. Christoffer Jørgenson kaldet og CONFIRM paa Kong. **C. 3** Vegne af Lensmanden paa Aaleholm Velb. Knud Gioe til kiestrup, i hans tid miste Præstegaarden det gandske stykke Jord Pincheskiltet i Ostermarck med Vold og sine Enge Parter. Og døde Hr. Christoffer i DEBEMB. 1571.

III. Hr. Puffvel Anderson Langel kaldet og CONFIRM. paa Kong. **FR. 2.** Vegne paa Aaleholm aff Albert Oxe til Nielstrup. Bispnen var da M. Niels Jespersen og Provst Hr. Christoffer i Sandby, han døde 1577.

III. Hr. Adzor Marqvorsen lynbo, kaldet fra Sandby KAPELLANIE og CONFIRM paa Kong. **FR. 2.** Vegne paa Aaleholm aff Hack. Ulstand til Hechebjerg. Bisp M. Niels Jespersen, og Provst Hr. Christoffer i Sandby, han døde 1612.

V. Hr. Anders Madson Langel, kaldet og CONFIRM. paa Kong **C. 4.** Vegne paa Aaleholm af Knud. Wrne til Aasmarck; Bisp M. Hans Knudson og Provst Hr. Christoffer Jørgensen i Halsted; han døde 1634.

VI. Hr. Hans Justson Langel, kaldet aff Fr. Magdalene Lindenov til Windebyg, og sogned, KONFIRM. paa Prindz **C. 5.** Vegne paa Halsted Kl. aff Just Frederich v. Pappenheim, Bisp D. Hans Michelsen, V. Provst M. Jørgen i stochemarck. Døde 1673.

VII. Hr. Zacharias Hansson fod i taagerup, kaldet af Jomfru Margareta steenov paa Windebyg, og sogned for Hr. Hansis død, og siden CONFIRM. af Kong **F. 3.** Lensmand var da Velb. Cornelius Lerche aff Nielstrup Bisp D. Niels Bang; og Provst Hr. Laurits

Pederson Horbeløff i Sandby, og døde han 1685.

VIII. Mag. Hans Mandius fød i Ærztikiobings Præstegaard, huilchen efter at hand halffde vaaren Hoffmester hos Baron Carl Leyonskjeld aff Sverrig og siden tiend Hans Mayest. aff Danmarck i otte Aar, der efter igien waaren paa Kiøbenhaffns Universitet i tree Aar; hvor hand imidlertid PROMOVE-REDE IN MAGISTRUM og til Graden var FISCARIUS, ehr hidkaldet den allerførste efter St. Dron. Sophiæ Amaliæ Dod af den Stormægtigste Monarck og Souverain Arflve Konge C. B. den 3die Martii 1685, stift Amtmand var da Velb. Thomas Groole, Biscop Velb. D. Thomas Kingo og Provst M. Frantz thostrup Sognepræst i Naxskooff, fød 1653 d. 10. Maii, døde -

Hvad den curieuse læser meere begier kand hand viidere wndse af en hvers Breffve, som findes i Kircke-skabet.

Vale Jacob Hoffman **Plator.**

Skabet med Præstekaldelserne, som her henvises til, eksisterer ikke mere. Endnu da Rasmus Møller i Begyndelsen af forrige Aarhundrede var Præst for Købelev og Vindeby stod Skabet paa sin Plads; han omtaler det som et gammelt Skab af plumpt Arbejde, stærkt beslaaet med Jern, men af Brevskaber fandt han intet; dets hele Indhold var en gammel Røgelseskaal, som han indsendte til Nationalmusæet.

Vindeby Kirke ejes af Grevskabet Hardenberg. Da den Sum, der som Kirkens Formue skulde henlægges til Vedligeholdelse var alt for ringe, har Menigheden modsat sig Kirkens Overgang til selvejende Institution.

Præstegaarden var, indtil det nye Stuehus opførtes i 1908, meget gammel; Stuehuset udmærkede sig ved sin Overdaadighed af svært Egetømmer og

mentes at være 5—600 Aar gammelt. Samtidig med det gamle Stuehus faldt ogsaa den gamle Lade, der var opført 1680 af Præsten Zacharias Hansen, som ifølge Rhode selv havde tilhugget alt Tømmeret. Paa Portoverliggeren havde han indhugget en latinsk Indskrift, der oversat lyder: „Ikke for mig men for mine Efterkommere“, Ord, som maa siges at have haft Gyldighed, idet Laden jo gjorde Tjeneste i to og et kvart Aarhundrede. Den gamle Portoverligger er bevaret og opsat i et af Udhusene.

Vedørende Præsterækken kan som Supplement til Tavlens Oplysninger anføres følgende fra Rhode: Anders Olufson der efterfulgte Strange Jacobson, som forlod Embedet fordi Kirken var sat i Ban — var ikke lutter Henrykkelse over Embedet. Hver Morgen læste han en Bon, hvori han ønskede ondt over Tjørneby, fordi dens Beboere under Bansættelsestiden gik over til Uterslev Kirke, samt over Lübekkerne, der 1510 plyndrede ikke alene Halsted Kloster og Nakskov men ogsaa hele Vestlolland.

Adser Margvorsen, der var Præst her i Pestens Tid 1603, maatte se en stor Del af Sognets Beboere blive revet bort af Pesten.

Hans Mand — der saa kort hans Præstetid end var, dog fik lavet og ophængt den før nævnte Tavle med Beretning om Kirken — var en resolut og raadsnar Mand, hvilket fremgaar af følgende Historie: Han deltog som Kornet i den skaanske Krig og var under en Træfning bleven afskaaren fra sine Folk og i stor Fare for at

blive taget til Fange. I Nærheden var et Rettersted, og Mand afførte sig da alle sine Klæder og lagde sig op paa en af Stejlerne. Svenskerne antog ham for en henrettet Forbryder og drog forbi uden at undersøge Sagen nøjere. Han blev paa det „skræksomme Sted“ indtil Fjenden var fuldstændig af Syne, iførte sig derefter atter sine Klæder og slap bort.

Efter Hans Mands Død blev Kirken lagt som Anneks under Købelev. Beslutningen om denne saavel som om de andre Omlægninger af Kirkeembederne blev truffet af en i dette Øjemed nedsat Kommission. I dens Indstilling, der 17. April 1688 blev sanktioneret af Christian V, udtalte Kommissionen, at Vindeby er et helt ringe og armt Kald, at de to Kirker ligger ikke en halv Fjerdingvej (det er af de store) fra hverandre og at begge Sognes Jorder ligger blendede.

Annektionen varede indtil 1816, da det bestemtes, at de to Sogne atter skulde skilles, men Vindeby fik alligevel ikke sin egen Præst før 1833; i den mellemliggende Tid blev Kaldet betjent af Præsten i Utterslev.

VINDEBYGAARD kan følges ca. 500 Aar tilbage i Tiden; den var engang en fornem Adelsgaard, befæstet med Volde og Grave, hvoraf der endnu for 100 Aar siden fandtes tydelige Rester; men nu er ethvert Spor af denne fordums Storhed forsvunden. Oplysningerne om Gaardens Ejere og Skæbne er iøvrigt ret ufuldkomne. 1426--56 var Jens Andersen Herre paa Vindebygaard og

1463--98 Anders Jensen, 1498--1505 tilhørte Gaarden sidstnævntes Enke, der afhændede den til den rige og fornemme Eskild Gøye til Krenkerup. Vindebygaard forblev derefter i Gøyerne ansete Slægt i over et Aarhundrede, men Indehaverne har den Gang næppe boet paa Gaarden, da de havde mange andre større og fornemmere Besiddelser. 1606 var der en Retstrætte om Gaarden som Følge af, at Christoffer Gøye havde bortskiftet den til Peder Huitfeld. Vindebygaard gik derefter over til Slægten Lindenov. Kirketavlen oplyser jo, at Fru Magdalene Lindenov var Herskerinde paa Gaarden og Ejer af det meste af Sognets Tiende i 1634. Adelsaarbogen beretter om hende, at hun var gift med Eiler Axelsen Kruckov til Aarslev og Bursø, men blev Enke 1625. Kirketavlen oplyser ligeledes, at Jomfru Margrethe Stenov har ejet Vindebygaard i Tiden omkring 1670. Hun var Søster til Hans Steensen paa Grimsted og Jochum Fr. Steensen paa Asserstrup og hun hed altsaa rettelig Steensen. Ifølge Lolland-Falsters Landstings Skodebog sælger Margrethe Stenov Christophersdatter den 16. December 1673 med sin før nævnte Broder Hans Steensen som Lavvæрге, Vindebygaard, „som hun selv paabor“ til „agtbare og velforstandige Rasmus Søffrensen“, der sidst har haft Bandholmgaard, for 690 Rigsdaler 2 Mark og 6 Skilling. Dermed glider Vindebygaard ud af Adelsgaardenes Rækker og synker tilsidst ned til at blive en almindelig Bondegaard. Ligstenen i Koret oplyser, at Rasmus Søffrensen døde 1681, men

ikke desto mindre anføres han baade i Taxeringsskriftet 1682—85 og i Martrikelen af 1688 som Ejer af Vindebygaard, antagelig maa Enken Dorthe Nielsdatter i disse Aar have siddet med Gaarden. Fra hende er den formentlig ved Arv gaaet over til den sjællandske Sognepræst Samuel Jensen Ild og hans Kone Sophie Nielsdatter, der i det 1699 konfirmerede Legat angives som Ejere af Vindebygaard. Den er kort før Samuel Jensens Død solgt til Løjtnant til Hest Jørgen Johan von Kopløw.

Hvorlænge Kopløw har ejet Gaarden er det ikke lykkedes mig at faa oplyst. Først 1785 finder vi igen Sporet, thi i en Lægds-Jordebog for dette Aar opføres Niels Pedersen som Ejer af Vindebygaard; den er da paa 22 Td. Hartkorn. Fra Niels Pedersen gik Gaarden i 1800 i Arv til Sønnen Hans Nielsen. Han døde 1831. Enken beholdt Gaarden; men da hun 1838 overlader Vindebygaard til Sønnen, er Arealet saa betydeligt indskrænket, at Hartkornet kun er 15 Td.

Niels Hansen forøgede Hartkornet til 17½ Td. 1858 gik den over til Sønnen Jes Peder Hansen, der ved en Række Køb og Sammenlægninger bragte den op til 38 Td. Hartkorn; men da Nedgangstiden kom, kunde Peder Hansen ikke klare sig og 1888 blev Gaarden stillet til Tvangsauktion. Daværende

Student Carl Vilh. Grandjean, Vennerslund, havde erhvervet en af Obligationerne og blev ved Auktionen højstbydende med 195,000 Kr., hvorefter han lod sig Gaarden udlægge; den kom til at staa ham i godt et Par Hundredetusinde og de sidste Prioritetshavere tabte deres Penge, ialt opimod 40,000 Kr. Grandjean byggede det nuværende Stuehus og tilkøbte yderligere noget Jord, saa Hartkornet blev forøget til 40¼ Td. 1905 solgte han Gaarden til fhv. Mejeriejer i Maribo Søren Peder Lind for 260,000 Kr. med 68,000 Kr.

Udbetaling. Under Gaarden hørte 5 Huse. 1907 solgte S. P. Lind Vindebygaard for 285,000 Kr. til Karl Munck, der allerede Aaret efter maatte sælge den til Købmand Julius Tarp for

VINDEBYGAARD

288,000. Tarp beholdt Gaarden i 3 Aar og solgte den 1911 til Karl Olsen for 283,000. To Aar efter solgte Olsen Vindebygaard til Kr. Munck for 400,000 og efter at have haft den i 7 gode Aar, solgte endelig Kr. Munck i 1920 Vindebygaard til Proprietær og Ejendomshandler H. Skotte for 900,000 Kr. med en Udbetaling paa 500,000 og en Obligation paa 100,000 efter forudstaaende Prioriteter paa 400,000.

Vindebygaard er nu paa 382 Td. Ld. — deraf ca. 60 i Købelev Sogn — med godt 49 Td. Hartkorn. Ejendoms skylden er 540,000, hvoraf de 340,600

er Jordværði, Besætningen bestaar af ca. 100 Malkekoer, 50 Stk. Ungkvæg 24 Heste og 60 Svin.

SEJERLUND har tidligere været Navnet paa en anden Gaard, som nu er nedlagt. Den gamle Gaard af dette Navn blev i Slutningen af 1700-Tallet sammenkøbt og bygget af Købmand Christen Jensen, Nakskov, der kaldte den Sejerlund til Minde om, at han just havde vundet en af sine mange Processer. De gamle Skøde- og Pantepro- tokoller oplyser følgende: Niels Hansen Smed i Vindeby købte i 1777 og 1780 to Gaarde i Vindeby med tilammen 11 Tønder Hartkorn. Efter

Niels Hansens Dod blev Gaardene i Aaret 1785 ved en Auktion solgt til daværende Forpagter paa Christiansdal og Købmand i Nakskov Christen Jensen. Efter Udflytningen sammenkøbte han en Del Smaagaarde, bl. a. Møllegaard og dannene af dem Sejerlund, hvis samlede Hartkorn blev ca. 25 Td. Christen Jensen døde 1819 og hans Enke 1831. Sejerlund gik derefter over til Sonnesonnen Christen Jensen, og han solgte 1837 Gaarden til Peder Thorsen, der døde allerede Aaret efter. Sejerlund blev saa 1838 ved Auktion

solgt til Niels Jessen for 13,000 Rigsdaler. Gaarden blev i den Jessenske Familie hele forrige Aarhundrede ud, men dens Tilliggende skrumpede efterhaanden saaledes ind, at den, da Konrad Munck Koefoed købte den i 1905, kun var paa $7\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Koefoed nedbrød Gaarden og delte Jorden. 20 Td. Ld. blev henlagt som Hovedparcel under en nyopfort Gaard, noget blev solgt og Resten indlagt under Koefoeds anden Gaard, som derefter fik Navnet

Seierlund. Oprindelsen til dette sidste Seierlund er følgende: Jes Nielsen købte 1772 en Gaard paa ca. 10 Tdr. Hartk., der bar Navnet Skovballegaard. Han udvidede ved Køb Arealet, og det

SEJERLUND

samme gjorde hans Son Hans Jessen, saa Hartkornet blev forhøjet til 14 Tønder. I Aaret 1902 solgte den daværende Ejer Jes Lauritz Jessen Gaarden, der da undertiden ogsaa kaldtes Havrevænget — til Forpagter Konrad Munk Koefoed for 74,000 Kr. Ved forskellige Sammenkøb og Salg har Koefoed derefter udvidet og afrundet Gaardens Tilliggende, saa det nu er paa 200 Td. Ld. Han dar desuden nyopbygget Gaarden og sat den i udmærket Drift.

Sejerlund har som nævnt 200 Td. Ld.

med 23 Td. Hartkorn og 280,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 174,350 Kr. er Jordværdi. Besætningen bestaar af 60 Malkekoer, 40 Stk. Ungkvæg, 12 Heste, 6 Plagge og ca. 100 Svin.

FREDERIKSMINDE er i sin nuværende Størrelse ikke nogen gammel Gaard. 1837 bortskodede Sognefoged og Dannebrogsmænd, senere Stænderdeputeret Fr. Jørgensen — hvis Mindetavle sidder i Vaahenhuset — Gaarden til sin Søn Jørgen Frederiksen. Hartkornet var da 11 Td. og Købesummen 5100 Rdl. Jørgen Frederiksen udvidede ved forskellige Tiløb og Sammenlægningssbevilinger Gaarden, saa den naaede op til omtrent 26 Td. Hartkorn.

I Aaret 1866 lod han tillæse en Deklaration, hvorved Gaarden fik Navnet „Frederiksminde“. 1886 mageskiftede Jørgen Frederiksen med Sonnen Chr. Oluf Frederiksen, saa denne fik Frederiksminde og Faderen Sonnens hidtilværende Gaard „Egelund“ i Birket. Chr. Oluf Frederiksen døde 1919 og Gaarden gaar nu over til Svigersønnen Proprietær Løjtnant Perck-Nielsen, der foreløbig driver den ved en Bestyrer.

Frederiksminde er paa 203 Td. Ld. (deraf ca. 50 Td. i Utterslev Sogn) og 25 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er

290,000 Kr., hvoraf 185,000 er Jordværdi. Besætningen bestaar af 45 Malkekoer, 20 Stk. Ungkvæg og 12 Heste.

ONSEVIG.

Som By betragtet er Onsevig af ret ny Oprindelse, idet dens Udvikling kan føres tilbage til Anlægget af Skibsbroen i Midten af forrige Aarhundrede, og efter at Skibsbroen nu er udvidet til Havn kan en fortsat Vækst ventes. En Del af Husene ligger ved Havnen, men

de fleste lidt derfra ved Vejen gennem Vindeby Skov, og de betegnes ofte med dette Navn. Byen har et Menighedshus „Nebo“, hvor Præsten prædiker hveranden Søndag, en Skole med et Klasseværelse og

FREDERIKSMINDE

Bolig til en Lærer, en Kro med Købmandshandel og som nævnt Havnen, der har ca. 5 Fod Vand og er bygget i Aarene 1918—21 med en Bekostning af ca. 100,000 Kr.; den benyttes fortrinsvis som Fiskerihavn og er som saadan bygget med store Tilskud fra Staten, Amtet og Kommunen.

I den saakaldte Stenhøjmark er det eneste af Sognets tidligere meget talrige Ollidsbegravelser bevaret. Det er en Jættestue med fritstaaende Stensider og Overligger.

Af Gaarde paa over 50 Td. Ld. findes paa Onsevigs — eller Skovens —

Omraade foruden Povlstrup, der omtales nedenfor *Vindeby Hedegaard* med 83 Td. Ld. 8 Td. Hartkorn, 11,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 78,000 er Jordværdi.

POVLSTRUP er i sin nuværende Størrelse af hel ny Oprindelse. 1839 købte Jorgen Friis Gaarden for 5000 Rigsdaler, den havde da kun 9 Td. Hartkorn. Han udvidede den til 11½ Td. Hartkorn. Gaarden blev i Famlien til 1901 da Arvingerne solgte den til Forvalter Georg Carl Jessen af Højbygaard for 74,000 Kr. 1908 solgte Jessen til Mejeriejer Rasmussen, Ly, og Jens Peter Nielsen for 110,000 Kr. og i 1917 solgte Rasmussen sin Halvdel til Nielsen for 96,000 Kr.

Povlstrup har nu 148 Td. Ld. med 13½ Td. Hartkorn og 195,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 125,000 er Jordværdi. Besætningen bestaar efter Opgivende af 50 Malkekøer, 20 Stk. Ungkvæg, 10 Heste, 2 Plægge og ca. 30 Svin.

SKREDTORPE.

Navneendelsen — torpe betegner Byen som en Udflytterby fra Vindeby, men om Betydningen af Forledet Skred — tør jeg ikke udtale mig. Byen har ført en ret ubemærket Tilværelse og forekommer kun en Gang i Kancellibrevene;

det er den 21. Februar 1653, da to Bønder i Skredtorpe faar noget Korn tilbage, som var konfiskeret i Svendborg paa Grund af Skipperens uheldige Optræden.

Af Gaarde paa over 50 Td. Ld. har Byen foruden Birkemosegaard, der omtales nedenfor, *Skredtorpegaard* paa 93 Td. Ld. med omtrent 13 Td. Hartkorn, 143,000 Kr. Ejendomsskyld og 91,000 Jordværdi, samt *Kilemosegaard* med 88 Td. Ld., 12 Td. Hartkorn og 133,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 85,450 Kr. er Jordværdi,

BIRKEMOSEGAARD var i 1848 kun paa 11½ Td. Hartkorn. Hans Sorensen arvede da Gaarden efter Faderen og bragte ved forskellige Tilkøb Arealet op til 15 Td. Hartkorn. Kammerraad Hans Sorensen døde 1894 og Svigersønnen Carl Chr. Schousboe, Alleensbjerg, arvede da Gaarden. Han øgede yderligere Hartkornet til 17½ Td. og solgte 1913 Gaarden til Chr. Sebastian Borella for 172,192 Kr. Navnet Birkemose er meget gammelt, idet man i Takseringsskriftet fra 1682—85 finder en af Markerne i Skredtorpe betegnet Birkemosemark.

Birkemosegaard har 146 Td. Ld. med 17½ Td. Hartkorn, 220,000 Kr. Ejendomsskyld og 141,000 Jordværdi. Besætningen bestaar af 42 Malkekøer, 22 Stk. Ungkvæg og 12 Heste.

UTTERSLEV SOGN

HISTORIESKRIVNINGEN paa Lolland er ganske særligt knyttet til Utterslev. Lollands to Lokalhistorikere fra det 18. Aarhundrede var begge Præster i Utterslev, henlevede deres bedste Mandomsaar og drev deres historiske Sysler i Præstegaarden bag Kirken. Uden Povl Rogerts stille Samlerflid havde vi været mange højst værdifulde Oplysninger om Fortiden fattigere, og uden Peter Rhodes Forfatterskab og letløbende Fortællerevne var Sansen for Hjemstedets Historie og Lysten til at kende og bevare den ikke bleven vakt saa tidlig og havde faaet saa gode Vækstbetingelser, som Tilfældet har været paa Lolland. Utterslev har Æren af de to af Lokalhistorien saa fortjente Mænd. Deres Ben hviler paa et nu ukendt Sted i Kirken, og Peter Rhodes Billede hænger der med Rette. Desværre savner man et tilsvarende af Povl Rogert, men hans Minde skal leve og hans Navn nævnes med Hæder ved Siden af Peter Rhodes.

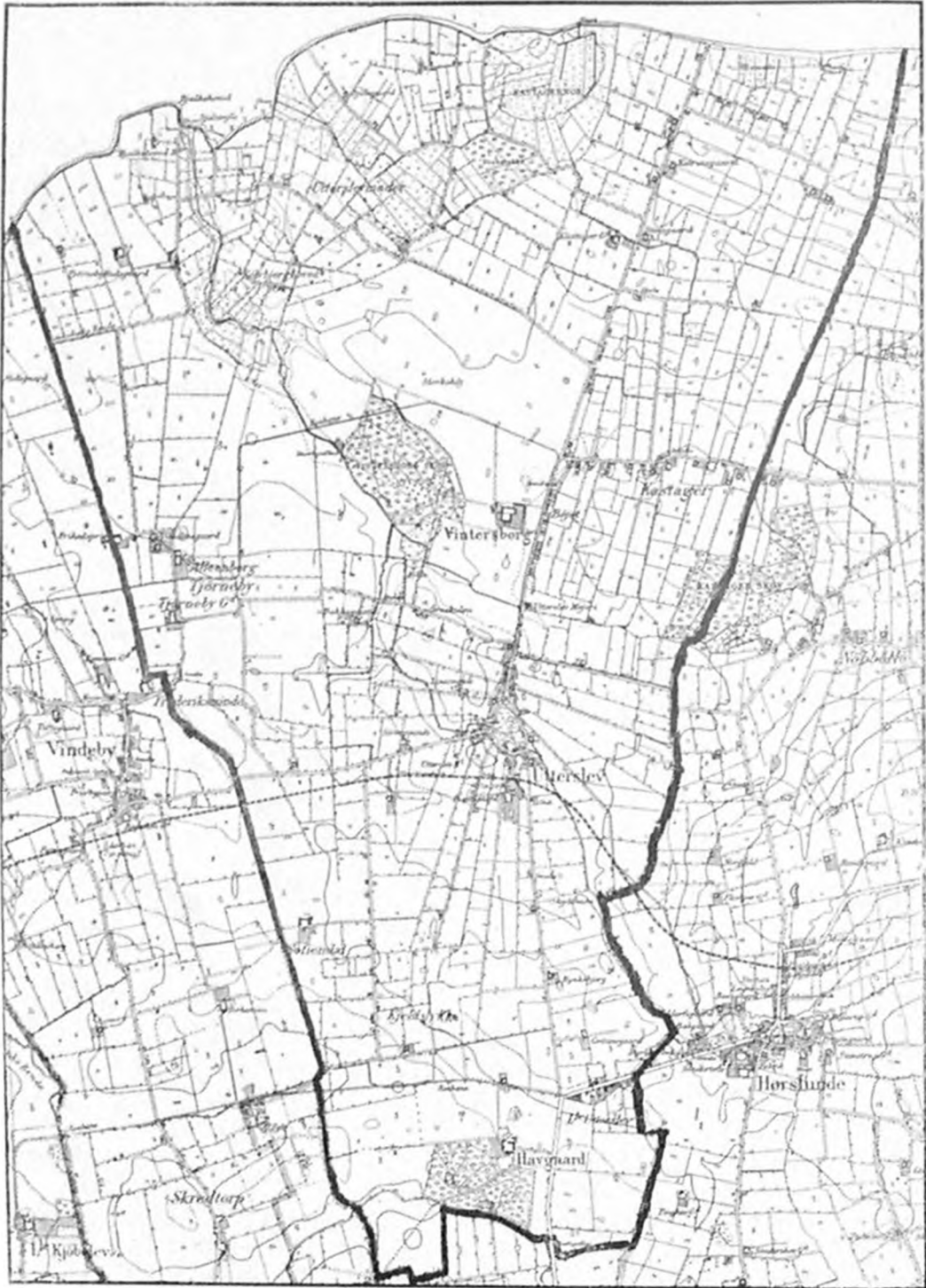
Utterslev hed i gammel Tale- og Stave- maade Otharslev og er afledet af det oldnordiske Mandsnavn Ottar. En Høvding af dette Navn har for over Tusind Aar siden slaaet sig ned paa Egnen og taget Jorden i Eje for sig og sin Slægt, et Ejendoms- og Arveforhold der er udtrykt i Endelsen -lev. Sognet har været rigt paa Oldtidsminder baade Langdysser, Runddysser og Gravhøje. De er næsten alle udslettede. Rhode

nævner enkelte af dem og endnu for et halvt Hundred Aar siden kunde man paavise Stedet, hvor adskillige af dem havde ligget.

Utterslev Sogn skærer sig — som omstaaende Generalstabskort viser kileformigt ned mellem Vindeby og Horslunde Sogne, der er dets Naboer henholdsvis mod Vest og Øst; mod Nord grænser det til Smaalandsøen og mod Syd til Lojtofte Sogn. Dets største Længde i Nord og Syd er godt 7 km. det største Bredde i Øst—Vest 5 km. Sognet havde fra gammel Tid Byerne *Utterslev, Kastager, Bøjet, Lille Utterslev, Tjørneby* og *Bispeballe*. Sidstnævntes Jorder strakte sig over en Del af det nuværende Utterslev Mader og over Wintersborgs nordlige Marker. Byen afbrændtes 1659 af Svenskerne og blev ikke senere genopbygget, idet Ejerinden af Wintersborg, Borcard Ruds Enke, Fru Helvig Rosenkrantz, fik Tilladelse til at lægge dens Jorder under Hovedgaarden. Bøjets Jorder er formentlig i længst forsvundne Tider lagt under Utterslevgaard (Winthersborg); i flere Aarhundreder har det kun været en Hussamling, der nu gaar i eet med Kastager. — Den tredie af Sognets større Byer, Tjørneby, er først indlemmet i Sognet i det 15. Aarhundrede.

I Slutningen af det 18. Aarhundrede hærgedes Utterslev Sogn paa det frygteligste af den saakaldte Folkesyphilis.

Side 168 findes ikke

benævnt saaledes fordi den ikke udbredtes som Kønssygdom.

FOLKE-SYPHILIS udbredtes ved almindeligt Samkvem, hovedsagelig gennem fælles Brug af Spiseredskaber. Naar man erindrer, at det den Gang var almindeligt overalt paa Landet, at Ølkanderne gik Bordet rundt fra Mund til Mund, at alle stak til det samme Fad, og at Skeen og andre Spiseredskaber aldrig blev vasket, men slikket og tørret paa Buksebagen og stukket op under Loftsbjælken -- saa forstaar man, hvor rige Muligheder for Udbredelse en saa smittefarlig Sygdom havde. Og Sygdommen optraadte som Regel først i Mundhulen, der fyldtes med store vædskende Blegner, hvis Giftstof med Ølkanden gik fra Mund til Mund eller gennem det fælles Grødfad overførtes til Sidemændene. I den angrebne Mundhule blev først Drøvlens bortædt af Sygdommen, som derefter gennemgik Ganen og gik op i Næsen, der ofte blev fuldstændig bortædt. Det værste af det hele var, at Bønderne ikke vilde under Lægebehandling; de betragtede Sygdommen som en Skam og skjulte den saa længe som muligt. Og da Autoriteterne beordrede Lægerne ud for med Regeringens Paabud i Haanden at tiltvinge sig Lejlighed til at undersøge de mistænkelige og kurere paa de øjensynlig angrebne, gjorde Bønderne Opstand, samlede sig i store Flokke, bevæbnede med Plejler og Forke og truede med at slaa Lægerne og deres Medhjælperne ihjel.

Professor Ehlers omtaler i sin Bog

om Folkesyphilis ogsaa dens Hærgen i Utterslev. Fra denne Kilde skal anføres følgende:

1797 blev de to Læger i Nakskov og Provincialmedikus i Maribo afkrævet en Indberetning om Sygdommen. Læge Langhorn i Nakskov, erklærede, at Sygdommen havde grasseret i over 20 Aar og at Smitten udbredtes ved Tjenestefolk, som kom fra de tidligst angrebne Byer: Utterslev, Kastager og Tjørneby og derfra førte den til Nabobyerne Nøbbølle, Svinshjerg, Vindeby, Højsmarke og Vesterbo. I sin Indberetning oplyser Dr. Langhorn yderligere, at han aldrig har truffet Sygdommen som egentlig Kønssygdom, men da den alligevel af Lægerne er betegnet som venerisk Sygdom, er Almuen derover bleven saa undseelig, at den betragter Sygdommen som vanærende og dølger den. Videre beretter Dr. Langhorn, at han og Dr. Carstensen i 1783 blev beordret til at foretage en Undersøgelse i de den Gang angrebne Byer: Utterslev, Kastager og Tjørneby; de gik fra Hus til Hus og besigtigede hvert Menneske, men langt fra alle var at formaa til at lade sig kurere. 1788 blev Dr. Langhorn og Dr. Wiwet beordret til paany at undersøge de tre nævnte Byer, men der kom da „over 100 Mand med store Pleilslar i Haanden og skummende af Vrede, truede os med at bruge Vold imod os“.

Dr. Hesse i Nakskov indberetter, at naar Sygdommen optræder særlig ondartet, bortædes Ganen og Næsen med Næsebenene, men ogsaa Panden og Tindingerne, saa man kan se Hjerne-

hinden ligge bar, og desuden svinder haade Syn og Hørelse. Andre syge faar store Saar paa Legemet, som ligner Spedalskhed og gør, at disse ulykkelige Mennesker bliver Krøblinge, hentæres og doer. Dr. Hesse skriver videre: Denne ulykkelige Sygdom forplanter sig fra Forældrene paa Børnene og derfor finder man nuomstunder saa mange næseløse Børn i Utterslev Sogn. Hvor kan det være anderledes, at denne Sygdom mer og mer maa brede sig, naar man betragter en Række af 20 Aar, da den har været gængse i Utterslev Sogn og de nær dertil grænsende Sogre. Tjenestefolkene, som oftest er blevet smittet i deres Tjeneste, fører den med sig hen til et andet Sted, og hvor er det muligt for dem, som bestandig skal sove, spise og drikke og omgaas slige Folk, at blive fri for Smitte. Jeg for min Part turde hverken spise eller drikke med dem, og dog er de friske nødsaget til at nyde Alterens Sacramente tilfælles med de af Sygdommen angrebne Personer, hvilket jeg anser for meget farligt til Sygdommens videre Udbredelse.

Baade Langhorn og Hesse slutter deres Indberetning med at understrege Nødvendigheden af, at der med Bistand af Øvrighed og Betjente foretages Visitationer med tvungen Kur, og at der indrettes et Sygehus til at optage de stærkest angrebne.

Pastor Tidemand i Utterslev, der ogsaa blev afkrævet en Udtalelse, erklærer, at i de 3—4 Aar, han har været Præst i Utterslev, har adskillige næse-

løse Børn været til Konfirmation; for Tiden har han en Konfirmand, der har mistet Næsen og noget af Hørelsen og har en besværlig og uforstaaelig Udtale.

Som Svar paa disse Indberetninger udsendte Kancelliet en Skrivelse, hvori det paalægges Præsterne baade fra Prædikestolen og i Samtaler at oplyse Folk om, at Sygdommen ikke faas ved Løstgighed, saa den Syge ikke behøver at skamme sig over den og at det baade er til de Sundes og de Syges Tarv, at faa den bekæmpet, hvorfor man ikke bør stille sig modvillig og opsætsig overfor Øvrighedens og Lægerne Anordninger til Sygdommens Bekæmpelse. Endvidere fik baade Præsterne, Øvrigheden og Jordegodsejerne Paalæg om selv at være til Stede ved Visitationerne for „med Mildhed og fornuftige Grunde“ at faa Almuen overbevist om Kurens Nødvendighed. — „Skulde dette ikke hjælpe, maa Stiftamtmanden skaffe fornøden Magt tilveje til Beskyttelse for dem, som forretter Visitationen.“

Paa denne Vis lykkedes det efterhaanden at overvinde Modvillien mod at lade Sygdommen komme under Kur, og da der 1798 blev gjort Alvor af Planen om Indrettelse af et Sygehus i Nakskov, fik man omsider Bugt med den frygtelige Sot; man var ikke kommet langt ind i det følgende Aarhundrede, før det lykkedes at standse Sygdommens videre Udbredelse. Og da de Næseløse var uddøde, svandt Mindet om den skrækkelig Sygdom hurtigt hen.

LEGATERNE er ikke faa, men som sædvanlig smaa.

1) Neanders Legat er det ældste, stiftet 1788 af Marie Margrethe Neander, Enke efter Forpagter Seehuusen paa Wintersborg. Fundatsen, der er dateret 1766, indledes af Giverinden med, at hun i den hellige Treenigheds Navn har „besluttet til et ringe Vidne paa min Taknemmelighed mod den barmhjertige Gud for hans saa rige Velsignelser imod mig fra min Ungdom“ at give en lille Kapital til Utterslev Sogn, „det Sted, hvor Guds Forsyn i Særdeleshed har skænket mig sine Velsignelser i saa overflodig Maade.“ Overflødheden blev dog ikke overført paa Legatet; thi det blev kun paa 200 Slettedaler, og da en slet Daler kun var paa 4 Mark, medens en Rigsdaler var paa 6, blev Summen altsaa kun 133 Rigsdaler og 2 Mark eller i vore Penge 266 Kr. 64 Øre. Legatsummen skulde anbringes i Præstegaarden hvor den staar den Dag i Dag — til 5 pCt. Af Renterne skulde de 6 Slettedaler uddeles til 6 fattige og gudfrygtige Enker og de 4 andre skulde anvendes til Indkøb af Salmehøger til fattige og flittige Skoleborn. Legatet skulde bestyres af Sognepræsten og Fattigforstanderen; i sidstnævntes Sted er nu en af Sogneraadet udpeget. Legatrenten uddeles nu dels til 6 fattige Enker med 1 Kr. 33 Øre til hver, dels i Form af Salmehøger til en eller to Konfirmander om Aaret.

2) Birthe Nielsdatters og salig Peiter Raahauges Legat er stiftet 1790 af førstnævnte og er paa 250 Rigsdaler (altsaa 375 Slettedaler). Man faar ved at

gennemlæse den lange Fundats en levende Forestilling om, hvor stor en Begivenhed Oprettelsen af dette Legat har været for Giverinden, og hvormeget den i vore Dages Penge saa beskedne Sum betød i de Tider. Om Anbringelsen af Legatkapitalen hedder det i Fundatsen: „Bemeldte 250 Rigsdaler bliver, saalænge Verden staar, indestaaende med 1. Prioritets Rettighed i min af mig nu paaboende Ejendomsgaard her i Utterslev og dens nu tilliggende Ejendom 5 Td. Hartkorn til 4 pCt.“ Pengene staar fremdeles i Gaarden, den nuværende Grønnegaard. Om Anvendelsen af Renterne, 10 Rdl. (15 Slettedaler), bestemmer Fundatsen, at Sognepræsten aarlig skal uddele til 8 Lemmer i Utterslev Hospital (d. v. s. Fattighus) „5 Mark til hver, er 10 Slettedaler.“ Skoleholderen skulde dernæst have 2 Slettedaler om Aaret; men som Vederlag herfor skulde han hver Onsdag samle de Fattige i Hospitalet, helst i et Kammer hvor der ligger en syg, og „syngte et Par korte, opbyggelige Salmer samt forelæse dem et Stykke af en god Bog om et Menneskes Salighed i Christo og Trøst og Lidelse i Døden“. Men det var ikke nok hermed; thi skulde „bemeldte Skolemester hver Søndag sammesteds besøge de Syge og dem, som ikke kunne komme til Herrens Hus, og sige dem noget af Prædiken, som den Dag er holdt“. Birthe Nielsdatter maa vel have haft en Formodning om, at denne svimlende Sum af 8 Mark om Aaret for at opbygge Hospitalslemmerne to Gange hver Uge ikke vilde virke fristende paa en Skole-

holder, som fandt paa at sammenligne Ulejligheden med Fortjenesten; thi hun tilføjer, at dersom Skoleholderen ikke kan paatage sig det, eller han viser sig forsømmelig, skal de to Slettedaler uddeles til to af de mest trængende udenfor Hospitalet. Videre hedder det, at der for to andre Slettedalere skal indkøbes Eksemplarer af det nye Testamente „som aarlig skal uddeles i Utterslev Sogn til de Forældre eller Husbonder, som holder deres Børn og unge flittigt til Skole og Undervisning. Udi hver Bog, indbunden i god stærk vælsk Bind, skal, for den uddeles tegnes disse Ord: Birthe Nielsdatter, salig Peiter Raahauges Enkes Legatum“. Den sidste Slettedaler af Renterne skulde anvendes til Hospitalets Istandholdelse eller Forbedring. Legatet fordeles nu med 8 Parter à 1 Kr. 66 Øre om Aaret, fortrinsvis til Beboere af Alderdomshjemmet (Hospitalet) og 2 Parter (Skoleholderens Slettedaler) med 1 Kr. 33 Øre. Den ene Slettedaler, der skulde anvendes til Hospitalets Forbedring, gaar i Sognekassen med 1 Kr. 33 Øre. Til Testamenter (nu Bibler fra Bibelselskabet, der koster 2 Kr. Stk.) anvendes 2 Kr. 73 Øre aarlig. Det er smaa Resultater af et oprindeligt forholdsvis stort Legat.

3) Diderik Becks Kapital, der i en Obligation af 1793 benævnes „den idømte Mulkt, der tilhører Sognets fattige“ var oprindeligt paa 400 Rigsdaler, i 1844 paa 200 Rigsbankdaler Sedler og 200 Rigsbankdaler Solv og nu paa 400 Kr. Renterne gaar nu i Sognekassen. Det ser ud til, at Kapitalen er

fremkommen ved, at Diderik Beck er idømt en Mulkt til de Fattiges Kasse. Han var Forpagter paa Wintersborg og viste sig efter Rhodes Optegnelser i Kirkebogen som en krakilsk Herre, idet han i Vrede over, at Rhode havde faaet oprettet en Skole i Kastager, nægtede at udlevere ham 20 Læs Brænde, han plejede at faa fra Wintersborg i Stedet for en Pengesum paa 12 Rigsdaler, som Præstekaldet skulde have i Afgift at den nedlagte Bispeballe By. Rhode klagede til Kancelliet, der resolverede, at Præsten skulde have de 12 Rigsdaler, men at det ikke behøvede at være i Form af Brænde.

Den nævnte Diderik Beck har dog senere vistnok af fri Villie givet en Gave til de fattige paa 266 Rigsdaler og 4 Skilling, som var indestaaende i en Eiendom i Utterslev. I en Skrivelse fra Stiftsamlet af 7. Januar 1815 anføres nemlig, at „efter Giverens Beslutning skal Kapitalen af (Fattig) Kommissionen modtages og anvendes paa bedste og hensigtsmæssige Maade saasom ved at indsættes paa Rente eller som Hjælp til Anskaffelse af et Fattighus til fri Bolig for gamle skrøbelige, husvilde Fattiglemmer.“ Kapitalen er derfor sikkert anvendt paa Fattighuset.

Et andet nu forsvundet Legat var Kirsten Dreyers Kapital paa 137 Rigsbankdaler Solv. Hun var Enke efter Husmand Hans Dreyer i Tjørneby og begærede og fik 1821 en passende Understøttelse af Fattigvæsnet mod at dette fik hendes Ejendom. Hendes Begæring blev opfyldt. Huset indbragte ved Salget 137 Rigsdaler, der som rente-

bærende Kapital tilskreves Fattiggassen. Senere maa Kapitalen være brugt; men Schack nævner den endnu 1844 i sine Fundatssamlinger.

4) Anders Petersens Legat stiftet 1862 er paa 200 Rigsdaler, hvis Renter tilfalder værdige trængende udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

5) Sognepræst H. A. Jespersens Legat stiftet 1880 med en Kapital paa 1000 Kr. og forøget 1898 med et Til-lægslegat paa 500 Kr. Renterne uddeles til værdige trængende udenfor Fattig-væsnet. Bestyres af Sogneraadet.

6) Jorgen Larsen Sloth og Hustrus Legat. stiftet 1890, er paa 400 Kr. Ren-terne anvendes til Beklædning af fattige Konfirmander. Bestyres af Sognepræsten og en af Sogneraadet udpeget.

7) Ugift Inger Margrethe Hansens Legat stiftet 1905, er paa 400 Kr., hvis Renter tilfalder enligstillede og værdig trængende Kvinder udenfor Fattigvæsnet. Bestyres af Sogneraadet.

STATISTIKEN viser følgende Tal: Sognets samlede Areal er 4100 Td. Ld. (deraf 135 Skov) med 488 Td. Hart-

korn. 1770 havde Sognet foruden 2 Herregaarde. 58 Bøndergaarde og 68 Huse. 1833 var der 54 Bøndergaarde, 79 Huse med Jord (Husmandsbrug) og 40 Huse uden Jord. 1921 var det samlede Antal Ejendomme i Kommunen 285. Af disse var 2 Herregaarde paa over 200 Td. Ld., 3 Proprietærgaarde paa mellem 100 og 200 Td. Ld., 16 Bøndergaarde paa mellem 50 og 100 Td. Ld. og 31 paa mellem 20 og 50 Td. Ld. og 26 Parcelsteder paa mellem 10 og 20 Td. Ld.; 47 Husmandssteder paa mellem 1 og 10 Td. Ld. og 162 jordløse Huse. I 1770 var Indbyggger-Antallet ca. 700, i 1801 var det 749, i 1840 var det steget til 885, i 1880 til 971, i 1901 til 1062 og i 1921 var det naaet til 1202.

Kommunens finansielle Stilling i de senere Aar fremgaar af nedenstaaende Skema. Stigningen i Formue og Gæld hidrører fra, at der mellem de to først anførte Perioder er tegnet for ca. 80,000 Kr. Aktier i Nakskov-Kragenæs Banen og mellem anden og tredie er der opført en ny Skole. Formuestig-ningen i 1919—20 hidrører fra en Om-

Posternes Betegnelse:	1909—10 Kr.	1913—14 Kr.	1916—17 Kr.	1919—20 Kr.
Samlet Ejendomsskyldvurdering	3,382,700	3,382,700	4,691,500	6,544,500
Formue	37,298	121,955	156,994	278,859
Gæld	10,964	91,750	118,556	112,829
Ligning paa fast Ejendom	9,466	14,615	22,671	25,872
" " " Formue og Lejlighed.	3,385	4,487	6,156	27,033
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	27	39	59	109
" " " Indbygger	12	16	23	43
Hartkorns-Skattenummer	Nr. 8	Nr. 25	Nr. 34	Nr. 43
Indbygger-Skattenummer	Nr. 12	Nr. 44	Nr. 49	Nr. 53

vurdering af Kommunens Ejendomme. De 10 Poster Hartkornsskattenummer og Indbyggerskattenummer fremkommer paa den Maade, at man opfører Amtets samtlige 68 Landkommuner i Nummerorden i to Rækker saaledes, at man i den ene Række sætter den Kommune, der har lavets Skat i Forhold til Hartkornsmængden, som Nr. 1, og den, der har forholdsvis højst Skat, som Nr. 68. I den anden Række opføres Kommunerne paa tilsvarende Maade i Nummerorden efter Forholdet mellem Skattens Størrelse og Indbyggertallet.

UTTERSLEV.

Det gamle Utterslevs Byomraade spændte over hele den midterste Del af Sognet. Mod Syd gik det ned til Lille Utterslev og Hovgaard; mod Nord gik det op over Utterslevsgaards (Winthersborgs) Jorder til Bispeballe og senere over dennes i Herregaarden indlemmede Marker til *Utterslev Mader*, der var fælles Græsning for Utterslev og Kastager. Mader er gammeldansk Betegnelse for en lav Eng ved Stranden, og Utterslev Mader var da ogsaa jævnlig oversvømmet og henlaa som en saakaldt Salteng af ret ringe Værd som Græsning. Ved Begyndelsen af forrige Aarhundrede fik man omsider opført et mindre Dige, der blev betydelig forhøjet efter Stormfloden 1872 og yderligere forhøjet og udbedret 1918 efter Dannelsen af Utterslev-Mader og Tjørneby Digelag, som fik et betydeligt Statsilskud til Arbejdets Fuldførelse. En Del af Maderne har tidligere været bevokset med Skov; thi i Skadesvur-

deringen af 1660 hedder det: „Den lille Skovsmaal i Utterslev Marre er ganske afhugget i Svenskens Tid“.

Kjeldslykke, der ogsaa hørte under det gamle Utterslev Byomraade, har faaet sit Navn af Mandsnavnet Kjeld (Kjetil) og Lykke, der betyder et indhegnet eller indgærdet Areal. I 1469 betegnes Kjeldslykke som en „Ager“, der tilhørte Kirken.

Den i 1660 foretagne Taksering af Svenskekrigens Skader viser, at Utterslev har lidt meget. Næsten alle Gaardene betegnes som „ruinerit“ eller „meget brøstfædig“, og de triste og meget talende Ord: „fandtes intet Korn“ gaar igen atter og atter; kun et Sted hedderdet: „fandtes Rug 2 Traver, Ærter $\frac{1}{4}$, Læs“. Endnu i 1671 opføres i en Jordebog 1 Ejendomsgaard og 3 Fæstegaarde som øde og kun Præstegaarden og endnu en Gaard faar Karakteren: „ved Magt“. Som det gik i Utterslev, gik det ogsaa i Sognets andre Byer. Det Smæk, Svenskekrigen gav, sved i halvandet Hundred Aar. -- Sognepræsten Joachim Suhr giver i en Indberetning af 1756 den i saa Henseende meget betegnende Oplysning: „Behoede Gaarde (i Sognet) er hensmuldrede fra 86 til 53“.

Utterslev og Kastager Byjorder var fra Tidernes Morgen indtil 1776 noget sammenblandede. Sidstnævnte Aar skriver Rhode nemlig følgende i Kirkebogen:

„I November og December Maaned fragik (efter Landinspektør Berners Opmaaling) de i Kastager: i Birkemosemark 69 Tdr. $\frac{7}{8}$ Skp. Land, i Gallemark 42 Tdr. $\frac{4}{8}$ Skp. Land, i Lillemark 16 Td. $\frac{3}{8}$ Skp., i Lundemark

32 Td. 4 Skp. Land, i Østermark 79 Td., hvorimod de fik af Uttersløverne Jord paa Heden Vesten, Norden og Østen Møllen." I Forbindelse med dette Mageskifte maa følgende Antegnelser ses Aaret 1779 „En Græsning af 40 Tdr. Ld. indgrov sig Uttersløvmændene udi Birkemose Mark" og 1780: „Udi Juli Maaned blev af Galle- og Østermarken indhegnet til en Græsning 121 Td. Land", og endelig 1781: „I April blev indgrøftet og indhegnet en stor Græsning nær ved Præstegaarden af Øster- og Galle-Mark omtrent 100 Td. Land." Det er som man ser meget betydelige Arealer, der er lagt ud med Græs, især naar man regner med de vidtstrakte Overdrev, der henlaa i Utterslev Mader og den store Kastager Heed, hvor ogsaa Utterslev Bønderne havde Græsningsret. Men allerede en halv Snes Aar efter blev der heldigvis vendt op og ned paa det hele ved Udskiftningen. Herom noterer Rhode 1791 i Kirkebogen: „I dette Aar blev Utterslev By uskiftet af Fællesskabet. Præstegaarden skulde have her ved Gaarden 52 Tdr. Land. Til Hospitalet blev efter min Begæring lagt 1 Skp. Land til Have, som jeg lod indgrøfte med videre."

I Utterslev By ligger Kirken og Præstegaarden, der senere skal omtales. Endvidere skal her nævnes: *Jernbanestationen*, der har faaet Navn efter Kastager af Hensyn til mulige Forvekslinger med andre Utterslev'er. Et privat *Forsamlingshus*, et *Andelsmejeri* - der er opført 1896, har halvandet Hundred Andelshavere og en aarlig Mælkeom-

sætning paa ca. 2 Mill. Kilo -- og af kommunale Bygninger en *Distriksjorderbolig*, nyopført 1920, et *Sprøjtehus*, et Fattighus og 2 Skoler.

Den oprindelige *Skole* laa i Utterslev By lige overfor Kirken. Bygningerne eksisterer tildels endnu og bebos af Graveren. Skolejorden, der siden Udskiftningen laa lige op ad Skolen, er nu bebygget med Villaer og Huse. 1847 blev Skolen flyttet ud paa Ørnekuldsvej midt mellem Utterslev og Tjørneby og fungerede som Eneskole indtil 1901, da Børneantallet var blevet for stort og der derfor opførtes en ny Skole i Utterslev By. De har hver især et Klasseværelse og Bolig til Læreren og benævnes den nordre og den søndre Skole.

Fattighuset har tidligere været et Hospital, d. v. s. en Stiftelse for fattige, opretholdt ved frivillige Gaver. Oprindeligt er det vist oprettet af Sognepræsterne med Hjælp fra Godserne og Bønderne, men naar det er sket vides ikke. Hoffmann skriver i sin Fundatsamling 1760, at der er et Fattighus paa 8 Spænderum, men gammelt og forfaldent, som er bleven holdt vedlige af de fattiges Kasse, hvad Regnskabsbøgerne udviser. „Hvo der har oprettet Huset vides ikke". „Huset, som det nu er, skal for 30 Aar siden (altsaa 1730) af nyt være opbyggt af Magister Peder Suhr, som gav Tomtet og Sognemænd Sten og Tag". Denne Oplysning er ikke rigtig eller i al Fald i Strid med Rhodes Angivelse; thi han har 1772 skrevet følgende i Kirkebogen: „Dette Aar lod jeg gøre en Trætavle og anslog

den paa Hospitalet; derpaa skrev jeg: Erindre de fattige.“ (Derefter følger et Stykke paa Latin, som oversat lyder saaledes: Dette Hus, som den Gang næsten var ødelagt paa Grund af Ælde opbyggede Stedets Præst P. Rogert til et Hospital i Aaret 1744 ved Sognebeboernes og andres Midler. Til Minde om disses og ikke mindst dette Steds hæderværdige Patron ud af Familien Winterfeld, har vi 1772 ophængt denne Tavle. Sammen med vort Sogn har vi, P. Rhode, Omsorg for de fattige, at de kan nyde godt af dette Tilflugtssted. Give Gud Efterkommerne en vedholdende Kærlighed overfor dem, der bebor disse gæstmilde Kamre). “Jeg lod og gøre en jærnbeslagen Blok til at samle Almisse i ved Huset.“ Baade Tavle og Blok er forlængst borte. Huset er i sin nuværende Skikkelse opført omkring Midten af forrige Aarhundrede. Halvdelen er nu indrettet som Alderdomshjem og huser for Tiden 5 gamle. Den anden Halvdel er Fattighus, men staar som Regel tomt.

Paa Utterslev Byomraade ligger Gaardene Wintersborg, Sofiendal og Kjeldslykkegaard, der senere skal omtales, samt følgende Gaarde mellem 50 og 100 Td. Ld.: *Grønnegaard* med 78 Td. Ld., 10¹/₂ Td. Hartkorn og 108,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 85,000 er Jordværdi, *Utterslevgaard* med 70 Td. Ld., 10¹/₂ Td. Hartkorn og 107,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 75,000 Kr. er Jordværdi. En *navnløs* Gaard i Utterslev Mader paa 59 Td. Ld., 6 Td. Hartkorn, 85,000 Kr. Ejendomsskyld og 63,000 Kr. Jordværdi. En *navnløs* Gaard

i Utterslev paa 58¹/₂ Td. Ld. med 9 Td. Hartkorn, 86,000 Kr. Ejendomsskyld og 64,000 Kr. Jordværdi. *Rynkebjerggaard* med 55 Td. Ld., 7¹/₂ Td. Hartkorn, 82,000 Kr. Ejendomsskyld og 56,000 Kr. Jordværdi.

KIRKEN er opført af røde Munkesten, der her som de fleste andre Steder nu er overhvidtede. Den bestaar af Kor, Skib, Taarn, Vaabenhus og en halvrund Apsis. Det hele hviler paa utilhugne Kampsten, der for Apsis Vedkommende for en halv Snes Aar siden er overstøbt med en hæslig, bred Cementkant, som skulde forhindre nogle halvforvitrede Grundsten i at skride ud. Baade Skib og Kor bærer tydelig Spor af de rige og smukke Murforziringer, der oprindeligt har smykket Kirken i Form af et bredt Gesimsbaand med skraa og vertikale Tandsnit, Saavel Taarnet som Vaabenhuset er i Gavlene prydet med smukke Blendinger. I Skib og Apsis ses endnu Rester af de gamle, rundbuede Vinduer og paa Skibets Nordside Buen over den forlængst tilmurede Kvindeindgang. Den gamle Præsteindgang i Korets Sydside benyttes fremdeles. I Skibets Sydmur er paa Menighedens Foranledning indsat en Marmortavle over Hans Anker Jespersen, der døde 1885 efter at have været Sognepræst i Utterslev i 46¹/₂ Aar. Taarnet er forsynet med svære Støttepiller og har i Vestgavlen et stort rundbuet Vindu i en spidsbuet Niche, der formodentlig en Gang har været Indgangsportal. Taarnet er øverst oppe forsynet med en Mængde firkantede

Huller; et gammelt Sagn vil vide, at disse Huller er Skydeskaar fra Lybekernes og Svenskekrigens Dage. Slet saa romantiske er de nu ikke; de er i længst forsvunden Tid blevet dannet til Indsætning af Stilladsbjælker, naar Taarnet skulde repareres.

Opgangen til Taarnet er i en af Murrillerne; den har baaret Aarstallet 1714, men nu er kun 4-Tallet tilbage. I Taarnet hænger to Klokker. Den store

bærer paa Plattysk en Indskrift svarende til den, som findes paa Klokkerne i Vindeby og Herredskirke og som beretter, at Klokkerne paa det hele Sognefolks Befaling er støbt hos Bennich i Lübeck 1581. Den bærer desuden Navnene paa Ejeren af Otterslevgaard Knud Rud til Vedbygaard, Sognepræsten Knud Christensen, Kirkeværgerne Petter Skiffer, Laurids Hansen og

Henrik Skonning. — Paa den lille Klokke findes under en latinsk Indskrift, der giver Gud alene Æren, Ordene: „Her Per Espe thil Solagre-Rebbinge Anno 1574“. Om Oprindelsen til denne Klokke oplyser Povl Rogert i sine Optegnelser over Kirkeklokkeindskrifter: „Anno 1601 blev ved en kongelig Befaling de Klokker, som eragtedes at være til Overflod i Landsbykirkerne borttagne og givne til andre Kirker, som dem behovede. Og ved saadan Lejlighed er og denne

Klokke kommen fra Solager i Torne Herred i Skaane til Otterslev Kirke.“

Indgangen til Kirken er gennem Vaabehuset, der dækker den jævne Portal over den oprindelige Mandsindgang. Skibet og Koret har fladt Loft. Apsis derimod en halvrund Hvælving. Taarnrummet er forsynet med Krydshvælving og har oprindeligt haft en mægtig Spidsbue ind til Skibet, saa begge Rum omtrent gik ud i et. Senere

UTTERSLEV KIRKE

er der i Spidsbuen opført en mindre Rundbue, og i denne er Orglet anbragt, hvorved Taarnrummet er blevet omtrent helt skilt fra Kirken, saa dets Stolerækker er uanvendelige som Tilhorerpladser under Prædiken. I Taarnrummet hænger som Rester af et Alter fra den katolske Tid 5 stærkt medtagne Billedtavler med Henvisning til Kapitler af den hellige Skrift, men uden noget som helst kunstnerisk Værd.

Paa Skibets nordre Væg hænger et

Epitafium over Peter Rhode. I Midten et Brystbillede, der viser Rhode i Ornat med hvid pudret Paryk. Udenom Portrættet et Marmorfelt med latinsk Indskrift, der i Oversættelse lyder: Peter Rhode født i Kolding 1734, Præst i Stepping 1660, i Halsted 1764, i Utterslev 1767, gift med Johanne Dorthea Kaalund. Død 19. September 1793*). Derefter paa dansk Salmelinierne: „Intet giver Hjertet Føde, intet giver Liv og Fred uden det, at Jesus døde og hans Kors og blodig Sved.“

Det øverste Stolesæde paa Mandsiden bærer paa Forstykkerne Navnene: „De Ruder“ og „Pappenheim“, og paa Kvindesiden: „Gyllenstjerner og „Rosenkranser.“ Disse Stole har altsaa været forbeholdt Otterslevgaards adelige Besiddere. Det næste Stolestade var forbeholdt Hovgaard's Besiddere, men herom opstod der 1690 en bitter Strid, der blev indanket til Kancelliets Afgørelse.

Forpagter B. Hartman paa „kgl. Majestæts Sædegaard, Hauffgaard“, indgiver 13. April 1690 en Klage til Kancelliet, hvori han anfører, at Enkedronning Sofie „havde gjort den Forandring og for Vejens Kortheds Skyld forordnet“, at Hovgaard's Beboere skulde søge Horslunde Kirke, men at Gaarden 1685 atter blev lagt under Utterslev og at Friherre von Vinterfeldt, som er Kirkens Patron, da selv havde forordnet, at Hovgaard skulde have et Stade paa Kvindesiden og et paa Mandssiden næst efter den friherrelige Families. Disse to Stader havde Hartman hidtil

benyttet; men „forleden Søndag maatte han fornemne, hvorledes Friherre von Winterfeld uden nogen Aarsag har ladet tilnagle samme Stolestader“ og dermed forment Hartman Adgang til dem. Han beder nu om, at Kongen vil forskaffe ham samme Ret, som er tillagt Kongens andre Sædegaarde, nemlig at have „det nærmeste Stolestade næst hos Patronen“, en Ret, der er yderligere indlysende derved, at Hovgaard med sine 260 Tønder Hartkorn betaler de højeste Tiender til Kirken.

Kancelliet lader Klagen gaa til Baron Winterfelds Erklæring, og han svarer under 8. Maj 1690, at naar han har ladet Stoledørene tilnagle, er det fordi Hartman adskillige Gange har tilføjet ham „Viderværdigheder og Fortrædeligheder“, dels ved at henholde sig til Lollands Landsting i Stedet for Wintersborg Birk, dels ved at unddrage Winterfelds Præster det nødtørftige Brændsel.

Kancelliet behandlede Sagen i et Møde den 13. Maj og gav Hartman Ret. Ved et Kongebrev af samme Dato blev det paalagt Winterfeld at aabne Stoledørene for Hartman. Winterfeld faar dog Sagen genoptaget og Amtmand Reichou faar Ordre til at undersøge den, men det ses ikke af Rigsarkivets Dokumenter i Sagen, at der er sket nogen Forandring ved den trufne Afgørelse. At en forholdsvis saa ubetydelig Affære var nok til gentagne Gange at sætte Amtmand og Kancelli i Bevægelse viser, hvor stor Rolle den honnête Ambition spillede i de Dage, selv i Guds Hus, skønt Ydmygheden jo bestandig førtes i Munden, naar Talen var om religiøse Emner.

*) Denne Dato er urigtig, idet Kirkebogen viser, at Rhode døde 19. August.

Altertavlen har en svær Ramme af udskaaret Egetræ og bærer foroven Rudernes og Pappenheimernes Vaaben samt Navnene Hillarius Rudt og Margrethe Pappenheim og Aarstallet 1618. Tavlens oprindelige Midterparti er forlængst borte og nu erstattet med et Kristus-Maleri af Dorph. Paa Bagsiden af Tavlen har Peder Rhode 1774 optegnet nogle Salmevers.

Prædikestolen er et ret smukt Billedskærerarbejde med Fremstilling af de 4 Evangelister. Den er 1628 skænket af Borchard Rud og Helvig Rosenkrans. Deres Navne og Aarstallet har oprindeligt staaet paa Prædikestolen og stod der endnu 1756; thi Sognepræsten Joachim Suhr nævner det i sin Indberetning om Kirken. Prædikestolen havde tidligere sin Plads i nordre Side af Korbuen, men Peder Rhode flyttede den ifølge hans egen Optegnelse i Kirkebogen hen til dens nuværende Plads i Skibet nordøstlige Hjørne, saaledes at Adgangen til den blev gennem Kormuren. Det er mulig, man derved har dækket Indskriften, som sikkert har staaet paa Bagsiden sammen med en Del Skriftsteder, der, skønt ikke mere eksisterende, dog fortjener at omtales. De gav nemlig Anledning til, at Borchard Rud kun fik Utak og Fortrædeligheder for sin Gave, idet han blev anklaget for gennem de malede Skriftsteder at ville udbrede Calvinismens falske Lære.

Under Frederik II's og Christian IV's Regering var man ivrig paa Færde overfor alle Forsøg paa Indsmugling af calviniske Læresætninger. Odensebiskopen Hans Knudsen Vejle blev

1616 afsat fra sit Embede paa Grund af calvinistiske Ytringer, og hans Efterfølger i Embedet Hans Mikkelsen var derfor yderst paapasselig paa dette Felt. Den 12. Juni 1629 kom han under Visitationen af de lollandske Kirker, som jo den Gang hørte under Fyns Bispestol, til Utterslev og blev da meget forfærdet ved at se, hvad Borchard Rud her havde tilladt sig.

Det oprindelige Midterparti paa Eiler Ruds og Margrethe Pappenheims Altertavle, som bestod af et Krucifiks, var udtaget og erstattet med en smukt udskaaret Tavle, hvorpaa de 10 Bud var opført, men — O Rædsel — i den Rækkefølge, som Calvinisterne brugte. Under de 10 Bud stod: „Anno 1628 halfver E. og W. Mand Borchard Rud oc Frue Helvig Rosenkrants gifvet denne Taffle til Ottersleff Kirke, Gud til Ære. Mennisken til Lærdom oc Kiercken til Zir“. Endvidere havde Borchard Rud opstillet en ny, smuk Prædikestol i Korbuen, men paa Bagsiden, der vendte ind mod Koret, havde han ladet male en Del Skriftsteder om den hellige Nadver i nøje Traad med Calvinismens Lære. Det var i Sandhed oprørende. Den forfærdede Bisp tog straks til Utterslevgaard for at tale med den formastelige, men Borchard Rud var ikke hjemme. Efter at Bispen paa sin Visitatsrejse var naaet til Maribo, skrev han 18. Juni herfra et Brev, som han lod Provsten i Nørreherred, Johannes Erichsen Bang i Sandby, højtideligt overrække Borchard Rud i Lensmanden Lauritz Grubbes Residens paa Halsted Kloster, hvor ogsaa Sognepræsten i

Halsted havde givet Møde som Vidne. I dette Brev, der ligesom de følgende findes i Rígsarkivet, fortæller Biskoppen først, hvad han har at anke over og formaner derefter venligt Borchard Rud til at aflade med sligt, idet han kun vil faa Fortræd af saaledes at forandre den i Riget vedtagne Religion. Bispeminder ham, at det er gamle teologiske Stridspunkter, han her har taget frem, og at det vil vække stor Forargelse og Forstyrrelse ikke alene i Utterslev Sogn, men over det ganske Land, hvorfor han indstændig beder ham om at ændre det. Sluttelig minder Hans Mikkelsen om, at han ifølge den Ed, han „haver svoret Hans Maj. paa Ordinansen“ er nødt til her at skride ind, hvorfor han beder Borchard Rud ikke at tage ham dette ilde op, men gennem Provsten give ham et venligt Gensvar.

Borchard Rud tog dog hverken Hensyn til Formaning eller Venlighed, men stillede sig overlegen og afvisende. Thi i et Brev af 22. Juni 1629 meddeler Provsten sin Foresatte, at Borchard Rud ved OVERRÆKKELSEN Dagen i Forvejen havde svaret til Skrivelsen saaledes, „at han vidste intet med den Tavle og Maling udi Ottersløv Kircke at have gjort imod Gud eller Hans Maj., men hvem der vil have ham noget derom til at tale, det kan ske for Hans Maj. Saa vil han svare dennem“. Borchard Rud henviser altsaa overlegen Bispem til at indklage ham for Kongen. Det var at spille højt Spil, og han fortrød det da ogsaa umiddelbart efter; thi i et nyt Brev af 23. Juni meddeler Provsten, at Borchard

Rud samme Dag havde kaldt ham til sig og erklæret, at han baade med Tavlen, Prædikestolen og det øvrige, han har bekostet, kun har villlet gøre Gud til Ære og Kirken til bedste og ingenlunde dermed villlet gøre noget, som kunde være imod Gud og Hans Maj., og han vil derfor følge Bispens gode Raad saaledes, at Budenes Rækkefølge paa Tavlen ændres og de paa Prædikestolen malede Skriftsteder udslettes. Endvidere var han villig til igen at opsætte det fjernede Krucifiks paa sin Plads.

Biskoppen maa i Forvejen have indberettet Sagen til Enkedronning Sofie, der havde Lolland-Falster i Livgeding (Enkesæde) og boede paa Nykøbing Slot; thi der foreligger et Brev fra Bispem til Enkedronningens Rente-mester, Johannes Oberbergh, hvori Hans Mikkelsen meddeler, at han efter Dronningens Befaling har været i Utterslev Kirke for at se om Borchard Rud havde opfyldt det Løfte, han gennem Provsten havde givet om at fjerne de paaklagede Punkter. Besøget har været Bispem en stor Skuffelse; thi i Brevet, der er dateret Sandby den 9. Juli 1629, skriver han, at han ikke har fundet noget ændret og „meget mindre noget at være afskaffet“; kun paa Tavlen med Budordene er udslettet: „For det første“, „For det andet“, „For det tredie“ osv., hvilket intet som helst betyder eftersom Budenes Række er uforandret. Bispem sluttede dog Brevet med en Tilføjelse om, at baade Provsten og Sognepræsten for ham har udtalt, at det er Borchard Ruds Mening at udslette Skriftstederne fra Prædikestolen og lade Krucifikset

bringe tilbage til Kirken. - Allerede Dagen efter, den 10. Juli, svarer Rentemesteren, at Dronningen har resolveret, at man kan se Tiden lidt an, og hvis Borchard Rud saa ikke har foretaget de lovede Forandringer, skal Bispen indberette det til „rette Vedkommende“, d. v. s. Kongen.

Det viser sig, at Borchard Rud ikke har benyttet den givne Frist til at gøre sin Forseelee god igen, og at Bispen derfor har indberettet Sagen til Kongen. Den 18. Januar 1630 faar nemlig Lensmændene Palle Rosenkrantz paa Aalholm og Lauritz Grubbe paa Halsted kongeligt Brev, hvori det hedder: For Os er indberettet, at Borchard Rud til Sæbygaard „skal have ladet opsætte i hans Sognekirke nogle Tavler og Ord, som ikke skal overensstemme med Religionen, som her i Landet prædiktes og Gud være lovet antagen er“. Og „befaler Vi derfor, med det allerførste, did begiven Eder“ og flittig undersøge Sagen og Erklæring derom „i Vort Kancelli indskikke“.

Endnu inden der forelaa Indberetning fra de to Lensmænd, der ikke synes at have forhastet sig, udgaar der under 30. Marts 1630 kongelig Stævning til Borchard Rud om at møde for Herredagen i København den 24. Maj for at staa til Rette efterdi, han med de omtalte Tavler og Ord højligens skal have forset sig, og skal han derfor „lide og undgælde“, hvis Lov og Ret gaar ham imod.

Nu trak det altsaa for Alvor sammen om Borchard Rud, og nu fik ogsaa de to Lensmænd travlt. Provsten Anders

Sørensen i Horslunde og Sognepræsterne Anders Madsen i Vindeby og Truels Nielsen i Utterslev fik Ordre til at møde i Kirken den 10. April og affatte Beretning om Tavlen og Prædikestolen. De mødte nævnte Dag og opskrev alt, hvad der var malet paa Tavlen og Prædikestolen og erklærede sluttelig med Navns Underskrift, at mere fandtes der ikke i Kirken Borchard Rud vedrørende. De to Lensmænd bevidnede, at de ligeledes havde været i Kirken nævnte Dag og indsendte det hele til Kancelliet.

Borchard Rud vidste nu, hvad der ventede ham. En halv Snes Aar i Forvejen var, som før nævnt, Bispen Hans Knudsen fradømt sit Embede for en langt mindre Forseeelse i samme Retning, og det var endnu heller ikke gaaet af Glemme, at den højt fortjente Professor Niels Hemmingsen i Slutningen af det foregaaende Aarhundrede mistede baade Gods og Embede og vansmægtede i Fængsel for nogle calvinske Læresætningers Skyld. Med disse Eksempler for Øje gav Borchard Rud omsider efter og opfyldte sit tidligere givne Løfte om at fjerne Skriftstederne af Prædikestolen, ændre Budenes Rækkefølge paa Tavlen og indsætte Krucifikset paa sin tidligere Plads. Der foreligger ingen skriftlig Oplysning om, at dette er sket; men alene den Omstændighed, at Sagen slet ikke kom for paa Herredagen, der saaledes ikke fældede nogen Dom, er Bevis nok. Kun Borchard Ruds og Helvig Rosenkrants Navne blev staaende paa Prædikestolen, og Tavlen blev efter

den paabudte Forandring ophængt et Sted i Kirken. Den fandtes der endnu 1756, idet Sognepræst Suhr omtaler den i sin Indberretning nævnte Aar. Senere er den forsvundet. Hvor naar vides ikke.

De mange Fortrædeligheder var ikke i Stand til at berøve Borchard Rud Interessen for Utterslev Kirke. Han ofrede stadig meget paa dens Forskønnelse og Rhode berømmer ham i sin Bog med følgende Ord: „Aldrig har siden hans Tid Kirkerne været til Fornødenhed istandsatte. Maleren fortjente med Forgyltning i Utterslev Kirke Aar 1639 fire Hundrede Krone-Dalere, saaledes prydede han“. Hans Enke fulgte troligt i hans Fodspor; thi Rhode siger om hende: „Sin Kirke i Utterslev sparede hun ingen Bekostning paa at holde prydet til Guds Ære“. De første Winterfeld'er paa det nyoprettede Baroni Wintersborg ofrede efter Rhodes Optegnelser ogsaa en Del paa Kirken, men siden gik det nedad Bakke og 1790 skriver Rhode med Bitterhed i Kirkebogen, at han har ofret meget paa Kirkens Prydelse; „thi den trængte til Pynt højlig. Dens Ejere til og opæde dens Indkomster“.

Efter denne lille Afstikker tilbage til det, der har været, vender vi os atter til Kirkens nuværende Seværdigheder.

Døbefonten er af Granit og minder lidt om Købelevs. Paa Fodpladens 4 Hjørner ses Levninger af udhuggede Menneskehoveder. Fadet er af Messing og forsynet med drevne Ornamentter og en forlængst udslidt og ulæselig Inskription.

Paa Alteret staar to Messingstager uden Inskription; det sidste gælder ogsaa Messinglysekronen i Skibet. Kirken har to Sæt hellige Kar. Den store Kalk med Kande og Disk samt en Æske til Brødet er skænket af Baroniet Winthersborgs første Indehavere, Baron og Baronesse Winterfeld. Alle Genstandene er af forgyldt Solv og bærer Aarstallet 1676. Kalken, der er rigt ornamenteret, har paa Foden Navnene: Helmut Otto Baron von Winterfeld. Hellena Juliane Baronesse von Ulfsparen, samt det Winterfeldske Vaaben. Den mindre Kalk bærer paa Randen Navnene: Niels Nielsen, Kirsten Pedersdatter 1646 og derunder et Par Bomærker. Den tilhørende Disk har paa Oversiden Bogstaverne J. M. S. F. O. M. og to Vaabenskjolde og derunder Ordene: „Til Guds Ære“. Paa Undersiden staar: „Gud lad mig glemme al Genvordighed Anno 1674“. For en Del Aar siden tilegnede Hardenberg sig denne Kalk og gav en mindre Berettelseskalk i Stedet. Menighedsraadet har senere protesteret herimod og forlangt og faaet Kalken tilbage.

Et Par Gravsten, der tidligere har ligget i Korgulvet, er nu indmuret i Korvæggene. De har begge latinsk Indskrift. Den ene er oprindelig lagt over Præsten Niels Jensen fra Nykøbing, som var Præst i Utterslev i 22 Aar og døde 1625. Paa Kanten af Stenen er senere hugget en Indskrift over Præsten Christian Knudsen Pontoppidan, der døde 1674 og hans Hustru Anne Johanne, der døde 1690. Den anden Gravsten har ligeledes to Indskrifter.

Oprindelig er den lagt over Præsten Truels Nielsen, der døde 1632 efter at have været Præst i Sognet i 7 Aar. Senere har Præst og Provst Mouritz Ruchrad annekteret den og forsynet den med Indskrift over sig og sin Kone; han døde 1706. Der findes i Koret to andre Stene, der skyldes samme Ruchrad.

Den ene er en lille Tavle i Korets Sydмур, hvis latinske Indskrift forkyn-der: I Haab om en salig Opstandelse jordede Mouritz Ruchrad herunder Levningerne af sine Børn. Derefter følgende Navne og Aartal: Christiani 1680, Anna Marie 1681, Anna Sophie 1684, Christiani 1685, Christian 1687 samt yderligere nogle Navne og Ord, der ikke kan læses.

I Korets Nordмур har Ruchrad endvidere ladet indmure en Mindetavle over Præsterne i det 17. Aarhundrede. Den har først en latinsk Indskrift og derefter følgende:

GUD ÆREN DE SAL. FORFÆDRE HVIS
NAFVNE ER SKREFNE I HIMMELEN
STEDENS SOGNEPRÆSTER DØDE SIDEN
1600 TIL ÆRISMINDE: H. HANS TORNOV
1603. H. NIELS JENSØN 1625. H. TROELS
NIELSØN 1632. H. LAVRIDS ERIKSØN 1652.
H. CHRISTEN KNUDSØN 1647. SOM ALLE
AF DETE STØF VED OFVER ENGLE-
RØST VENTER DERES LEGEMERS ÆRE-
FULDE OPSTANDELSE LOED MAURITS
THEOPHILI RUCRAD FØD I SØGAARD
1642. DEND FØRSTE AF HR. BARON
WINTERFELD HIDKALDT SOGNEPRÆST
MED SIN HUSTRU ANNA CHRISTENS-
DATTER HAMMER FØD HER I PRÆSTE-
GAARDEN 1655 DENNE STEN OPSETE 1683
I SIT EMBEDIS 10. OC ALDERS 41 AAR.

Kirkegaarden har tidligere været omgivet af en Ringmur, der formodentlig har afløst det oprindelige Kampested. Rhode skriver i sin Bog bl. a. følgende om Eiler Rud: „Fra ham er den gamle Altertavle i Utterslev Kirke, samt Kirkegaardens med brændte Sten opsatte Ringmur 1618“. Ogsaa i Rhodes Optegnelser i Kirkebogen omtales denne Ringmur. 1768 hedder det herom: „I Juli Maaned blev Ringmuren om Kirken sat i god Stand“. Men 1780 hedder det: „8. Marts nedfaldt af Ringmuren sønden Taarnet 17 Alen“. Denne Mur har altsaa krævet stadige Udgifter til Reparationer, og da Kirkepatronerne efter Rhodes tidligere gengivne Optegnelser ikke vilde koste noget paa Kirken, men endog forbrugte dens Indtægter, er man formodentlig gaaet til at nedrive den og erstatte den med et Kampestedsgærde. Et saadant stod i al Fald om Kirkegaarden saa langt tilbage i Tiden, som nulevende Folk kan huske. Men i Begyndelsen af Firserne i forrige Aarhundrede begik man den Vandalisme at nedbryde hele Stengærdet og sælge Stenene til Horslunde Saftstation og erstatte det med et vulgært Jerngitter. I 1920 blev Kirkegaarden udvidet med 4 Skp. Land.

Præstegaarden er gammel; Stuehuset staar, hvad de ydre Rammer angaar, endnu som Povl Rogert byggede det 1742. Det var den Gang en Mønstergaard, hvortil man ikke mange Steder saa Mage. Den Præstegaard, Rogert ombyggede, var opført 1660, thi det

fremgaar af Smaalandske Registre, at der den 28. November nævnte Aar blev udstedt en Kancelliskrivelse om, at Sognepræst Christen Knudsen i Utterslev, hvis Præstegaard er brændt, „til dens Genopbyggelse skal nyde $\frac{1}{2}$ Rigsdaler af hver Kirke i Fyns Stift, som nogenlunde befindes at være ved Magt“. Oprindeligt bestod Præstegaarden af 4 Længer, men i 1903, efter at Jordtilliggendet var indskrænket fra 55 til ca. 20 Td. Ld., blev den nordre Længe nedrevet, saa der fra Gaarden blev fri Udsigt til Kirken. Til Præstegaarden har tidligere hørt et Enkesæde, der var opført paa dens Jorder og fik tillagt 6 Td. Ld. Det blev nedlagt 1844 ved kgl. Resolution.

Præsterækken frembyder en Del af Interesse udover det, der under Kirkebeskrivelsen er fremsat om Ligstenene. Mouritz Ruchrad laa en Tid lang i Strid med Bønderne om Tiende af deres Gæs. I Stedet for de fede Gæs, vilde de nemlig spise ham af med Ret til Græsning paa den saakaldte Gaaseeng, hvor der nok ikke kunde vokse stort. Til sidst klagede Præsten til Kongen og 29. Maj 1688 udgik som Resultat heraf kgl. Befaling til Bønderne i Utterslev om selv at overtage deres Gaaseeng og give Præsten de Gæs, han rettelig havde Krav paa.

Ruchrads Eftermand, Peder Suhr, havde 3 Døtre, som skaffede ham lidt af hvert. De to blev nemlig godt gifte, men den tredie, Catrine, havde det Uheld at blive besvangret af Huslæreren

Jesper Gadegast, som forøvrigt senere blev Rektor i Stubbekøbing. Det var en fatal Historie for Præsten. Han søgte og fik mærkelig nok 6. Februar 1728 Bevilling til, at Barnet maatte døbes som Ægtebarn og Catrine introduceres som Ægtekone. Men dermed var ikke alt klarert; thi selv om Præsten saaledes havde Papirerne i Orden, tog Folk det ikke videre alvorligt med „Ægtekonen“ og lod hende stadig høre Spottegloser om dette mærkelige „Ægteskab.“ Imidlertid fik Præsten den uheldige Datter forlovet med en Handelsmand fra Korsør, hvorefter han igen gik til Kancelliet, og søgte og fik under 9. December 1729 Bevilling paa, at ingen maa bebrejde Datteren, der nu har sluttet Ægteskabslofte med Handelsmand Daniel Mørup, „hendes forhen begangne Lejermaal.“ Men Korsør-Købmanden maa være bleven ked af Cathrine; thi 1732 ægtede hun Degnen i Utterslev, med hvem hun henlevede 22 Aar, saa døde han og 4 Aar efter sagde hun selv Farvel til den syndige og skadefro Verden. — Jesper Gadegast, der formodentlig har nægtet at ægte hende, fik under 27. Marts 1730 „Oprensning for det med Catrine Suhr begangne Lejermaal.“ — Rhode nævner de to Døtres gode Giftermaal, men tier — i Modsætning til Friis — om den tredie, men tilføjer dog spydigt: „Vi falde i mange Stykker, var den Tekst, som over hans (Suhrs) Grav blev appliceret.“

Da Peter Suhr døde 1735 afløstes han af *Povl Rogert*, der var Søn af Kapellanen i Nakskov af samme Navn.

Han var født 1702, allerede 1706 døde Faderen og 1713 Moderen, saa Povl Rogert stod som 11 Aars Dreng baade fader- og moderløs. Han blev dog holdt til Bogen, blev 20 Aar gammel Student og derefter ansat ved Latinskolen i Nakskov, hvor han efterhaanden avancerede til øverste Hører. 1731 tog han Attestats og blev Aaret efter Medhjælper hos Sognepræsten i Nakskov og 1735 blev han Sognepræst i Utterslev, hvor han forblev til sin Død 1749.

Povl Rogert var stærkt historisk interesseret og dertil en flittig og omhyggelig Samler. Han efterlod sig et mægtigt Foliobind Manuskript, som han kaldte „Samlinger til Halsted Klosters Amts Historie“, og som nu findes paa kgl. Bibliotek. Det indeholder en Mængde interessante Dokumenter, dels originale, dels Afskrifter og desuden mange paalidelige Oplysninger og værdifulde Anmærkninger. Manuskriptet, hvoraf forskellige Tidens Historikere har høstet rigt Udbytte, er ogsaa meget benyttet i dette Værk. 1775, altsaa længe efter hans Død, blev hans Skilring af Nakskovs Overgivelse 1658 og hans Oversættelse af Saxtrups latinske Digt om Nakskovs Belejring med Rogerts værdifulde Anmærkninger udgivet i Trykken. Den flittige, dygtige og paalidelige Samlers Helbred var desværre meget svagt, hvilket gjorde ham tungsindig og indesluttet. 1740 ægtede han Cæcilie Margrethe Rhode, født Müller, Enke efter Konsumptionsforvalter Lars Rhode i Nakskov. Deres eneste Søn, Ditlev Ludvig Rogert, var Johannes Ewalds Omgangsven og Kom-

ponist til Melodien „Kong Christian stod ved højen Mast.“ — Povl Rogert efterfulgtes af Joachim Suhr, hvis Indberetning med Beskrivelse af Kirken er nævnt et Par Gange i det foregaaende. Han døde 1767 og hans Efterfølger var Rhode.

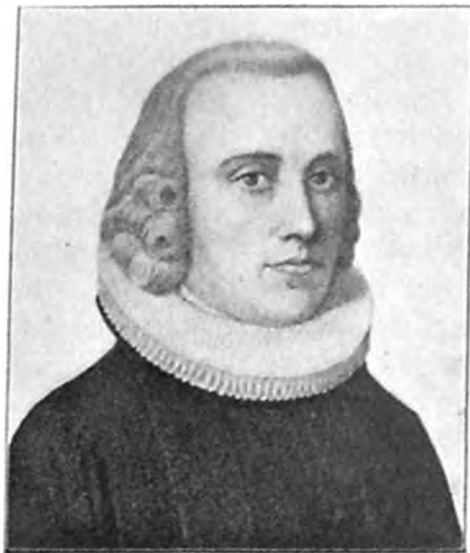
Peder Rhode blev født den 24. December 1734 i Kolding, hvor Faderen var Farver. 1756 blev han Student fra sin Fødebys Skole, og 1758 tog han teologisk Attestats med tredje Karakter. 1760 blev han Kapellan i Steppinge og Frørup i Nordslesvig, 1764 Hjælpepræst i Halsted, 1767 Sognepræst i Utterslev og i 1776 desuden Provst i Norre Herred. Han døde den 19. August 1793. I 1768 var han bleven gift med Johanne Kaalund, en Præstedatter fra Thirsted og Enke efter Sognepræst Wichmann i Herredskirke. Peder Rhode var i sin Virksomhed som Provst en ualmindelig dygtig, djærv og myndig Mand, der aldrig var bange for at sige sin Mening rent ud ogsaa til højere staaende Personer, naar han mente de havde Uret. Som Sognepræst var han nidkær og hjælpsom. Han ofrede meget paa Kirkens Prydelse, gennemførte, trods Modstand fra Wintersborg, at Kastager fik sin egen Skole, og han vaagede i det hele over sine Sognebørns Ve og Vel. 1776 skriver han i Kirkebogen: „Pintseften vedtog til min Glæde alle i Utterslev Sogn ikke ved noget Slags Gilde at skænke med Brændevin.“ Hvor lang Glæden har været, meldes der intet om, men han har altsaa søgt at modvirke det den Gang umaadelige Drikkeri.

Rhode skildres som „høj, zirlig, mager og bleg, men smuk; stedse pyntelig paaklædt og meget snaksom.“ Biografisk Leksikon tilføjer, at dette sidste Adjektiv passer ogsaa paa ham i hans Virksomhed som Forfatter. 1775 udgav han „Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse“, som ikke udmærker sig ved Nøjagtighed, men hvori dog er samlet en Del gode Efterretninger, som vistnok ellers nu vilde være tabt. 1776 udkom 1. Del af hans „Samlinger til Lollands og Falsters Historie“, omfattende Lolland, og 1794, altsaa efter hans Død, udkom 2. Del. der omhandlede Falster. J. J. F. Friis, der i 1859 udgav dette Rhodes Hovedværk i en noget omarbejdet og forbedret Udgave, skriver om ham: „At hans Samlinger til Lolland-Falsters Historie har sine store Mangler,

erkender ingen bedre end den nuværende Udgiver, og navnlig kan der bebrejdes ham en mageløs Skødesløshed endog med den simpleste Afskrift af citerede Kilder; men trods denne og flere velbegrundede Anker over hans Værk, har han dog ved dette reddet meget fra Undergang, saa at hans Samlinger stadig anføres som Kildeskrift, uagtet dette som saadant stedse er blevet benyttet med den

største Varsomhed og en velbegrundet Mistillid. Imidlertid kan han ikke frakendes en oprigtig Kærlighed, navnlig for Lolland, og det er maaske Følelsen deraf, i Forening med de mange sprørrige Historier, som han nu og da fortæller, som stedse har gjort hans lollandske Samlinger saa velsete hos den menige Mand her paa Øen“. Foruden hans her nævnte to Bøger har han af gamle Ministerialbøger

sammensat en Kirkebog for Utterslev Sogn, som gaar fra 1682 til 1793; den findes nu i Landsarkivet, og en Del af dens Optegnelser er gengivet i de foregaaende og efterfølgende Kapitler. — Rhodes Grav kendes ikke mere, men Friis siger i sin Udgave af Rhodes Samlinger, at han ligger begravet under den blaa Sten i Koret. „Den blaa Sten“ er desværre

PEDER RHODE

borte, den er formodentlig forsvundet i Slutningen af forrige Aarhundrede — til Skam for den eller dem, der den Gang havde Ansvaret for Vedligeholdelsen af Kirken og dens Minder.

Af de øvrige Præster skal endnu kun nævnes Hans Anker Jespersen, hvis Mindetavle er indmuret i Skibets søndre Side. Han var gift med en Datter af Biskop Bojsen, Vesterborg. I 1832 blev han Præst i Utterslev og

virkede her til sin Død 1885. 1857 blev han kaldet til et større Embede paa Fyn, men frabad sig det, da han hellere vilde blive i Utterslev. Fra 1855 til 1859 havde han Sæde i Landstinget, hvor han nærmest sluttede sig til Venstres højre Fløj.

WINTERSBORG hed indtil 1673 Ottersløfgaard og forekommer allerede 1234 under dette Navn. Den første kendte Ejer er Ridder Johan Skarpenberg — Ejer til Spøtterup, Hald, Ottersløfgaard og flere Godser — en rig og mægtig Mand, der 1397 var med at underskrive Kalmarunionen. Han var en stridbar Herre og havdestadig noget udestaaende med en eller anden af sine Samtidige. 1407 blev han sat i Ban af Biskoppen i Ribe, fordi han havde øvet Uret mod dennes Bønder og ikke var at formaa til at gøre sin Fejl god igen. Denne Tilskikkelse bar han nok med stor Sindsro; han regnede det for en betvdelig større Ulykke, at han 1410 blev taget til Fange i et Felttog mod Holstenerne og Friserne, thi for at slippe fri maatte han betale den i de Dage svimlende Løsesum af 10,000 lødige Mark, hvilket svarer til en Million Kroner i vore Penge. Alligevel var han ogsaa efter den Tid en velstaaende Mand. Men hans Stridbarhed var ikke bleven mindre med Aarene, og den drev ham tilsidst i Ulykke. Den kongelige Lehnsmand paa Mors havde nemlig voldtaget en af Bønderdøtrene paa Skarpenbergs morske Gods, og da gentagende Klager til den afmægtige Kong Erik af Pommern intet hjalp,

tog den vrede Ridder sig selv til Rette, overfaldt med væbnet Haand Lehnsmandens Gaard og lagde den i Aske efter først at have slaet en Del af Folkene ihjel og drevet de andre paa Flugt. Lehnsmanden klagede til Kongen og denne Gang blev Klagen hørt. Skarpenberg blev 1422 gjort fredløs og hans Ejendomme tildømt Kronen; selv undslap han nok til Udlandet med sit rørlige Gods.

Ottersløfgaard var ikke blandt de konfiskerede Godser; thi allerede 1401 havde Johan Skarpenberg overdraget alt sit Gods paa Lolland til Hr. Pribjørn eller maaske Pritbern Podebusk, der tilhørte en fra Rygen indvandret Adelsslægt, som i Tidens Løb skaffede sig megen Rigdom og Anselse her i Landet. Den Pritbern Podebusk, som her er Tale om — thi der var flere i Slægten af samme Navn — var Søn af Danmarks Drost, Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes betroede Mand Henning Podebusk. Pritbern ejede foruden Ottersløfgaard, Egholm, Kjørup og vistnok Vosborg. 1395 var han med at besegle Forliget paa Lindholm mellem Dronning Margrethe og den fangne Kong Albrecht og 1397 beseglede han ligeledes Kongevalget i Kalmar.

En af Pritbern Podebusks Døtre blev gift med Hans Grubendal, som derved kom i Besiddelse ikke alene af Egholm, men vistnok ogsaa af Ottersløfgaard. Fra ham maa Gaarden være gaet i Arv til Claus Grubendal, der skrev sig til Utterslev, da han 1473 beseglede et Vidne i Sønderherreds Ting. Hans Datter Lene blev gift med Knud Gøye

og bragte ham i Medgift Ottersløfgaard, som han dog straks efter solgte til Jesper Krafse til Basnæs, der var gift med Karen Lunge og Broder til den bekendte Odensebisp Magnus Krafse. — Jesper Krafse overdrog Ottersløfgaard til Sønnen Hans Krafse, der efter Faderens Død 1492 ogsaa arvede Basnæs. Han var Ridder og Rigsraad, desuden Lehnsmand paa Aalholm og fik senere Næsby og Knubbelykke Birker i Pant af Kronen. Hans Krafse var en munter Herre, der holdt meget af at more sig og som med sin Hustru, Lene Hak til Egholm, førte et ødselt Liv uden derfor at faa Bugt med sin store Formue. Han døde 1530 og Datteren Karen arvede nu Ottersløfgaard. 1554 giftede hun sig med Marskal Jørgen Rud til Vedby og Gaarden i Utterslev gled derved over i denne ansete Slægts Besiddelse, hvor den forblev i over Hundrede Aar.

Jørgen Rud opholdt sig ikke paa Ottersløfgaard, men da denne ved hans Død 1571 gik over til Sønnen, Eiler Rud, begyndte dens Glansperiode. Han giftede sig 1590 med Margrethe Pappenheim til Sæbygaard (nu Sæbyholm) og blev derved Ejer ogsaa af denne Gaard. Ægteparret boede paa Ottersløfgaard, hvor de opførte nye Bygninger, omgivet af Grave, der endnu er bevaret paa den østlige, sydlige og det meste af den vestlige Side, derimod er Graven mod Nord tildels opfyldt. Eiler Ruds Bygninger var meget anseelige. Hovedbygningen i to Stokværk og forsynet med Taarn. Kostalden stod lige til 1907, da den blev nedrevet. Eiler Ruds Hustru døde 1616 og han selv

1618, begge ligger begravet i Slægtens Gravkapel i Halsted Kirke.

Sønnen Borchard Rud arvede begge Gaardene og forbedrede dem betydeligt. Han anlagde baade Frugt og Lysthave ved Ottersløfgaard, ophjalp Bondergodset, indgrøftede Hovedgaardens Marker, saa Vandet kunde løbe af dem, og viste i det Hele en for sin Tid sjælden Dygtighed og Indsigt. Han opholdt sig mest paa Sæbygaard og vil blive nærmere omtalt under denne. Han døde 1647 som Slægtens sidste Mand, kun 55 Aar gammel. Han var gift med den dygtige Helvig Rosenkrands; men Ægteskabet var barnløst. — Efter Mandens Død tog hun fast Ophold paa Ottersløfgaard og ledede selv med Flid og Indsigt Arbejdet ved Driften og Forbedringen af den store Gaard. Da Svenskerne 1659 havde afbrændt Bispeballe By, der bestod af 5 Bøndergaarde, fik hun Tilladelse til at lægge deres Jorder ind under Hovedgaarden. Skoven ved Wintersborg hørte til den nedbrændte Bondeby og hed endnu Aarhunderer efter Bispeballe Have. — Svenskerne afbrændte ligeledes de 4 saakaldte Slentegaarde, ogsaa disses Jorder fik Helvig Rosenkrands Tilladelse til at lægge ind under Ottersløfgaard. Helvig Rosenkrands tog personlig Del i Arbejdet; endnu 100 Aar efter hendes Død, viste man hendes Spidekammer, hvor hun sammen med sine Terner forarbejdede Gaardens Uld. Tæt ved Gaarden paa Ørekuld Banke byggede hun sig et lille Lystslot, eller vel nærmere Lysthus, hvorfra hun havde den herligste Udsigt over Smaa-

landshavet og en stor Del af Nørreherred. Men ethvert Spor af dette Hus er forlængst forsvundet. Naar der pløjes paa Banken, ser man det røde Smuld af Munkestenene -- det er alt.

Helvig Rosenkrans døde 1672 og dermed var Ottersløfgaard's Glansperiode til Ende. Hendes Arvinger solgte Gaarden til Geheimeraad Otto Helmuth v. Winterfeld, der gav den sit nuværende Navn og Aaret efter, 18. September 1673, fik Tilladelse til af Ottersløfgaard og Sæbygaard at oprette et Baroni det første i Danmark under Navnet Baroniet Wintersborg. Han flyttede Hovedsædet til Sæbyholm, men boede her for Resten sjældent. idet han som Stift-Amtmand over Fyen mest opholdt sig paa Odense Slot, hvor han døde 1694.

Baron Otto Helmuths Søn, Kaptajn Gustav Winterfeld havde kun Baroniet i godt 4 Aar, idet han allerede døde 1699 uden at efterlade sig mandlige Arvinger. Hans Datter Juliane Margrethe Winterfeld der nu blev Besidder af Baroniet var gift med Generalmajor Christoffer von Eichsted. Heller ikke han boede paa Godset, og efter hans Død 1728 tog Enken Ophold i Hamborg og saa sjældent eller aldrig til Baroniet, som

derved kom i en elendig Tilstand. Dets Kirker, Utterslev, Vindeby, Herredskirke og Lille Løjtofte, forfaldt, Hovedgaarden blev aldeles ubeboelig. Forvalterne og Forpagterne blev rige, men Bønderne blev saa forarmede og usle, at der gik det meste af en Menneskealder inden Bondergaardene atter kom i ordentlig Stand.

Baronesse Juliane døde 1741, og der opstod nu Proces om, hvem der skulde arve Besiddelsen. Under denne blev det

bevist, at Generalinde Eichsted urettelig havde besiddet Baronet, idet dette -- ifølge Erections-patentet først skulde arves i den mandlige Linie og derfor burde være tilfaldet hendes Farbroder, der døde faa Aar efter hendes Fader. I Overensstemmel-

WINTERSBORG

se hermed blev Baroniet nu ikke tilkendt Generalinde Eichsteds Arving Grev Scheel; men hendes nysnævnte Farbroders Datter, Sophie von Winterfeld, gift med Major Gedde. Denne blev nu baroniseret og overtog Baroniet 1743. Han døde 1757, hvorimod Baronessen levede til 1769. Der hvilede i hendes Tid store Byrder paa Baroniet, og da hun tillige havde mange Paarørende at støtte og underholde, kneb det tit med at faa Indtægterne til

at slaa til. Hun var meget afholdt paa Grund af sin Retfærdighedssans og sin store Hjælpsomhed, især Bønderne elskede hende; thi hun søgte efter yderste Evne at gøre Forgængernes Uret god igen. — Om hendes Død skriver Rhode i Kirkebogen den 28. Januar 1769: „Fru Baronesse Sophie Winterfeld død. Opbaaren i Halsted Kirke 20. Februar; hendes Lig ledsaget af mig og flere hende og hendes Godser anrørende med Taarer i Øjnene. Lys brændte fra Kl. 10 til 12 udi alle hendes Kirker saavel som i Halsted“.

Sophie Winterfeld døde barnløs og Baroniet gik derefter over til hendes Sosterson, Grev Flemming Holck-Winterfeld, Son af Grev Holck, Orebygaard. Han var ugift og levede stille og tilbagetrukket; men da Baroniets Pengeaffærer som nævnt var i en daarlig Forfatning og der tilmed kom nogle Misvækstaar, havde han ingen Fornøjelse af sit Baroni, men tilsatte endog de faa Midler, han i Forvejen raadede over. Flemming Holck døde allerede 1772 og Broderen Grev Gustav Holck-Winterfeld arvede nu Baroniet. Han havde baade Evne og Villie til at op hjælpe det forfaldne Gods. Han bortbyttede de fjernest liggende Bøndergaarde og købte nærmere beliggende i Stedet, gjorde alle Bøndergaardene lige i Hartkorn og omlagde deres Jorder, saa hver Fæster fik sin Jord samlet om Fæstegaarden. Desuden afvandede og forbedrede han Markerne og sørgede for en ny og fornuftig Drift. Endelig ophjalp han Skolevæsnet paa Godset og reparerede og udsmykkede

Utterslev Kirke til stor Glæde for Peder Rhode, der i sine Kirkebogs-optegnelser udtrykker sin Begejstring herover. Gustav Holck var Amtmand i Haderslev og boede derfor sjældent paa Wintersborg; men forstod alligevel at holde vaagent Øje med alt paa Baroniet. Men heller ikke han fik Lov at have Besiddelsen ret længe: han døde allerede 1776. Den gunstige Dom, der af Folk paa Godset blev fældet over ham, plettes noget ved Minderne om hans og hans 9 Aar yngre Broders uheldige Indvirkning paa Christian den Syvende. Det var under deres Vejledning, Kongen hengav sig til de vildeste natlige Udskejelser i berygtede Huse i København samt til Gadeoptøjer og Slagsmaal med Pøbel og Vægtre.

Grev Gustavs ældste Son Frederik Christian Holck-Winterfeld var kun 12 Aar, da Faderen døde. Efter at være bleven myndig, viste han sig i et og alt som Faderens Modsætning. Han bortforpagtede Wintersborg til Diderik Beck og lod denne skalte med Gaard og Bønder. Medens Grev Gustav havde ofret meget paa Kirken og Skolen, fødte Grev Chr. Frederik Kirkens Midler, modsatte sig Oprettelsen af den nye Skole i Kastager, og chikanerede Rhode, fordi denne paa Trods af Greven fik den oprettet. 1800 indsendte han til Kancelliets Godkendelse en ny Undervisningsplan for Skolerne paa hans Gods, hvorefter Moral- og Sjælelære skulde gaa forud for Religionen. Baade Biskop og Sognepræst modsatte sig skarpt dette Stykke Rationalisme, og Planen blev derfor ikke til

noget. 1801 satte han Kronen paa Værket ved at sætte Baroniet over Styr, idet han fik Tilladelse til at bortbytte Baroniet til Baron C. H. Hardenberg-Reventlow mod at faa Stamhuset Fjellebro i Fyn og en Fideikommiskapital i Stedet samt 97,000 Rigsdaler kontant.

Grev Hardenberg-Reventlow indlemmede Sæbyholm i Grevskabet Hardenberg; men solgte allerede 1803 Wintersborg til Gaardens daværende Forpagter Jørgen Jørgensen for 150,000 Rigsdaler. Wintersborg havde da 45 Td. Hartkorn til Hovedgaarden, medens Bøndergodset udgjorde 288 Td. Hartkorn. Jørgensen bortsolgte Bøndergodset paa nær 50 Td. Hartkorn, nyopbyggede Stuehuset og indgik derefter i 1810 Mageskifte med Jakob Bolle paa Søllestedgaard, saaledes at Bolle fik 212,000 Rigsdaler i Bytte, idet Søllestedgaard, som Jørgensen overtog, havde 67 Td. Hartkorn til Hovedgaarden og af Bøndergods 337 Td. Hartkorn og var anslaaet til en Værdi af 340,000 Rigsdaler; Wintersborg derimod kun til 128,000 Rigsdaler.

Bolle havde Gaarden indtil 1844; han var da under Formynderskab, og Formynderen solgte Wintersborg til eksam. juris Anthon Hastrup for 80,000 Rigsbankdaler. Hovedgaarden havde ca. 400 Td. Ld. med 45 Td. Hartkorn og Bøndergodset udgjorde 50 Td. Hartkorn. Hastrup ombyggede Stuehuset og gav det sit nuværende Udseende. Han døde 1869 og Enken hensad derefter i uskiftet Bo og overdrog 1883 Gaarden til Sønnen Julianus Hastrup, der sad som Ejer paa Wintersborg indtil

1900. Bøndergodset var efterhaanden blevet bortsolgt, og da Hastrup nævnte Aar solgte Wintersborg til M. P. N. Alstrup, var der af hele Godsherligheden kun 4 Lejehuse tilbage, medens Hovedgaardens Hartkorn var forøget med 12 Td., saa den nu udgjorde 57 Td. Købesummen var 280,000 Kr.

1912 solgte Alstrup Wintersborg til dens nuværende Besidder, Carl Olsen, for 525,000 Kr. med 100,000 Kr. Udbetaling.

Wintersborg har nu 482 Td. Land med 58 Td. Hartkorn, 660,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 484,000 Kr. er Jordværdi. Til Gaarden hører Bisseballe Have eller Wintersborg Skov paa ca. 70 Td. Land. I Skoven har tidligere været nogle mægtige Stendysser, hvoraf der nu ikke er Spor tilbage.

SOFIENDAL er opstaaet ved Sammenlægning af flere Ejendomme. 1844 fik Lauritz Theodor Larsen Tilladelse til at sammenlægge sine to Gaarde, Vissegaard i Utterslev Sogn paa 7 Tdr. Hartkorn og en tilgrænsende Gaard i Vindeby Sogn paa 6 Tdr. Hartkorn. Samme Aar solgte han Ejendommen, hvis Areal var 112 Td. Ld., til Adolph Vilh. Nørregaard af Vesterborg for 11,000 Rigsdaler og overtog selv Marthasminde.

1852 solgte Nørregaard Ejendommen, der nu kaldes Sofiendal, til Ferd. Raahauge for 17,000 Rigsdaler. Raahauge tilkøbte yderligere 3 Td. Hartkorn og solgte 1881 Ejendommen, der altsaa nu var paa 16 Td. Hartkorn, til Harald Johannes Buch for 120,000 Kr. og med en Udbetaling paa 61,000 Kr.

Buch udvidede ved forskellige Tilkob Ejendommen, saa den blev paa 23 Td. Hartkorn, og solgte den 1907 til Jorgen Helletoft Skafte for 167,500 Kr. med en Udbetaling paa 80,000. Skafte beholdt kun Gaarden i 2 Aar, idet han allerede 1909 solgte den til P. Musse, Vejleby, for 176,000 Kr. Musse overtog al Prioritetsgelden og udbetalte 40,000 Kr. kontant. Han frasolgte ca. 4 Td. Hartk. og solgte i 1918 Sofiendal med 19 Td. Hartkorn til Proprietær S. P. Pedersen, Hørslunde, og Grundejer V. Larsen, København, for 295,000 Kr. med en Udbetaling paa 45,000. De nye Ejere videresolgte samme Aar Gaarden til Proprietær Carl Jacobsen, Grønnegaard (Torpe) og Axel Nielsen, Nøbbollegaard, for 350,000 Kr. med en Udbetaling af 70,000. 1920 afstod Jacobsen sin Halvpart til Nielsen, som saaledes blev Ene-ejer af Gaarden, hvorefter han frasolgte 21 Td. Land til Kjeldslykkegaard til en Pris af 2400 Kr. pr. Td. Land.

Sofiendal er nu paa 137' Td. Land, hvoraf de ca. 50 Td. ligger i Vindeby Sogn. Hartkornet er 16' Td. og Ejendoms-skylden 190,000 Kr., hvoraf 143,000 er Jordværdi.

KJELDSLYKKEGAARD er først for ganske nylig kommet op i Rækken af Gaarde paa 100 Td. Land og derover. 1920 købte nemlig den daværende Ejer af Gaarden, F. C. Nielsen, som ovenfor nævnt 21 Td. Land af Sofiendals Jord. Ejeren døde 1920 og Enken sidder derefter som Gaardens Ejer.

Kjeldslykkegaard har nu ca. 100 Td. Land med ca. 14 Td. Hartkorn og

137,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 112,000 er Jordværdi.

Af Sognets mange Oldtidsminder er nu kun tilbage en ufuldstændig Jætte-stue i Utterslev Mader.

LILLE UTTERSLEV.

Opstaaet som Udflytterby af Kirkebyen og liggende tæt under Hovgaard's Vinger har Lille Utterslev altid fort en beskeden Tilværelse. For Svenskekrigen bestod den af 4 Gaarde og nævnes som selvstændig By i Skadesvurderingen af 1660, men allerede i Taksationsskriftet fra 1685 88 nævnes den ikke, og har derfor antagelig efter Svenskekrigens Ødelæggelser fristet samme Skæbne som saa mange andre Smaabyer og er bleven udslettet af Bonderbyernes Tal og reduceret til en lille Husmandsby. For 100 Aar siden bestod den kun af 4 Huse med Jord, nu er Husenes Tal forøget en Del, uden at Jordbruget er blevet mere imponerende. Byens største og eneste Nævneværdighed er Hovgaard, der spænder over det allermeste af dens Omraade.

HOVGAARD er en meget gammel Gaard og dens Navn har derfor ingen som helst Forbindelse med Hove-riet, der er Oprindelsen til saa mange andre Hovgaard'es Navn. Maaske viser Navnet her helt tilbage i Hedenskab og angiver, at der paa dette Sted har været et Gude-Hov, d. v. s. et hedensk Offersted, helliget en eller flere Guder.

Oplysningerne om Hovgaard er lov-

rigt mangelfulde. Dansk Adels-Aarboeg nævner i sin Omtale af Slægten Daa: Salome Daa til Hovgaard Lollands Norre Herred 1575, gift med Eller Hansen Stygge til Klingstrup. Denne Oplysning gaar igen i Trap; men en anden Oplysning synes at modsige den. Rudbech Pors til Øllingso fik nemlig 1583 Bestalling som Landsdommer paa Lolland, og som Vederlag for dette Hverv fik han et afgiftsfrit Forleningsbrev paa „Hovgaardtz Gaard og Gods, der hidindtil har ligget under Dalum Kloster“. Dalum var et meget rigt Kloster for Augustinerner og gik ved Reformationen over i Kronens Eje. Klostret har ikke faaet Gaver efter Reformationen, og Hovgaard skulde alt-

saa længe for denne være overgaaet til Klostret, hvilket er en fyldestgørende Forklaring paa, at man ikke i ældre Tid noget Sted møder Hovgaards Navn i Forbindelse med den lollandske Adel. Overdragelsen til Klostret kan selvfølgelig ogsaa være sket senere gennem et Angeltæg, skønt disse jo i Reglen gik ud paa at samle Godset og ikke som her sprede det over to Landsdele. Det er i høj Grad sandsynligt, man i Fyns Stiftsarkiv i Odense kan faa disse dunkle Punkter opklaret; men en saadan Undersøgelse har jeg ikke faaet Lejlighed til at anstille.

Ogsaa de følgende Landsdommere fik Hovgaard Gaard og Gods i afgiftsfrit Forlening som Løn for Dommerhvervet; det er saaledes Tilfældet med Erik Mogensen til Bramslykke 1589 og Laurids Grubbe til Gammelgaard 1604. Senere hen i Tiden bortfaldt denne Lønningsmaade og Landsdommeren fik en fast aarlig Pengelon. Hovgaard blev da som saa mange andre kongelige Sædegaarde forpagtet bort. Fra Striden om Stolestaderne i Utterslev Kirke ved vi, at i Aarene omkring 1690 sad

HOVGAARD

en Hofman som Forpagter paa Hovgaard, og at den da havde en saa betydelig Mængde Bøndergods, at dens samlede Tilliggende udgjorde 260 Tønder Hartkorn. Det fremgaar af Hart-

mans Indlæg i Striden, at Hovgaard allerede den Gang var lagt ind under Halsted Kloster, som jo ogsaa tilhorte Kronen. 1719 mageskiftede Kongen Halsted Kloster og derunder Hovgaard med Baroniet Juellinge paa Sjælland, og af Halsted Kloster oprettedes derefter et nyt Baroni Juellinge.

Hovgaard har ogsaa under Baroniet steds været en Forpagtergaard, og dens Hovedbygning har derfor alle Dage været meget beskeden af en Herregaard at være. Den nuværende Hovedbygning er opført 1857.

1919 solgte Baroniets Indehaver, Orev

Friis, Hovgaard til Maribo Amts Udstykningsforening for 605,000 Kr. Hartkornet var 44 Td. og 6 Skp. Det var Planen, at Foreningen skulde udstykke en Del af Gaarden og sætte Bygningerne sammen med en Hovedparcel. Købekontrakten indeholdt en Bestemmelse om, at Baroniet skulde lade 1100 Kr. pr. Td. Ld. indestaa som 1. Prioritet i Hovedparcellen. Resten af Købesummen skulde udbetales kontant. Foreningen besluttede at udstykke 100 Td. Ld. og udbetalte derefter 263,000 Kr. Samtidig solgte den Bygningerne og 232 Td. Ld. til Gaardens hidtilværende Forpagter Carl Laurentius Schebye for 465,000 Kr.

Hovgaard har som nævnt 232 Td. Ld., hvoraf ca. 33 Td. i Løjtøfte Sogn. Til Gaarden hører en Skov paa ca. 50 Td. Ld. Hartkornet er 32 Td., Ejendomsskylden 320,000 Kr., hvoraf 215,000 er Jordværdi.

KASTAGER.

Kastager stod i gamle Dage langt tilbage for Utterslev, men har i den nyere Tid udviklet sig saa stærkt, at den nu ubestridt er Sognets største By. Navnets Oprindelse er uklart, og jeg skal afholde mig fra alt Gætterier. Dr. phil. Marius Kristensen har i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1922 fremsat en Fortolkning gaaende ud paa, at Navnet skulde komme af Kast, d. v. s. Dyrge i Sammenligning med Vedkast — den synes lidet tilfredsstillende. En Jordebog fra 1671, som findes i Landsarkivet, viser, at endnu 12 Aar efter Svenskekrigen var dens Spor langtfra udslettet. I Kastager stod en Ejendomsgaard og

en Fæstegaard ode, en Ejendomsgaard var sunket ned til Fæstegaard og kun 4 Fæstegaarde fik Betegnelsen „ved Magt“, d. v. s. i ordentlig Drift.

Til Kastager hører Hussamlingen Bojet og en Samling Fiskerhuse, der i den senere Tid har rejst sig nær Stranden.

I Kastager ligger Sognets største Skole opført 1916, med 2 Klasseværelser og Bolig til 2 Lærere. Den gamle Skole, der nu er solgt til Beboelse, var ombygget baade i første og sidste Halvdel af forrige Aarhundrede, men oprindeligt bygget 1794. Det var Sognepræst Peder Rhode, der udkastede Planen og gennemførte den trods megen Modstand fra den daværende Besidder af Wintersborg. Rhode skrev 1785 i Kirkebogen: „25. November fik Kastager og Bojet kongelig Tilladelse til at have deres egen Skole.“ Og 1786 skriver han, at Grev Chr. Fr. Holck ikke vil lade ham faa det Brænde, der tilkom Præsten; thi „han var mig fjendsk, for jeg havde hjulpet med at befordre den højst priseelige Anstalt, at Kastager fik en Skole for sig, som for laa til Utterslev Skole, Byens Ungdom til ingen Nytte. Hr. Grevens Raad(giver) var hans Forpagter paa Wintersborg Did. Beck.“

Brevet med den nævnte kongelige Tilladelse af 25. Novbr. 1785 findes indført i Smaalandske Tegnelser og oplyser, at den er givet efter Indstilling af P. Rhode og paa Begæring af Behoerne i Kastager. Det hedder i Skrivelsen, at Kastagerfolkene grundet paa den lange Vej til Utterslev Skole, for Tiden bekoster deres egen Skoleholder, men ligefuldt

har betalt deres Andel til Utterslev Skole, „hvilket falder dem besværligt“, og da Skoleholderen i Utterslev nu er forflyttet, beder de om ved Ansættelsen af en ny Lærer i Utterslev at blive fri for at betale noget til ham, mod at de fremdeles underholder deres egen Skoleholder og skaffer Hus til ham og Børnene. De vil af hver Td. Hartkorn yde 2½ Fjerdingkar Korn, hvilket ialt bliver noget over 11 Td. aarlig. Desuden vil de i Penge yde 2 Skilling af hver Td. Hartkorn samt 1 Skilling af hver Husmand med Jord, hvilket bliver 7 Rigsdaler og 1 Mark aarlig, og dertil vil Sognepræsten aarlig lægge 1 Rigsdaler og 5 Mark. Endvidere vil de skaffe Skoleholderen Græsning til en Ko og 4 Faar samt Foder til dem om Vinteren og endelig yde ham det fornødne Brændsel.

Som frivillig Ydelse paa Oplysningens Alter var sligt Tilbud fra Bønder og Husmænd et ret ukendt Fænomen i de Dage, og der kan næppe være Tvivl om, at det hele var en Frugt af Rhodes Paavirkning og gode Eksempel.

• 1866—67 byggedes det første Dige ved Sjale Enge og i Begyndelsen af 90'erne i forrige Aarhundrede inddæmmedes Kastager Nor, der omfatter ca. 70 Td. Ld. For faa Aar siden søgte og fik man Statsstøtte til Opførelsen af et Dige, der fra Kastager-Diget strækker sig forbi Utterslev Møder og hen til Tjørneby-Diget. Dette er opført 1874 af Tjørneby Digelag og senere fortsat med et Dige, opført paa Vindebys Grund af Sænkebækrendens Digelag. En lang, sammenhængende

Strækning er saaledes her beskyttet mod Havets Oversvømmelser, der i tidligere Tid ofte forårsagede stor Skade.

Kastager har to Skove: Stubstykke paa en Snes Td. Ld., der er delt i Parter mellem Gaardene i Kastager, og Kastager Skov, der hører under Baroniet Juellinge og er paa 67 Td. Ld., hvoraf dog kun de 16 ligger i Kastager, de 51 i Horslunde Sogn.

Ved Kastager Strand udskibedes i gamle Dage en ikke ringe Mængde Korn og et Rudkøbingfirma havde endnu et Stykke ind i dette Aarhundrede et Kornmagasin liggende derude.

Kastager har sit eget Elektricitetsværk, der er bygget i 1911 og forsyner hele Sognet med Undtagelse af Tjørneby og Lille Utterslev.

Af Gaarde mellem 50 og 100 Td. Ld. har Kastager følgende: *Kastagergaard* med 85 Td. Ld., 8½ Td. Hartkorn og 104,000 Kr. Ejendomsskyld og 63,000 Kr. Jordværdi. En *navnløs* Gaard med 70 Td. Ld., 6½ Td. Hartkorn, 81,000 Kr. Ejendomsskyld og 63,000 Kr. Jordværdi. *Katrinegaard* med 69 Td. Ld., 7 Td. Hartkorn og henholdsvis 90,000 og 68,000 Kr. Ejendomsskyld og Jordværdi. En *navnløs* Gaard med 65½ Td. Ld., 8½ Td. Hartkorn, 105,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 70,000 er Jordværdi, *Stensgaard* med 65 Td. Ld., 5½ Td. Hartkorn, 77,000 Kr. Ejendomsskyld og 58,000 Kr. Jordværdi. *Slotgaard* (efter en tidligere Ejer, der hed Sloth) med 62 Td. Ld., 8 Td. Hartkorn, 86,000 Kr. Ejendomsskyld og 60,000 Kr. Jordværdi. Der findes ingen Gaarde større end de her nævnte.

TJØRNEBY.

Navnet kommer sikkert af Planten Tjørn; formodentlig har i ældre Tid et større Tjørnekrat ligget i Byens Nærhed eller Byens Jorder har maattet ryddes for Tjørn, før de kunde dyrkes. Som omtalt under Vindeby Sogn horte Tjørneby oprindeligt under dette, men fik, medens Vindeby-Kirken i første Halvdel af det 14. Aarhundrede var sat i Ban, Tilladelse til at søge Utterslev Kirke og senere blive derunder. De fra Fortiden overleverede Optegnelser er iøvrigt sparsomme. 1400 køber Dronning Margrethe Gods i Tjørneby. I Jordebogen fra 1671 ser man, at Krigens Spor endnu stod dybe og mørke; 3 Gaarde var uden Bygninger, 2 tidligere Selvejrgaarde var sunket ned til Fæstegaarde og en tredie Selvejrgaard var ved at gaa samme Vej, idet den fremdeles stod øde. 6 Fæstegaarde og 4 Ejendomsgaarde betegnedes „ved Magt“. 1770 indsender Sognepræst Peder Rhode et Andragende, der tydeligt belyser de daarligere Bondekaar. Præstekaldet ejede nemlig en Mensalgaard i Tjørneby paa $3\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, som i mange Aar havde ligget øde og udyrket, fordi det ikke var muligt at finde en Bonde, der vilde have den i Fæste. Gaarden ejede en Kapital paa 53 Rigsdaler, og Rhode søger i sit Andragende Tilladelse til at anvende disse Penge til Bygningernes Forbedring og derefter forære en Bonde Gaarden til Ejendom mod, at han aarlig yder Præstekaldet 8 Tønder Korn. — Rhode fik Tilladelsen. Blandt Rhodes Optegnelser i Kirke-

bogen findes følgende indført 1769: „I dette Aar faldt den bekendte *Agesgaard* i Tjørneby ned, og nu kendes ej Spor til dens prægtige Bygning og Have.“

Af Gaarde mellem 100 og 200 Td. Ld. har Tjørneby Alleeborg og Tjørnebygaard, der omtales nedenfor, og af Gaarde mellem 50 og 100 Td. Ld. følgende: *Tjørneby Hegaard* med 98 Td. Ld., 10' Td. Hartkorn og 125,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 85,000 er Jordværdi. *Frihedspris* 75 Td. Ld., 9 Td. Hartkorn, Ejendomsskyld 95,000 Kr. med 79,000 som Jordværdi. *Vilhelmsgaard* 72 Td. Ld., 8' Td. Hartkorn, 95,000 Kr. Ejendomsskyld og 79,000 Jordværdi. *Bjelkehovedgaard* 54' Td. Ld., $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 55,000 Kr. Ejendomsskyld og 48,000 Jordværdi.

ALLEENBORG er en gammel Ejendomsgaard. 1832 blev den stillet til Auktion efter Jacob Kjeldsen Dahl, og Jens Hansen Schoubo fik Hammer-slag paa Gaarden, der da var paa 18 Td. Hartkorn. Schoubo døde 1856 og Enken blev siddende i uskiftet Bo og overlod 1866 Gaarden til Sønnen Carl Christian Schoubo for 40,000 Rigsdaler. Gaardens Hartkorn var da steget til 22' Td. 1905 overdrog Schoubo Alleeborg til sin Søn Jens Schoubo for 104,000 Kr.

Alleeborg har nu 160 Td. Ld. med 22' Td. Hartkorn og 212,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 168,000 Kr. er Jordværdi.

TJØRNEBYGAARD er ligeledes en gammel Ejendomsgaard. 1838 ejedes den af Peter Nielsen og var den Gang

paa 14 Tdr. Hartkorn. Nielsen havde endvidere købt en Parcel af Naboejendommen paa 5 Td. Hartkorn for at lægge den sammen med sin Gaard; men han kunde ikke klare sig; baade Gaarden og den tilkøbte Parcel blev det nævnte Aar stillet til Tvangsauktion og købt af Peder Hansen Svendsen af Skovbølle for 11,700 Rigsdaler. Svendsen døde 1855 og Enken fik Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo. Hun døde 1863, og Gaarden blev derefter ved Auktion solgt til Poul Juul i Høgsmarke. Hartkornet var 21 Td., deraf 2 Skp. i Vindeby Sogn. Hammerslags-

summen var 40,800 Rigsdaler. 1897 overdrog Poul Juul Gaarden til Sønnen Lauritz Johannes Juul for 108,000 Kr., og han solgte den 1912 til Niels Peter Christiansen, Urnegaard, for 215,000 Kr. med 80,000 Kr. Udbetaling. Christiansen forøgede Arealet ved 1921 at tilkøbe 16 Td. Ld. af Nabogaarden til 2000 Kr. pr. Td. Ld. og ved desuden at købe 10 Td. Ld. Skov i Onsevig til 1000 Kr. pr. Td. Ld.

Tjørnebygaard er paa 171 Td. Ld. med 25 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 250,000 Kr., hvoraf de 182,000 er Jordværdi.

HORSLUNDE-NORDLUNDE SOGNE

DET DOMINERENDE blandt Herredets Sogne har alle Dage været Særpræget for Horslunde. — Ælde, Størrelse og Folketal har i For­ ening bidraget til at sætte det paa Før­ stepladsen. Ved Herredsinddelingen, der er langt ældre end Sogneinddelingen, gav man Herredet Navn efter Hors­ lunde; i Valdemar Sejrs Jordebog be­ nævnes det Horsælundhæreth og det er først flere Hundrede Aar senere, at Betegnelsen Nørre Herred vinder Ind­ pas. Vi skal tilbage i det ældste Heden­ skabs Mørke for at finde Oprindelsen til Stedets Navn. Længe, længe før Asaguderne Odin og Thor blev Gud­ dommenes Ypperste i Norden, dyrkede man Guder i Dyreskikkelse; Hest, Hund og Høg var de hyppigst forekommende, og Horslunde var viet til den først­ nævnte. Her har Lunden, der var helli­ get Guden i Horsskikkelse ligget, og her har for Aartusinder siden Offerblo­ det flydt til Gudens Ære. Aarhunderer svandt og andre Gudeformer afløste Dyreskikkelserne, men Horslunde be­ holdt sit Navn og rimeligvis ogsaa Æren af at være Offersted, om end efter nye Ritualer og for nye Guder. Den første Kristenkirke er sikkert ogsaa efter Old­ kirkens Skik netop opført paa det gamle hedenske Helligsteds Grund. Skønt Rhode kun med største Forbehold kan citeres paa disse Omraader, skal det dog næv­ nes, at Sagnet endnu paa hans Tid for­ talte, at der paa det Sted, hvor Kirken

stod, havde ligget en hedensk Offerlund, og at en „stor Helgen“ her havde præ­ diket for Hedningerne og bevæget dem til at bygge en Kirke paa Stedet.

Mærkelig nok kan Annekssognet Nordlunde, der kun i 2^{1/2} Aarhundrede har været knyttet til Horslunde, ogsaa gøre Krav paa at nævnes som hedensk Helligdom. Navnet blev i ældre Tid skrevet Nørlunde og har sikkert oprin­ delig været Niordlunde, d. v. s. Offer­ sted for Guden Niörd, som hører hjemme i en Gudekreds, der ligger for Asalæren, men efter Dyreguderne. Niörd-Hellig­ dommene laa -- efter hvad Gudmund Schütte oplyser -- næsten alle paa lavt liggende, side Steder, og Nordlunde bli­ ver i de gamle Skrifter altid betegnet som lavtliggende og fugtigt. Udover denne fordums Herlighed har Nord­ lunde intet at prale med; Sagnet hører til de allermindste paa Lolland.

I Horslunde Sogn ligger Byerne *Horslunde, Nøbbølle, Tvede, Ravnsholt, Urne, Egholm, Nøbbet* og *Svinsbjerg*; i Nordlunde Sogn kun Byen *Vester-Nordlunde*, hvorimod Øster-Nordlunde ligger i Halsted Sogn. Til Horslunde Sogn hører endvidere Øerne *Raagø* og *Raagø Kalv*.

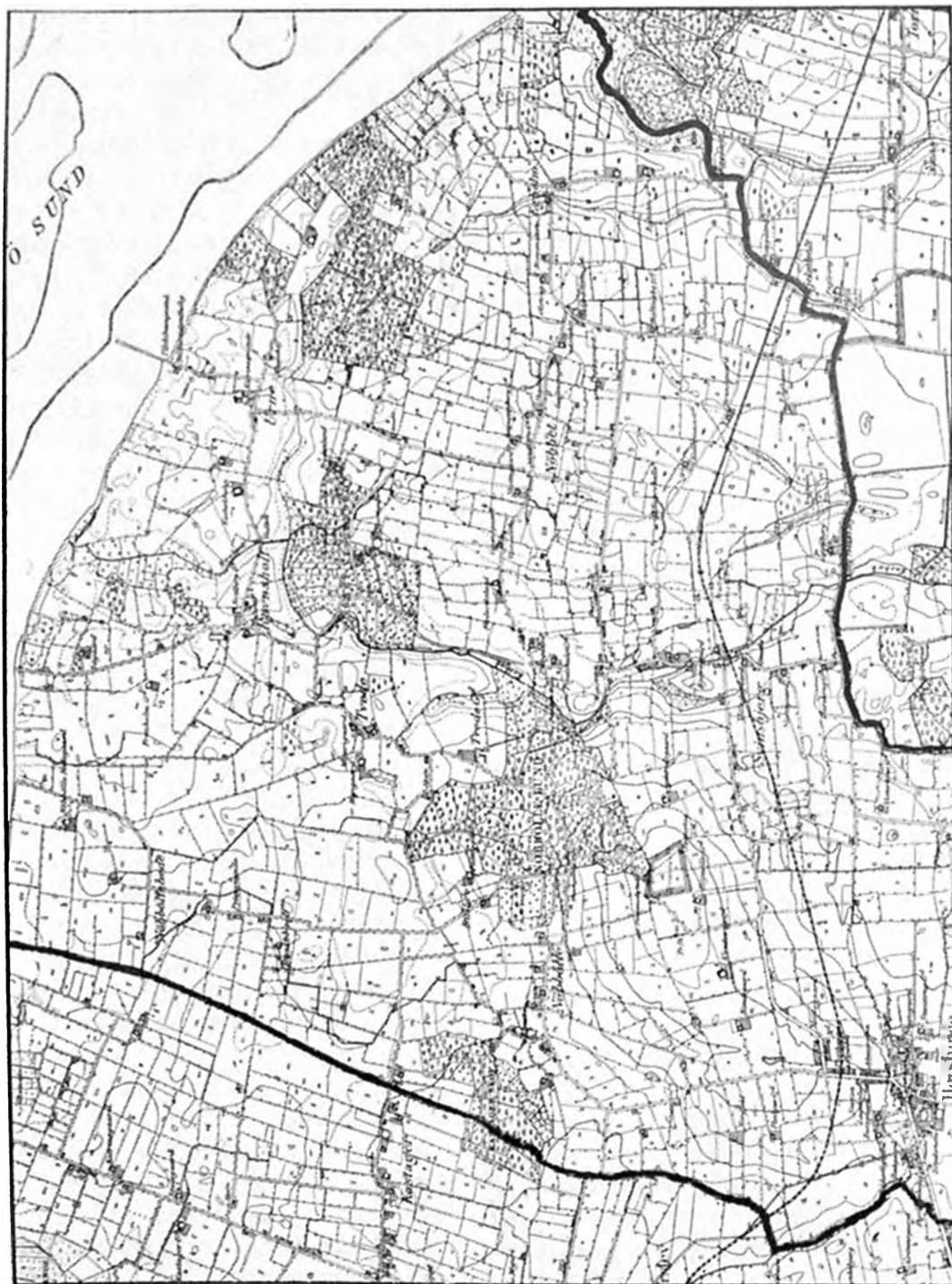
De fleste af Gaardene i Urne og Nøbbølle hørte fra ældre Tid under Kronen og blev under Betegnelsen Nybøl og Urne Birker givet Adelsmænd i Len mod passende Godtgørelse, eller som Belønning eller Pant for Laan ydede

Kronen. 1392 indløser Dronning Margrethe saaledes Nøbølle Birk fra Benedikt von Ahlefeldt. 1397 nævnes „Peder Jacobsen i Nøbølæ“, der altsaa maa have faaet det i Forlening. Blandt de senere Lensmænd nævnes Oluf Hølgersen Ulfstand og Kansler Johan Friis. 1571 har Hofmester Peder Oxen det i Forlening; thi dette Aar faar han — sikkert paa egen Foranledning — kongeligt Brev, hvori det hedder: Da Kronens Bønder i „Nøbølle og Orne Birker“ er sat meget lavt i Landgilde og kun svarer Penge i Landgilde, skønt mange andre Bønder i Landet, der har endnu ringere Ejendom, svarer Korn-Landgilde, skal han opkræve 12 Oldinge, lade dem komme paa Bøndernes Ejendomme og sætte dem for en passende Kornlandgilde. — Der er ingen Tvivl om, at Resultatet af de 12 Oldinges Vurderingsforretning er bleven en klækkelig Skatteforhøjelse for de i Forvejen ikke overdaadigt situerede Bønder. Den sidste Lensmand i Orne og Nøbølle Birker var kgl. Jægermester Adam Nuormand, der 1577 fik Forleningsbrev paa de to Birker uden Afgift i de første 12 Aar. 1588 fik han i Stedet Forleningsbrev paa en Række Gaarde andet Sted, fordi „Orne og Nøbølle Birker og de 7 Gaarde under Pederstrup nu, sammen med alt Kronens Gods paa Lolland-Falster, er Dronning Sofies Livgeding“, d. v. s. Enkepension. Dermed afsluttes for bestandig Nøbølle og Urnes Birkeværdighed; men om Bønderne af den Grund har faaet det bedre er mere end tvivlsomt.

Horslunde har foruden de ovennævnte Byer haft endnu to, nemlig *Bøgholt* og

Hyedt, som Peder Brandt til Pederstrup 1687 fik Tilladelse til at nedbryde for at lægge deres Jorder under Hovedgaarden. *Hyedt* har ligget i den søndre Del af Svinsbjergs Byomraade, omtrent hvor nu Gaarden Sofieberg ligger. *Bøgholt* har ligget længere mod Sydvest i Nærheden af de to Skovparter i Vesterborg Sogn, som endnu bærer Navnet: *Bøgholterne*. Ved Jordernes Indlægning under Pederstrup flyttedes Sogneskillet mod Nord, saaledes at hele *Bøgholt* og det meste af *Hyedts* Jordomraade lagdes ind under Vesterborg Sogn. Ifølge Takseringsskriftet af 1685 bestod *Hyedt* af 6 Gaarde, der havde fælles Overdrev (Græsning) med Svinsbjerg, og *Bøgholt* af 5 Gaarde, som havde deres eget Overdrev, det saakaldte *Bøgholt Gade*. *Hyedt* har i Modsætning til *Bøgholt* — der ikke nogen Sinde har hævet sig over Bondebyernes graa Masse — haft en glørværdig Fortid som Adelsgaard; den vil blive nærmere omtalt under Svinsbjerg.

*Hyedts*gaard har, saa vidt man kan se, været den eneste større Adelsgaard i det store Sogn, men ogsaa med Selvejergaarde var det ualmindelig smaat. Næsten alle Gaardene var Fæstegaarde, først spredt mellem Kronen, Maribo Kloster, Utterslevgaard, Sollestedgaard og Pederstrup, senere, og da navnlig efter at Peder Brandt var bleven Herre paa Pederstrup, samlet under denne Gaard, saa tilsidst hele Sognet faktisk hørte under Pederstrup. 1804 fandtes i hele Horslunde Sogn kun 4 Selvejergaarde; alle de andre var Fæstegaarde under Pederstrup.

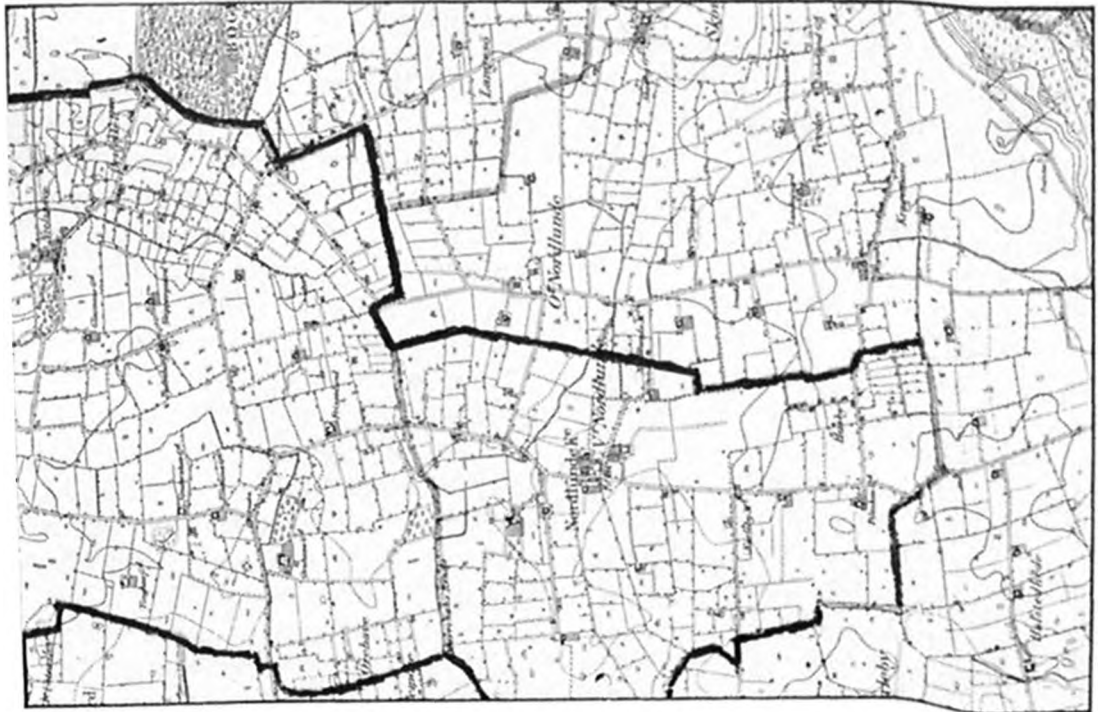

LANDBRUGET var det under disse Forhold ikke stort bevendt med. Umaalige Strækninger henlæa her som andre Steder udyrkede som Fællede, der aldrig havde set en Plov og gav en mere end tarvelig Græsning med en højst blandet Plantevækst, saaledes som Vejr og Vind og Tilfældet kunde føre med sig. 1743 indsendte Forvalter Lunnum paa Pederstrup en Beskrivelse af Forholdene, og han gør heri bl. a. Rede for Fælledeernes, de saakaldte Heeders eller „Gade“rs vældige Udstrækning. For Horslunde Sogn ser Beskrivelsen saaledes ud: „Langesø, Nordlunde og Horslunde Heed $\frac{1}{4}$ Mil lang og $\frac{1}{4}$ Mil bred. Hjelmholt, Torrig, Birket, Mageltving, Bønved, Svinsbjerg, Nøbbet og Egholm Heed, kaldet med et Navn Saltov, stræk-

ker $\frac{3}{4}$ Mil Længde og $\frac{1}{4}$ Mil bred. Ravnholt, Ohre, Nøbølle og Horslunde Tvede Heed ungefair en fjerdingvejlang og en fjerdingvej bred. Disse Heeder“, skriver han videre, „vilde ogsaa blive dyrkede om de kunde undværes for Græsning, men det kan de ikke, da her kun er liden Eng“. Videre hedder det i Indberetningen:

„Her saaes og vokser Hvede, Rug, Byg, Ærter, Vikker, Lindser og Havre samt Bønner, dog af Rug og Havre knap til Nodtørf. Af Hveden, Bygget og Ærterne skal Landmanden have sine Udgifter (dækket). Træfrugterne bestaar i faa Æble og Pærer, som næstendels forbruges i Husholdningen; faa Husholdere findes her, som støder Frugten og porser Moost deraf, hvilken iligemaade bliver forbrugt af dem selv.

Bihauger vides her ej anderledes af end at somme Bønder kan have 2, 3, 4 Stader, hvoraf

erhverves ej mere Vox og Honning. end den ene kan overlade den anden en Portion til Husholdningen.

Kvæg, Faar, Svin etc., Gæs, Ænder, Høns etc. har Landmanden til Fornødenhed. Heste lægges og til saa mange muligt er, men af Mangel paa Græs kan Indbyggerne ikke lægge saa mange til som til den stærke Jord at forarbejde behøves, maa derfor aarlig købe Heste paa Fyn og Jylland.

Havet giver Sild, Torsk, Hornfisk, Flyndere, Aal, Rejer etc., hvoraf de ved Strandsiden boende fattige Husmænd alene benytter sig."

Det trøstesløse Billede, man herigenem faar af Landbruget 1743, er 60 Aar efter fuldstændig forandret — takket være Bondevennen, Statsminister Grev Reventlow, der paa sine egne Godser med stor Kraft praktiserede de frisindede Ideer til Bondestandens Op-hjælpning. Udstykningen begyndte 1786 og allerede 1800 var den tilendebragt og alle Gaardene i Horslunde Sogn udflyttede, byggede af godt Ege- og Fyrre-Bindingsværk. Hederne var forsvundne og afløste af Rødkløvermarker. Bønderne var fra at være Fæstere gaaet over til Arvefæstere undtagen 3, der var kortsynede nok til at nægte Modtagelsen af dette Gode. Begtrup fortæller i sin 1806 udgivne Beskrivelse af Agerbruget, at Sognet som Følge af disse Reformere havde 200 Indbyggere mere i 1806 end før Udstykningen. De fleste Bønder, siger han, har Jorden inddelt i 7—8 Marker, og Driften er da: Vintersæd, Byg, Ærter og 2—3 Aar med Rødkløver. Begtrup nævner som Eksempel paa et vel-drevet Jordbrug Sognefogdens Gaard i Horslunde: „Den var paa 35 Td. Ld. med 7 Td. Hartkorn og var delt i 7

Marker, hvoraf 1 til Udlæg, 4 til Sæd og 2 med Kløver. Gaardens Besætning var meget god og bestod af 6 Heste, 7 Køer og 4 Svin (som holdtes i Hus paa Kløver og al Slags Affald) og 8 langrumpede, femerske Faar. Hans aarlige Udsæd var 20 Td., nemlig 5 Td. Vintersæd, 10 Td. Byg og 5 Td. Ærter. I Sommeren 1803 havde han rigelig avlet 200 Td. Sæd af alle Slags. Hans Rug og Hvede lovede 16 Fold; efter 10 Skæpper Rugs Udsæd hostede han 20 Traver, som lovede 1 Td. af Traven. — Udstyknings tidens Mænd oplevede med andre Ord Eventyret; thi disse Afgrøder var Eventyr i Sammenligning med de usle Resultater Fællesdriften opviste faa Aar i Forvejen.

LEGATERNE er følgende:

Anders Christensens Legat, oprettet 1760 af Selvejrbonden Anders Christensen i Horslunde med 200 Rigsbankdaler til Fordel for Hospitalslemmerne. Han havde overdraget Sognepræst Wiinholt at oprette en Fundats i Overensstemmelse med mundtlig udtalte Ønsker. Fundatsen kom derefter til at lyde paa, at de 200 Rigsdaler skulde anbringes i Præstegaarden som 1. Prioritet til 5 pCt. Rente og blive bestaaende „saa længe der er Præst og Præstegaard“. Wiinholts Eftertølger i Embedet skal derfor til Wiinholts Arvinger betale „den Summa for Præstegaarden efter Loven, som kan overgaa bemeldte 200 Rdlr., og saa fremdeles Præst efter Præst, hvorved baade Capitalen kan være forsikret og en fattig Mand, som tiltræder Præstegaarden, være sparet for at ud-

tælle denne Kapital, som saaledes bliver staaende bestandig uopsagt.“ Renten skal udbetales paa Anders Christensens Dødsdag den 19. Maj „til Horslunde Sogns og Bys Hospitalslemmer, som ere 10 udi 10 Senge, saaledes at til hver Seng erlægges 1 Rigsdaler, efterdi samme Hospital hidindtil ikke har noget andet vis Tillæg og er opbygget i den salige Mands Levetid ved hans og andres Gavmildhed.“ — Efter at Hospitalet er ophævet, gaar Renterne i Kommunekassen.

Nogle *ukendte Velgørere* har til Sognets Fattige skænket 200 Rigsbankdaler Sølv, nemlig 100 Rdlr. den 18. August 1769 og andre 100 Rdlr. den 22. Januar 1803. Kapitalen blev indsat som 1. Prioritet i Præstegaarden jævnsides Anders Christensens Kapital. — Renterne gaar nu i Kommunekassen.

Christen Poulsens Enkes Legat er stiftet 1802 af Ane Nielsdatter, Enke efter Gaardejer Christen Poulsen af Egholm; det er paa 200 Rigsdaler. Renterne skulde tilfalde de 10 Lemmer i Horslunde Hospital og 6 andre fattige i Sognet. I Fundatsen hedder det endvidere: „De 200 Rigsdaler dansk Courant skal blive staaende i min Ejendomsgaard i Egholm til evig Tid med første Prioritets Rettighed“, Renten er 4 pCt. og de 8 Rigsdaler skal hvert 11. December Termin udbetales Sognepræsten, der sammen med sine Medhjælpere uddeler dem. — Legatet bestyres nu af Sognepræsten og Renterne uddeles til 8 fattige Enker i Horslunde Sogn.

Det Reventlowske Legat er stiftet 1829 af Chr. Ditlev Reventlow med 24 Rigs-

bankdaler, nu 48 Kr. om Aaret, som skal uddeles til 6 trængende Konfirmander af Horslunde og Nøbbet Skoler, saaledes at hver faar 8 Kr. og uden en Salmebog. Legatet uddeles af Pederstrups Besidder efter Indstilling af Sognepræsten. Der gives nu 10 Kr. og en Salmebog til hver af de 8 Konfirmander.

Ungkarl Jens Jensen Skaftes Legat blev oprettet 1835 med en Kapital paa 200 Rigsbankdaler Sedler. Det hedder i Fundatsen: Da „der jævnlig er Mangel paa Husskjul for de fattige“ i Nordlunde Sogn, skal der for Kapitalen „opbygges eller købes et til Bestemmelsen svarende passende Hus i Vester Nordlunde, hvori 4 a 6 af de mest trængende og værdige Fattiglemmer i Sognet kan nyde frit og passende Husskjul“. Skulde det ikke lykkes at faa et Hus bygget eller købt skal Renten af Kapitalen uddeles til de Fattige. Huset blev bygget 1839, men er senere solgt og Udbyttet 400 Kr. gaet i Kommunekassen.

Aggerups Legat er stiftet 1863 af Borgmester, Etatsraad Carl Gottlieb Aggerup, der skænkede en Lod ved Ørslykke paa 4 Td. og 6 Skpr. Land. Arealet solgtes for 2,975 Kr. — der nu er vokset til over 3100 Kr. — hvis Renter anvendes til Konfirmationsudstyr for 4 fattige Børn, 2 fra Horslunde og 2 fra Vesterborg Sogn, „som Sogneraadet skulde minde om til Pinse efter deres Konfirmation at lægge en lille Krans af Markblomster eller Løvværk paa Statsminister Grev Reventlows Grav paa Horslunde Kirkegaard og paa

Kammerherre Grev C. Reventlows Grav i Theophili-Skoven ved Vesterborg Sø. Legatet uddeles af Besidderen af Pederstrup efter Indstilling af Sogneraadene. En Konfirmand fra hver Sogn faar 32 Kr.

Hans Fugls Legat er stiftet 1891 af Partikulier Hans (Juan) Christensen Fugl paa Frederiksberg med 3,000 Kr. af hvis Rente den ene Trediedel skal lægges til Kapitalen, 20 Kr. skal anvendes til Præmie for fattige Elever i Horslunde Skole og Resten tildeles for 1—3 Aar en 12—24-aarig Husmandssøn fra samme Skole til hans videre Uddannelse; kan ogsaa gives en Elev i Horslunde Realskole. Legatet bestyres af Sognepræsten og et af Sogneraadet valgt Medlem.

Iver Friis og Hustru Karen Friis Legat paa 4000 Kr., stiftet 1893. Renterne anvendes til Konfirmationsudstyr og deles i 4 lige store Dele, to til hver Konfirmation. Bestyres af Sognepræsten, et Medlem af Skolekommissionen og et Medlem af Sogneraadet.

Husejerske af Horslunde Jensine Marie Jørgensens Mindelegat er paa 500 Kr. og oprettet 1903. Renterne skal hvert Aar før Jul af Sognepræsten uddeles til 5 enligstillede Kvinder. Portionerne skal være saa store, at Kaptalen er opbrugt 1939.

Jørgen Frederik Kjærsgaards Skolelegat er 1909 oprettet af Lærer Kjærsgaard i Rødby og er paa 6000 Kr. Renterne skal deles mellem Elever fra Rødby og Elever fra Nøbbet, som søger Realskole. Bestyres i Rødby, uddeles for Nøbbets Vedkommende af Sog-

nepreæsten og Sogneraadetsformanden i Horslunde.

Partikulier Niels Andersens Legat er oprettet 1913 med en Kapital paa 3000 Kr., hvis Renter uddeles til trængende Konfirmander og Vanføre i Nøbbet og Egholm. Bestyres af Sognepræsten, et Medlem af Sogneraadet og en af Lærerne i Nøbbet.

STATISTIKEN viser, at Horslunde ikke alene er det største Sogn i Herredet, men det trediestørste paa Lolland og i Folketal det næststørste; i Areal overgaas det kun af Toreby og Stokkemarke, og i Indbyggertal kun af Toreby. Omvendt hører Nordlunde hjemme i Rækken af de allermindste Sogne, dets største Udstrækning i Syd og Nord er kun 3 Kilometer og i Øst—Vest kun 2 Kilometer. Horslunde Sogn alene har fra Raagøsund i Nord til Nordlunde Sognegrænse i Syd en Udstrækning paa ca. 8 Kilometer, og fra Torrig Vig i Øst til Grænsen ved Kastager Skov i Vest ca. 7 Kilometer. Dobbelt-sognet omgives i Nord af Raagøsund, mod Vest af Utterslev samt paa en mindre Strækning af Løjtøfte og Halsted Sogne, mod Syd af Halsted og Vesterborg Sogne og mod Øst af Birket Sogn. Horslunde Sogn gennemløbes af Kasbæk, der har sit Udspring fra Pederstrup Sø og i mange Krumninger gennemløber Sognet nordpaa til Raagøsund. Bækken deler Sognet i to forskellige Dele den vestlige, der er jævn og forholdsvis lav, og den østlige, der er højere og ret bakket særlig længst mod Øst.

Sognenes samlede Areal er 7106 Td. Ld., deraf er 563 Td. Ld. Skov, de 93 Td. Ld. er Bønderskov, alt det øvrige tilhører Pederstrup og Juellinge. Sognenes samlede Hartkorn er 818 Td. Ifølge Jordebogen for 1671 havde Sognene den Gang 82 Gaarde og 47 Huse. Af Gaardene var kun 6 Ejendomsgaarde (og deraf laa endda de 4 i Nordlunde), alle de andre var Fæstegaarde. I 1833 var der 112 Bøndergaarde, 156 Huse med Jord og 30 Huse uden Jord samt 3 Vejrmøller. 1921 var det samlede Antal Ejendomme 581. Af disse var 7 Proprietærgaarde paa mellem 100 og 200 Td. Ld., 33 var Bøndergaarde paa

mellem 50 og 100 Td. Ld. og 65 paa mellem 20 og 50 Td. Ld. 22 var Parcelsteder paa mellem 10 og 20 Td. Ld., 148 Husmandsbrug paa mellem 1 og 10 Td. Ld. og 306 Huse med Haver. I 1776 var Indbyggertallet ca. 1250, i 1801 var det steget til 1573, i 1840 til 1776, i 1880 til 2153; i 1901 var det kun forøget til 2158, men i 1921 til 2475.

Kommunens finansielle Stilling fremgaar af nedenstaaende Tabel. Den stærke Stigning i Formue og Gæld i Aarene fra 1909—10 til 1913—14 hidrører dels fra Kommunens Overtagelse af Aktier i Nakskov—Kragenæsbanen, dels fra Opførelsen af 3 nye Dobbeltskoler.

Posternes Betegnelse:	1909—10 Kr.	1913—14 Kr.	1916—17 Kr.	1919—20 Kr.
Samlet Ejendomsskyldvurdering	6,340,700	6,340,700	8,546,000	11,506,600
Formue	80,985	303,213	306,416	303,201
Gæld	24,279	230,762	216,882	237,082
Ligning paa fast Ejendom	21,600	29,506	37,919	59,663
" " " Formue og Lejlighed.	9,402	12,138	16,596	24,869
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	38	51	66	103
" " " Indbygger	14	17	22	34
Hartkorns-Skattenummer ^{*)}	Nr. 41	Nr. 58	Nr. 49	Nr. 38
Indbygger-Skattenummer	Nr. 34	Nr. 46	Nr. 39	Nr. 43

HORSLUNDE.

Kirkebyen er langt den største i Sognet og forøvrigt ogsaa den største i hele Herredet. Dens Omraade strækker over Sognets sydvestlige Del og omfatter Hussamlingerne *Nielshave* og *Ørslykke Huse*. Den sydligste Del, hvori *Orehave* nu danner Midtpunktet har tidligere været en selvstændig By, der bar Navnet *Oerre* og bestod af 4

Gaarde og nogle Huse. Gaardene blev nedbrudt i Slutningen af det 17. og i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede og Jorderne lagt dels under Sæbyholm, dels under Horslunde.

Optegnelserne om Horslunde By er iøvrigt fattige. 1400 købte Dronning Margrethe Jord i Horslunde. 1431 afhændede Kirsten Palendorps Datter al sin Rettighed i *Horslundegaard* til An-

^{*)} Forklaring Side 176.

ders Asmundsen. Den her nævnte Gaard har dog næppe været en af Adel beboet Gaard. Efter Jordebogen af 1671 havde Horslunde 12 Gaarde, hvoraf de 11 var Fæstegaarde, og 13 Husmænd, men Takseringsskriftet for 1685 opgiver, at der er 36 Mænd (Bønder og Husmænd) i Horslunde By; i 1833 var der 28 Bøndergaarde og 68 Parcellister og Husmænd. Nu er der indenfor Byomraadet 36 Ejendomme over 10 Td. Ld. og 55 mellem 1 og 10 Td. Ld.

I dette Aarhundrede har Byen været i rask Udvikling og Byggeriet har yderligere taget Fart siden Anlægget af Nakskov—Kragens-Banen. Af Byens Bygninger kan fremhæves: Kirken og Hospitalet, der senere vil blive omtalt, en i 1911 nyopført Kommuneskole med 2 Klasseværelser og Bolig til 2 Lærere, en i 1895 oprettet privat Realskole, et Missionshus, der tidligere har været Forsamlingshus, men i 1910 indrettedes til sit nuværende Øjemed, en Jernbanestation, der tillige indeholder Posthus, et i 1911 bygget Elektricitetsværk, der forsyner Horslunde og Lille Utterslev Byer, en Saftstation til Nakskov Sukkerfabrik opført 1882, en Kro med Teater- og Mødesal, endvidere Mølle, Bageri, Bryggeri, Sprøjtehus m. m. I Orehave Skov er en i 1912 opført Pavillon, der nærmest er søgt som Søndagsudflugtssted og til Afholdelse af Sommermøder. Af Skove findes følgende: Nielshave paa ca. 6 Td. Ld., der er delt mellem to Gaarde. Orehave paa 6 Td. Ld., hvoraf de 2 er Lyskov. Ore Hestehave paa 5 Td. Ld. og en lille Lund ved Præstegaarden paa 2 Td. Ld.

Indenfor Horslunde Byomraade findes kun en Gaard over 100 Td. Ld. nemlig Orehavegaard, der senere skal omtales. Af Gaarde mellem 50 og 100 Td. Ld. findes følgende: *Rimesgaard* med 99 Td. Ld. 12 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 148,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 94,000 er Jordværdi. *Horlundegaard* (hvis tidligere Navn var Søndertoft) med 95 Td. Ld. 13 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 155,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 105,000 er Jordværdi. *Knudstrupgaard* med 89 Td. Ld. 11 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 125,000 Kr. Ejendomsskyld med 89,000 Kr. Jordværdi. *Søndertoft*, (der indtil for ganske nylig hed Skippergaarden) med 84 Td. Ld. 10,4 Td. Hartkorn, 133,000 Kr. Ejendomsskyld og 84,000 Kr. Jordværdi, *Frisenlund* med 74 Td. Ld. 10 $\frac{1}{3}$ Td. Hartkorn, 106,000 Kr. Ejendomsskyld og 71,000 Kr. Jordværdi, *Præstegaarden* med 65 Td. Ld., 9 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 92,000 Kr. Ejendomsskyld og 66,000 Kr. Jordværdi, *Sønderskovgaard* med 54 Td. Ld. 7 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 74,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 51,000 Kr. er Jordværdi.

KIRKEN, der er ret betydelig, er undergaaet store Forandringer og Udvidelser i Aarene 1594, 1741, 1755, 1768, 1824, 1833 og 1854. Taarnet er yngre end Hovedskibet, og Tværskibet og Vaabehuset er ikke to Hundredaar gammelt. Skibets Nordside hælder stærkt udad, en Omstændighed, der sikkert har affødt Rhodes Formodning om, at Kirken er bygget paa opfyldt Grund. Murens Hældning skyldes dog næppe nogen Sænkning i Grunden, dertil er

Hældningen for regelmæssig over hele Skibets Længde. Kirken var i den katolske Tid helliget St. Hans.

Taarn, Hovedskib og Kor er opført af røde Munkesten, men saaledes at Rummet mellem Murens yderste og inderste Skifte er fyldt med Kampesten og stærkt grusblandet Kalk. Sideskibet paa Sydsiden er opført af gule Sten, saa Kirken nødvendigvis maa være overkalket og ikke kan føres tilbage til sin oprindelige Skikkelse med rene røde Sten. Taarnet hviler paa store utilhugne Kampesten og støttes paa Vestsiden af en Stræbepille paa hvert Hjørne. Midt paa Vestmuren ses endnu Spor af en tidligere Indgang. Taarnets Gavle er smykket med 5 Blendinger. I en lille Udbygning paa Sydsiden er Indgangen til Taarntrappen. 1776 omtales Taarnets „Sejrværk“, men naar det var opsat vides ikke. 1868 blev det erstattet med det nuværende Ur, som Fabrikant Linderoth samme Aar havde haft paa Udstillingen i Nakskov; det har kun Urskive paa Sydsiden, Taarnet har tidligere haft to Kviste paa Taget — ligesom Sandby Kirke — men de blev fjernede ved en Reparation 1824.

Skibet har en enkel Gesims med Tandsnit. De gamle, smaa og højt siddende, rundbuede Vinduer er afløst af

store rundbuede Vinduer, der for Taarnets Vedkommende dog sidder i spidsbuede Nischer. Koret har bevaret mest af den oprindelige Bygningsstil; det har endnu sin Sokkel og under Gesimsen Rester af en smuk Frise; paa Sydsiden ses endnu Levninger af den gamle Præsteindgang i en Rundbue-Profil. Korafslutningen (Absis) er halvrund, rigt prydet med en Gesims, der bæres af Tand-

HORSLUNDE KIRKE

snitsrækker med krydsende Buer foroven. Absis har 3 rundbuede Vinduesnicher, hvis overste Del er rigt udstyret med vekselvis Løbere og Bindere. Det midterste Vindu er nu gennembrudt af en lille Dør. Absis har et spidst opløbende Zinktag, der ikke naar saa højt op paa Kormuren som det oprindelige, hvoraf Sporene endnu er synlige, over disse har Kormuren et horizontalt Baand med

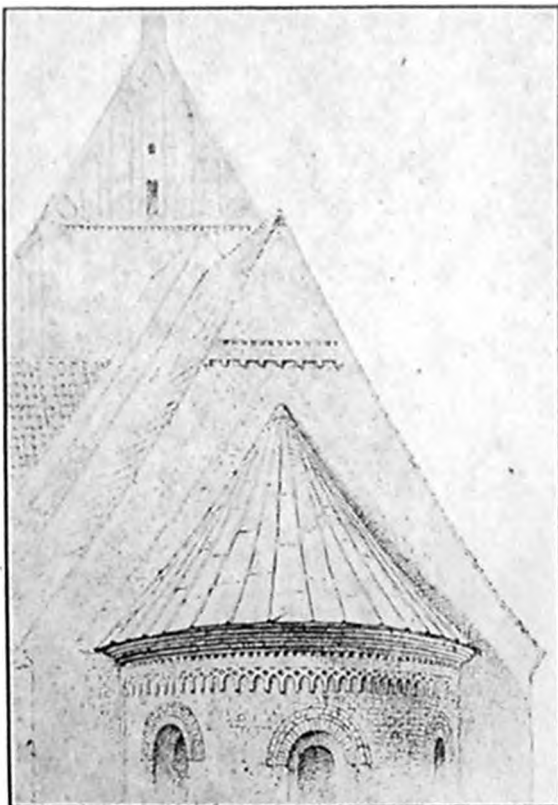
forskellige Tandsnit. Det hele Parti med Absis og Korgavlen giver et smukt Udtryk for den Kunstsans og Smag, der fra første Færd har karakteriseret hele Kirken, men nu for det meste er ødelagt. Paa Skibets Nordmur ses Rester af den smukke Gesims, men helt over-

klistret med Kalk. Muren, der som nævnt er skæv, har omkring det ene af Vinduerne endnu Levninger af den gamle Kvinde-Indgang. Mandsindgangen paa Skibets Sydside dækkes nu af det forholdsvis nye Vaabenhús. Kirken har oprindelig været tækket med Bly; men efter Reformationen har Kirkeejerne her — som de fleste andre Steder — faaet Lov at pille det forholdsvis kostbare Bly ned og erstatte det med Tegl under Foregivende af, at det var for dyrt at reparere.

Ved Hjælp af de forhaandenværende Optegnelser er man i Stand til i store Træk at opridse Gangen i de foretagne Restaurationer og Ombygninger. Den første kendte blev foretaget 1594 efter Tilskyndelse af Sognepræsten Otto Chri-

stensen. De smaa Vinduer er maaske den Gang bleven erstattet med de nuværende, ligesom Indgangen fra Sydsiden er flyttet hen i Taarnets Vestmur. Ved Restaurationen 1741, der bekostedes af Lensgreve Reventlow — Statsministerens Fader — blev Skibets Fjæ-

loft gibset og de gamle Stolestader afløst med nye. Den største Ombygning foretoges 1755 og blev ligeledes bekostet af ovennævnte Grev Reventlow. Indgangen i Taarnet blev da tilmuret, og i Taarnhvælvingen, hvis Gulv blev forhøjet 2 Alen og belagt med blaa og hvide Marmorfliser, indrettedes Gravkapel for den grevelige Familie. Portalen mellem Taarnrummet og Kirken blev lukket

ABSIS OG KORGAVL

med et smukt udskåret Træværk. For at give Menigheden Vederlag for den Formindskelse af Tilhørerpladserne, Taarnrummets Fraskillelse medførte, blev — som Sognepræst Wiinholt skriver i en Indberetning 1756 — „det gamle Vaabenhús nedrevet og et nyt mere end dobbelt saa vidt og stort af Grundmur

opført.“ Den nye Tilbygning blev delt, saaledes at en Del af den blev Vaabenhus med Indgang til Hovedskibet og en anden og større Del blev sat i Forbindelse med Kirken ved Nedrivning af en Del af Skibets Sydmur. I det saaledes tilvejebragte Tværskib, som havde Indgang fra Vaabenhuset, blev der indrettet „Stole paa Gulvet for Kvind- og et Legter ovenover for Mandfolk“. Hr. Wiinholt var meget begejstret for Indretningen og skriver, at „de som ere anviste Stole-Stader i Kapellet, kan se Prædikestolen og ganske bekvemmelig kan bivaane der Guds-Tjenestens Forretning“. Nutiden deler sikkert ikke denne Begejstring.

Restaurationen 1768 omfattede særlig det Indre. Kirken fik da sit første Orgel, der fik Plads paa et Pulpitur over Indgangen fra Vaabenhuset. Paa Skibets Længdevæg mod Nord opførtes ligeledes et smukt udskåret Pulpitur, der strakte sig fra Gravkapellet op til Prædikestolen. Endelig skænkede Sognepræst Wiinholt en Tavle med Fortegnelse over Kirkens Præster siden Reformationen.

Ved Restaureringen 1824 blev som før nævnt Kvistene taget af Taarnet, og i Gravkapellets nordre Mur anbragtes en Dør og det blev tilladt at lede Kirkegangskonerne herigennem; de opholdt sig saa i Kapellet, indtil de blev ledt ind i Kirken.

1833 blev Indgangen fra Vaabenhuset til Tværskibet efter Sognepræstens Ønske tilmuret med den Motivering, at Folk, der var slemme til at komme for sent i Kirke, listede sig ind ad den Vej,

og saaledes slap for den velfortjente Straf at faa Præstens og hele Menighedens Øjne hæftet paa sig. Endvidere syslede man 1833 med en Plan om at flytte Kisterne bort fra Kapellet og atter omdanne dette til Vaabenhus med Indgang i Taarnets Vestmur, hvorefter Tværskibet skulde være nedrevet og Kalkdækket fjernet fra Kirkens Ydre. Desværre kom denne Plan ikke til Udførelse. Endelig fik Kirken 1833 et nyt Orgel, der anbragtes over Portalen til Gravkapellet.

Ved Restaurationen i 1854 blev Pulpiturene fjernede og den gamle Præstetavle blev nedtaget og havnede omsider hos Kirkeværgen, der brugte den til — Pindebrænde. Samtidig blev de gamle Ligsten fjernede fra Skibets og Korets Gulv. Et Par af dem blev senere indsat i Vaabenhusets Mur. Den ene, der er anbragt, hvor tidligere Døren til Tværskibet havde sin Plads, er lagt over Anders Sørensen, født 1571, Præst i Horslunde fra 1605 til sin Død 6. December 1631; det sidste Aar var han tillige Provst. Indskriften er nu meget slidt og yderst vanskelig at læse. Det samme gælder i endnu højere Grad den anden Sten, som er indmuret tilvenstre for Indgangen til Skibet; kun enkelte Ord uden Sammenhæng kan tydes.

1863 slog Lynet ned i Kirken og beskadigede Hvælvingerne i Koret.

Kirkerummet gør et meget spartansk Indtryk. Skibet og Tværskibet har fladt Loft. Koret har en Krydshvælving med blaamalede Kapper.

Altertavlen er af udskåret Egetræ og formodentlig i 1594 skænket af Præsten

Otto Christensen, der senere skal omtales. I sit nuværende Udseende bærer Tavlen intet Vidnesbyrd om denne Op-rindelse; men Sognepræst Wiinholt be-skriv er den i sin Indberetning 1755 saaledes: „Paa Altertavlen, som er af Træ, staar malet øverst i den midterste Afdeling det kongl. danske Vaaben med Symbol: Regina firmat pietas*). Paa Side-pillerne: Hr. Otto Christensen Pastor 1594. Imellem Pillerne er tvende Tavler, paa den ene staar Herrens Bøn, og paa den anden Indstiftelsens Ord paa Latin og imellem disse Tavler hænger et af Træ udskåret Krucifiks.“ Ved Restau-reringen 1755 fik ogsaa Altertavlen en Overhaling, hvorom Pastor Wiinholt i en Tillægsindberetning 1756 med kende-lig Stolthed fortæller:

„Paa Altertavlen er nu sat i Midten af den overste Afdeling det Reventlowske og det Bothmerske Vaaben, hvorunder staar saadan Indskription:

Fra Kirken fik Patron af Reventlowers Stamme, fik den et andet Syn og kan af Velstand bramme.

Paa den højre Side af Vaabnet er der sat det Aarstal 1594 med dette Vers:

Her forhen tegnet stod, at Kirken blev af malet,
Da Otto Christensen her Herrens Ord har talet

Paa den venstre Side af Vaabnet er sat det Aarstal 1755 med dette Vers:

Da Kirkens Hr. Patron lod atter al Ting pryde,
Claus Wiinholt lod Guds Ord til Menigheden flyde.

I den underste Afdeling paa Altertavlen (to Tavler), hvoraf den ene forestiller Christi Daab og den anden Nadveren, og imellem begge disse Tavler hænger et Crucifiks.“

Ved en af de senere Restaureringer er Tavlen paany bleven malet og be-

*) Fromhed styrker Riget.

friet ikke alene for Prøverne paa Hr. Wiinholts ringe Versekunst, men ogsaa for de oplysende Aarstal. De to malede Tavler med Daaben og Nadveren er ligeledes forsvundet. Vaabnet sidder endnu i øverste Felt og Krucifikset mellem de to nederste Felter, men Inskriptionen bestaar nu overalt af Skriftsteder. Bag paa Altertavlen staar: St. Hans Kirke er repareret 1594, 1755, 1854. Paa Alteret staar to vægtige Malmstager uden Inskription.

I Korets Nordmur er indmuret et gammelt Skab bestemt til Opbevaring af de hellige Kar. Den store Kalk har for et halvt Hundred Aar siden faaet nyt Bæger, da det gamle formodentlig har været for medtaget. Foden er derimod gammel og bærer paa Oversiden et Krucifiks i Relief og Bogstaverne M. R. sammenslynget. Paa Midten af Stilken er en ottekantet Knap smykket med Egeblade. Under Bægerranden et Sølv-smedemærke uden Aarstal. Disken bærer paa Kanten et glat Malteserkors i en skraveret Cirkel og under Bunden: PERSTROP 1697. Oblatæsken er prydet med Perlerand og har paa Laaget det Reventlowske Vaaben og i en Bue der-over: „Hors-Lunde Kiercke“ og under Bunden Sølvsmemærke med Aars-tallet 1706. Den lille Berettelseskalk bærer paa Randen under Bunden In-skriptionen: „till Horslande Kyrcke Peter-Strub 20. Novbr. An. 1691“; den til-hørende lille Disk har et Kors i en Cirkel paa Randen og under Bunden: „til Horslande Kircke Peter-Strub d. 20. Novbr. An. 1691“.

Døbefonten er af Granit i en smuk,

omhyggelig udarbejdet Form med ovale Felter paa Skaalen. Daabsfadet er et stort prægtigt Sølvbækken med Reventlowernes og Holstein-Ledreborgernes Vaaben og Inskriptionen: „Givet til Horslunde Kircke 1768“.

Prædikestolen er et rigt ornamenteret Billedskærerarbejde, delt i 4 Felter med udskaaene Evangelistfigurer, og over Stolen en ligeledes rigt udskaaet Lydhimmel. Sognepræst Wiinholt oplyser i sin før nævnte Indberetning følgende: „Paa Prædikestolen findes det samme Aarstal, som er tegnet paa Altertavlen, nemlig 1594, hvorhos er tegnet: Denne For-Maling bekostede disse efterskrevne Dannemænd: Hr. Otto Christensen, Sogne-Præst, LaursMadsen, Kirkeværgen etc. Dannemænd“. Ogsaa denne Inskription er ved en senere Restauring overmalet, saa Stolen nu ikke bærer Spor af Navne eller Aarstal.

I Skibet hænger en Messinglysekroner, der oprindelig har haft 12 Arme, men nu kun har 8; den er sandsynligvis skænket Kirken af Geheimeraad Brandt. Malmstagerne paa Alteret anses ogsaa for at være en Gave fra ham. Paa Syd-væggen hænger et Oliemaleri af Sognepræst Møller, en lille Sølvplade paa Rammen bærer følgende Inskription: „H. L. Møller Sognepræst til Hor-slunde og Nordlunde Menigheder fra 1886 til 1910, død Decbr. 1911“.

Omtrent midt paa Skibets nordre Side blev der for en Del Aar siden fundet utydelige Rester af Kalkmalerier under Kalkpuksen. Malerierne stammer antagelig fra Kirkens ældste Periode; men der er desværre aldrig gjort noget for

at faa dem afdækket og undersøgt. Orglet, der som nævnt er opsat over Indgangen til Taarnrummet, skjuler den øverste Del af Billedskærerarbejdet i Tralværket og den over Buen paa Latin affattede Indskrift, der i Oversættelse lyder: Her skal i Døden samles de ved Døden adskilte Stammer af den berømte Reventlowske og Bothmerske Slægt. Anno 1765.

I Gravkapellet under Taarnhvelvingen — der bæres af en Søjle — staar 5 Kister. I den ene hviler Lehnsgreven, der indrettede Kapellet, Statsministerens Fader, Assessor i Højesteret, Ridder af Elefanten Christian Ditlev Reventlow, født 1710, død 1775. I to andre Kister hviler hans tvende Hustruer Baronesse Bothmer og Comtesse Holstein-Ledreborg; sidstnævnte i en Marmorsarkofag. I de to sidste Kister hviler hans ældste Søn og ældste Datter. Indtil 1822 henstod i Kapellet endnu 3 Bornekister som da blev anbragt i en til Familien nyindrettet Grav paa Kirkegaarden, hvor ogsaa Statsministeren hviler.

I Taarnet hænger to Klokker, der begge er omstøbt 1837. Ifølge Rogerts Manuskript i det kgl. Bibliotek havde de følgende Indskrift. Den store: „Denne Klock er støbt til Guds Nafns Ære og Forfremmelse udi Horslunde Kircke og var da Anders Søfrensen Sognepræst, Anders Olufsen Sognefoged, Oluf Ericksen og Niels Povelsen Kirkeværgen Anno 1619 M. M. W. F.“ Paa den lille Klokke lød Indskriften: „Me feat Frideric Holtzman Hafniæ den 20. Novbr. 1700. Hans Excellence dend højædle og velbaarne Herr Peder Brandt til Pederstrup Gaard

Ridder, Hans kgl. Maj. til Danmark og Norge velbetroede Geheime-Raad med sin højædle velbaarne Frue Abigael Marie von Stocken". Den store Klokke revnede i Februar 1831, rimeligvis som Følge af uforsigtig Brug under den lange og strenge Frost, der herskede det Aar; det fros nemlig uafbrudt fra 4. November 1830 til 12. Marts 1831. Den bærer nu følgende Indskrift:

Greve Christian Ditlev Reventlow lod Kirkeklokkerne i Horslunde omstøbe i det ljerde Aarhundredes første Aar efter Luthers Kirke-reformations Indførelse i Danmark. Støt Luthers djerpe Kæmpe stod i Lysets Sag. — Ogsaa fremdeles skal Mørket vige for et stedse tiltagende Lys, saa længe vi begjere at oplyses af Ham, det sande Lys, som oplyser hvert Menneske, der kom til Verden.

Indskriften paa den lille Klokke lyder:

„Ikun i Christi er Vejen og Sandheden og Livet. Frelser vær til Stede i Kirke, i Skole og i hver huuslig Kreds. Og styrk os til mere og mere at dyrke Gud i Aand og Sandhed. — Frederiksværk 1839.“

Udenfor Kirken i det sydøstlige Hjørne mellem Skibet og Tværskibet er indrettet en Præstebegravelse. Paa en i Syd-muren indsat rød Stentavle staar:

DETTE BEGRAVELSESSTED FOR PRÆSTEGAARDEN I HORSLUNDE ER INDRETTET DLCCXC (1790) AF SOGNEPRÆSTEN
A. MØLLER.

HER DE DØDE BEEN FAAR ROE,
TIL DE NAAE EN BEDRE BOE,
NAAR DEM HERREN GIVER LIV,
HIMLEN DERES BOLIG BLIV.

I Tværskibets Østmur paa samme Begravelsesplads er indsat en Marmortavle, der bærer følgende Indskrift: „Hans Frieboe Garde † 1819. Da sagde hans

Herre til ham: Du fromme og tro Tjener, Du har været troe over Lidet, jeg vil sætte Dig over meget, gik ind til Din Herres Glæde.“ — Paa en fritstaaende Gravsten med Marmortavle staar: „Søren Georg Garde f. 13. December 1799, død 15. April 1868, Sognepræst til Horslunde og Nordlunde Menigheder i 23 1/2 Aar. Hans Menigheder satte ham dette Minde. Du gode og tro Tjener gik ind til Din Herres Glæde.“

Kirkegaarden er omgivet af en Kampstensmur og er mod Øst og Syd flankeret af en Række store gamle Træer. Paa den Del, der ligger Nord for Kirken, findes den Reventlowske Begravelse, og her hviler Statsministeren, Bondevennen Christian Ditlev Frederik Reventlow. Det var ham, der i 1824 uddavede Kirkegaarden mod Nord, tildels ved Opfyldning af den udenfor liggende lavere Del. Men da Selvmordere og Forbrydere — her som andre Steder — i den ældre Tid var jordede udenfor den nordre Kirkemur, vilde Folk ikke lade deres Paarørende begrave paa den nye Kirkegaard, og den kom derfor til en Begyndelse kun til at gemme Ligene af Fattigfolk. Statsministeren lod da indrette Gravsted her til sig og sin Hustru og senere er flere af Familien begravet der. Statsministerens Grav er helt dækket af en skraatliggende stor Sten, der bærer følgende af ham selv forfattede Indskrift:

„Herunder hviler det som tilhørte Jorden af Christian Ditlev Frederik, Greve af Reventlow, født den 11te Marts 1748, død den 11te Oktober 1827.

Levende folte han sin Svaghed og sine Mangler, men Gud styrkede ham og gav ham

Helbred, Kraft og godt Mod til med Troskab, Iver og Held at tjene Konge og Fædreland, understøttet af mange ædle Medarbejdere at udrette Meget til Guds Ære og Danmarks Tarv. I 48 Aar var han lykkelig gift med F. L. S. C. v. Beulevitz, der var gudfrygtig, fornuftig og blid. Deres Ægteskab velsignedes med 12 Børn, af hvilke 9 overlevede dem. De elskede Gud og Menneskene, hadede Ingen, levede og døde i Haabet om en glad Opstandelse ved Jesus Christus vor Frelser. Du ogsaa, som læser disse Linier, aager med det Pund, Gud betror dig, og giv Gud Æren."

Ved Korsvejen udenfor Kirkegaarden, men med Kirkegaardsmuren som Baggrund er i 1914 -- 100-Aaret for den store Skole-Reform -- rejst et Mindesmærke for Statsminister Reventlow. Mindesmærket, der er Resultatet af en Indsamling i Horslunde Sogn, bestaar af en Obelisk

med et Medaillon-Relief og følgende Indskrift:

CHRISTIAN DITLEV FREDERIK GREVE AF REVENTLOW 1748—1827. STATSMANDEN, FORSTMANDEN, BONDENS OG SKOLENS VEN.

I TAKNEMMELIG ERINDRING.
REJST 1914.

Horslunde Kirke hørte fra Reformationen og indtil 1686 under Kronen.

Sidstnævnte Aar gav Christian V. Peder Brandt paa Pederstrup — som Erkendtlighed for ydet god Tjeneste -- Gavebrev paa Kirken med dennes Andel af Tjenden og de til den hørende Gaarde, Huse og Jorder. Siden har Kirken været og er fremdeles under Pederstrup. Samtidig med Annektionen af Nordlunde 1686 ansattes der en residerende

Kapellan. Denne Ordning blev 1784 efter Statsministerens Ansøgning ændret, saaledes at Kapellaniets ophævedes og 100 af de 120 Daler, Kapellanen aarlig havde faaet af Kaldet, anvendtes til Forbedring af Skolevæsnet. En tilsvarende Ordning blev indført for Vesterborg-Birket.

Horslunde har en Gang haft et St. Josti Kapel; thi i en af Povl Rogert gengiven

gammel Fortegnelse over Kirkens Ejendomsbreve findes ogsaa følgende: „Eth pergament bref lydend paa et stycke jord y Svinsbierer marck og fangh kaldes Gyllehois Verne, saa at een deel skal være til Kyrcken een deel til Scti Jostis Capell og een deel til Præstegaarden.“

Foreløbig savner man al anden Op-

REVENTLOWS MINDESMÆRKE

lysning om dette Kapel og dets Beliggenhed; det er formodentlig blevet nedrevet straks efter Reformationen.

PRÆSTEKRØNIKEN frembyder adskilligt af Interesse. Rohde nævner som den første Præst efter Reformationen *Knud Heye* og betegner ham med Ordene „en ærværdig Mand, hvis Ansigt skrækkede“. Det er ikke meget oplysende. I den for nævnte gamle Fortegnelse over Kirkens Ejendomsbreve nævnes ogsaa „Eth pergamentbref“ lydende paa at salig Knud Heye fordem Sognepræst i Horslunde „halver undt og gifvet til St. Hans Kircke en Veyermølle, staaende udi Norden Horselunde paa Præstegaards Jord“ og som han har faaet under Præstegaarden ved et Magelæg med Maribo Kloster. Senere maa der være rejst Trætte om denne Mølle; thi et andet af Brevene angives at indeholde Christian III.s Dom om at Møllen tilhører Horslunde Kirke og Sognepræst.

Knud Heyes Eftermand er gledet ubeskrevet ud af Historien, men den næste i Rækken har gjort sig desmere bemærket. Han hed *Hans Madsen* og fik vistnok Kaldet omkring ved 1570. Den kære Guds Mand led under den Svagthed, der er en Rod til alt ondt, og Begærligheden bragte ham da ogsaa i Ulykke. Allerede 1578 var han tiltalt for uberettiget Skovhugst og for at berige sig ved et ulovligt Værgemaal. Han slap nogenlunde helskindet fra begge Dele. Men Følgen var kun, at han blev endnu dristigere og et Par Aar efter gik det galt. 1580 blev han tiltalt for intet min-

dre end at ville berige sig gennem Forfalskning af kongeligt Brev. Han havde nemlig fra sin Prædikestol oplæst Frederik II.s Brev om Helmissemad d. v. s. Naturalydelser fra Bønderne til Præsterne, og havde da været fræk og naiv nok til at „forbedre“ Brevet og indsætte en Bestemmelse om, at Bønderne ogsaa skulde yde Brød, Børster og Gæs. Det grove Fif blev naturligvis hurtig opdaget, og Hans Madsen blev stævnet til at give Forklaring paa Landemødet i Maribo den 19. Januar 1580. Sagens Dokumenter er bevaret gennem Povl Rogerts Afskrifter og heraf fremgaar følgende: Stiftslensmanden Hack Ulfstand og Lollands 4 Provster var Dommere. Hr. Hans af Horslunde mødte ikke, men hans Hustru var tilstede og „lyste hans Forfald og sagde, at han var dragen sit Ærinde over til Sjælland for at købe et Par Heste og havde agtet sig hjem igen inden denne Landemødedag“. Lensmanden vilde ikke rigtig tage denne Forklaring for gode Varer og forlangte afsagt Dom, men paa Provsternes Forbøn blev der dog givet Hr. Hans en Frist af 8 Dage; han skulde da møde i Vesterborg Kirke og tage det oplæste kgl. Brev med sig. En anden af Hr. Hans' Sager vedrørende et Vidneudsagn, han urigtig havde afgivet for at hjælpe en Kollega i Skovlænge, gik man let hen over.

Den 26. Januar holdtes saa det berammede Møde, dog ikke i Vesterborg Kirke men paa Pederstrup. Baade Lensmanden og de 4 Provster var mødt. Men Hr. Hans glimrede stadig ved sin Fraværelse. Hans Hustru var igen mødt

og forklarede, at hun havde sendt to Karle over til Sjælland i en Baad for at hente ham, men hverken Karlene eller Manden var endnu naaet hjem. Lensmanden var vred og forlangte Sagen paadømt. og Provsterne afsagde da den Dom, at Hr. Hans Madsen skulde have sit Præsteembede forbrudt, indtil han mødte og afkræftede de mod ham rejste Sigtelser.

Hr. Hans havde nu den Frækhed at klage til Kongen over Lensmanden, som han paastod havde dømt ham „imod Lov og Ret“. Følgen blev et Brev fra Kongen til Lensmanden og Bispen og Provsterne med Paalæg om paany at undersøge og domme i Sagen. Og den 23. Marts 1580 blev der da afholdt et nyt Landemøde i Maribo, hvor Retten bestod af en saa anselig Forsamling som Lensmanden Hack Ulfstand, Bispen Niels Jespersen, Provsterne Jørgen Christiensen, Christopher Pedersen, Lauritz Jørgensen og Mads Brun samt Herremændene Gregers Ulfstand, Henning Goie, Lave Venstermand, Morten Venstermand og Niels Bilde. Endvidere var 3 Bønder af Horslunde Sogn indstævnet som Vidner. Heller ikke denne Gang mødte Hr. Hans; men Dommen af 26. Januar blev ligefuldt stadfæstet.

Den betrængte Præstemand gav dog endnu ikke op, men fik Dommen indanket for Herredagen i København. Den Tid, han vandt derved, har næppe været til stor Glæde for ham, og det hele han opnaaede var en Skærpelse af Dommen. Han blev nemlig ved Herredagens Dom 1582 dømt fra Kald og Ære og forvist fra Fyns Stift og maatte

yderligere udstede et aabent Brev, hvori han klart vedgik sin Brode, bad sine Dommere om Forladelse og takkede Lensmanden og Provsterne, fordi de lod ham slippe for videre Tiltale.

Hans Madsens Efterfølger holdt sig i Ro. Men der blev atter stort Postyr om den næste Sognepræst, Hr. *Otto Christensen*. Rhode fortæller blot om ham, at han af Almuen kaldtes den rige Præst og at han berømmes for sin Omhyggelighed for Kirkens Reparation. Det sidste er rigtig nok. I det foregaaende er nævnt, at vistnok baade Alter og Prædikestol skyldes hans Initiativ og Offervillighed. Det var altsaa ikke her, som hos Hans Madsen, en simpel Gridskhed, der ledte Manden i Ulykke, men det var noget, som i de Dage var mindst lige saa galt, nemlig et Myn-dighedsovergreb o p a d. Otto Christensen blev kaldet til Horslunde 1594 og blev allerede 3 Aar efter fradømt Kaldet. Det gik saaledes til:

Hr. Ottos Svigermoder, der var Præstekone i Karrebæk paa Sjælland, var bleven Enke, og han fik da den Ide, at hans Broder Albert Christensen, som var Kapellan hos ham i Horslunde, burde have Kaldet efter Svigerfaderen. Ideen var jo ikke saa gal, men det gale ved det var, at Hr. Otto mente, at han ganske alene kunde ordne den Sag. Han rejste med Broderen til Karrebæk, samlede Bønderne, snakkede for dem og fik dem til at vælge Hr. Albert til Præst, hvorefter Hr. Otto agerede Provst og indsatte Broderen i Kaldet. Affæren vakte stor Opsigt. Sjællands Biskop annullerede øjeblikkelig Hr. Alberts Ud-

nævne og krævede Hr. Otto tiltalt. 29. Marts 1597 fik „Peder Gruppe paa Bonnit“ Ordre til at indstævne Otto Christensen for Lensmand og Biskop og tiltale ham for hans „dristige Forseelse“. Lensmanden Knud Urne og Bisp Hans Madsen fik samtidig Brev om at afsige Dom i Sagen. Det skete, og Hr. Otto blev fradømt sit Kald. Han indankede Sagen for Kongens Retterting; men her gik det ikke bedre; Dommen blev stadfæstet. Den gode Hr. Otto vilde alligevel ikke vige sin Præstestol, men vedblev at prædike til Trods for, at en anden Præst var beskikket til at betjene Kaldet. Om denne Hr. Ottos Optræden ved vi kun, at der 4. November 1597 gik Kongebrev til Lensmanden Knud Urne, hvori det hedder, at Kongen har bragt i Erfaring, at Hr. Otto Christensen, der var Præst til Horslunde Kirke „har dristet sig til at gøre Kirketjenesteste i denne Kirke, efter at han var fradømt Kaldet og til Trods for, at Kirketjenesten blev tilbørlig forrettet af en anden Præst“. Lensmanden skal derfor indstævne Hr. Otto og ved Dom straffe ham tilbørligen for hans Egensindighed og Ulydighed. — Bestræbelserne for i Rigsarkivet at finde Udfaldet af denne nye Sag er ikke bleven kronet med Held; formodentlig er den Dom, Lensmand og Bisp i Forening har fældet, ikke indanket for Kongens Retterting.

Efter Affæren med Hr. Otto var der igen en Tid stille om Horslundepræsterne. Blandt de tre nærmeste Efterfølgere skal kun nævnes Provsten *Anders Sørensen*, hvis Ligsten nu sid-

der i Vaabenhuset og hvis Navn stod paa den gamle Kirkeklokke. Efter dette lille Pusterum faar Horslunde igen en Præst, der staar i Sensationens Tegn. Det var *Jacob Hansen Cunningham*. Han blev Præst i Horslunde 1645 og havde 1651 et skæbnsvangert Uheld. I Juli nævnte Aar korte han nemlig en Dag gennem Halsted med Sønnen af sin gode Ven, Nakskov-Byfogden Kort Madsen, som Kusk. Cunningham sad og fingererede med en Pistol, og lige udenfor Præstegaarden i Halsted gik Skudet af, ramte den unge Mads Kortsen i Ryggen og saarede ham saa alvorligt, at han 5 Dage efter døde. Der blev nedsat et Nævn paa 16 Mand, der skulde afgive Erklæring om, hvorvidt Drabet var sket med Forsæt eller af Vaade. Nævningene afgav med Otto Kuld som Formand den Kendelse, at det var et Vaadedrab. Præsten slap derefter for at komme for en verdslig Domstol, men man rejste derimod Spørgsmaalet om en Præst, ved hvis Hænder der klæbede Menneskeblod, var værdig til at forrette de kirkelige Handlinger. Kongen afkrævede det teologiske Fakultet en Erklæring herom. Erklæringen, der blev afgivet 18. September 1651 og blandt sine Underskrivere har et saa berømt Navn som Hans Svane, gik ud paa, at man: „da Hr. Jacob haver sine Hænder med Blod besmittet“ ikke af god Samvittighed kan „tilraade Hr. Jacob den hellige Herrens Tjeneste her efter at forrette“. Fakultetet „indstiller derfor Hans K. M.s naadigste Villie om forbemeldte Hr. Jacob, naar han for saadan sin Gerning haver staet aaben-

har Skrifte udi Menigheden, enten maa holde en Medtjener, som Guds Tjeneste kan forrette, eller og, om Kaldets Lejlighed det kan taale, nyde aarligen en Del af Kaldets Indkomst, paa det han, hans Hustru og Børn ikke udi større Armod skulde geraade“.

Kongen har aabenbart ikke været tilfreds med denne Afgørelse; thi 22. September 1651 afgik der kongeligt Brev til Lensmanden Flemming Ulfeld paa Halsted Kloster med Paalæg om, at han og Bispen skulde stevne Jacob Cunningham for sig og afgive Dom over, hvorvidt han fremdeles kan betjene Kaldet. Denne Dom er ikke opbevaret, men den maa have været overensstemmende med Falkultetets Erklæring; thi 8. November 1651 udstedes en kongelig Resolution, hvori det hedder, at da Hr. Jacob Hansen udi Horslunde af Vaade har begaaet et Drab, kan han herefter „ej sit Kald selv enten for Alteret eller paa Prædikestolen betjene“, men have vi „af sønderlig kongelig Gunst og Naade naadigst bevilget og tilladt, at han herefter ved en Kapellan, som han selv skal lønne, maa lade (Embedet) betjene og siden selv nyde Resten af dets Indkomst“.

Det var pekuniært set en haard Straf for Hr. Jacob, men skønt han saaledes var udelukket fra de egentlige præstelige Forretninger, blev han dog fremdeles betragtet som Præst, hvilket bl. a. fremgaar deraf, at han 1655 var en af den lollandske Gejstligheds Repræsentanter ved Tronfølgehyldningen i Odense. 1556, altsaa 5 Aar efter Drabet, gjorde Hr. Jacob Forsøg paa at opnaa Tilgi-

velse ved at indsende et Andragende til Kongen, der sendte det videre til Universitetets Erklæring. Men Professorerne var fremdeles imod at lade den arme Synder indtræde i sit Kalds fulde Rettigheder, og der skete derfor ingen Forandring. Tyve Aar efter Drabet søger Jacob Cunningham igen om Naade og denne Gang opnaaede han dog noget, idet Christian V. den 10. Januar 1671 gav ham Bevilling paa „sin Menighed igen som tilforn med Prædikener om Bededage, Søndage, Festedage og ellers andre Dage betjene, saa og Ungdommen udi sit Sogn catechisere og i Bornelærdommen tilbørligen undervise.“ Dog haver han paa de tre store Højtidsdage at afholde sig fra at prædike, og han maa ikke heller befatte sig med at uddele Sakramenterne eller betjene Alteret, men skal som hidtil lade denne Tjeneste forrette ved en ordineret Kapellan. Udgiften til Medhjælperen slap Hr. Jacob altsaa ikke, og han maatte til sin Død blive staaende i den gejstlig set anden Rangklasse, som Drabet havde henvist ham til.

Rhode fortæller, at Jacob Cunningham under Svenskekrigen beværtede de fjendtlige Soldater saa vel, at han fik dem til at grave de store Grave om Præstegaarden. Det er yderst naivt at tro, at de svenske Soldater, der plejede at tage selv, hvad de ønskede af Forplejning, skulde have udført dette store Arbejde for at faa Syltetøj til Pandekagerne og staa sig godt med Præsten. I Friis' Udgave af Rhode hedder det, at Gravene er opkastede af de Svenske, som saaledes forskansede sig mod de Over-

fald, de jævnlig var udsat for fra Bønderne. Dette faar staa hen. Friis fortæller videre, at under et Lindetræ, som tidligere stod i Gaarden, skal en fjendtlig Officer hemmelig være begravet; han havde forført Præstens Datter, som i Fortvivelse druknede sig i Gaardens Brønd, hvorefter Præsten slog Officeren ihjel. Hertil er at sige, at Jacob Cunningham ikke paa det Tidspunkt havde nogen voksen Datter men muligvis en Steddatter, idet han vistnok først var gift med sin Formands Enke. Men bortset herfra lyder det med Drabet alt for usandsynligt; den gode Hr. Jacob havde betalt saa dyre Lærepenge for et Vaadedrab, at han næppe har indladt sig paa et forsælligt Drab.

Jacob Cunningham døde 1680, altsaa 29 Aar efter Ulykken i Halsted. Hans Efterfølger blev hans Kapellan gennem 27 Aar Hr. *Peter Lauridsen Smidt*, der i Februar 1686 af Nabopræsten, Hr. Ruckrad i Utterslev, blev indklaget for Provsteretten, fordi han i Horslunde Kirke betjente Beboerne af Haugaard, der jo ligger i Utterslev Sogn. Hr. Peter havde imidlertid Papirerne i Orden og kunde fremvise en Anordning, udstedt 1678 af Enkedronning Sofie Amalie, som havde Krongodset paa Lolland-Falster og derunder Haugaard i Livgeding. I Anordningen bestemte Enkedronningen, at Beboerne paa Haugaard maatte for Nemheds Skyld søge den langt nærmere Horslunde Kirke i Stedet for Utterslev. Enkedronningen var død 1685, og Utterslevpræsten har derfor ikke været sên til at klage. Men Provsteretten kunde ikke dømme

Horslundepræsten og indstillede da til Regeringen, at Haugaard atter henlagdes under Utterslev, da Præsten her med god Grund klagede over den Indtægtsforringelse, han led ved Enkedronningens Anordning. 1. Maj 1686 udstedtes den saaledes ønskede kongelige Resolution, hvorved Haugaards Beboere henvistes til paany at søge Utterslev Kirke. Det var ikke det eneste Tab, Hr. Peder led; thi hans Indtægter blev yderligere forringet ved, at Peder Brandt Aaret efter nedlagde Byerne Bogeholt og Hyedt. Præsten fik ganske vist 1686 som Erstatning Nordlunde annekteret til Horslunde; men fik samtidig Forpligtelse til at holde Kapellan, saa det er nok rigtigt, naar Rhode siger, at hverken Præst eller Bønder stod sig derved.

Endnu skal kun nævnes den under Beskrivelsen af Kirken omtalte *Claus Wiinholt*, der var Præst i Horslunde fra 1739 til 1771, og hvis Interesse saavel for Kirkens Prydelse som for de fattiges Tarv fortjener Paaskønnelse.

PRÆSTEGAARDEN har som tidligere nævnt et Tilliggende paa 65 Td. Ld., der er bortforpagtet. Stuehuset er opført 1870, og det ca. 300 Aar gamle Stuehus sank da ned til at blive Avlsbygning. Dets klinede Vægge var skæve og medtagne af Tidens Tand, Døre og Vinduer blev fornyet i Overensstemmelse med dets ændrede Brug, men indenfor kunde man fremdeles finde Spor af fordums Herlighed. I Stalden var f. Eks. en Kakkelvns-Niche, der angav, at her havde henfarne Horslunde-

præster haft deres Dagligstue, og Provst Smith omtaler da ogsaa 1826, at Dagligstuens Stolthed var en treetages Ovn. Nu er end ikke disse Spor af svundne Dages Præsteliv tilbage; den gamle Bygning blev desværre nedrevet i 1914. Den gamle firlængede Gaards øvrige tre Længer var allerede tidligere sunket i Grus. I Efteraaret 1871 blæste den søndre Længe om, og den nordre fik samme Endeligt i 1895, medens den vestre blev nedrevet allerede 1870 og derved forskaanet for at falde som Offer for Misrøgt og Tidens Tand.

Det mest bemærkelsesværdige ved Præstegaarden er nu dens Have, der er omgivet af Grave. Som før nævnt mener man, at Svenskerne har gravet dem 1659 eller rettere ladet dem grave, thi det er klart, at Svenskerne har tvunget Bønderne til at udføre Arbejdet og givet dem garvede Rygstykker som eneste Vederlag. Sagnet om den svenske Officer, der skulde være dræbt af Præsten, staar som før bemærket næppe til Troende, men Beretningen om, at Pigen har druknet sig i Brønden, behøver derfor ikke at være Usandhed. Den bestyrkes i al Fald ved en anden Beretning om, at man i 1760, altsaa 100 Aar efter, opdagede en lukket Brønd under Brolægningen i Gaarden. Brønden, der var dyb og havde godt Vand, blev taget i Brug og virkede meget tilfredsstillende, saa det var ikke muligt at forstaa, hvorfor den var tildækket. Sætter man det i Forbindelse med Pigens Død, forstaar man bedre, hvorfor man ikke ønskede at bruge den gode Brønd, men dækkede den til.

HOSPITALERNE, d. v. s. de to gamle milde Stiftelser, staar endnu, om de end ikke bruges efter deres oprindelige Formaal. Det ældste ligger paa Kirkegaardens sydøstlige Hjørne og er 1746 opført efter Sognepræst Wiinholts Initiativ og ved Tilskud fra alle Sognets Beboere, medens Greven paa Pederstrup gav Grunden. Om denne Husets Tilblivelse melder en Tavle med følgende Rim, der bærer tydelige Spor af Claus Wiinholts Forfatterskab:

„Aar Sytten Hundrede og Sex og Fyrretive.
Nær Graven og Guds Hus for dem her byg-
des boe,

Som ere Graven nær, at de skal trøstede blive
I Svaghed Fattigdom til Sjæls og Legems Roe,
Hvo Deel i Sognet har, Proprietær og Bunde,
Ja Dreng og Pige med bar hver en Gave frem,
Hvorved det kom saa vidt, at Fattig huuses
kunde,

Derfor ske Himlens Tak af hver en fattig Lem.“

Huset var indrettet med 5 Kamre og 2 Senge i hvert. 1770 blev det, som omtalt under Legaterne, betænkt med 200 Rigsbankdaler af Selvejerbonden Anders Christensen. Efter Indrettelsen af det offentlige Fattigvæsen overtog Grevskabet Huset. Det afgiver nu Bolig for et Par gamle Familier, der hver betaler 4 Kr om Aaret i Husleje. Ved Siden af dette Hospital paa den saakaldte Præstegaardseng op mod Præstegaardens Have ligger et Hus, der 1824 er opført af Statsminister Reventlow og indrettet som Hospital for 8 Lemmer. Efter Fattigvæsenets Omordning solgtes Hospitalet til Kommunen, der i en Aarrække benyttede det som Fattighus, indtil det for nogle Aar siden overgik i privat Eje.

OREHAVEGAARD, eller som dens oprindelige Navn var Ohregaard, er en af Pederstrups gamle Fæstegaarde paa 8 Td. Hartkorn. I 1843 eller Aarene deromkring købte Arvefæster Iversen tillige Arvefæstegaarden Lovenholmgaard og Ohre Hestehave. I 1878 blev der givet Tilladelse til at udstykke 4 Td. Hartkorn af Ohregaard og sammenlægge Resten med Lovenholmgaard og Ohre Hestehave. Den derved opstaaede Gaard, der nu kaldes Orehavegaard blev af den daværende Arvefæster N. P. A. Clausen ved et Par Smaakøb bragt op til knapt 14 Td. Hartkorn. 1906 overdrog Besidderen Gaarden til Sønnen H. Edvard Rs. Clausen, der 1919 udvidede Arealet ved Tiløb af 7 Td. Ld. fra Haugaards Udstykning. 1919 afløstes Arvefæstet ved en kontant Udbetaling paa ca. 7000 Kr. Til Gaarden hører 9 Td. Ld. Skov, nemlig Ore Hestehave paa 5 Td. Ld. samt 4 Td. Ld. af Orehave.

Orehavegaard er nu paa 106 Td. Ld. — deraf 2 Td. Ld. i Utterslev Sogn og 5 Td. Ld. i Lille Løjtofte Sogn — med 15 Td. Hartkorn, 147,000 Kr. Ejendoms-skyld og 100,000 Kr. Jordværdi.

SVINSBJERG.

Svinsbjerg Byomraade ligger midt i Sognets sydlige Del og har oprindelig været noget større end nu, idet Adelsgaarden Hyedtsgaard maa antages at have hørt med til det. Senere, da Adelsherligheden forsvandt og Gaarden deltes i flere mindre og blev til en By, regnedes denne stadig halvt om halvt som hørende til Svinsbjerg. I Taxations skrifter

fra 1682 opføres Hyedt under Svinsbjerg og havde ogsaa fælles Græsgang med den paa „Svinsbjerg Gade“, hvorimod Bøgholt havde sin egen Græsning eller „Gade“. Da Peder Brandt nedrev de to Byer, lagde deres Jord under Pederstrup og flyttede Sogneskillet for at faa den nyhervedede Hovedgaardsjord i direkte Forbindelse med den gamle, blev Hyedt delt, og en Part af den forblev i Horslunde Sogn og lagdes under Svinsbjerg, der i Forvejen saa godt som udelukkende bestod af Fæstegaarde under Pederstrup. Denne forhenværende Del af Hyedt er antagelig de Arealer, der nu hovedsagelig omspændes af Gaardene Sofieberg og Enghavegaard. Samtidig med Sogneskillet Flytning er Vejens omlagt, og Vejen, der langs Sogneskillet gaar syd om Svinsbjergs Byomraade, stammer sikkert fra den Tid.

Navnet Svinsbjerg har intet med Svin at gøre, men er utvivlsomt en Forvanskning af Svidnsbjerg, d. v. s. det afsvedne Bjerg, eller Højdedraget, der ved Afbrænding er befriet for Skov og inddraget under Agerdyrkingen. Navnet peger altsaa ikke saa langt tilbage i Tiden som mange andre af vore ærværdige Landsbynavne; det har formentlig kun et Tusind Aar eller endnu mindre paa Bagen og er altsaa en ren Aarsunge ved Siden af Byer som Horslunde og Nordlunde. Det faar være Svinsbjerg en Trøst, at er Navnet end forholdsvis ungt, saa staar Egnen med Hensyn til tidlig Beboelse ikke tilbage for de andre. Af Minderne fra Hedenold er desværre kun den mægtige Jættestue „Svendshøj“ lige indenfor Ve-

sterborg Sogneskel fredet og bevaret, men der er Optegnelser nok, som viser, at her har været en Mængde, til Dels meget betydelige Mindesmærker fra alle Afsnit af den fjerne Oldtid. I Taxations-skriftet fra 1682 nævnes „Grønne Højs Mark“ og „Lille Højs Mark“, altsaa to Marker, der har faaet Navn efter Oldtidsminder. 1833 skriver J. H. Larsen i sin Bog. „I Svinsbjerg Mark, i lille Eghave er et Tingsted 132 Alen langt, det største i Lolland, straks Øst derfor et Alter paa 2--3 Underliggere og NØ derfor et Voldsted af en Borg, 20 Alen højt med Vandgrave om, Sonden for en Begravelse.“ Den sidste, som han betegner lidt nærmere, er „Svendshøj“. Vi kan derefter konstatere Beliggenheden af de andre. Skoven „Lille Eghave“, der nu er forsvundet, har ligget ved Vejen langs Sognediget, hvor Vejen til Pederstrup drejer af. Her staar endnu langs Diget Resterne af Skoven i Form af nogle gamle forvredne Ege. Paa dette Sted har altsaa „Tingstedet“, d. v. s. Langdyssen — den „største i Lolland“ ligget. I Nærheden af den, lidt mod Øst, har „Alteret“, d. v. s. en lille Jættestue, staaet.; den huskes endnu af Folk i Sognet. NØ derfor laa endelig Voldstedet, d. v. s. Hyedtsgaard. Men der har været flere andre Begravelser; thi paa Sofiebergs Jorder mellem Kasbæk og Gaarden vidner store sorte Pletter i Jordsmonnet om, at her en Gang „har været noget“, og hvad dette noget er, viser en uhyre Rigdom af smaa Kampe- og Flintesten, der ikke strækker sig ud over Pletternes nu noget udviskede Grænser. Her er i en lang Aarrække

sanket Sten i det uendelige, men der kommer stadig nye op til Overfladen. At de hidrører fra en hedensk Begravelse, formodentlig en af de saakaldte „Roser“, kan der næppe være Tvivl om. Er denne Formodning rigtig, har vi her indenfor et meget lille Omraade hele 4 Typer af Oldtidsbegravelser.

Skadesvurderingen af 1660 viser, at Svinsbjerg ikke er gaaet Ram forbi i Svenskekrigen. Gaardene, der med en enkelt Undtagelse alle var Fæstegaarde, er alle mere eller mindre medtagne, dog laa et Par af dem øde før Krigen og en, der bar det stolte Navn Slottet, havde Bymændene selv nedbrudt under Krigen. At der ikke har været meget „Slot“ ved den fremgaar af, at Skaden kun er ansat til 40 Daler. For to Gaarde er Skaden vurderet til 100 Daler for hver; de andre Fæstegaarde ligger mellem 20 og 60 Daler. Men at alle Fæsterne har været fuldstændig forarmede fremgaar deraf, at man i Jordebogen for 1671 kun genfinder en af dem; alle de andre er forsvundne og erstattet med nye Mænd; men det ses af Jordebogen, at de nye Mænd ikke har det stort bedre end deres Forgængere; tre af Gaardene ligger endnu „ødde“ d. v. s. uden Bygninger. Niels Madsen Møllehugger har yderligere Betegnelsen „forarmed“, et Par andre har Frihed for Skatter til Maj 1672. Ved Jørgen Jensen Jyde er anført „ringe paa Bygning, men svarer Skat og Landgilde“. Tre har Betegnelsen „nogenlunde ved Magt“ og kun Lauritz Pedersen Ziensen, Hans Mathiasen Stenpiker og Peder Nielsen har faaet Betegnelsen „ved Magt“. Den

for nævnte Ejendomsgaard havde nok en Gang kendt bedre Dage; den opføres i Skadesvurderingen „Welbyrdi Fru Anna Elisabeths Gaard er ganske forfalden for Ler og Tag; kan ej ringere opbygges end 240 Daler. Var øde for Svenskens Tid“. Den forholdsvis høje Vurderingssum viser, at det har været en ret stor Gaard. Ejerinden har desuagtet ikke interesseret sig for den, siden hun har ladet den forfalde. Kort efter har hun formodentlig solgt den til Pederstrup; thi i Jordebogen for 1671 opføres den som Fæstegaard, men er endnu ikke opbygget, idet den har Betegnelsen „øde“. I Jordebogen nævnes ogsaa „Skafftegaarden“, der har tilhørt Kronen, thi den genfindes i Kronens Skøder 1684, som en af de Gaarde Kronen ved Mageskilte skiller sig af med, den opføres under Betegnelsen „I Svinbjerg en øde Gaard kaldet Skafftegaard“. I Forbindelse med disse gamle Gaardnavne kan endnu noteres, at Navnet „Jyderodgaard“, som nævnes nedenfor, ogsaa er af gammel Oprindelse, idet en af Svinbjerg-Markerne i Takseringsskriftet af 1682 er opført under Betegnelsen: „Jyderod Marck“.

HYEDTSGAARD, som gentagne Gange er nævnt i det foregaaende, har ligget paa Solieberggaards Mark i Nærheden af dennes nuværende Bygninger. Det 20 Alen høje Voldsted med Vandgrave, som J. H. Larsen omtaler 1833, er forlængst udjævnet; men Udslættelsen er dog ikke gjort mere grundig end at Voldstedets tidligere Beliggenhed endnu kan paavises. I Solieberggaards Have

Syd for Stuehuset findes endnu en Voldstrækning med Fordybninger paa begge Sider, tildels fyldt med Jord af forraadnede Blade. Dette viser, at der har været Grav paa begge Sider af Volden eller at Borgen med andre Ord har haft dobbelte Volde og Grave. En Rest af den inderste Grav findes endnu i Haven i Form af en lille Dam, og et Par tilsvarende ligger udenfor i Marken. Nord for Gaarden findes en ret betydelig Fordybning som Rest af Voldgraven til denne Side; i Bunden er en Brønd, som formentlig er Aarsagen til, at denne Rest er bevaret. Med de her nævnte Holdepunkter som Udgang, kan man saa nogenlunde optrække Hovedlinjerne i det gamle Voldsted, som har haft en ret betydelig Udstrækning. Gaardens Navn skrives højst forskelligt: Høwit, Høwetz, Høduit, Hæwædæ og senest Hyedt. 1377 tilhørte den Erik Sjællandsfars Enke Fru Margrethe, der 1379 pantsatte den til Evert Molke. 1397 skrev Claus Bintop sig i Hæwædæ. 1438 førte Oluf Pedersen Godow Proces med Oluf Andersen Thott, Fikke Lauridsen og Jens Hvass om Besiddelsen af Høduit, og Oluf Godow skrev sig da „til Høduit“. Om nogen af disse Besiddere har boet paa Gaarden vides ikke, men det har sikkert været Tilfældet med Lands-Dommeren Mogens Claussen, der 1447 skrev sig „af Høwetsgaard“ og 1463 nævnes i et af Provst Mikkell Grubbe i Fuglse udstedt aabent Brev som „Magnus Clauersen i Høwit Landsdommer i Lolland“. Endelig nævnes 1472 „Hans Pedersen i Høwsgart“. Hvornaar Herligheden som

Adelsborg har faaet Ende, vides ikke; foreløbig savnes der ganske Oplysninger om den gennem hele det 16. Aarhundrede. I det følgende Aarhundrede dukker den op igen, men da er den delt i en stor og flere mindre Bøndergaarde, saa den nu danner en By. Den store Gaard har en efter Forholdene meget stor Skov. 1632 nævnes i Kronens Skøder Hæfwidsgaard og Lille Hæfwidsgaard i Nørre Herred, og ifølge samme Kilde mageskifter Christian IV 1637 med Chr. Friis til Kragerup, saaledes at sidstnævnte faar Hyedtsgaard med Skov til 100 Svins Olden og en anden Gaard i Hyedt med Skov til 3 Svins Olden. Under Svenskekrigen blev alle Hyedtsgaardene afbrændt. I Skadesvurderingen ansættes en af de brændte Gaardes Bygninger til 60 Daler, en til 80, en til 120 og om den største af dem, der havde beholdt det gamle Navn, hedder det: „Hydsgaard er afbrudt og kan ej oprettes under 400 Daler. Disse forskrevne Gaarde er alle af Fjenden afbrændt.“ En almindelig Bondegaard regnedes til 100 a 150 Daler, og Hyedtsgaard maa altsaa have været en meget stor Fæstegaard. I Jordebogen 1671 anføres endnu to af Gaardene som „øde“. I de følgende Aar handledes der frem og tilbage med disse Gaarde. 1685 faar Anders Hansen Juel saaledes 3 Gaarde i Hyedt, af hvilke 1 er øde, endvidere Herligheden af en fjerde Gaard samt de Gadehuse, der er beliggende paa Gaardenes Grund, ialt 13 Td. Hartkorn. Kort efter erhvervede Peder Brandt alle Gaardene i Hyedt og dermed var dens Saga ude.

Nu findes der ingen større Gaarde i Svinsbjerg og kun 3 over 50 Td. Ld., nemlig *Enghavegaard* paa 68 Td. Ld. med 8 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 94,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 62,500 er Jordværdi. *Jyderodgaard* med 61 $\frac{1}{2}$ Td. Ld., 9 Td. Hartkorn, 89,000 Kr. Ejendomsskyld og 61,500 Kr. Jordværdi. *Havreballegaard* med 60 Td. Ld., 7 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 83,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 58,000 er Jordværdi.

1671 boede i Svinsbjerg 13 Bønder og 6 Husmænd; i 1833 var der 14 Bønder og 16 Husmænd. I 1920 var der 15 Ejendomme over 10 Td. Ld. og 20 mellem 1 og 10 Td. Ld. Svinsbjerg har desuden Jernbanestation og en Vindmølle. Af Skove er der kun Enghave, som hører under Pederstrup og er paa 15 Td. Ld., hvoraf dog ca. Halvdelen er Eng.

EGHOLM.

Egholm Byomraade strækker sig fra Svinsbjergs sydøstlige Hjørne bag om Nøbbet ud mod Stranden. Terrænet er bakket og Jorderne noget sandede. Navnet kommer af en tidligere Egebevoksning, hvoraf nu kun lidet er tilbage i Form af Egholm Skov, der er paa 18 Td. Ld. og hører under Egholmgaard; men den gamle Skovs Ege er nu i det væsentlige fortrængt af Bøgen. Endnu for 100 Aar siden var Skoven saa stor, at alle Egholmgaardene havde hver sin Part, men alle de andre Parter er nu ryddede.

I Skadesvurderingen fra Svenskekrigen nævnes kun to Gaarde, Ole Nielsens, hvor Skaden er vurderet til 16

Daler, og Niels Olsens, hvor den er til 100 Daler. Jordebogen af 1671 nævner ogsaa kun to Mænd, men nu hedder Fæsterne Martin Eylersen og Christoffer Olsen, og deres Gaarde har faaet Betegnelsen „Ved Magt“, d. v. s. at de har forvundet Krigsskaden. I Takserings-skriftet af 1682 nævnes derimod 7 Mænd, og der er den Mærkelighed ved Egholm, at den ikke som de andre Byer opføres med de og de Fællesmarker, men at hver Mand angives at have saa og saa mange „Vænger“. Den før nævnte Christoffer Olsen opføres med „4 smaa Vænger“, Ole Smed med 4 Vænger, Rasmus Hansen med 3, Mikkel Hukker med „2de Vænger ingen Eng udi“, Lauritz Jespersen, Frantz Laursen og Christen Sorensen med hver et. Endelig er flere af dem i Kompagni om andre Vænger. Endvidere noteres „en Skov ved samme By, som ligger ved Vængerne“, og at Mændene i Egholm har deres fælles Græsgang sammen med „de Svinsbjergs og Nøbotses Mænd“. I 1833 var der ligeledes 7 Mænd, nemlig 5 Bønder og 2 Husmænd. I 1920 var der kun 3 Ejendomme over 10 Tønder Land og 4 mellem 1 og 10 Td. Ld. Af Gaarde over 50 Td. Ld. findes følgende: Egholmgaard, der omtales nedenfor, en *navnløs* Gaard paa 60¹/₂ Td. Ld. med 6³/₄ Td. Hartkorn, 73,000 Kr. Ejendoms-skyld, hvoraf 48,000 Kr. er Jordværdi, og *Havmosegaard* med 52¹/₂ Td. Ld., 5¹/₂ Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendoms-skyld og 30,000 Kr. Jordværdi.

Ved Egholm Strand har tidligere været et Udskibningssted, men siden An-

lægget af Urne Bro har det ikke været benyttet.

EGHOLMGAARD er en gammel Fæstegaard under Pederstrup; sin nuværende Størrelse har den kun naaet ved Sammenlægning med en anden Gaard. Egholmgaard ejedes 1900 af Peter Julius Svendsen, der dette Aar mageskiftede med Ejeren af Nabogaarden, Jørgen Peter Hansen Friis, saa denne fik Egholmgaard paa 8¹/₂ Td. Hartkorn og Svendsen en mindre Gaard, som Friis ejede i Nøbbet. Friis sammenlagde derefter de to Egholmgaarde, hvis samlede Hartkorn blev 20 Td. Af den Gaard, han oprindeligt ejede, staar nu kun Stuehuset. Der er forøvrigt det interessante ved den, at den i sin Tid tilhørte Ane Nielsdatter, som i 1802 stiftede det tidligere omtalte Legat, hvis Kapital — 200 Daler, nu 400 Kr. — fremdeles henstaar i Gaarden. J. P. H. Friis overdrog i 1905 Sønnen Ivar Friis denne Gaard og i 1909 ogsaa Egholmgaard. 1920 udløstes Arvefæstet.

Egholmgaard er paa 155 Td. Ld. — hvoraf de 18 er Skov — og 20 Td. Hartkorn. Ejendomsskylden er 192,000 Kr., hvoraf de 122,000 er Jordværdi.

NØBBET.

Nøbbet er Sognets næststørste By og staar med Hensyn til Arealomraade kun tilbage for Horslunde. Navnet blev i ældre Tid stavet Nøbygd, d. v. s. den nye Bygd, den nye Bebyggelse, men om denne relative Ungdom skal ses i Forhold til Horslunde eller Svinsbjerg faar være usagt; Sandsynligheden taler

vel for det sidste. Forøvrigt har Nøbbet allerede i Oldtiden været befolket Land, thi den har haft en Mængde Oldtidsgrave, der nu paa én nær alle er faldne som Offer for „Kulturen“. En af de anseeligste var en stor Jættestue, der laa paa Marken paa den vestlige Side af Nøbbet Østerskov. J. H. Larsen nævner den 1833 som en „mærkelig Begravelse fra Hedenold“. Professor Magnus Petersen betegner den i sin Indberetning til Nationalmusæet 1876 som en smuk Jættestue i en betydelig Jordhøj, kranset med store Sten og med en 20 Fod lang Gang ind til Gravkammeret. Den blev sløjtet for omkring 30 Aar siden og Stenene ituslaaet og anvendt som Grundsten i Købmand Petersens nuværende Gaard. Paa Gaarden Frydenlunds Jord har endvidere ligget en Langdyse med et Gravkammer af Mands Længde, bestaaende af 4 Sidersten og en kæmpemæssig Overligger. Det eneste nu bevarede Oldtidsmindesmærke er en Runddyse i Nøbbet Vesterskov. Dyssen er en forholdsvis lille Høj, ca. 7 Meter i Tvermaal og omgivet med Randsten og med 2 Gravkamre i Toppen. De blev udgravet 1876, men Resultatet var kun ringe. Det ene Gravkammer er berøvet sine Overligger; kun Siderstenene om det ca. 3 Meter lange Kammer og den tilhørende Gangbygning er tilbage. Ogsaa det andet Kammer er stærkt ramponeret; den ene Sidersten er væltet og har i Faldet taget den ene Overligger med sig, saa kun dens ene Ende hviler i sin oprindelige Stilling. Ogsaa den anden Overligger er skredet noget.

— Det eneste, vi fra den ældre historiske Tid ved om Nøbbet, er en Angivelse af, at Adelsmanden Claus Henriksen 1472 ejede Nohygaard; men han har næppe boet her og Adelsgaarden har sikkert ikke været af imponerende Dimensioner.

I Skadesvurderingen efter Svenskekrigen nævnes i „Nobogt“ 14 Fæstegaarde, som alle er stærkt medtagne af Fjenden. „Simmen Rasmussens Gaard er af Fjenden afbrudt“ og kan ikke genopføres billigere end 100 Daler. Peder Jensens Gaard vil ligeledes koste 100 Daler at stable paa Benene igen, og Hans Pedersens Gaard er saa „brøstfældig“, at det vil koste 150 Daler at sætte den i Lave; alligevel bor Manden i Ruinerne. Rasmus Rasmussen Ryder, hvis Gaard er „brøstfældig“ for 100 Daler, har derimod opgivet Ævret; thi det hedder om ham: „han drog af sin Gaard, siden Svensken drog bort“. Hans Ziensen er sluppen med at faa gjort sin Gaard noget luftig; thi Fjenden har „udslaget“ 16 Vinduer og 30 Døre. Man faar Begreb om Materialers og Arbejdes ringe Pris i de Dage, naar man hører, at samtlige 16 Fag Vinduer og 30 Døre kun vil koste 30 Daler. Af Christen Christensens Gaard har Svensken taget hele Tagværket; det vil koste 20 Daler at lave et nyt. Skaden paa de øvrige Gaarde ligger mellem 60 og 18 Daler. Hvor elendig Levevejen som Fæstebonde under disse Omstændigheder end var, fandtes der dog enkelte, som ansaa den værd at efterstræbe; thi det hedder om Niels Jørgensen, at han „halver bemægted sig dend lille Gaard“.

som har lidt Skade for 30 Daler. Jorbogen af 1671 viser dog, at kun 4 af de 14 Fæstebønder endnu sidder ved Fæstet, de 11 er byttet om med andre; men nogle af dem er naturligvis ved en i Mellemtiden indtrædende Død bleven lovlig forhindret fra at gaa igen i Jorbogen. Iøvrigt staar det endnu i 1671 sløjt til med mange af Gaardene. 8 har faaet Betegnelsen: „Ved Magt“ og er altsaa istandsatte. Men Resten er det galt med. Om to hedder det „uden Bygning og Manden forarmet“, om to andre „Gaarden forfalden og Manden forarmet“ og om to „Bygning nogenledes ved Magt, men Manden forarmet“. Det er graat i graat. Husmændene er det ikke stort bedre med; der er 4 „ved Magt“ og 4 „odde“.

Nøbbet har endnu i Vesterskov og Østerskov bevaret betydelige Rester af sine tidligere mægtige Skovarealer. Nøbbet Vesterskov er paa 104 Td. Ld. og Nøbbet Østerskov paa 107. I tidligere Tid var Skoven udlagt til Bønderne; en Skovskyldopgørelse fra 1661 viser, at alle Gaarde og Huse i Nøbbet havde hver sin Part, vekslende i Størrelse fra $\frac{1}{2}$ og indtil 16 „Svins Olden“. Nu har kun et Par Gaarde nogle faa Td. Ld. i Østerskov, alt det øvrige hører under Pederstrup.

I 1671 havde Nøbbet 17 Bønder og 8 Husmænd og i 1833 var der 20 Bønder og 20 Husmænd. I 1920 var der 23 Ejendomme over 10 Td. Ld. og 26 med fra 1 til 10 Td. Ld. Af Gaarde over 50 Td. Ld. findes følgende: *Tvede Mejerigaard* (der før har ligget lige paa den anden Side Bygræn-

sen i Tvede, men nu ligger lige indenfor Nøbbet Bygrænse) med 64 Td. Ld., 8 1/2 Td. Hartkorn og 185,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 58,000 er Jordværdi; den høje Ejendomsskyldværdi i Forhold til Jordværdien hidrører fra Mejeribygningerne. *Lille Hovgaard* med 62 Td. Ld., 6 1/2 Td. Hartkorn, 88,000 Kr. Ejendomsskyld og 55,000 Jordværdi. *Bruunsgaard* med 54 Td. Ld., 6 1/2 Td. Hartkorn og 78,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 53,000 er Jordværdi. *Askehøj* med 53 Td. Ld., 7 Td. Hartkorn, 70,500 Kr. Ejendomsskyld og 47,700 Kr. Jordværdi.

Nøbbet har Kirke — der omtales nedenfor — og en i 1912 opført Dobbeltskole med 2 Klasseværelser og 2 Lærerboliger i Nærheden af Kirken. Den gamle Skole laa længere mod Sydvest helt ovre i Nærheden af Svinsbjergs og Tvedes Bygrænser. Nøbbet har endvidere en stor Købmandshandel, Bageri og det før nævnte Mejeri, der er Fællesmejeri og aarlig behandler ca. $2\frac{1}{4}$ Mill. Kilo Mælk.

KIRKEN er opført 1907—08 efter Tegning af Arkitekterne C. C. Nielsen og A. Larsen. Den har kostet 30,166 Kr. Staten ydede 18,500 Kr. Grev Reventlow, Pederstrup, 3000 og Kommunen 600 Kr. Ved en Indsamling blandt Beboerne indkom 7,970 Kr. Det slanke Taarn er 21 Meter højt og bygget ved Siden af Skibet, kun forbundet med det ved en lille Mellembygning. Skibet har rundbuede Vinduer med smaa blyindfattede Ruder. Absis er 5-sidet, Vaabenhuset er kort og bredt med Opgang

til Taarnet i den ene Side og til Orgelpladsen i den anden. Skibet har fladt Bjælkeloft; den vestre Mur er gennembrudt med 3 Buer ind til Orgelpladsen, der ligger over Vaabehuset. Foreløbig har Kirken kun et Stueorgel. I Skibet hænger to Kirkeskibe og en Lysekrone. Prædikestolen er enkel, uden Billedskærearbejde. Døbefonten er af sort Marmor med et gammelt ornamentprydet Messingfad. Koret har en smal Kryds-Hvælving, smykket med Evangelistemblemer i Kapperne og malede Ornamentsbaand paa Ribberne. Absis har en halvskaalformet Hvælving. Alterbordet, der er af Træ, bærer et stort Krucifiks og to Malmstager, Alterkarrene er nye og uden Inskription. Syd for Koret er et

NØBBET KIRKE

lille smalt Sakristi med Indgang fra Kirkegaarden og Opgang til Prædikestolen. Taarnet har to nye Klokker uden Inskription. Kirkegaarden er — Kirkegrunden indbefattet — 3 Skæpper Land. Kirken blev indviet i Efteraaret 1908 og Kirkegaarden taget i Brug Foraaret 1909.

URNE.

Urne Byomraade ligger i Sognets nordøstlige Hjørne, men er kun af ringe

Udstrækning. Navnet kommer af den olddanske Betegnelse paa en vis Skovdel: Orn. I Skoven er ikke mindre end 11 Gravhøje, men ingensærlig store. Paa Katrinesmindes Mark ligger derimod en stor Gravhøj, kaldet *Maglehøj*. Mange andre er sløjfede.

Som nævnt i den indledende Beskrivelse af Sognet udgjorde Urne i ældre Tid et lille Kronlén, der som Regel blev bortforpagtet sammen med Nø-

bølle. Byen bestod af et Dusin smaa Fæstegaarde hver med sin lille Skovpart. Gaardenes Lidendhed fremgaar af Skadesvurderingen efter Svenskekrigen, thi skønt de alle var haardt medtagne og ikke mindre end 6 af dem stod øde, takseredes Skaden kun fra 20 til 80 Da-

ler for hver enkelt Gaard. Men vel netop paa Grund af den nogenlunde let overkommelige Skade blev Gaardene forholdsvis hurtig sat i Stand igen. 1671 faar de 10 Betegnelsen: „Ved Magt“, og kun de to er „ruinerede og Manden forarmet“. Der findes kun en Husmand og han bærer det i Nutidsoren lidt uefne Navn Hans Hieronimusen.

1833 havde Urne 8 Bøndergaarde og 3 Husmandsbrug. Den Forskydning fra smaa til store Gaarde, som saaledes

havde fundet Sted er senere fortsat, idet der nu kun findes 4 Gaarde og 4 Husmandsbrug med fra 1 til 10 Td. Ld. Af de 4 Gaarde er de to som omtalt nedenfor over 100 Td. Ld.; den tredje er en *navnløs* Gaard paa 58 Td. Ld. med 6 Td. Hartkorn og 71,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 46,000 er Jordværdi. Den fjerde er *Urnegaard*, der nu kun er paa 41 Td. Ld.; den ejes af et Aktieselskab, der med Støtte fra Nakskov Kommune har indrettet den til et Slags Rekreationshjem og til Ferieopholdssted for Børn fra Nakskov Folkeskole. Til Gaarden hører en lille Skov paa 4 Td. Ld., kaldet Skadelund. Byen har to andre Skove, Urneskov paa 29 Td. Ld. under Katrinesminde og Kalvhaveskov paa 21 Td. Ld. under Kasbækholm.

KATRINESMINDE er opstaaet ved talrige Jordkøb med efterfølgende Afrunding, Bortsalg og Sammenlægningsbevilling. Den første Sammenlægning skete 1833, da Jacob Clausen fik Tilladelse til at sammenlægge to Gaarde paa henholdsvis 5 Td. 7 Skp. og 3 Td. 7 Skp. Hartkorn. Hans Datter Katrine ægtede Jørgen Larsen, som dermed overtog Gaarden. 1890 opnaaedes yderligere Bevilling til at underlægge en Gaard paa 3 Td. 5 Skp. Hartkorn. 1891 overdrog Enkefru Catrine Larsen Gaarden til sin Datterdatter Emma Catrine Bøgvad og hendes Forlovede Knud Fr. Theil for 35,000 Kr., medens den i Handel og Vandel var anslaaet til en Værdi af 60,000. Efter hendes Ønske blev der samtidig tinglæst en Deklara-

tion om, at Gaarden skulde bære Navnet Katrinesminde. Theil har i de forløbne 30 Aar gennem flere Køb og Salg afrundet og udvidet Gaardens Areal meget betydeligt baade hvad Skov og Markjord angaar.

Katrinesminde er nu paa 190 Td. Ld., deraf 29 Td. Skov, Hartkornet er 20 $\frac{1}{2}$ Td., Ejendomsskylden 255,000, deraf er de 167,000 Kr. Jordværdi.

KASBÆKHOLM er i sin nuværende Størrelse af ganske ny Dato, idet den er opstaaet ved Sammenkøb i de allersidste Aar, foretagne af den nuværende Ejer Peder Rosendal Pedersen.

Kasbækholm har nu 109 Td. Ld., hvoraf de 21 er Skov. Hartkornet er 9 Td., Ejendomsskylden 137,000 Kr. og Jordværdien 82,000.

URNE BRO er i 1900—01 bygget af et Interessentskab. Den er 400 Meter lang og har ved Brohovedet ca. 3 Meter Vand. Broen har kostet 40,000 Kr. og er forsynet med Banespor helt ude fra Brohovedet og ind i Forbindelse med Roebanenettet. Der udskibes aarlig 15 a 20,000 Td. Korn, tilfores en Mængde Kunstgødning, Mursten m. m. Ved Broen er et Pakhus og Bolig for en Toldopsynsmand.

RAVNSHOLT.

Ravnsholt ligger Vest for Urne, er som denne kun af ringe Udstrækning og har Grænsen mod Raagosund fælles med den. Navnet er sammensat af Mandsnavnet Ravn og Ordet Holt, der i Olddansk er Betegnelsen for en lille Skov. Skoven er forlængst forsvundet,

nogle Smaalunde ved Gaardene er de eneste Minder om fordums Herlighed. Men endnu 1661 var der ikke saa lidt Skov i Ravnholt; hver af de 4 Gaarde, Byen bestod af, havde nemlig en Part paa hver 4 Svins Olden. 1833 var der endnu 4 Gaarde, men ogsaa 2 Husmænd. I 1920 var Forholdet fremdeles bevaret, idet der var 4 Gaarde over 50 Td. Ld. og 2 Ejendomme mellem 10 og 50 Td. Ld. De 4 er følgende: *Holtegaard* med 83 Td. Ld., $9\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 106,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 70,500 er Jordværdi. *Søgaard* med 74 Td. Ld., $6\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 85,000 Kr. Ejendomsskyld og 53,000 Jordværdi. *Nordborggaard* med 61 Td. Ld., 7 Td. Hartkorn, 82,000 Kr. Ejendomsskyld og 54,900 Kr. Jordværdi. *Fritzholmgaard* $56\frac{1}{2}$ Td. Ld., 6 Td. Hartkorn, 70,000 Kr. Ejendomsskyld og 47,600 Kr. Jordværdi. Alle disse Gaarde har hver 2 a 3 Td. Ld. Skov.

TVEDE.

Tvede hører ogsaa i Arealomraade til Sognets mindre Byer og kiler sig med Ravnholt som Nordgrænse ind mellem Nøbbølle og Nøbbet. Tved er olddansk Betegnelse for et opdyrket Stykke Jord mellem to Skove, to Heder eller to Vandløb. Tvede ligger netop mellem to Skove, nemlig Nøbbølle Lunder og Nøbbet Vesterskov, og har altsaa faaet Navn efter denne sin Beliggenhed. Det sydøstlige Hjørne af Nøbbølle Lunder hører oprindelig under Tvede og i Skovtakseringen af 1661 er Tvedegaard opført med Skov til 10 Svins Olden og 4 Bønder opført med hver en lille Skov-

part paa 1 a 2 Svins Olden. I Jordebogen af 1671 nævnes 6 Bønder; de to er „ved Magt“, de andre forarmede. 1833 var der 5 Gaarde og 6 Husmandsbrug. Nu er der 2 Ejendomme paa mellem 100 og 200 Td. Ld., 1 paa mellem 50 og 100, 1 under 50 og 3 under 10 Td. Ld. Den ene mellem 50 og 100 er *Hejegaard* med 78 Td. Ld., $9\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 97,000 Kr. Ejendomsskyld og 65,000 Kr. Jordværdi. Tvede har desuden en i 1912 opført Skole med to Klasseværelser og Bolig til en Lærer og en Lærerinde.

Paa Tvede Mark tæt Øst for Nobolle Lunder ligger Pindshule Kilde, der i gamle Dage var af ikke ringe Betydning under lange Tørkeperioder. Nu er den stærkt forsømt og omtrent tilgroet.

TVEDEGAARD har oprindelig været en Adelsgaard og havde derfor sine Jorder udenfor Fællesskabet, et Forhold, den bevarede langt ned gennem Tiden, til Trods for at den var sunket ned til en Fæstegaards lave Rang. I Skadesvurderingen 1660 opføres den for sig selv og ikke sammen med Tvede Bymænd, og at dens Bygninger har været ret betydelige af en Fæstegaard at være, fremgaar af, at den Skade, den har lidt paa „Tommer, Lægter, Ler og Tag“, vurderes til 200 Daler. I Takseringslisten af 1682 opføres Tvedegaard ligeledes for sig selv med sine egne Marker. Tvedegaard laa en Tid lang under Kronen, men gik senere sammen med Halsted Kloster op i Baroniet Juellinge og forblev som Fæstegaard under denne indtil 1911, da Fæsteren Hans P. Th.

Friis købte Tvedegaard med 22 Td. 7 Skp. Hartkorn af Baroniet for 107,000 Kr. med 25,000 Kr. Udbetaling.

Tvedegaard er nu paa 199 Td. Ld., 23³/₄ Td. Hartkorn og 255,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 170,000 er Jordværdi.

LINDEGAARD er først for nylig kommet op i Rækken af Gaarde paa over 100 Td. Ld. 1905 solgte Fr. Christensen Gaarden, der da var paa 8¹/₄ Td. Hartkorn til Brodrene Peder og Niels Rasmussen. 1908 overtog sidstnævnte ogsaa Broderens Part og 1911 tilkøbte han 4 Td. og 7 Skp. Hartkorn. Han døde samme Aar og Enken overdrog da Gaarden for 95,000 Kr. til hans Brodersøn Knud Rasmussen, som 1915 ved tinglæst Deklaration gav Gaarden Navnet Lindegaard.

Lindegaard er nu paa 111 Td. Ld. med 13¹/₂ Td. Hartkorn og 148,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 95,000 er Jordværdi.

NØBØLLE.

Nøbølle Byomraade omfatter Sognets nordvestlige Del og strækker sig lige fra Horsslunde Marker helt op til Smaalandsøhavet. Under Nøbølle henregnes Bulbro og Øster Kastager, der i gamle Dage var et Par Smaabyer paa 2—3 Fæstegaarde. Navnet antyder, at Byen er en Aflægger af Horsslunde, idet Nybølle betyder ny Boel, d. v. s. et nyoprettet Bosted med den nødvendige Jord for en Familie eller Slægt. Umiddelbart op til det sydøstlige Hjørne af Nøbølle Lunder, men indskaaret i Hors-

lunde Byomraade ligger en Plet Jord paa 12 Td. Ld., der hører under Utterslev Sogn. Hvorledes det er gaaet til, at denne Plet midt i Horsslunde Sogn er kommen under Nabokommunen, lader sig ikke opklare; formodentlig er den i Kristendommens første Aarhundreder skænket til Utterslev Kirke. Paa denne Plet Jord ligger en velbevaret *Jættestue*, som er fredet og istandsat. Den dækkes af en Jordhøj, saa Overliggerne omtrent er skjult. Gangen ind til Gravkamret findes paa Sydsiden og bestaar af to Sidesten og en Overligger. Kamret er ca. 5 Meter langt og 2 Meter bredt, bygget af 4 svære Sidesten paa hver Side og to for hver Ende, dækket af 3 store Overliggere; det er ryddeliggjort og Adgangen til det fri og uhindret; den indvendige Loftshøjde er som sædvarlig ca. 1¹/₂ Meter.

I *Nøbølle Lunder* — en af de smukkeste Skove paa Vestlolland — findes ikke mindre end 22 større og mindre Gravhøje. Skoven er paa 178 Td. Ld. og hører ligesom Kastager Skov — der er paa 67 Td. Ld., hvoraf de 16 ligger i Utterslev Sogn — under Juellinge.

Skovtakseringen fra 1661 viser, at der i Nøbølle var 18 og i Kastager 2 Fæstegaarde samt 2 Selvejergaarde i Bulbro; de havde hver især en Skovpart, de fleste paa 1 Svins Olden, en paa 4, en paa 6 og en paa 10 Svins Olden. Ikke mindre end 9 af Fæstegaardene laa øde efter Svenskernes Hærgning. Endnu 1671 fik 5 Gaarde Prædikaten: „Bygningerne ringe og Manden forarmet.“ Jordebogen viser iøvrigt,

at de to Selvejergaarde i Bulbro nu (1671) er sunket ned til Fæstegaarde, og at der ialt i Nøbølle, Bulbro og Kastager var 23 Fæstegaarde og 14 Husmænd; Halvdelen af de sidstnævnte laa i Bulbro, Resten i Nøbølle; kun to af dem var „ode“, alle de andre „ved Magt“. 1833 var der 18 Gaarde og 18 Husmandsbrug. I 1920 var der 23 Ejendomme over 10 Td. Ld. og 15 paa mellem 1 og 10 Td. Ld. Kun 3 af Gaardene er paa over 50 Td. Ld., nemlig *Haraldsminde* (der tidligere havde det langt mere historisk berettigede Navn: Nøbølle Hedegaard) med 77 Td. Ld., 7 Td. Hartkorn, 94,000 Kr. Ejendomsskyld og 63,000 Kr. Jordværdi. En *navnløs* Gaard paa 54 Td. Ld., 6½ Td. Hartkorn, 72,000 Kr. Ejendomsskyld og 47,500 Kr. Jordværdi. En *navnløs* Gaard paa 50½ Td. Ld. med 6 Td. Hartkorn og 60,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 43,000 er Jordværdi.

I Nøbølle ligger en Distriktsjordemoderbolig og i Bulbro ligger Sognets Fattiggaard, der nu er delt, saa Halvdelen anvendes som Alderdomshjem med Plads til 8 Personer. I Fattigafdelingen er Plads til 10—12 Lemmer. Fattiggaarden har tidligere haft et Tiliggende paa 60 Td. Ld., men de 41 er bortsolgt til en Udstykningsforening, der har udparcelleret dem i 5 Husmandsbrug.

J. H. Larsen er ikke videre opmærksom mod Nøbølle-Folket, thi han skriver 1833 i sin lille Bog: „Nøbølle-Beboere er endnu ej paa det Kulturtrin som Sognets øvrige Bønder.“ Den ufordeleagtige Dom rammer dog maaske

ret beset mere Herskabet end Bønderne; thi han tilføjer umiddelbart efter: „Disse tre sidste Byer (Nøbølle, Bulbro og Tvede) horer under Baroniet Juellinge.“ Alle Sognets andre Bønder horte jo under Pederstrup og havde i et halvt Hundred Aar nydt godt af den store Reventlows Iver for at ophjælpe og oplyse Bondestanden.

RAAGØ.

Et Par Kilometer fra Lollands Nordkyst, nordøst for Urne, ligger Raagø, og umiddelbart nordvest for den Raago Kalv. Raagø har en Størrelse af ca. 140 Td. Ld., Kalven ca. 27. I Valdemar Sejrs Jordebog skrives Navnet Rao og senere hen i Tiden Raao. Hvad Navnet hentyder til, er ikke godt at sige; men med Raager har det vel næppe noget at gøre. Navnet Kalv er derimod let at tyde; thi det forekommer hyppigt som Betegnelse for en lille Ø ved Siden af en stor og fremstiller paa billedlig Vis Forholdet mellem den store Ø og den lille som Kalven, der følger Koen.

Mange Optegnelser om Øerne er der ikke at fraadse i. Valdemar Sejrs Jordebog nævner, at der ligger et Hus paa Øen, og den har altsaa allerede den Gang været beboet. Den 7. Oktober 1570 udgaar der Kongebrev til Jep Nielsen og Jep Olsen paa Raao med Tilsgagn om, at de fremtidig „skal have samme Frihed til at sejle med deres Skuder og søge deres Næring (som Skippere) som Undersaatterne paa Fejø, Femø og andre omliggende Øer, da de ligesom disse lader sig bruge med deres Skuder til at fremføre Kronens Korn

og andet.* De to Gaarde er bevaret i de siden forløbne halvfjerde Hundrede Aar; de er kun indskrænket ved, at der er oprettet et Par Parcelsteder og bygget 3 Huse. Øen hørte i lange Tider under Kronen, men kom senere under Pederstrup og gik op i Grevskabet Christianssæde. Forvalter Lunnum paa Pederstrup skriver i en Indberetning 1743 bl. a.: „Paa Raagø boer 2 Mænd, som nærer sig nogenlunde, formedelst den Hjælp, de kan have af Fiskeriet; thi om endskønt Jorden bær god Rug, Byg og Havre, saa er dog Rummet forlidet til flere Beboere, allerhelst Øen har hverken Skov, Frugttræer eller Tørveskær“. Raagø forblev under Pederstrup til 1784, da Grev Reventlow fik Tilladelse til at sælge Øen til Lars Olsen for 4300 Rigsdaler.

Af de to Gaarde er den ene, *Raagøgaard*, paa 84 Td. Ld. med ca. 9 Td. Hartkorn, 75,000 Kr. Ejendomsskyld og 50,000 Kr. Jordværdi. Den anden, *Hothersgaard*, er paa 73 Td. Ld. med ca. 8 Td. Hartkorn, 73,000 Kr. Ejendomsskyld og 48,000 Kr. Jordværdi. Kalv er delt lige mellem begge Gaarde og medregnet i det her opgivne Areal.

Paa Raagø findes en Lodsstation. Der er ansat en Lærerinde, som holder Skole i det ene Parcelsted; der er for Tiden 7 skolesøgende Børn.

Rhode sætter Raagø i Forbindelse med Runestenen ved Tillitze Kirke og beretter, at de to Kæmper, der efter Runeindskriften blev overvundet af Eskil Sulfæson, flygtede til Raagø. Der ligger dog næppe andet og mere end fri Fantasi til Grund for dette Sagn.

NORDLUNDE.

Annekssognet til Horslunde hører til Lollands allermindste Kirke-Sogne og er som skaaret ud af Halsted Sogn, der omgiver det paa 3 Sider, medens den 4. er Grænsen til Hovedsognet. Oprindelsen til Navnet er allerede berørt i Indledningen til Sognebeskrivelsen. Vester-Nordlunde, eller som den tidligere hed Kirke-Nordlunde, er Sognets eneste By, idet Øster-Nordlunde ligger i Halsted Sogn. Men de to Byer har, trods den skillende Sognegrænse, haft meget Fællesskab. Kong Hans gav saaledes Bønderne i Vester Nordlunde og Øster Nordlunde Brev paa, at de maa nyde og beholde den Jord, de havde indhegnet fra deres Fællede. Denne Sanktion, af en paa egen Haand foretagen Udskæring af den fælles Græsgang, maa have givet Nordlunde-Bønderne Appetit paa mere af samme Slags; thi de indhegnede senere et andet Stykke af den fælles Græsgang i Halsted, men Halstedbønderne vilde ikke finde sig heri og rejste Proces om Sagen, og ved en den 20. Juli 1570 afsagt Rettertingsdom fik Halstedbønderne Medhold, idet Dommen lød paa, at „Løkken skal høre til Halsted Fædrift, som den har gjort fra Arilds Tid“.

Senere, da man gik over til et ordnet Skolevæsen, blev Vester- og Øster Nordlunde ogsaa fælles om Skolen, som derfor kom til at ligge tæt op ad Sognets østre Grænse, og dette Fællesskab bestaar endnu. Skolen, der i sin nuværende Skikkelse er et halvt Hundred Aar gammel, har kun et Klasseværelse samt Bolig for en Lærer.

KIRKEN er det lille Sogns dominerende Midtpunkt. Det er en mindre, men smuk Bygning fra Valdemartiden, overordentlig velholdt. Oprindeligt har den bestaaet af Skib og Kor, hvortil langt senere er føjet et Vaabenhus over Mandsindgangen paa Sydsiden. Kirken er uden Taarn, men har tidligere haft et Klokkehus paa Kirkegaarden. Det nævnes baade af Sognepræst Wiinholt i hans Indberetning 1755 og af

H. J. Larsen i hans 1833 udkomne Bog. Det er nedrevet omkring Midten af forrige Aarhundrede, hvorefter de to Klokker anbragtes bag en Lem i Vestgavlen. Nu er baade Lemmen og den ene Klokke fjernet; den tilbageværende, der er fra Tiden omkring

1450 og forsynet med en i Klokken nuværende Stilling ulæselig Indskrift, hænger i en aaben Rundbue og er indad mod Kirkeloftet omgivet af et stort Skab.

Kirken har oprindeligt haft fladt Loft, men har senere faaet indbygget Hvælvinger. Resterne af de tidligere smaa og højsiddende Rundbue-Vinduer ses endnu paa Skibets Mure, et af dem sidder lige i Kanten af Vaabenhusmuren som et — iøvrigt overflodigt — Bevis

for, at Vaabenhuset er af yngre Dato. De nuværende store rundbuede Vinduer falder forøvrigt udmærket i Traad med Kirkens hele Arkitektur. Den svære Munkestensmur har oprindeligt hvilet paa et Fundament af store utilhugne og uregelmæssigt anbragte Kampsten, der nu er afløst af en Sokkel af tilhugget Granit. Det er maaske pynneligere, men berøver jo Bygningen noget af dens tidligere ærværdige Alders-

præg. Gavlene er takkede og prydet med Blendinger. Under Taget løber en Tandsnitsgesims. Koret er baade lavere og smalle end Skibet. Dets Gavl er prydet med rige Murstensforsiringer. Et smukt, rundbuet Blendevindue bæres af en Rundstav, som fortsættes over

NORDLUNDE KIRKE

Gesimsbaandet opad den zikzakmønstrede Galvspids og ender i et Kors. Den øverste Del af Skibets Vestgavl er fornyet og opført med alm. Mursten, der stikker noget af mod de gamle store Munkesten i den øvrige Del af Skibets Mure.

Kirkens Indre gør et meget tiltalende Indtryk ved de dobbeltkrydsede Hvælvingers rene Linier, som fremhæves af deres røde Murstensribber mod de hvide Kapper. Kirkeinventaret er der-

imod meget beskedent. Under Hvælvingen hænger et pænt Kirkeskib. Stolene er nye, men uden Prydelser. Prædikestolen er af Fyrretræ, men med smukke gamle Blyornamenter. Døbefonten er af Granit, smukt udhugget og med Marmoroverflade. Døbefadet er et Kobberbækket af ganske ny Dato, i Bunden er i Relief fremstillet Jomfru Maria med Barnet omgivet af tilbedende Engle. Underneden staar: „En Mængde af Himmels Hærskarer lovede Gud og sagde, Ære være Gud i det højeste og Fred paa Jorden, i Mennesker en Velbehagelighed“. Det tidligere Daabsfad var et meget gammelt Messingfad med drevne Ornamenter og i Bunden Fremstillingen af Adam og Eva om Kundskabens Træ. Det gamle Fad, hvori Tusinder af Nordlunde-Beboere gennem Aarhundreder er døbte, blev kasseret til Fordel for dette nye karakterløse Bækket. Altertavlen er et Maleri fra 1864 af N. A. Lützen og viser Jesus og den samaritanske Kvinde ved Brønden. Paa Alterbordet, der er af Træ, staar to lave Malmstager uden Inskription. I Korets Nordmur er et Skab til de hellige Kar, dækket med en gammel Egetræsflorside med gothiske Ornamenter. Baade Disk og Kalk er nye; Foden af den sidste synes dog at være af ældre Oprindelse. Paa begge staar „Nordlunde Kirke 1868“.

Paa Gulvet i Skibets Vestende staar et Stueorgel, der i 1921, med en Bekostning af 1600 Kr., er anskaffet til Afløsning af et ældre. Beløbet er indsamlet blandt Menighedens Medlemmer.

Der er hermed gjort Rede for Kirkens

nuværende beskedne Udstyr. I ældre Tid har det været ikke saa lidt rigere. Men Side om Side med Offervilligheden for at bringe Kirkebygningen i en smuk Form, synes der at have hersket en beklagelig Mangel paa Sans for de gamle Skønhedsværdier og historiske Minder. Allerede i første Halvdel af forrige Aarhundrede afstod man den gamle sjældne og højst værdifulde Altertavle til Nationalmusæet, hvor den nu findes. Det er et rigt Billedskærerarbejde fra Tiden omkring 1475 i den sædvanlige Form af et Skab. Paa Fodstykket ses Kristus omgivet af følgende otte Helgener: Gertrud, Eulalia, Mauritius (Neger), Apollonia med sit Marterinstrument (Tandtangen), Katarina med sit Marter-Hjul, Laurentius, Magdalena og Ursula. I Midterpartiet Kristus paa Korset omgivet af Johannes Døber, Johannes Evangelist, Maria og Margareta. Paa Fløjdørene og i det øverste Felt er Malerier, der fremstiller forskellige Scener af Døberens Historie. Dette gamle Pragtstykke blev, hvis man kan tro H. J. Larsen, først erstattet med et noget beskadiget Maleri af Nadveren; thi han nævner 1833 en saadan Altertavle og tilføjer, at den er kommet fra Vesterborg Kirke. 1864 er saa dette Maleri erstattet med det nuværende.

Ogsaa de gamle Alterkar er borte. Ifølge Sognepræst Wiinholts Indberetning 1755 fandtes der en Sølvkalk og Sølvdisk, der begge bar Inskriptionen: „Peder Jensen Torp, Margrethe Pedersdatter An. 1664“ og et adeligt Vaaben. Endvidere en Oblatæske af Sølv med Peter Brandts og Frues Vaaben, lig den

DEN GAMLE ALTERTAVLE FRA NORDLUNDE KIRKE
(nu i Nationalmuseet)

i Horslunde, men mindre. Æsken fandtes endnu 1876 i Kirken; thi Professor Magnus Petersen nævner den i sin Indberetning til Nationalmusæet og oplyser, at den bar Aarstallet 1706.

Wiinholt fortæller endvidere, at Grev Rewentlow — Statsministerens Fader —, der restaurerede Horslunde Kirke, ogsaa satte Nordlunde Kirke i smuk Stand og forsynede den med nye Stole. H. J. Larsen nævner 1833, at der fandtes Lægter (Pulpiturer, Balkoner) i Kirken; naar disse er fjernede, kan foreiobig ikke oplyses.

Kirkegaarden har tidligere været omgivet af et ærværdigt og malerisk Kampestensdige, der sikkert stammede fra Kirkens første Dage; det er for et Par Aar siden, ved en misforstaaet Forskønnelsesiver — der gav sig Udslag i betydelige Ofre fra Menigheden, — bleven erstattet med en Mur af hugget Granit, dækket med Teglsten og indvendig mod Kirkegaarden pudset med Cement!

1686 fik Peder Brandt til Pederstrup Gavebrev paa Patronsret til „Nørlunde Kircke“ med dens Andel af Tiende og de til den hørende Gaarde, Huse og Jorder. 15. Marts 1687 blev Kirken, der hidtil havde været Anneks til Vesterborg, efter Peder Brandts Ansøgning lagt som Anneks til Horslunde, hvorved han fik Lejlighed til at lægge Præstegaarden under Pederstrup. Siden har Kirken hørt under Grevskabet, indtil den i 1917 gik over til at blive en selvejende Institution med en Formue paa 11,600 Kr.

Paa Kirkepladsen staar en kæmpe-mæssig Ask, der i Aarhundreder har

hvælvet sin Krone over Nordlunde-Bøndernes Raadslagninger. Thi her paa Kirkepladsen havde de deres Byting og samledes, naar Byhornet lød. I en Kreds laa de store Kampesten, der var By-mændenes Sæde. De er nu forlængst borte. Men Kæmpeasken spænder fremdeles sin mægtige Krone over Pladsen som et ærværdigt Minde fra Fællesskabets mørke Dage.

— Skadesvurderingen 1660 viser det samme Billede af Ødelæggelse som i Sognets øvrige Byer. Jordebogen af 1671 nævner 12 Gaarde og 3 Husmænd; de 4 af Gaardene er fremdeles i daarlig Forfatning, men de øvrige er „ved Magt“. 4 af Gaardene er endnu Selvejergaarde. Skovtakseringen af 1660 viser, at 6 af Gaardene havde hver en lille Skovpart paa 1/2 Svins Olden, og Takseringslisten fra 1682 nævner „nogle smaa Lunder til Byen, som efterskrevne have Lod udi, nemlig Povel Pildt, Rasmus Madsen, Laurs Andersen, Rasmus Povelisen, Marren Raahages, Oluf Hansen, Hans Povelisen“. Nu er ethvert Spor af disse Smaaskove forsvundet, kun Gaardene „Mindebo“ og Pileskovgaard har henholdsvis 5—6 Skp. og et Par Skp. Ld. Skov. Hoffmann anfører i sit Supplement til Danske Atlas 1774, at der er 12 Gaarde og 6 Huse i Nordlunde, 50 Aar efter opgiver H. J. Larsen ligeledes 12 Gaarde, men 7 Husmænd.

Nu er der i Nordlunde 19 Ejendomme med over 10 Td. Ld. og 12 med fra 1 til 10 Td. Ld. Af Gaardene er kun en over 100 Td. Ld. Ld. og 5 over 50 Td. Ld. De sidstnævnte er: Pileskovgaard med 80 1/2 Td. Ld., ca. 9 1/2 Td. Hartkorn, 112,000 Kr. Ejendomsskyld og

74,000 Kr. Jordværdi*). Druelund med 74 Td. Ld., ca. 11 Td. Hartkorn og 109,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 72,000 er Jordværdi. Solielyst med 74 Td. Ld., 10 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 102,000 Kr. Ejendomsskyld og 64,000 Kr. Jordværdi. En navnløs Gaard, ca. 62 Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 75,000 Kr. Ejendomsskyld og 56,000 Kr. Jordværdi. Elisabetsminde med 60 Td. Ld., 8 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 84,000 Kr. Ejendomsskyld og 57,000 Kr. Jordværdi. En navnløs Gaard med 53

Td. Ld., ca. 7 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 72,000 Kr. Ejendomsskyld og 50,000 Kr. Jordværdi.

MINDEBO har en Del af sit Areal liggende paa Horslunde Byomraade, nemlig en Part af den oprindelige Ohregaard, der, som nævnt under Horslunde, blev delt mellem Ejeren af Lovenholmgaard — som ved denne Sammenlægning oprettede Orehavegaard —, og den daværende Ejer af Ohregaard, Jørgen Hansen Iversen, der beholdt 4 Td. og 3 Skp. Hartkorn og sammenlagde disse, dels med en Fæstegaard paa 7 Td. Hartkorn, som han købte af Grevskabet Hardenberg, dels med 1 Td. og 7 Skp. Hartkorn af Ohre Hestehave og 4 Skp. Hartkorn af Lovenholmgaard, dels endelig med nogle Smaaparceller. 1909 gav hans Enke den saaledes sammenkøbte Gaard dens nuværende Navn.

Mindebo har 125 Td. Ld., ca. 14 Td. Hartkorn og 163,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 112,500 er Jordværdi.

Nordlunde har tidligere haft en gammel Stubmølle, der laa paa Hjørnet af Vejen, der fra Horslunde drejer af mod Øster Nordlunde. Den er nedrevet for mange Aar siden og blev for en Snes Aar tilbage erstattet med den nuværende Mølle, der staar uden Vinger og ikke drives mere som Følge af, at den meste Grutning, her som de fleste andre Steder, nu foretages hjemme paa Gaardene.

*) 16. September 1747 forøvede Ane Pedersdatter Indbrudstyveri hos Pileskovgaards daværende Ejer Jørgen Hansen Bøsemager. Inden hun fjernede sig med Tyvekosterne, tændte hun Ild i et Knippe Horhalm og kastede det i en tom Seng i den Hensigt at brænde Gaarden af og indebrænde Beboerne. Ilden blev hurtigt opdaget og slukket, inden der skete større Skade. Mistanken blev henledet paa Ane Pedersdatter, fordi hun ved forskellige Lejligheder havde udtalt sig om sit Had til Jørgen Hansen og hans Familie. Hun blev Dagen efter Branden paagrebet hos sine Forældre i Hillested, hvor Tyvekosterne samt en stjaalen Hest fandtes. Hun tilstod baade Tyveriet og Mordbrandsforsøget og blev derefter ved Wintersborgs Birketing dømt til at henrettes med Økse og hendes Hoved at sætte paa en Stage og Kroppen at lægge paa en Stejle. Dommen blev stadfæstet af Højesteret den 13. Januar 1748 og derefter fuldbyrdet i Marts samme Aar.

BIRKET SOGN

LOLLANDS SVEJTS har en meget smart Forretningsmand en Gang i en Reklame døbt Birket Sogn. Betegnelsen er dristig, for dristig, men al Ting er relativt, og hvis Navnet kun skal sige, at Birketegnen er den smukkeste paa Vestlolland, bliver der straks nogen Mening i det. Thi Udsigten fra Birket Bakker over Kragenæs til Øerne i Smaalands havet er straalende smuk en Sommerdag. Mosedraget med de smaa Birkelunde ind bag Hejringes mørkkledte Skovskrænter er yndefuldt. Lyngmosen er en lige saa skøn som sjælden Fremtoning paa Lolland, og de stejle Skrænter mod Smaalands havet Øst for Ravnsborg er ikke mindre afvekslende fra det Syn, man ellers møder paa Lollands udpræget flade Jord.

Ogsaa i historisk Henseende taler Birket sit eget stærke Sprog. Medens Kæmpehøjene i Nørre Herreds øvrige Sogne forlængst er jævnedes paa enkelte Undtagelser nær, kupler Bronzealderens Gravhøje sig i tætte Klynger om Birket By og giver Egnen et fornemt Præg af Ælde. Hvor mange Høje, der end er sløjfede i de andre Sogne, saa har dog ingen af dem blot tilnærmelsesvis haft saa mange som Birket, hvor man har kunnet tælle dem i hundredvis; men ogsaa her er adskillige i Aarenes Løb jævnedes med Jorden. Skattet og søgt har Birket været i Oldtiden, og at den har bevaret sin Betydning langt ind i Middelalderen, derom vidner Ravnsborgs

mægtige Slotsbanke, der i sin Top gemmer de vidtstrakte Ruiner af Borgen, der for 600 Aar siden rejstes for at beherske Landet og Farvandet. Gennem lange Tider var den Residens for de skiftende Stormænd, som havde det halve Lolland i Len eller Pant. Besiddelsen af Ravnsborg og Aalholm var i Grevefejdens Dage ensbetydende med Herredømmet over Lolland. Men Tiderne skiftede, Kravene til Rigets og Landsdelenes Forsvar ændredes, Borgen sank i Grus, Lenet blev lagt under Halsted Kloster og tilsidst var kun Navnet tilbage. Men Navnet har bestandig sin gamle Klang og endnu den Dag i Dag imponerer den mægtige Borgbanke Beskueren og giver sammen med de mange Kæmpehøje Egnen et eget Skær af Historie og Romantik.

Men hvad Sognet har faaet i Naturskønhed og Romantik, har det betalt med materielle Goder; det er ikke nær saa fedt som Naboerne. Hoffman skriver 1774: „Lollands udvortes Skikkelse er ganske plat og jævn uden Bjerge og Dale, undtagen Birket Sogn, som baade i udvortes Skikkelse samt indvortes Godhed og Frugtbarhed har vanslægtet fra det øvrige af Lolland; thi det er næsten overalt Bjerge, Dale og Moser, og er tillige en mager og skarp Egn, hvorimod det øvrige af Lolland altsammen er frugtbar og velsignet Jord.“ Birkets Nutids-Bønder vil næppe underskrive denne nedsættende Dom; thi

Hartkornet er ganske vist med rette ansat lavere end i de tilstødende Sogne, men saa „vanslægtet“, som Hoffman paastaar, er Sognet nu da heller ikke.

Birket Sogn har Nabosognene Horslunde i Nordvest, Vesterborg i Sydvest og Stokkemærke i Sydøst, og mod Nordøst Smaalandsøhavet. Medens Sognet som Helhed har en ret afrundet Form — omtrent lige saa bred som lang —, gaar, som hosstaaende Generalstabskort viser, selve Grænselinien ud og ind i sære Sving, navnlig den vestre danner de mest mærkværdige Kringelkroge, og for at gøre det hele endnu mere indviklet, har Birket faaet en Enklave i Vesterborg Sogn, og Vesterborg en i Birket Sogn; begge nær Grænsen. I Sydøst dannes Grænsen mod Stokkemærke af Ørby Aa, og i Sydvest er Højvads Rende paa en Strækning Skel mod Vesterborg. Blandt de andre Vandløb, som i ikke ringe Tal gennemskærer Sognets mange Moser, kan fremhæves Ravnsby Bæk, der kommende fra Lindet, skærer sig gennem Ravnsby Mose og løber ud i Havet ved Foden af Ravnsborg Slotsbanke. Bækken er den sidste Rest af Vigen, der i længst forsvundne Tider skar sig helt ind til Hejringe og Sildebjerg, langt paa den anden Side den nuværende Bandholmvej.

Sognavnet hidrører efter Professor Johannes Stenstrups Mening fra Birk og skulde da være opstaaet af Egnens tidligere Bevoksning med Birketræer. Sognet har fra ældgammel Tid Byerne: *Birket, Lille Lindet, Store Lindet, Hejringe, Ravnsby, Kragenæs, Torrig, Hjelmholt* og en Del af *Mageltving*,

der alle senere skal omtales. Sognet er ligesom Horslunde forholdsvis rigt paa Skov, men fattigt paa store Gaarde. Det allermeste af Sognet ejedes fra Reformationen af Kronen. En Del lagdes senere under Pederstrup, særlig de 3 førstnævnte Byer, medens de øvrige laa under Halsted Kloster og med dette gik op i Baroniet Juellinge. Selvejergaardene var derfor ret sjældne i Birket som i Horslunde. Af større Gaarde med Navn anfører de gamle Jordebøger kun Kollemosegaard i Lindet og Kollinggaard i Hjelmholt, men udover Navnene haves kun meget sparsomme Oplysninger om dem.

Indtil 1687 var Sognet et selvstændigt Pastorat, men Peder Brandt paa Pederstrup fik da Lov at lægge det som Anneks under Vesterborg, dog med Forpligtelse for Sognepræsten til at holde en Kapellan. 1784 blev Kapellaniet afskaffet, men 1877 indsattes paany en Kapellan med Bolig i Sognet og 1. Januar 1913 blev Birket atter selvstændigt Sognekald.

LEGATERNE er for de ældstes Vedkommende fælles med Vesterborg.

Rasmus Busks Legat er oprettet 1817 til Fordel for Fattige i Vesterborg og Birket Sogne. Kapitalen, der var paa 562 Rigsbankdaler og 3 Mark var givet som en 1. Prioritet i 4 Td. Ld. Ejendomsjord i Naksø Mark og blev ved mundtlig Besked overgivet Sognepræsten ved Testators Sygeleje. Obligationen blev tinglæst 14. Februar 1817. Kapitalen er nu paa 1,125 Kr., hvis Renter tilflyder Hjelpekasserne i Birket og Vesterborg Sogne med Halvdelen til hver.

Peter Stryhns Legat paa 150 Rigsbankdaler Solv til Fordel for Fattige i Vesterborg og Birket Sogne er ligeledes over-

givet Sognepræsten uden Fundats. Renterne gaar nu til de to Sognes Hjelpekasser.

Gaardeier Hans Friis' Legat for Birket Kommune er stiftet 1920 af Frk. Signe Rasmussen Stub i Birket. Kapitalen er paa 25,000 Kr. og Renten skal gaa i Kommunens Kasse og anvendes til bedste for Kommunen eller dens Behoere efter Sogne- raadets Skon.

Christen Stubs Legat for Birket Kommune er ligeledes stiftet af Frk. Signe Stub paa ganske samme Maade som fore- gaende. Kapitalen er ogsaa her 25,000 Kr. og Renterne skal gaa i Kommunekassen.

Legatstifterinden var Søster til de to Mænd, der har givet Legaterne Navn og som havde hver sin Gaard. Der var endnu to Søstre og alle 5 Søsken- de forblev ugifte, og levede sammen paa de to Gaarde. Stiftersken af Legaterne var ved deres Oprettelse ene til- bage og over 80 Aar og lever, skont In- de- haver af en betydelig Formue, ganske ene uden Medhjælp af nogen Art.

STATISTIKEN udviser følgende Tal. Sog- nets største Bredde fra Vesterborg Sogn i Syd til Smaalands- havet i Nord er godt 6 Kilo- meter, og fra Stokkemarke Sognegrænse i Øst til Horslundes Grænse i Vest knapt 6 Kilo- meter. Sognet omspænder 4578 Td. Ld., hvoraf 544 er Skov og 92 Mose. Det samlede Hart- korn er 469 Td. I 1671 var der i Sognet 74 Bønder og 20 Husmænd. 1833 var der 73 Bønder, 75 Huse med Jord og 50 Huse uden Jord. 1920 var der 2 Proprietærgaarde paa over 100 Td. Ld., 61 Bøndergaarde paa mel- lem 20 og 100 Td. Ld., 12 Parcelsteder paa mellem 10 og 20 Td. Ld., 88 Husmandsbrug paa mellem 1 og 10 Td. Ld. og 141 Huse med under 1 Td. Ld. I 1801 havde Sognet 876 Indbyggere, i 1840 var det steget til 1123, i 1880 til 1267, i 1901 var det sunket til 1245, men i 1921 steget til 1418. Kommunens finan- sielle Stilling fremgaar af nedenstaaende Tabel. Den stærke Stigning i Formue og Gæld 1913—14 hidrører fra Aktietegning i Nakskov —Kragenæsbanen.

Posternes Betegnelse:	1909—10 Kr.	1913—14 Kr.	1916—17 Kr.	1919—20 Kr.
Samlet Ejendomsskyldvurdering	3,509,300	3,509,300	4,929,000	6,834,800
Formue	56,439	164,518	173,534	173,535
Gæld	29,234	127,887	133,603	161,067
Ligning paa fast Ejendom	10,431	22,537	18,715	28,123
" " " Formue og Lejlighed.	5,537	8,732	7,886	9,580
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	34	62	57	80
" " " Indbygger	13	24	20	28
Hartkorns-Skattenummer*)	Nr. 24	Nr. 65	Nr. 28	Nr. 16
Indbygger-Skattenummer	Nr. 22	Nr. 66	Nr. 21	Nr. 10

BIRKET.

Man har forsøgt at rejse Tvivl om Birkets Ret til at kaldes Kirkeby, efter- som Kirken ikke ligger paa Birkets By- omraade, men lige indenfor Lille Lin- dets Bygrænse. Denne Tvivl er uberet- tigt; thi Lille Lindet er et Barn af Bir-

ket og hele dens Byomraade har op- rindelig hørt under Birket. I Fælles- skabets Tid laa der vel nogle faa Gaar- de i Lille Lindet, men de havde ikke egne Bymarker, men Fællesskab med Bønderne i Birket om denne Bys Mar- ker. De historiske Oplysninger om Birket

*) Forklaring Side 176.

er faa og ringe. Svenskekrigen efterlod sig forholdsvis mindre stygge Spor her end andre Steder. I Skadesvurderingen af 1660 er Skaden ikke, som for de andre Sognes Vedkommende, opgjort i Daler, kun Skadens Art er anført, og det ses heraf, at det mest er Træværket, det er gaaet ud over. En Gaard er „afbrændt“ og en anden „ganske borte og afbrudt“; de andre har kun mistet saa og saa mange Stolper, Fodstykker og Loftsbrædder. Pudsigt nok har Vurderingsmændene i Birket Sogn ogsaa taget sig for at opnotere de Overtrædelser af gældende Paabud, som er sket under Bestræbelserne paa snarest at afhjælpe noget af den værste Skade. Om Hans Jensen i Birket hedder det f. Eks.: „I Foed støcker, 12 Stolper, 1 u-lovlig Schorsten“. Jordebogen 1671 viser, at det er gaaet smaat med at udbedre Skaden, men at Jorderne er i god Drift; om ikke mindre end 4 Gaarde hedder det nemlig: „Uden Bygning, men Mændene svarer Afgiften“. Der er opført 2—3 Mænd for hver af disse Gaarde, d. v. s. de har i Fællesskab overtaget Jorden, foruden den, de havde i Forvejen. Kun en Gaard har Betegnelsen „øde“ og om to hedder det: „Bygningerne forfalden og Manden forarmet“. Alle de andre Gaarde har derimod faaet bedste Karakter, udtrykt i Ordene: „Ved Magt“.

Paa Birket Byomraade ligger, som tidligere nævnt, en Mængde Kæmpehøje. Den anseeligste af dem alle, *Bavnehøj*, er ikke alene den største i Sognet, men en af de største i hele Landet; den er ca. 37 Meter i Tvermaal og ca. 7 Meter

høj; dens Top ligger 30 Meter over Havfladen. Man har herfra en milevid Udsigt over hele Nordlolland, helt over til Oreby Slot. Højen er fredet og indlemmet i Bavnehøjgaards Have, men Adgangen til den er fri og uhindret gennem en Laage ved Højens Fod. Foruden Bavnehøj er kun en af de mange andre Gravhøje paa Birket Byomraade fredet; ogsaa den ligger paa Bavnehøjgaards Jorder. Seværdig er ogsaa *Kirkelungen*, en Mose tæt nord for Kirken, bevokset med saa frodig Lyng og omgivet med saa stejle Bakker, at Jylland ikke har dem bedre. *Møllelungen*, der fra Foden af Ravensby Møllebakke strækker sig ind over Birket Byomraade, har tidligere vist samme yppige Lyngflor; men det blev Offer for Tørveindustrien i de sidste Krigsaar; al Lyngen blev afskrællet og lavet til Strøelse, og kun Kirkelungen bærer nu Lyngnavnet med Rette.

KIRKEN er stor, men af beskedent Ydre, uden Taarn og uden de Murstensprydelse, der udmærker saa mange andre af Herredets Kirker. Her er ingen kunstfærdige Murstensforsiringer, ingen rigt profilerede Buer over Døre eller Vinduer; kun under Taget en simpel Gesims, som vistnok er betydelig yngre end Bygningen. Kirken, der er opført af røde, nu overhvidtede Munkesten, bestaar af Skib og Kor med en tresidet Afslutning. Koret er af samme Højde som Skibet og kun lidt smallere og Skibets Tag er ført igennem i hele sin Bredder, saa det springer noget ud over Kormurene. Kirken har oprindeligt haft

fladt Loft og har, som saa mange andre, senere faaet indbygget Hvelvinger, og for at sætte de alt for svage Mure i Stand til at bære Trykket, er der paa begge Sider af Skib og Kor opført flere Støttestykker, bl. a. ogsaa paa Korets Østgavl en, der udmærker sig ved sine klodsede og voldsomme Dimensioner. Paa Sydsiden af Skibet er et Vaabenhus med takkede Gavl, prydet med store Blendinger. Skibet har store, rundbuede Vinduer, Koret smalle spidsbuede. Den store Vestgavl har slet ingen Vinduer.

Kirkens Indre gør et lyst og venligt Indtryk. Der er 4 Hvelvinger i Skibet og en i Koret, deres Ribber er malet med røde Mur-

stensbaand og overst i hver af Skibets Hvelvinger er malet et Evangelistemble. De konne Hvelvinger skæmmes noget ved de Afstivninger, man ogsaa herinde har været nødt til at foretage for at Sidemurene kunde bære Hvelvingernes kolossale Tryk. Afstivningerne bestaar dels i Jernstænger, der er spændt tværs over Skibet, dels i to svære Bjælker, der ligeledes ligger tværs over Skibet. Baade Bjælker og Jernstænger er fastgjorte

ved svære Jernankre, som ses paa Murens Yderside.

Hvelvingerne har oprindeligt været prydet med Kalkmalerier, hvoraf nu kun et enkelt Brudstykke paa Korhvelvingens søndre Kappe er tilbage. I det ene Felt ses Jesus i Gætsemana Have med de tre udvalgte Disciple, Peter, Jacob og Johannes; ligeoverfor ser man Judas, der vinker ad Stridsmændene. I Toppen er fremstillet en Pelikan, der hugger sig selv i Brystet og nærer Un-

gerne ved sit Blod. Ved Kirkens sidste Restauration i 1918 fandt man flere Spor af Kalkmalerier men de blev atter tildækkede. I en Beskrivelse, som Sognepræsten F. G. Wulf, antagelig 1755,

BIRKET KIRKE

har indsendt, omtaler han Kalkmalerierne paa følgende Maade: Prædikestolen staar ligeoverfor Korbuken, „hvorpaa de fornemmeste Dyder præsenterer sig med deres Navne og Tegn. Og paa højre og venstre Side af Prædikestolen findes adskillige bibelske Historier afmalede“. Nu dækker Kalkpudset hele dette middelalderlige Billedgalleri; men det vilde ved en senere Reparation være en saare prisværdig Foranstaltning at faa undersøgt, hvor mange af de gamle Kalk-

malerier, der kan restaureres, og derefter faa fremkaldt dem, som egnede sig bedst dertil.

I Skibets vestre Hvælving er Orglet anbragt, men saaledes at Siddepladserne under det er bevaret. Under midterste Hvælving hænger et Kirkeskib, der nu er restaureret, men oprindelig — som en Indskrift fortæller — var „tiltaklet efter Elba-Blokaden 1848“. Prædikestolen er fra det 18. Aarhundrede, enkel, men smagfuld og kun prydet med Skriftsteder i Fyldningerne.

I Korbuen staar en prægtig gammel Døbefont af Granit, hvis Mage forøvrigt findes i Ystad Klosterkirke i Skaane. Fontens Søjle er glat, Hovedet delt i 8 Felter, smykket med Figurer i Relief. Den dækkes af en løs Marmorplade. Bækkenet er et meget enkelt Messingfad med Inskriptionen:

ANNO 1644 FORÆREDE EG D. H. W.
DETTE BEKEN TIL BIRKIZ
KIRKE-FUNDT

Opgangen til Prædikestolen har tidligere været omgivet af den gamle Degnestol i Koret, som nu er fjernet. I Degnestolen stod i sin Tid en meget gammel og meget mærkelig Egetræsstol, der i 70erne blev erhvervet af Nationalmuseet.

I Kormurene er indsat 3 Gravstene, som tidligere har ligget i Korgulvet. Af de to, der sidder paa Nordsiden, bærer den ene følgende Indskrift:

HER LEGER ANDERS KJELDSØN SOM
DØDE DEN 7. DECEMBERIS 1635.

Paa den anden staar:

HER LEGER HANS KJELDSØN SOM DØDE
DEN 29. AUGUST 1639. GUD GIFVE
DENNEM EN GLÆDELIG OPSTANDELSE.

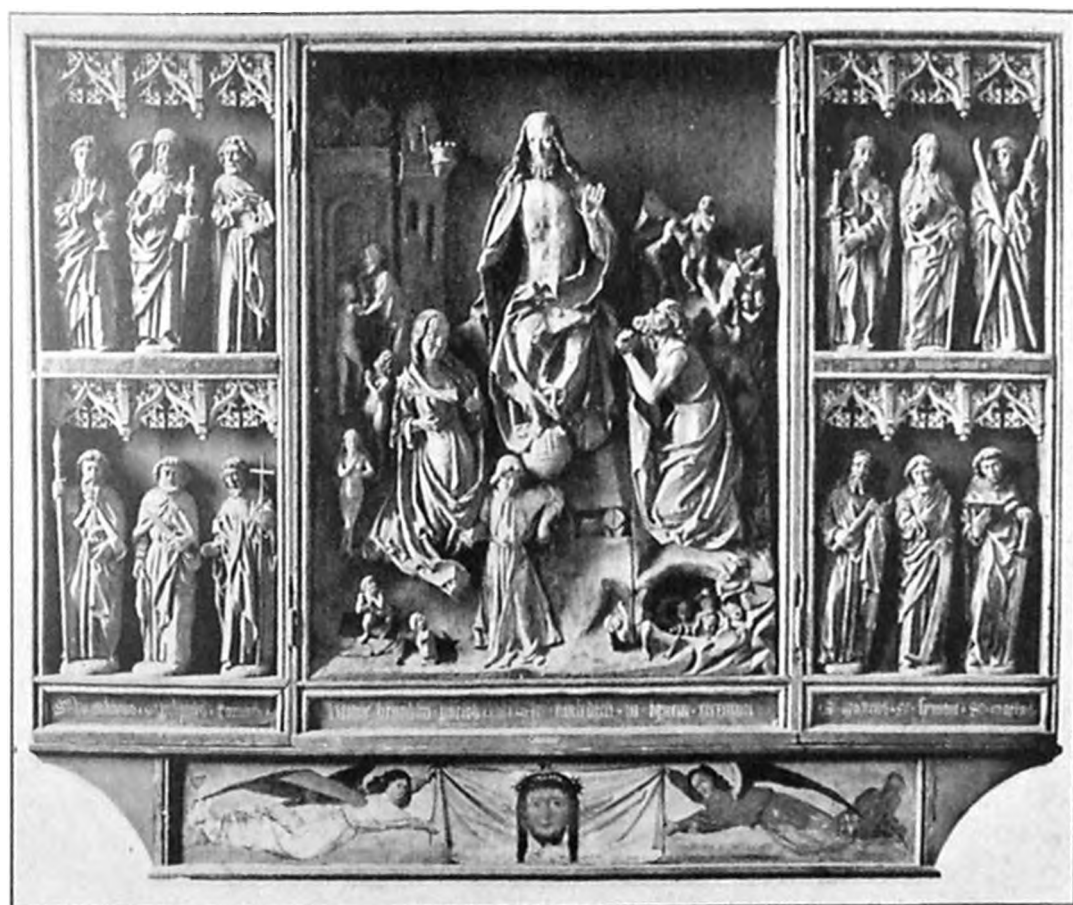
De to Sten er sikkert lagt over Sognepræsten Kjeld Thøgersens to Sønner. Stenen i Sydmuren bærer i Midten en Fremstilling af Jesus Opstandelse midt imellem de flygtende Vagter, og i Hjørnerne Dødningehoveder over korslagte Ben. Indskriften, der først gaar rundt langs Randen og siden fortsættes i Midten, lyder saaledes:

HER LIGER BEGRAVEN ERLIG OG
GUDFRYGTIG QVINDE ELSEBE HINRICHS-
DATTER, SOM DØDE DEN 29.
DECEMB. 1624.

I Korets Sydmur findes et Par Fordybninger, der i den katolske Tid anvendtes til Vievandskarrere. Paa Kormuren bag Alteret hænger et Par af de gamle Klingbeutler, der under Salmesangen efter Gudstjenesten bares ned gennem Kirkegangen og blev stukket ind i Stolene. Det er en Fløjelspung anbragt paa en lang Stang og med en lille Sølvklokke i Bunden, der kunde vække Opmærksomhed hos dem, der „tilfældig“ saa til en anden Side eller sad henfalden i Andagt, naar Paamindelsen om at give en Almisse kom.

Altertavlens Sidestykker dannes af joniske Træ-Søjler, der bærer en halvrund Overdel, hvorpaa er malet en Sol med brede Straaler. Mellem Søjlerne et kønt Maleri af Højer eller Abildgaard, forestillende Kristus Nedtagelse af Korset. Paa Alterbordet, der er af Træ, staar to Malmstager uden Inskription. Alterkarrene er af Sølv. Kalken er stor og bærer i Relief paa Foden et Krusifiks over et Dødningehoved med to korslagte Ben; over Korset staar INRI,

i Bunden PERSTROP 1697. Disken har samme Inskription. Oblatæskén svarer ganske til den i Horslunde og bærer paa Laaget det Brandtske Vaaben og i Halvkreds derover *Birckits Kiercke*; af sine Perler. Om Tavlen, der som saa mange andre Altertavler fra den katolske Tid har Form som et Skab, skriver Fr. Beckett i sit store Pragtværk om vore sjeldne Altertavler bl. a.:

DEN GAMLE ALTERTAVLE
(Nu i Nationalmusæet)

i Bunden Sølvsmødemærker med Aars-tallet 1706.

Den ovenfor beskrevne Altertavle er kun en tarvelig Erstatning for den gamle, meget ejendommelige Altertavle, som i 1844 blev nedtaget og indsendt til Nationalmuseet, der betragter den som en

Naar Fløjene er lukkede ses paa deres Ydersider nogle Rester af fire Malerier, nemlig Jomfru Maria og Engle tilbede det nyfødte Barn samt Kristusbarnet paa Jomfru Marias Skød ved Siden Bedstemoderen, den hellige Anna. Naar Fløjdorene er slaet til Side ses i

Skabets Midterparti Dommedag i stærkt fremtrædende Billedudskæring. Kristus troner foroven paa Regnbuen med den krydsbæltede Jordklode som Fodskammel; Kaaben hvori han er hyllet, skjuler ikke Lidelsens Mærker i Side, Hænder og Fødder; han drejer sig lidt til højre og sænker højre Haand — som nu er afbrudt — velsignende mod de Salige, hæver venstre afværgende mod de Fordømte. Som Forbedere for Menneskeheden paa den yderste Dag, knæler længere nede Johannes Doberen, den der beredte Vejen, iført Haarskjorte knugende en Flig af sin Kjortel mellem de foldede Hænder, og Jomfru Maria, det jordiske Baand mellem Kristus og Menneskene; hun blotter med højre Haand sit Bryst for dermed at minde Kristus om, at han er opfødt af en jordisk Kvinde.

Jorden, hvor Menneskene opstaar af Gravene, er som sædvanlig fremstillet som en Dal (Josafats Dal). Den ungdommelige Erkeengel Mikael staar her (Joh. Aab. 12., 7 ff.); uden Vinger og iført hvide Klæder, ikke, som det blev Skik fra Slutningen af det 15. Aarhundrede, i ridderlig Rustning; Korsstangen, hvormed Djævelen nedstodes, og som Mikael har holdt i højre Haand, er nu borte. Den hævede Venstre har holdt Vægtskaalene, paa hvilke Sjælene vejedes. Ringen foroven til Vægtskaalen ses endnu i Haanden, men Skaalen er borte. Et nøgent Menneske, hvis kronragede Isse betegner ham som en Gejstlig har Overkroppen ude af Graven og betragter fortrøstningsfuldt Mikael, et andet, der sætter Foden op paa

Grønsværet, vrider angst Krop og Hænder; tilhøjre stritter en paa Jorden liggende Kvinde, af al Magt imod en Djævel, der nu er forsvundet saa kun dens Klo er tilbage. Himmelsens gyldne Borg ligger paa Bjærget tilhøjre for Kristus; det er en ret fantastisk og stiløs Bygning med rundbuede Vinduesaabninger og Portal, og med taarnagtige Prydelser overst. Den gamle St. Peter hjælper en nogen, andægtig Mand ind i Himmerig, stødende Porten op paa Klem og støttende Manden paa den stejle Sti, idet han med venstre Haand griber ham om Armen. Længere nede venter en anden Mand, hvis Haar er afklippet som efter en Snor, og hvis Mave er udstaaende, fortrøstningsfuldt paa sin Tur, idet han andægtig samler Hænderne. Under ham staar en nogen Kvindeskikkelse med udslagent Haar; hendes Hænders Bevægelse betegner hendes Blufærdighed. Tilvenstre for Kristus er Helvedes Fjæld. Foroven griber en Djævel — Hovedet er afbrudt — uhovisk fat paa en Kvinde for at styrte hende ned i Fjældets Luer; hun er tydelig fremstillet som mindre tækkelig af Skabning, end den før nævnte Kvinde forneden tilvenstre; yderst tilhøjre slæber en afskyelig Djævel bort med en Mand, som den har kastet over Ryggen paa sig. Forneden ses gennem et Hul Fjældets Indre, hvor de Fordømte pines af Djævle og brændes af Luer.

Efter deres Betydning er alle disse Figurer af forskellig Størrelse: Kristus overgaar Maria og Johannes, Mikael overgaar St. Peter, der, atter er større end Djævlene og Menneskene.

De tolv Apostle staar indvendig paa Fløjene, hver bærende sit Tegn, der angiver, hvorledes de led Martyrdøden. De er udskaaet sammen med et lille Fodstykke. Navnet er malet under hver enkelt.

Midterfremstillingen er udskaaet af mindst seks Stykker, Enkeltfigurerne for største Delen helt rundt udførte. Træet er gennem tidligere Imprægnering bleven saa haardt, at Tavlen i Beskrivelser fra forrige og næstforrige Aarhundrede angives at være af Sten.

Underneden Tavlen vises Veronicas Svededug — med Aftryk af Christus Ansigt — holdt af to Engle.

Kunstnerisk set er Værket ikke fremragende, men det er friskt og djærvt i sin Fremstilling og af meget stor Interesse, som en af vore mest ejendommelige Altertavler. Antagelig stammer den fra Tiden omkring 1480—1490.

— Paa en Kæmpehøj paa Kirkegaarden knejser det gamle *Klokketaarn*, dets mægtige Bjælkeværk er ca. 700 Aar gammelt, og det er vel tvivlsomt, om Kirken er ældre. I tidligere Tid var Klokketaarnene ret almindelig paa Lolland; nu er der kun 6 tilbage og af dem er Birkets det ældste. I hele det øvrige Land kendes de ikke, kun i Slesvig, helt ned mod Angel, kan man træffe enkelte af dem. De er altsaa historiske Sjeldenheder og bør som saadan bevares. I Taarnet hænger to Klokker. Den største bærer Indskriften:

AN GOTES SEGEN IST ALLES GELEGEN
ANNO 1636 GOS MICH JURGEN WULF.

Taarnet har tidligere haft en endnu større Klokke, der bar Indskriften: „Den

højædle og velbaarne Herre, Hr. Peter Brandt til Pederstrup, Ridder Kongl. Majest. til Danmark og Norge, høytbetroede Geheime-Raad og Deputeret ved Land-Etatens Commissariat. Perstrupgaard 1692. Gegassen Jørgen Stahl“. Denne Klokke fandtes 1755, thi Sognepræst Wulf nævner den og bringer dens Indskrift i sin før nævnte Beskrivelse. Klokken maa antagelig være revnet; thi den er nu erstattet med en meget mindre med Aarstallet 1782 og paa Latin Ordene: Gud alene Æren.

Indgangen til Kirkegaarden er gennem en lav, men meget gammel og interessant Murport bygget som en Kamgavl. Til Venstre for den er 1895 opført et Gravkapel. Hele Kirkegaarden er indhegnet med et gammelt Kampestensdige. Vest for Kirkegaardsporten har man begyndt at erstatte det med en af de i den senere Tid grasserende, renslikkede og indvendig cementpudsede Granitmure. Forhaabentlig lader man det blive ved Begyndelsen. Ved Kirkegaardens Østside er 1893 af et Interessentskab paa 15 Gaardmænd opført en stor aaben Stald, hvori de kirkesøgendes Heste kan staa i Ly under Gudstjenesten.

Indtil 1686 havde Birket sin egen Præstegaard, den nuværende Dalbygaard. Fra den Tid fører endnu en muret Portlaage i Kirkegaardsdigets Sydside ud til Stien, der gaar ned til den fordums Præstegaard. Da Peder Brandt 1686 af Kongen fik foræret baade Horslunde, Nordlunde, Vesterborg og Birket Kirker med al deres Tiende, Gaarde og Jorder, udvirkede han Tilladelse til at

lægge Birket som Anneks under Vesterborg, hvorved han kunde inddrage Præstegaarden. Kirken ejede i tidligere Tid noget Jord. En Part, der androg et Par Skæpper Hartkorn og som i Matrikullen fra 1664 kaldes „Røgelsesjorden“ (fordi Afgiften af den i Katolicismens Tid anvendtes til Røgelse) var overladt Degnen mod, at han skulde holde Kirken med Brød. Om en anden Part paa 4 Skepper Hartkorn, hedder det: „Præsten haver denne Jord i Brug og holder Kirken aarlig med Vin derfor“. Kirken hørte under Pederstrup indtil 1913, da den overgik til fri Ejendom; dens Formue er 14,000 Kr. Ved Stien til Præstegaarden og umiddelbart ved Kirkegaarden ligger en fredet Kæmpehøj, fra hvishæk-

indhegnede Top man har en god Udsigt over den smukke Egn.

Af Præsterne bør nævnes Kjeld Thøgersen — Fader til de to Brødre, som har ligget begravet i Koret og hvis Ligsten nu sidder i Kormuren — der var Præst her fra 1617 til sin Død 1653. Rhode siger om ham: „Hr. Kjeld Thøgersen var en gammel og mærkelig Mand for dem, som vilde have noget vist igen,

som vilde have gjort Vind og Modvind, som vilde have en nedmanet eller vide hemmelige Ting. Da Sognefolket ikke var gavmild nok imod ham, skal han have spaaet dem en Tid, da ingen Præst skulde bo iblandt dem, hvilket de belo som los Snak, men se om han ikke spaaede sandt“. Den gode Præstemand har dog ikke været helt urimelig;

KLOKKETAARNET OG KIRKEPORTEN

thi Birket Kald horte alle Dage til de smaa. 1555 gav Kongen Sognepræsten i Birket Brev paa, at han formede kaldets Lidenhed maatte være fritaget for fremtidig at yde den Tønde Smør, han hidtil aarlig har ydet til Halsted Kloster. Kaldet nævnes ogsaa 1629 i Biskop Hans Mikkelsens Indberetning om de ringeste Sognekald i Fyns Stift. Bispens skriver om Kal-

det: Der er „90 Decimenter (Tiendeydere) men Mesteparten er smaa Gaarde og Gaardsæder. Liden Præstegaardsavling og Græsgang. Ingen Ildebrændsel“. Hr. Kjeld havde altsaa god Grund til Klage. Hans Efterfølger, Hr. Hans Hansen, der var Præst fra 1657 til 1686 har haft sit Epitafium hængende i Kirken. Rhode nævner det i Forbigaaende og Sognepræst Wulf

skriver om det i sin 1755 indsendte Beskrivelse: „I Birket Kirke er alene dette Epitafium paa Væggen lige for Kirkedøren, allerøverst paa samme findes det Sprog Ev. 53. 4. 5. paa Latin. Paa Tavlen forestilles en Præst i en brugelig Præstedragt og et Fruentimmer ved hans venstre Side. Underneden findes disse Ord paa dansk: Anno 1670 have hæderlige og vellærde Mand Hans Hansen L., da Sognepræst her paa Steden med sin kære Hustru Dorothea Hans-D. W. Gud til Ære, Kirken til Prydelse og dennem selv til en kristelig Amindelse ladet dette Epitafium bekoste“. Hvoraa det gamle Maleri er slængt bort vides ikke.

I Birket er en Skole med to Klasseværelser og Bolig til to Lærere, samt et Jordbrug paa 5 Td. Ld; den er i Ejendomsskyld vurderet til 30,000 Kr. Endvidere en Præstebolig med Have, vurderet til 24,000 Kr., et Forsamlingshus, der ejes af et Aktieselskab og er vurderet til 9000 Kr., et Andelsmejeri, der aarlig forarbejder 2½ Mill. Kilo Mælk og er vurderet til 75,000 Kr., en Jordmoderbolig kaldet „Sofiero“, tilhørende Amtskommunen og vurderet til 8000 Kr. og et Sprojtetehus, tilhørende Birket Kommune og vurderet i Ejendomsskyld til 2000 Kr.

1671 var der 13 Bøndergaarde og en Vejmølle i Birket By. 1833 var der 12 Bøndergaarde, 15 Husmandsbrug, 8 Huse uden Jord og en Vejmølle. 1920 var der 11 Bøndergaarde paa mellem 20 og 100 Td. Ld., 2 Parcelsteder paa 10—20 Td. Ld., 13 Husmandsbrug paa 1—10 Td. Ld. og 50 Huse med under 1 Td. Ld. De 11 Bøndergaarde er:

Egelund med ca. 96 Td., 10½ Td. Hartkorn og 134,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 100,000 er Jordværdi. Brunshøj med 64 Td. Ld., ca. 6½ Td. Hartkorn, 93,000 Kr. Ejendomsskyld og 68,500 Kr. Jordværdi. Brunsmosegaard med 55 Td. Ld., 6¼ Td. Hart-

korn, 77,000 Kr. Ejendomsskyld og 56,300 Kr. Jordværdi. Galmosegaard med 54 Td. Ld. ca. 5½ Td. Hartkorn, 57,500 Kr. Ejendomsskyld og 45,400 Kr. Jordværdi. En navnløs Gaard, Matr. Sa m. fl. 47¼ Td. Ld., 3½ Td. Hartkorn, 47,000 Kr. Ejendomsskyld og 32,000 Kr. Jordværdi. Navnløs Mtrnr. 9a m. fl. ca. 39 Td. Ld. 4¼ Td. Hartkorn, 46,000 Kr. Ejendomsskyld og 33,700 Kr. Jordværdi. Bakkegaard 39 Td. Ld., 3¼ Td. Hartk., 47,000 Kr. Ejendomsskyld og 32,100 Kr. Jordværdi. Baynehøjgaard 37 Td. Ld., 2½ Td. Hartk., 50,000 Kr. Ejendomsskyld og 32,600 Kr. Jordværdi. Gadetoftegaard 30 Td. Ld., 3½ Td. Hartk., 42,000 Kr. Ejendomsskyld og 24,000 Kr. Jordværdi. Navnløs Mtrnr. 11a m. fl. 28 Td. Ld., ca. 3 Td. Hartk., 39,000 Kr. Ejendomsskyld og 26,700 Kr. Jordværdi. Navnløs Mtrnr. 7a, 20 Td. Ld., 2 Td. Hartk., 35,000 Kr. Ejendomsskyld og 18,000 Kr. Jordværdi.

LILLE-LINDET.

Denne Datterby af Birket er ikke af stor Ælde og dens Værdighed som selvstændig By af forholdsvis ny Dato. I Fællesskabets Tid havde den som før nævnt Marker sammen med Birket By. Jordebogen 1671 nævner kun 2 Bønder i Lille Lindet. 1833 opgiver J. H. Larsen 6 Bøndergaarde, 6 Husmandsbrug og 8 Huse uden Jord. 1920 var der 1 Proprietærgaard paa 100 Td. Ld.; 4 Bøndergaarde paa mellem 20 og 100 Td. Ld., ingen Parcelsteder, men 9 Husmandsbrug paa 1—10 Td. Ld. og 12 Huse med under 1 Td. Ld.

DALBYGAARD, den eneste Proprietærgaard i Lille Lindet, var oprindelig Birket Præstegaard, men var da betydelig mindre. Da Peder Brandt paa Pederstrup ved Birkets Annekssion til Vesterborg kom i Besiddelse af Præste-

gaarden, sammenlagde han den med en Del anden Jord og opnaaede Bevilling til, at den nyoprettede Gaard blev Hovedgaard, altsaa „fri Jord“. Den blev iøvrigt bortfæstet og gik efter Udstykningen ligesom de fleste andre Gaarde under Pederstrup over til at blive Arvefæstegaard med et Tilliggende af 8 Td., 6 Skp. Hartkorn, hvoraf de 7 Skp. var en Part af den gamle Degnejord. Som Minde om den tidligere Hovedgaard er nu kun Matrikelnumrene tilbage, idet alle Ejendomme, der er opstaaet af den gamle Hovedgaard er matrikuleret ikke under Lille Lindet, men under „Dalbygaard“.

Paa Dødsboauktionen 1859 efter Arvefæster Jens Madsen købte Peder Pedersen af Ullerslev Dalbygaard for 20,000 Rigsdaler. 1888 overdrog han den til Sonnen Rasmus Frederik Vilhelm Pedersen for 44,500 Kr. foruden Arvefæstet, der for selve Dalbygaard beløb sig til 24 Td., 3 Skp. Hvede og lige saa meget Byg aarlig, og for Degnejorden 2 Td. Rug og 4 Td. Byg. 1918 solgte R. F. V. Pedersen Dalbygaard til Henrik Vald. Larsen af Døllefjelde for 150,000 Kr. Den nye Ejer afløste 1919 Arvefæstet med en Udbetaling paa 14,200 Kr. og tilkøbte 1920 15 Td. Ld. af Nabo-gaarden for 27,000 Kr. Dalbygaard har derefter et Tilliggende paa 100 Td. Ld. (hvoraf 3 Td. Ld. er gammel Fredskov, beliggende umiddelbart ved Haven) med 8¹/₂ Td. Hartkorn og 135,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 95,000 er Jordværdi.

De 4 Bøndergaarde er følgende: Lindet Mejerigaard, ogsaa kaldet Ernstminde,

med 62 Td. Ld., 7¹/₂ Td. Hartkorn, 120,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf kun de 66,000 er Jordværdi, idet der til Gaarden hører et Fællesmejeri, som aarlig forarbejder 1¹/₂ Mill. kg Mælk. Nygaard med 62 Td. Ld., ca. 6¹/₂ Td. Hartkorn, 70,000 Kr. Ejendomsskyld og 50,500 Kr. Jordværdi. Kringelborg med 49 Td. Ld., ca. 6¹/₂ Td. Hartkorn, 72,000 Kr. Ejendomsskyld og 50,700 Kr. Jordværdi. Sillebjerregaard med 43 Td. Ld., 6 Td. Hartkorn, 59,000 Kr. Ejendomsskyld og 43.100 Kr. Jordværdi.

I Lille Lindet er i 1912 opført et Elektricitetsværk, der leverer Elektricitet til det meste af Sognet. Værkets Ejendomsskyldvurdering er 32,000 Kr.

STORE-LINDET

omfatter Sognets sydvestlige Hjørne, derunder *Lindet Skov*, der med sine 55 Tdr. Ld. hører under Pederstrup. Navnet skal efter Professor Stenstrups Mening være afledet af Trænavnet og skulde altsaa være knyttet til en i længst forsvundne Dage alm. Lindebevoksning paa Stedet. Byen gik forholdsvis godt ud af Svenskekrigens Rædsler og i Jordebogen af 1671 er der da ogsaa kun en Gaard med Betegnelsen: „Bygningerne nogenledis, men Manden forarmet“. Alle de andre har faaet Karakteren: „Ved Magt“. En Del af de gamle Markbetegnelser gaar den Dag i Dag igen som Gaardnavne. I Takseringslisten af 1682 anføres saaledes bl. a. følgende Marker i Fællesskabet: „Kongstedmark“, „Toftemark“, „Slette-mark“ og „en liden Hestehauge“; de er alle bevarede som Gaardnavne; kun Navnene „Gadevængemark“ og „Kohaugen“ er gledet ud af Tilværelsen.

Jordebogen af 1671 anfører 12 Bønder og 1 Husmand i Store-Lindet 1833 var der 6

Gaarde, 6 Husmandssteder og 8 Huse uden Jord. 1920 var der 1 Proprietærgaard over 100 Tdr. Ld., 7 Bondergaarde med 20—100 Tdr. Ld., 5 Parcelsteder med 10—20 Tdr. Ld., 16 Husmandsbrug med 1—10 Tdr. Ld. og 19 Huse med under 1 Td. Ld.

Proprietærgaarden er Slettemark, der først i 1917 er naaet over i Proprietærgaardenes Række, idet dens nuværende Ejer, Lauritz Skafte, købte Hestehavegaard, lagde det meste af dens Jorder under Slettemark og solgte Resten. Slettemark er nu paa 114 Tdr. Ld. med ca. 8 Tdr. Hartkorn og 160,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 117,300 er Jordværdi.

De 7 Bondergaarde er følgende: Glirevang 58 Tdr. Ld., ca. 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 55,000 Kr. Ejendomsskyld og 43,000 Kr. Jordværdi; Bonnekegaard 55 Tdr. Ld., 6 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 79,000 Kr. Ejendomsskyld og 56,000 Kr. Jordværdi; Ludvigslund 55 Tdr. Ld., 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 70,000 Kr. Ejendomsskyld og 56,000 Kr. Jordværdi; Vester Kongstedgaard 52 Tdr. Ld., 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 62,000 Kr. Ejendomsskyld og 46,600 Kr. Jordværdi; Kallehavegaard 52 Tdr. Ld., 5 Td. Hartkorn, 55,000 Kr. Ejendomsskyld og 41,000 Kr. Jordværdi; Toftegaard 44 Tdr. Ld., 4 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 47,000 Kr. Ejendomsskyld og 35,450 Kr. Jordværdi; Øster Kongstedgaard 33 Tdr. Ld., 3 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 43,000 Kr. Ejendomsskyld og 35,000 Kr. Jordværdi.

Af Parcelstederne kan nævnes Kapellangaarden med 17 $\frac{1}{2}$ Td. Ld., som tidligere var Bolig for den residerende Kapellan, der ligesom Degnen havde fælles Græsgang med Bønderne paa „Lindet Gade“.

I Store-Lindet findes en Skole, der er fælles for Birket og Vesterborg Sogne; den har to Klasseværelser og Bolig for en Lærer og en Lærerinde.

HEJRINGE

omfatter Sognets sydøstlige Hjørne og begrænses af Ravnby Bæk paa den ene Side og Sognegrænsen med Ørby

Aa paa den anden. Navnet kan ifølge Professor Oluf Nielsen, forudsættes at have det olddanske Mandsnavn Heghri til Oprindelse og Hejringe skulde da betyde, at dette Sted tilhørte Slægten eller Stammen Heghri. Byer med Navneendelsen -inge, regnes til Landets allerældste og sættes altid i Forbindelse med en Slægt eller Stamme i Modsætning til de noget yngre Byer med Endelsen -lev, som altid sættes i Forbindelse med enkelt Mand eller Høvding fra Hedenold. Byerne med -inge har endvidere det tilfælles, at de alle ligger ved Vandet. Magister H. V. Clausen har i Aarbog for nordisk Oldkyndighed skrevet en fortræffelig Afhandling om vor Oldtidsbebyggelse, og anfører heri, at Lolland med Hensyn til -inge-Byerne danner en Undtagelse fra det øvrige Land, idet disse Byer her ligger inde i Landet. Det er dog kun tilsyneladende; for Hejringe saavel som for alle de øvrige -inge-Byer paa Lolland gælder, at de ligger ved Bunden af fordums dybe Fjorde, der nu er udtørrede.

Foruden den gamle Bondeby ligger paa Hejringe Byomraade Hussamlingen *Hejringe Huse*. Skoven „Søvænge“, der er paa 52 Tdr. Ld. og tilhører Juellinge, regnes ligeledes fra gammel Tid under Hejringe; thi i Takseringslisten for 1682 nævnes en liden Skov kaldet „Søvænge“, som hørende under Hejringe. Ogsaa tidligere nævnes den; thi 15. Maj 1568 fik Hejringe Bymænd Kongebrev paa, at de uden videre Indfæstning maa beholde de to øde Jorder, der kaldes „Siovegne“ og „Hetten“. Hvad

det sidste har været er ikke let nu at oplyse; Navnet synes at være forsvundet; men det førstnævnte er tydeligvis det nuværende Sovænge, men Navnet har sikkert ikke oprindeligt haft noget med Sø at gøre. De gamle Navne er altid logiske og knytter sig enten til et haandgribeligt Naturforhold eller til Ejermanen; men her er ingen Sø, der kunde gøre Navnet Sovænge berettiget. Gammelt er ogsaa Navnet *Aasebro* for Broen over Ravnsby Bæk paa Bandholmvejen. Høvdingefruen Aase har maaske i længst forsvundne Tider gjort sig fortjent ved at bygge denne Bro. Alfavej var i den tidlige Middelalder i bogstaveligste Forstand halsbrækkende og det var en kulturel Opgave at gøre navnlig Vejen over Vandløbene farbare. Broen har derfor faaet hendes Navn og har bevaret det helt op til vore Dage.

I Skadesvurderingen fra 1660 anføres to Gaarde, som er helt eller delvis ødelagt, nemlig Rasmus Mortensens Gaard, hvori „3 Huse er ganske for-dærvet og mestendel afbrudt“. Og om Christen Skræders Gaard, der er „ganske afbrudt og borte“, berettes, at den er bleven opbrændt (af Svenskerne) „udi Anders Rimbsniders Gaard“. De øvrige Gaarde er sluppen med mindre Skader. I Overensstemmelse hermed oplyser Jordebogen af 1671, at kun en af Gaardene er øde, men to af Bønderne har dog slaaet sig sammen om at fæste Jorden, en anden af Gaardene faar den sædvanlige trøsteløse Karakter: „Bygnin-gerne forfaldne og Manden forarmet“. Jordebogen nævner 12 Bønder og 2

Husmænd. 1833 var der 10 Bønder-gaarde, 9 Huse med Jord og 1 uden Jord.

1920 var der i Hejringe 7 Bøndergaarde paa mellem 20 og 100 Tdr. Ld., 1 Parcelsted paa 10—20 Tdr. Ld., 11 Husmandsbrug med 1—10 Tdr. Ld. og 7 Huse med under 1 Td. Land.

Bøndergaardene er følgende: Savskærer-gaarden med 94 Tdr. Ld., ca. 10 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 110,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 94,000 er Jordværdi; Strand-gaarden med 76 Tdr. Ld., 6 $\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn, 88,000 Kr. Ejendomsskyld og 68,000 Kr. Jordværdi; Mejerigaarden (der har sit Navn af, at den tidligere har hørt til Mejeriet i Lille Lindet) med 57 Tdr. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 76,000 Kr. Ejendomsskyld og 57,000 Kr. Jordværdi; Navnløs Matr. 11a med 55 Tdr. Ld., ca. 7 Tdr. Hartkorn, 75,000 Kr. Ejendomsskyld og 54,200 Kr. Jordværdi; Navnløs Matr. 3a, 54 Tdr. Ld., ca. 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 67,000 Kr. Ejendomsskyld og 50,500 Kr. Jordværdi; Navnløs Matr. 7a med 54 Tdr. Ld., 6 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 77,000 Kr. Ejendomsskyld og 57,200 Kr. Jordværdi; Hejringegaard 51 Tdr. Ld., ca. 5 Tdr. Hartkorn, 67,000 Kr. Ejendomsskyld og 49,000 Kr. Jordværdi.

RAVNSBY

Navnet er antagelig afledet af Fuglen, og Ravnene skulde i saa Fald i oldgamle Tider have haft særlig Tilhold paa de højtkejsende Holme og Skrænter mod Havet. Ravn er ganske vist ogsaa et olddansk Mandsnavn, men da Personnavne sjældent eller aldrig knyttes til Endelsen -by, er den første Tydning vist den rigtigste.

Paa Ravnsby Mark ligger to fredede Oldtidsmindesmærker, det ene er en Gravhøj fra Bronzealderen; det andet er en udmærket bevaret Jættestue, som

bærer Navnet *Glentehøj* og er et storslaet Mindesmærke fra Stenalderens Dage; endnu mange Tusind Aar efter dets Opførelse, imponeres man over den Kraftudfoldelse og det trælsomme Arbejde, her er præsteret. I Modsætning til de fleste andre Jættestuer er her hele Gravkammerets Top dækket af et Jordlag, der ligger tykt over Dækstenene; men det er muligt, at det er paafyldt i nyere Tid, da Højen er bleven rettet op og beplantet og Gangstien rundt til dens Top er anlagt. Paa Sydsiden af Højen fører en ca. 4 Meter lang Gang ind til selve Gravkamret, der ligger i Retning Øst—Vest. Gangen har 5 Sidesten paa hver Side og 4 Overliggere. Gravkammeret er ikke mindre end 10 Meter langt og i vestre Ende tre Meter bredt, i østre kun halv saa bredt, Højden er ogsaa betydelig, især i den brede Ende, hvor en velvoksen Mand kan staa oprejst. Hver af Kamrets Sider bestaar af 7 Bæresten og Loftet af 5 kæmpemæssige Overliggere. En tidligere Ejer af Juellinge har i sin Tid rejst baade Bord og Bænke i Gravkamret og skaffet Lys derned ved en mod Oldtidsskik saa stridende Foranstaltning som at indsætte en Karm i Gravkamrets ene Ende. Nu er der kun lidet tilbage af denne noget misforstaaede „Møblering“.

Al Respekt for Jættestuen; den kan dog paa ingen Maade konkurrere med den vældige Banke, der bærer det lidet sigende Navn Ravnsby Bakke, men i Virkeligheden er Ravnsborg Voldsted, og i sin Top bære Ruinerne af en af Middelalderens stærkeste Borge.

RAVNSBORG har sikkert langt tilbage i Middelalderens Mørke været et befæstet Sted; thi Naturen havde selv indrettet det dertil. Borgbanken var en Holm omgivet af Vand paa alle Sider, nordvest for den laa en anden, men langt større Holm eller Halvo som nu bærer Ravnsby Bondeby og sydøst for Borgbanken laa en tredje Holm, det er den, hvorpaa nu Pavillonnen Ravnsborg er bygget. Havet snoede sig i Bugter og Sunde om de 3 Holme og havde ved Borgbankens Fod en Dybde af flere Alen. Syd for den skar en Vig sig langt ind i Landet; Mose- dragene og Ravnsby Bæk angiver dens Vej. I Tider, hvor Krudt og Kanoner var ukendte Begreber, maatte her kunde skabes en uindtagelig Fæstning. Og det blev der. De Ruiner, som findes i Bankens Top, stammer fra den Borg, Johan den Milde byggede 1335. Om de Fæstningsværker, der har ligget før den Tid, ved vi absolut intet.

Grev Johan var Halvbroder til Kongerne Erik Menved og Christoffer II, idet hans Fader Grev Gerhard den Blinde af Holsten havde ægtet Erik Glippings Enke, Agnes af Brandenburg og med hende havde Sønnen Johan. Efter Faderen arvede han store Rigdomme, der gav ham Tilnavnet den Milde d. v. s. gavmilde. Grev Johan raadede over den østlige Del af Holsten og hans Frænde Grev Gert over det øvrige. De to Grever var meget rige, Kongerne af Danmark meget fattige, og ved at forstrække Kongerne med Penge søgte Greverne efterhaanden at faa fast Fod i Danmark. Allerede

under Erik Menved fik de Fyn som Pantelen; men rent galt gik det først under den elendige Kong Christoffer. Det endte med, at Greverne sad inde med hele Danmark som Pant. Grev Gert havde Jylland og Fyn, Grev Johan havde Femern, Lolland-Falster, Sjælland og Skaane. 1332 gjorde Skaaningerne Opstand, løsrev sig og gav sig ind under den svenske Konge Magnus Smek. Ogsaa Lollikerne rejste sig mod den holstenske Udsuger, men blev ved begge Grevernes fælles Anstrengelse atter bragt under Aaget, og for bedre at kunne ave dem i Fremtiden opførte Grev Johan 1335 den stærke Fæstning Ravnsborg. Dens Tilblivelse skriver sig altsaa fra Danmarks bittreste Fornedrelsesaar.

I Aarene 1913—15 foretog Nationalmuseet efter Opfordring af Grev Friis, Juellinge, der ejer Voldstedet, en Række omfattende Udgravninger, som desværre ikke blev fuldført. Udgravningerne lededes af Arkitekt C. M. Smidt fra Nationalmuseet, der i en Afhandling i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog for 1916 har gjort Rede for de foreløbige Resultater.

Udgravningerne viste, at Borgen ikke har dækket hele Banken, dennes nordvestlige Hjørne har været ubebygget og over det gik den brolagte Vej til Borgporten. Selve Borgen bestod af 3 Dele, en Midtergaard paa det højeste Punkt og sammenhængende med den to noget lavere liggende Gaarde, en mod Syd og en mod Nord; de to Ydergaarde beherskede hver sin Adgang til Borgen. Alle Gaardene er

af ret betydelig Udstrækning. Nordgaarden, der er mest afdækket, har f. Eks. en Længde paa 47 Meter og en Bredde der varierer fra 16 til 24 Meter. Gaardene har været omgivet af svære Munkestensmure, forsynet med Taarne. Arkitekt Smidt oplyser i sin før nævnte Afhandling, at Materiale og Murteknik viser, at Borgen er opført i Løbet af ganske faa Aar efter en samlet Plan. Man er begyndt med nordre Gaards Vestmur, der fik den kolossale Tykkelse af 2 $\frac{1}{2}$ Meter. Men man har hurtigt indset, at Borganlægget vilde tage lang Tid og kræve uhyre meget, hvis man skulde fortsætte i disse Dimensioner, og man er derfor gaaet ned til en Murtykkelse af 1 a 1 $\frac{1}{2}$ Meter. Mange af de til Murene benyttede Sten er formet af magert, daarligt slemmet Ler og er slet brændte, hvilket kunde tyde paa, at Arbejdet fremfor alt skulde fremmes hurtigst muligt. Men selv om Murene blev indskrænkede fra 3 $\frac{1}{2}$ til 2 Alens Tykkelse, saa var Borgen respektindgydende nok alligevel. Udenom hele Borgbanken gik en bred Grav, der mod Syd udvidede sig til en hel Havn, hvortil der var Adgang fra Havet. Udenom Graven gik en mægtig Ringvold, der i alt væsentligt staar den Dag i Dag, og udenfor Ringvolden var der igen Vand og Morads til alle Sider. Borgen har kun haft en Port, nemlig i den nordre Gaards nordvestlige Hjørne, herfra førte en Vindebro over til Ringvolden og fra denne førte igen en ca. 200 Meter lang Bro, der beherskedes fra nordre Gaards Mure, over til nordre Holm, hvor Borgens Lade-

gaard laa, hvor nu Bøndergaardene ligger. Over denne Holm gik Borgens Forbindelse med Sognet og Kirken og Vestlolland iøvrigt. Fra den søndre Ende af Ringvolden gik en ca. 150 Meter lang Bro over til søndre Holm, hvor nu Pavillonon ligger. Holmen hed Vedkast, et Navn, der siger, at den er benyttet som Borgens Brændeoplagsplads. Fra søndre Holm gik Vejen over endnu en Bro til Hejringe Marker og videre over Ørby Aa til Maribo. En Fjende, der ad denne Vej vilde forsøge at trænge frem til Borgen, skulde altsaa først passere den halvanden Hundrede Meter lange Bro over til Ringvolden og derefter passere denne i dens hele Længde lige for Borgens Mure, indtil han naaede Vindebroen. Det er klart, at dette var umuligt. Skulde der forsøges en Vej frem til Porten, maatte det ske over Ladegaards-holmen. Men Adgangen fra Nord til denne blev heller ikke gratis for nogen Fjende, og selv om han kom over paa Holmen, skulde han herfra passere den 200 Meter lange Bro over til Ringvolden udsat for kraftig Beskydning fra Borgen. Det vilde blive dyrt at slippe over den Bro, der jo forøvrigt i Nødsfald kunde nedbrydes. Men slap nu end Fjenden over paa Ringvolden, saa stod han her overfor den oppejste Vindebro og skulde over Graven bane sig Vej til Borgbanken inden han naaede at staa — udenfor Borgens Port. Men selv for det Tilfældes Skyld, at en Fjende skulde gøre det umulige muligt og tiltvinge sig Adgang gennem Porten og ind bag Nordgaar-

dens kæmpemæssige Mure, saa var Borgen endda ikke hans; thi fra Borgens Hovedtaarn beherskede man fuldstændig nordre Gaard og den smalle Adgang derfra til Hovedborgen og Midtergaarden.

Med andre Ord. Borgen var praktisk talt uindtagelig. Og den er da heller aldrig bleven indtaget. Hver Gang, der var Kamp om Lolland, blev der truffet mindelig Ordning med Høvedsmanden paa Ravensborg. Et alvorligt Angreb blev aldrig forsøgt.

Vandet i Borgbugten er nu saa grundet, at man skal flere Hundrede Meter ud for at finde Vand til Bæltetstedet; men en af Arkitekt Smidt foretaget Undersøgelse har vist, at saavel Strandbunden i Bugten som i den brede søndre Grav, er sat til med Tang og Sand, saa man skal over 3 Meter ned for at finde den faste Sandbund. Med denne oprindelige Vanddybde har der fra Søen været let Adgang til Borgens Forsyning, og i den brede søndre Grav har Skibe kunnet ligge i en tryk Havn.

Grev Johans første Høvedsmand paa Ravensborg var Krege Brockdorff og den næste var Otto Breide. Men saa var det ogsaa forbi med Holstenergrevens Herredømme og han fik saaledes kun ringe Glæde af den mægtige Borg, han med store Ofre havde opført. Da den kullede Greve 1340 var faldet for Niels Ebbesens Haand, hjalp Grev Johan nemlig Valdemar Atterdag paa Tronen i Danmark, til Held for Riget, men til liden Glæde for Grev Johan selv, der trods sin Hjælpsomhed maatte dele Skæbne med Landets

ovrige Udsugere og Skridt for Skridt vige for Valdemars List og Vold. 1346 tilbød Kongen de holstenske Panthavere i Lolland deres Pantepenge, og da de ikke var særlig villige til at opgive Pantet, sendte Valdemar sin Marsk til Lolland med en Hær for at indtage Borge og Fæstninger. Men Ravensborg blev ikke indtaget, og Holstenerne sendte hurtig en stor Hær til Undsætning, saa Valdemar maatte opgive Forsøget. Men Aaret efter lykkedes det ham gennem en fredelig Overenskomst at faa indløst Ravensborg, hvorefter han satte Niels Hane til Hovedsmand paa Slottet og lagde baade Nørre- og Sønderherred og Oerne i Sømandshavet som Len under Ravensborg. Kongens stadige Pengemangel tvang ham dog til allerede et Par Aar efter at pantsætte baade Borge og Len til den hollandske Adelsmand Hennecke Hünnershütte og hans Broder Harwig. 1350 indløste Kongen atter Lenet, men blev kort efter nødt til pantsætte det til Harwig Hünnershütte, thi da Valdemar i 1358 — trængt af Fjender fra alle Sider — maatte sælge Landet, sad Harwig som Hætte paa Borgen. Hollænderne besatte Lolland, men angreb ikke Ravensborg, hvormed de sluttede Færdig med Hünnershütte, saaledes at han blev stiftende paa Ravensborg og stiftede over Klostrene, senere Hølløse og uændret af ham til Len af hollænderne paa Landet. Valdemar indløste senere atter Lenet, thi 1372 udløste Harwig Hünnershütte paa Ravensborg en Klosterring til King Valdemar der paa Birket, og kort

efter blev Deghener Buggenhagen Hovedsmand paa Ravensborg. Saa blev Slottet atter pantsat til Henning Meinstorff og indløst igen 1387 af Dronning Margrethe.

Alle de hidtil nævnte Lensherrer eller Hovedsmænd var Holstenerne, der stod i fjernere eller nærmere Forbindelse med Greverne, men Margrethe sørgede for, at denne vigtige Post kun blev betroet paalidelige danske Adelsmænd. Den første af disse var Lyder Kappel. Hans Slægt stammede ganske vist fra Mecklenborg, men selv var han dansk bork og forøvrigt stor Jordbesidder paa Lolland. Hans Kommandantskab blev dog kun kort; thi i Slaget paa Falden 1389, hvor Margrethes Hær besejrede den svenske Kong Albrecht og tog ham selv til Fange, blev Lyder Kappel som alvorlig saaret, at han kort efter døde af sine Saar; han blev begravet i Nysted Kirke. En af hans Sønner sad som Herre paa Tostrup (Christiansbøde) og Nielstrup. En anden Søn af samme Navn som Faderen ejede Fuglsang og efterfulgte ham senere paa Ravensborg; dog først efter at Anders Jacobsen af den berømte Lungeslægt i en Aarrække havde siddet paa Ravensborg, han nævnes baade 1419 og 1423. Lyder Kappel den yngre nævnes som Hovedsmand paa Slottet 1436, men har antagelig siddet der en Aarrække i Forvejen. Han havde været en af Anførerne for den Hær, der 1410 sendtes til Dänmarsken, men blev slaet paa Sallerup Mark. Senere var Lyder Kappel medvirkende ved en lang Række af de Færdig, der blev sluttet under

Erik af Pommern og var 1439 ogsaa med at besegle Opsigelsen til Kongen. Men forinden havde han (1437) afgivet Hovedsmandsposten paa Ravensborg til Rigsraad Morten Jensen af den gamle danske Adelslægt Gyrstinge. Han havde 1431 kæmpet tappert i Sønderjylland mod Holstenerne og havde paa Kong Eriks Vegne med stor Dygtighed ført en Række inden- og udenlandske Forhandlinger; men indsaa omsider Nødvendigheden af at gaa med til at sende Kongen en Opsigelse. Morten Jensen var ogsaa 1446 en af Underskriverne paa de saakaldte „Lollandske Vilkaar“, der nærmest var en Lov til Indskrænkning af de lollandske Bønders Rettigheder. Han efterfulgtes paa Ravensborg af Anders Ebbesen Galt, der ejede Engestofte, men iøvrigt kun sad paa Ravensborg i to Aar; thi 1459 blev Rigsraad Jep Jensen Hovedsmand paa Borgen og holdt Stillingen til sin Død 1479 eller 80. Efter Borgen fik han Tilnavnet Raufnsborg, og da et halvt Hundred Aar senere Kongen rettede en Opfordring til den danske Adel om at antage faste Slægtsnavne, gav dette Anledning til, at Jep Jensens Slægt antog Navnet Ravensberg. Jep Jensens Efterfølger var Johan Fikkesen, der havde Abildtorpe og Vesternæs i Pant af Kronen, men om hvem der iøvrigt ikke er stort at berette. 1497 blev Vincent Iversen Dyre — der er udførlig omtalt under Asserstrup — Hovedsmand paa Ravensborg, men han afstod allerede 1503 Posten til Rigsraad Markvard Rønnow, der 1497 havde ført Hovedbanneret under Krigen i Sverig.

Senere laa han i bitter Arvestrid med den under Slotø omtalte Bisp Jens Andersen Beldenak, som endog lyste den fornemme Adelsmand i Band; til Gengæld belejrede Markvard Rønnow Bispen paa Borgen Ørkil. Det endte med, at Bispen tilsidst maatte slutte Forlig og rykke ud med noget af Arvegodset.

Med Markvard Rønnows Kommandantskab endte Ravensborgs store Dage. Tiderne var skiftet og Krigsførelsen med den. Med en regulær Belejring og Kanonbeskydning i Udsigt havde Ravensborg ikke nær den Modstandskraft, som i tidligere Dage. Og hertil kom det endnu langt vigtigere Moment, at Borgen nu laa alt for afsides til at faa krigsmæssig Betydning. Dens Dødsdom blev fældet og i Aarene omkring 1505—10 blev den stolte Middelalderborg nedrevet og de brugelige Materialer derfra anvendt dels til Opførelsen af Engelborg i Nakskov Fjord, dels til nogle Bygninger paa Borgbanken, der afgav Bolig for de Fogder, som de senere Indhavere af Ravensborg Len satte til at passe Opkrævningen af Afgifterne i Lenet. De følgende Lensmænd har derfor intet med Borgen at gøre; de hører ikke med i den Række af stolte jærnkledte Ridderskikkelser, der gennem et og trekvart Aarhundrede med vaabenklirrende Følge havde redet over Vindebroen, og hvis bydende Røster havde runget mellem Borgens Mure. Fra nu af er Lensmændene kun Panthavere af Lenet eller om man vil Forpagtere af Kronens Gods i Nørre- og Sønderherred; de boede ikke paa Ravensborg.

lod deres Føged styre Lenets daglige Forretninger og kom her vel yderst sjældent, men greb naturligvis alligevel gennem deres mere eller mindre hensynsløse Færd overfor Bønderne dybt ind i Egnens økonomiske og kulturelle Liv. Deres Navne er da nok værd at optegne; en enkelt af dem hører endog til Danmarks allerbetydeligste Mænd og greb stærkt og heldigt ind i sit Fædrelands Historie.

Den første Lensmand vi træffer i denne Række er Johan Oxen til Nielstrup, Broder til den ulykkelige Torbern Oxen og Fader til en af Danmarks største Statsmænd og ubetinget største Finansgeni, Peder Oxen. Johan Oxen fik Lenet den 12. August 1523 med „alt Tilliggende, som er Sønderherred, Nørreherred, Femø, Fejø og Vejro“. Han skulde heraf svare 1000 Mark aarlig, Halvdelen af Sagelald og Oldengjeld og alt Vraget; *) han skulde endvidere som sit Lensmandsbidrag til Hæren „holde 10 væragtige Karle med Heste, Harnisk og Glavind os og Riget til Tjeneste“. Det var altsaa et rent Forpagtningsforhold, der her blev indgaaet mellem Johan Oxen og Kronen; den første til megen Gavn og Bønderne til liden Baade. Næste Aar maatte Johan Oxen til Gengæld forstrække Kongen med et Laan paa 2460 danske

Mark og 1000 rhinske Gylden. Johan Oxen fik som Sikkerhed Ravensborg Len som „frit og brugeligt Pant“. Men løvrigt blev „Forpagtningskontrakten“ kun ændret derhen, at den nu var uopsigelig, indtil Laanet var tilbagebetalt, og at der i Stedet for en Afgift paa 1000 Mark aarlig nu kun skulde betales 600. Samtidig blev Øerne taget fra Lenet og henlagt under Nykøbing Slot. Johan Oxen beholdt Ravensborg til sin Død, der forøvrigt indtraf under meget dramatiske Omstændigheder. Under Grevefejden efter Frederik I.s Død, sluttede Johan Oxen sig til Grev Christoffer af Oldenburg, der jo kæmpede under Feltraabet: „Christian II“. Borger og Bønder sluttede sig overalt til Greven, men Saxe-købing Borgere og Østlollands Bønder drog ikke desto mindre væbnede mod Nielstrup, hvor Johan Oxen opholdt sig, og begyndte en regulær Belejring. Formodentlig har de ment, at Lejligheden nu var gunstig til at „gøre op“ med deres Plageaand. Johan Oxen ledede personlig Forsvaret af Nielstrup. Juleaftensdag 1534 vilde han affyre en lille Kanon; den sprang og Stumperne saarede Johan Oxen, saa alvorlig, at han samme Dag døde. Da Oprørerne erfarede, at Adelsmanden var falden, lod de sig ved Hjælp af en Del Sølvtoj overtale til at drage bort.

Pantelenet gik derefter over til Johan Oxens Enke, og efter hendes Død gik det 1540 over til Børnene repræsenteret ved Peder Oxen. De fik nemlig Brev paa, at Kongen erkender at være dem skyldig 1500 Mark, hvoraf der skal erlægges en aarlig Rente af 75 Mark;

*) „Sagelald“ var de Retsbøder (Faldsmaal) som idømtes i Sagerne ved Retterne. „Oldengjeld“ var den Afgift, der betaltes for at have Svinene „gaaende paa Olden“ i Kronens Skove, hvor de levede af Agern, Bog, Svampe, Rødder m. m. „Vraget“ var den Indtægt, der fremkom ved Salg af det paa Kysterne ind-drevne Gods fra forliste Skibe; en navnlig paa de barske Kyster ikke ubetydelig Post.

bliver Renten ikke betalt rettidig, skal det Pant, de har i Ravnsborg Len, forhøjes med Beløbet. Peder Oxe var kun 20 Aar, da han i 1540 overtog Lenet; men han viste hurtig ualmindelige Evner til at faa „noget ud af det“ og til derigennem og gennem anden Vindskibelighed at øge sine Midler. Han var i Løbet af faa Aar naaet saa vidt, at han kunde forstrække Kongen yderligere med Penge og derved faa flere Smaalen paa Lolland og til sidst ogsaa det store Halsted Kloster, der efter Reformationen var blevet Kronens Ejendom. Han fik desuden under sig Opsynet med samtlige Præster, Degne og Kirker og disses Fæstere paa Lolland. Peder Oxe blev rigere og rigere, men Bønderne fattigere og fattigere; thi den unge Lensmand led ikke af utidig Blødsødenhed eller kostbar Hensynsfuldhed. 1552 kulminerede hans Lykkestjerne i første Omgang, idet han kun 32 Aar gammel blev Rigsraad. Endnu et Stykke Tid gik det dog tilsyneladende fremad. Peder Oxe byggede det pragtfulde Gisselfeld og et Par andre Borge og øgede bestandig sit Gods; men under ham sydede Vulkanen. Klagerne over hans Udsugninger af Lenene, og hans magtsyge og trætterige Optræden overfor Ligestillede blev stadig hyppigere. Tilsidst indlod han sig i en hidsig Ejendomsstrid med Herluf Trolle, og her gik det galt. Peder Oxe blev indstævnet for Kongens Retterting i Odense for at gøre rede for sin Færd; men han vovede ikke at møde, og det gav hans Fjender endnu friere Spil. Han følte Jorden brænde under sig og

flygtede 1558 af Landet. Følgen blev, at alle hans Len blev inddragne og alle hans store rige Ejendomme konfiskerede. Peder Oxe drog til Lothringen, hvor Christian II.s Datter, Christine, sad som regerende Hertuginde, og blev snart en altformaaende Mand ved Hertughoffet. Forholdet til Hjemlandet blev ingenlunde bedre, efterat Frederik II havde fulgt Faderen paa Tronen. Tvertimod. Der udvikledes efterhaanden et oprigtigt Had mellem Kongen og Peder Oxe, der gensidig søgte at krydse hinandens Veje efter bedste Evne. Og Peder Oxe havde Held til flere Gange at vise betydelige Evner ogsaa paa dette Omraade.

Peder Oxes Efterfølger som Lensmand over Ravnsborg Len blev Erik Rud, der 1559 fik Forleningsbrev paa Ravnsborg Len, Halsted Kloster, Hoby, Sørup, Abildtorpe, Vesternæs og Møjbølle Birker paa Lolland, „saaledes som Peder Oxe har haft dem“. Erik Rud var Broder til Søhelten Otto Rud og blev forøvrigt senere hans Efterfølger som Admiral paa Krigsflaaden. Han var Ejer af Fuglsang og vistnok en haard Hund. Som ung Mand havde han i al Fald i et Slagsmaal dræbt Niels Ovesen Skram, men det kom ham ikke til Skade. Han fik en Mængde Len og døde 1577 paa Fuglsang, som en baade rig og mægtig Mænd. Ravnsborg fik han dog ikke Lov at beholde til sin Død, men maatte nogle Aar forud aflevere det til den, han selv havde efterfulgt, nemlig Peder Oxe. Hermed gik det saaledes til.

Syvaarskrigen, som Frederik II let-sindig havde begyndt med Sverig, gik

Aar for Aar daarligere. Landet havde ingen Penge og de Udveje, Frederik II prøvede for at skaffe dem til Veje, førte alle ud i Uføret. Gennem en hensynsløs Udnyttelse af Øresundstolden fik han Holland og bag det Stormagten Spanien til Fjende. Alt truede med at styrte sammen om ham og begrave ham i hans Lands Ruiner. I denne

fortvivlede Situation saa han kun én Frelse: at krybe til Korset og anmode Peder Oxen om at komme hjem. Efter 8 Aars Udlændighed vendte Peder Oxen 1566 tilbage til Danmark, overtog Posten som Righshofmester og bragte i Løbet af forbausende kort Tid Orden i Finanserne, afvendte den truende Fare fra Holland-Spanien og bragte sit Land fra Afgrundens Rand og frem til Anseelse og Velstand. Han fik natur-

ligvis straks alle sine konfiskerede Godser tilbage og efterhaanden ogsaa alle sine Len. Ravensborg fik han 1571. Han var nu mildere og humanere end i sine unge Dage og hans Bønder havde næppe Grund til større Klage end andre Lensmænds Bønder paa den Tid. Peder Oxen døde 24. Oktober 1575. I 9 Aar havde han faktisk regeret Danmark og

ved sit kloge Styre sikret sig et straalende Navn i dets Historie. Frederik II havde trukket sig i Baggrunden og set til, men at det gamle Had ikke var glemt, viste sig klart ved Peder Oxes Dod. 15. Novbr. 1575 gav Kongen nemlig Christoffer Walkendorf Befaling til at meddele Peder Oxes Enke, at hun ikke kunde faa Henstand til efter Begravelsen

med at aflevere alle de Statspapirer og Regnskaber, der var i Peder Oxes Varetagt. Kongen befalede Enken og hendes beskikkede Værge straks at gaa ind i Peder Oxes Lonkammer og i Walkendorfs Nærværelse finde og udlevere alle Statspapirer og Regnskaber. Nægter de det, hedder det i Kongebrevet, skal man straks lade Kammeret opbryde med Magt. Kongen forlangte desuden at faa afleveret Ravens-

P E D E R O X E

borg Len og Halsted Kloster med det allerførste. Anledningen til dette barske Kongebud var sikkert Frederik II.s Mistanke og Haab om, at han, ved saaledes straks at beslaglægge Peder Oxes Papirer, skulde finde Midler til at bevise, at han under sin Landflygtighed havde konspireret mod sit Fædreland. Og kunde dette bevises, vilde alle Peder

Oxes rige Ejendomme være at konfiskere for anden og sidste Gang til Fordel for Kronen. Men Undersøgelsen gav ikke det Resultat, Kongen havde haabet. Peder Oxe var alt for klog til at gemme kompromiterende Papirer; alt i hans Gemmer var i den skønneste Orden. Frederik II gjorde endnu et Forsøg, idet han sendte et Par dertil egnede Mænd til Lothringen og Saxen for om mulig der at finde Papirer eller fældende Oplysninger. Ogsaa dette Forsøg blev resultatløst, og Kongen maatte da indskrænke sig til at nægte Peder Oxes Enke at opstille det Gravmonument, hun havde ladet udføre til Mandens Grav i Frue Kirke. Det kan ikke nægtes, at det Æselsspark, Kongen her ramte ud mod den Døde, ikke pyn-ter i Frederik II.s Karakterbog.

Opgørelsen af Regnskaberne blev fremmet med al den Kraft, Kongen begærede, og allerede 2 Maanedersdagen efter Peder Oxes Død kunde der udstedes Forleningsbrev paa Ravensborg Len til Morten Venstermand. Han beholdt det kun til 1578 og maatte da aflevere det til Gregers Ulfstand; heller ikke denne beholdt det mere end 3 Aar, men maatte 24. Marts 1581 aflevere til Steen Brahe. Samtidig blev Ravensborg lagt ind under Halsted Kloster; endnu i nogle Aar hed det „Ravnsborg og Halsted Kloster Len“, men omsider forsvinder ogsaa denne tarvelige Rest af Ravensborgs Herlighed, og Lenet benævnes kun Halsted Kloster. Det sidste vi hører om Ravensborg Len er et Kongebrev af 26. September 1581, hvori det hedder, at Kronens Bønder i

Nørre- og Sønderherred har vægret sig ved at gøre Ægt og Arbejde til Halsted Kloster, idet de paaberaaber sig, at de hører under Ravensborg Len. Men da Ravensborg er lagt under Halsted Kloster, skal de gøre Arbejde til dette lige saa fuldt som Klosters egne Bønder. Det er Gravtalen over Ravensborg Len. Men for Bønderne var der intet trøsteligt i Talen; den betød aabenbart kun nye Byrder og mere Hoveri. .

— — Som før berørt sendte Smaalands-havet i ældre Tid en dyb Vig ind bag Ravensborg, hvor nu Engdraget gaar; endnu 1796 stod det under Vand. Paa Matrikulskortet fra nævnte Aar er nemlig to store Strækninger af Engdraget betegnet som „Bredde Sø“ og „Smalle Sø“. Ved usædvanlige Højvande kan Vandet endnu den Dag i Dag trænge ind over Engdraget og for en kort Tid give Landskabet det Udseende, det til Stadighed havde for adskillige Aarhundreder tilbage.

Af Skove har Ravensby nu kun *Hestehaven*, der er paa 22 Td. Ld. og hører under Juellinge, samt en lille Lund ved Ravensborg Voldsted paa ca. 1 Tønde Land.

I Jordebogen af 1671 oplyses, at Ravensby Mølle-Skat betales dels af Ravensby Mænd, dels af „nogle udi Stokkemarken Sogn“ fordi nogle Bønder i Saltvig, da Møllen engang var brændt, ikke vilde have den skulde ligge øde og derfor hjalp til med at genopføre den og skatte af den. 1917 brændte Møllen igen, men da var der ingen til at slaa sig sammen om dens Genopførelse, og Lollands højes

liggende Mølle — der forøvrigt var rejst paa en Kæmpehøj — gled dermed ud af Tilværelsen og over i Historien.

Skadesvurderingen af 1660 har kun Smaaskader at notere for Ravnsby. Jordebogen for 1671 anfører 6 Bøndergaarde, alle Fæstegaarde, og 3 Husmænd. De 5 Gaarde er „ved Magt“, den ene er „brøstfældig“, og af Bønderne er de 3 forarmet. Den ene Gaard er delt med den ene Halvdel til en Bonde, og den anden til to andre. 1833 havde Byen 8 Bøndergaarde, 5 Husmandsbrug og 4 Huse uden Jord.

1920 havde Ravnsby 8 Bøndergaarde paa 20 til 100 Td. Ld., 2 Parcelsteder paa 10—20 Td. Ld., 5 Husmandsbrug paa 1—10 Td. Ld. og 1 Hus med under 1 Td. Ld.

Bøndergaardene er følgende: Slottegaard med ca. 73 Td. Ld., 6 Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld og 48,900 Kr. Jordværdi, Klintehøj 62 $\frac{1}{2}$ Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld og 42,700 Jordværdi, Navnløs Mtrknr. 8 m. fl. 60 Td. Ld., 5 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 65,000 Kr. Ejendomsskyld og 42,000 Kr. Jordværdi, Navnløs Mtrknr. 2 med ca. 52 Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 65,000 Kr. Ejendomsskyld og 48,500 Jordværdi, Glentegaard 52 Td. Ld., 5 Td. Hartkorn, 70,000 Kr. Ejendomsskyld og 55,200 Kr. Jordværdi, Navnløs Mtrknr. 4 a m. fl. 52 Td. Ld., ca. 5 Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld og 34,600 Kr. Jordværdi, Bjørnseje 52 Td. Ld., 4 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld og 41,300 Kr. Jordværdi, Navnløs Mtrknr. 7 a m. fl. 41 Td. Ld., ca. 4 Td. Hartkorn, 48,000 Kr. Ejendomsskyld og 36,100 Kr. Jordværdi.

Paa Vedkastbanken ved Ravnsborg Voldsted er 1914 opført en Pavillon med Afholdsrestaurant, der er et yndet Udflugtssted. Til Pavillonen horer 10 Td. Ld. med $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn, 25,000 Kr. Ejendomsskyld og 9000 Kr. Jordværdi.

KRAGENÆS

Næsset er kun lille, og hvad Navnet angaar, lader det sig ikke afgøre, om det stammer fra en Mand, fra Næssets Form eller fra Fuglen. Det er i sin Egenskab af Overfartssted til Fejø, at Kragenæs har haft størst Betydning; fra Arilds Tid har her været *Færgested* med en Færgemand i Kragenæs og en paa Fejø. 1757 vilde Færgemand Gert Andersen paa Fejø hævde, at han af Amtmanden havde faaet Eneret paa Færgefarten til og fra begge Kyster med en Takst af 12 Skilling for en Baad over om Sommeren og en Mark om Vinteren. Ejeren af Juellinge, Friherre Jens Juel Vind, gjorde heroverfor gældende, at der altid tidligere havde været en Færgemand i Kragenæs, og at hans (Juels) Enemærker gik en halv Mil paa hver Side af Kragenæs By, saa ingen uden hans Tilladelse kunde have Privilegier der, hvorfor han ønskede fastslaet, at Færgemanden i Kragenæs har Eneret paa Overfarten til Fejø, og Fejø Færgemand Eneret paa Overførslen til Lolland. Han fik Medhold heri, hvorefter denne Ordning paany blev fastslaet. Efter Anlægget af Nakskov—Kragenæsbanen er Spørgsmaalet paany bleven aktuelt, idet Banen og Amtet ønskede Færgeprivilegiet afløst og de smaa Færgebaade erstattede med en stor Færge til Overførsel af Køretøjer. Skønt Sagen har staaet paa i mange Aar, er den dog endnu ikke nær sin Løsning.

Kragenæs har en ikke helt lille *Havn*, der er anlagt i 1879 og senere uddybet til 12 Fod. I de seneste Aar er Havnen

dog bleven saa forfalden, at den snart hverken har Vand eller Bolværk.

I Tilknytning til Færgefarten har Kragenæs fra gammel Tid haft en *Kro*, der nu nærmest fungerer som Udflugtssted og som Selskabslokaler. Kragenæs er *Endestation* for Jernbanen og har endvidere et *Savværk* og et for selve Byen beregnet *Elektricitetsværk*. Lige overfor Kroen ligger *Klinkeskoven*, der er paa 22 Td. Ld. og hører under Juellinge.

Jordebogen af 1671 anfører 3 Fæstegaarde og 2 Husmænd i Kragenæs. 1833 var der 3 Gaarde og 3 Husmandssteder.

1920 var der fremdeles 3 Bøndergaarde, ingen Parcelsteder, 5 Husmandsbrug paa 1—10 Td. Ld. og ikke mindre end 29 Huse med Jord under 1 Td. Ld.

De 3 Bøndergaarde er: Navnløs Mtrknr. 3a med 56 Td. Ld., ca. 5½ Td. Hartkorn, 70,000 Kr. Ejendomsskyld og 54,200 Kr. Jordværdi, Klinkeskovgaard 50 Td. Ld., 5½ Td. Hartkorn, 72,000 Kr. Ejendomsskyld og 48,300 Kr. Jordværdi, Navnløs Mtrknr. 1a med 50 Td. Ld., ca. 5½ Td. Hartkorn, 68,000 Kr. Ejendomsskyld og 48,800 Kr. Jordværdi.

TORRIG

Navnet stammer fra Hedenold, idet Dr. Gudmund Schytte, og flere med ham, afleder det fra Asaguden Thor. Den ved Torrig Skov spidst tillobende, men tidligere langt dybere Vig, skal have været helliget Thor, og dens oprindelige Navn altsaa have været Thorsvig. 1447 finder man ogsaa Navnet skrevet „Thorwigh“ i et af Kronens Skøder. 1557 afsiges der kongelig Rettertingsdom mellem nogle Bønder i „Torrevig“ og Lensmand Peder Oxe angaaende en

Eng, han har fæstet dem, men siden taget fra dem igen. Dommen gaar ud paa, at Bønderne skal beholde Engen.

Torrig var tidligere Sognets største By og er det fremdeles, naar man kun ser paa Arealet, men i den nyere Tid er den, hvad Indbyggerantallet angaar, overflojet af Birket, takket være de mange Huse, Kirkebyen er forøget med. Men for 2—300 Aar siden havde Torrig dobbelt saa mange „Mænd“ (Bønder og Husmænd) som Birket.

I Skadesvurderingen af 1660 moder Torrig med en lang Liste. Hos Jens Marquorsen er Stuehuset ramponeret, saa det „duer ganske intet“, og Simmen Christensens Gaard er „ganske afbrudt“, men her har Svenskerne nok ikke været ene om Skaden; thi Simmen Christensen klager over, „at Peder Skomager solgte ud til Fejø Tommerbrænde af samme Gaard“. Hans Sierensens Gaard er ligeledes helt nedbrudt. Om Niels Skomagars Gaard hedder det, at den, med al sin Brøstfældighed, har „en ulovlig Kiølne *) og Skorsten“, og Benndt Christensen har „en ulovlig Brønd“. Kun for enkelte af Gaardene ansættes Skaden i Penge; den varierer fra 10 til 80 Daler. Af Husmændene har Christen Glarmester faaet sit Hus „afbrudt“ og Niels Jørgensens er „afbrændt“. I Jordebogen af 1671 faar 18 Bønder og alle 10 Husmænd Karakteren „ved Magt“; medens Betegnelsen: „Gaarden brøstfældig og Manden forarmet“ figurerer ved 4 Gaarde; en Gaard er „brøstfældig, men Manden svarer“ sin Skat, og en Gaard mangler Bygninger, men to Bønder har overtaget Jorden.

*) En Övn til Torring af Malten.

Takseringslisten af 1682 viser, at alle Bønderne har haft hver sin Skovpart. Det er naturligvis den vidtstrakte *Torrig Skov* eller snarere en Del af den, her er Tale om. Størsteparten har sikkert ligget under Halsted Kloster som Kronens Skov. Senere er det hele lagt under Juellinge. Skoven udgør nu 418 Td. Ld. Den indeholder en Mængde Oldtidsbegravelser, særlig Gravhøje fra Bronzealderen, der flere Steder er samlede i Grupper. Ogsaa Stenalder-Grave har der været en Del af. En Runddysse ligger i Ruiner, og af en Langdysse er nu kun Højen tilbage; medens alle Stenene er fjernet.

Under Torrig Byomraade hører Hus-samlingen *Krankerne* med Sognets *Alderdomshjem*, der tidligere har været Fattiggaard, men brændte for en Snes Aar siden; der er Plads til 13 Alderdomsunderstøttede. I et Fattighus er Plads til nogle faa Fattiglemmer, men det staar tomt. I Krangerne har tidligere været en Skole, men den er nedlagt for en Del Aar siden.

I 1671 var der i Torrig 24 Bønder og 10 Husmænd. 1833 var der kun 16 Bøndergaarde men 19 Husmandsbrug og 16 Huse uden Jord' 1920 var der 15 Bøndergaarde, 1 Parcelsted, 21 Husmandsbrug og 18 Huse med under 1 Td. Ld. Bøndergaardene er følgende: Strynseje med 64 Td. Ld., 8 Td. Hartkorn, 86,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 64,400 er Jordværdi. Mtrknr. 14a med 52 Td. Ld., 6 Td. Hartkorn, 77,000 Kr. Ejendomsskyld, 56,100 Kr. Jordværdi. Sofiesminde med 50 Td. Ld., ca. 6½ Td. Hartkorn, 72,000 Kr. Ejendomsskyld og 50,400 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 2a m. fl. 50 Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 68,000 Kr. Ejendomsskyld, 53,350 Jordværdi. Mtrknr. 4a med ca. 50 Td. Ld.,

ca. 6¼ Td. Hartkorn, 67,500 Kr. Ejendomsskyld, 52,300 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 6a m. fl. 49½ Td. Ld., 6¼ Td. Hartkorn, 67,000 Kr. Ejendomsskyld, 51,000 Kr. Jordværdi. Venerstund 48 Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 68,000 Kr. Ejendomsskyld, 47,000 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 5a med 46 Td. Ld., 6 Td. Hartkorn, 64,000 Kr. Ejendomsskyld, 40,300 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 1a med 45 Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld, 45,000 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 12a med 43½ Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld, 42,000 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 8a m. fl. 41 Td. Ld. 5¼ Td. Hartkorn, 58,000 Kr. Ejendomsskyld, 47,000 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 10a m. fl. 38 Td. Ld., ca. 6 Td. Hartkorn, 58,000 Kr. Ejendomsskyld, 40,700 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 9a m. fl. 37 Td. Ld., 6¼ Td. Hartkorn, 58,000 Kr. Ejendomsskyld, 39,100 Kr. Jordværdi. Den tidligere Fattiggaard 32 Td. Ld., 4½ Td. Hartkorn, 51,000 Kr. Ejendomsskyld, 32,900 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 3a med 30 Td. Ld., ca. 4 Td. Hartkorn, 42,000 Kr. Ejendomsskyld, 31,900 Kr. Jordværdi.

Nakskov—Kragenæsbanen har Station i Torrig, der tillige skal være Station for den nye Maribo—Tørrigbane.

HJELMHOLT.

Endelsen -holt, — der betyder en lille Skov — siger os, at Byen hører til de forholdsvis yngre og mindre Landsbyer, og den er da ogsaa Sognets mindste By; en Gang har den været jævnstillet med Kragenæs, men efter at denne har faaet Station og en hel Mængde Huse, er Hjelmholt bleven den lille. Skoven har tidligt faaet Ben at gaa paa; thi i Skovtakseringen 1660 vurderes hele Hjelmholts Skovpart til 3 Svins Olden; de 2 Svins Olden er i en Skovpart i Egelunds Mark og det ene i Kollinggaards Skov; nu er der kun tilbage 3—4 Td. Ld. Skov ved „Fugl-

sang". I 1682 betegnedes Fællesmarkerne til Byens 4 Gaarde saaledes: Mølle-mark, Egelundsmark og Hustoftemark; Gaardenes fælles Overdrift var paa Hjemholt Banke.

I Skadesvurderingen af 1660 oplyses, at Lauridtz Palle Søns Gaard er afbrudt og borte, og at „Peder Møllers Gaard, *Kollinggaarden*“ har lidt Skade paa 5 Fodstykker og 16 Stolper. 1686 nævnes Kollinggaard igen i Kronens Skøder, men derefter forsvinder den i Fæstegaardenes graa Masse. At den en Gang har været en Adelsgaard med „fri“ Jord er der ingen Tvivl om.

I 1833 havde Hjemholt 4 Bondergaarde, 3 Husmandsbrug og 3 Huse uden Jord. I 1920 havde Byen 3 Bondergaarde, ingen Parcelsteder, 5 Husmandsbrug og 3 Huse med under 1 Td. Ld. De 3 Gaarde er: Fugl-

sang med 83 Td. Ld., ca. 11 Td. Hartkorn, 115,000 Kr. Ejendomsskyld og 84,500 Kr. Jordværdi. Skovgaard med 48 Td. Ld., 6½ Td. Hartkorn, 67,000 Kr. Ejendomsskyld og 49,000 Jordværdi. Kollinggaard med 27 Td. Ld., ca. 3 Td. Hartkorn, 36,000 Kr. Ejendomsskyld og 24,700 Kr. Jordværdi.

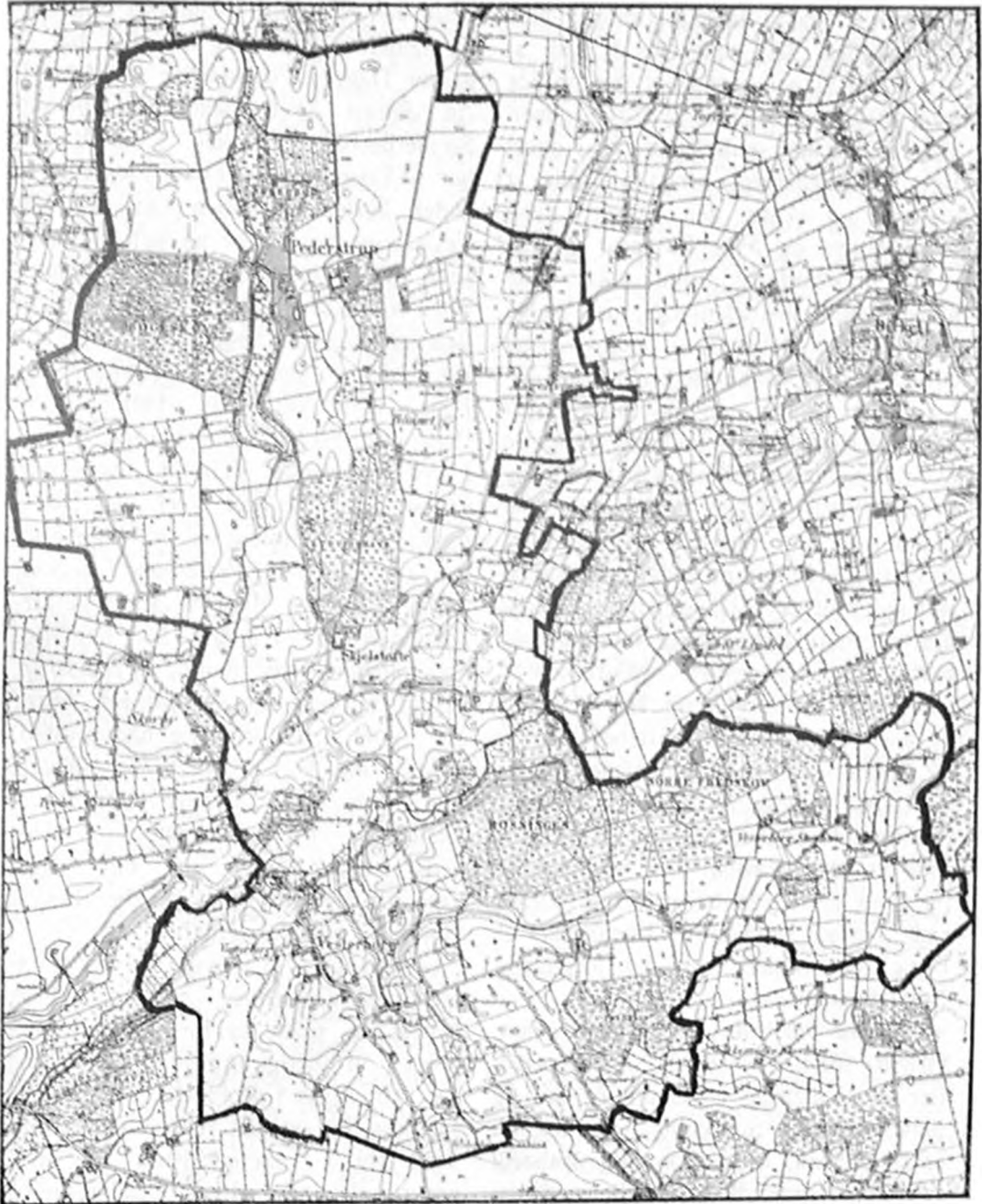
— — —
Mageltving By hører under Vesterborg Sogn, men 3 af dens Gaarde ligger i Birket Sogn nemlig:

Saxtofte med 52 Td. Ld. (hvoraf en halv Snes Td. Ld. ligger i Vesterborg Sogn, men i en Enklave indenfor Birket Sognegrænse) 4½ Td. Hartkorn, 77,000 Kr. Ejendomsskyld og 47,250 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 12a m. fl. 37 Td. Ld., 5 Td. Hartkorn, 53,500 Kr. Ejendomsskyld og 38,200 Kr. Jordværdi. Mtrknr. 13b i Birket og 14b i Vesterborg Sogn 25 Td. Ld., 2½ Td. Hartkorn, 34,500 Kr. Ejendomsskyld og 24,600 Kr. Jordværdi.

VESTERBORG SOGN

BORGEN og SKOLEN, de to Udtryk for Voldsmagt og Aandsmagt, er de mest fremtrædende Træk i Vesterborg Sogns Historie. Borgen, der har givet Kirkebyen og Sognet Navn, ligger gemt i den tidligste Middelalders Mørke. Vi kender egentlig kun Navnet og Stedet, hvor Borgen har ligget. Navnet peger paa, at der paa den Tid, da Borgen anlagdes, kun var to Borge eller befæstede Kongsgaarde paa Vestlolland: Vesterborg og Østerborg, der begge fik Navn efter deres Beliggenhed paa Øen. Om den østre Borg ved vi slet intet, kender end ikke Stedet, hvor den har ligget; men at den har eksisteret er dokumentfast derved, at Valdemar Sejr i Østerborg paa Laaland bekræftede den Ratzeborgske Kirkes Privilegier. Da Vesterborg har givet Sognet Navn, maa dens Oprindelse sikkert søges for Valdemartiden, og Borgen har næppe overlevet Valdemarernes Periode: thi ellers vilde vi utvivlsomt have hørt, noget om den i de lange, tunge Aar da Holstenergreverne kæmpede, regerede og huserede paa Lolland. Paa Præstegaardens tidligere Mark tæt ved Kirken ligger en Banke, der endnu hedder Borrebanke, en lille Forvanskning af det gamle Borrig som Betegnelse for Borg. Paa denne Banke har Vesterborg ligget. Terrænet viser endnu tydeligt, at Vesterborg So i hine længst forsvundne Dage har gaaet rundt om Borgbanken, der har ligget som en

Holm i Soen. Ogsaa Broen, som tidligere førte over til Holmen og Borgen, men nu kun er en lidet synlig Bro over Halsted Aa, har bevaret sit Navn og hedder Borrebro. Af selve Borgen er ikke Spor af Sten eller Grus tilbage. Sukkerfabrikkens Saltstation er skaarret ned i Bankens ene Side, og Opfyldninger med Roejord har tildels udvisket dens Konturer mod Vest, men mod de andre Sider staar de skarpt nok, og vokser der end Roer og Korn i den tidligere Sobund, har man dog let ved at oprække den fordums Borgbankes Linier. — Herskabsmæssig set fik Sognet Erstatning for Borgen i det senere opstaaede Herresæde Pederstrup, i Aarhundreder et Sted, hvor Bonden kun havde liden Glæde at hente, men tilsidst Højdepunktet i Arbejdet for Bondens Frigørelse, Oplysning og Velværd. Og fra Borgen i denne Skikkelse fik Tanken om Skolen — det andet Karaktertræk i Sognets Historie — sit Udspring. Reventlow og Bojsen skabte i Forening Skolelærerseminariet som det første af de saakaldte Præstegaardseminarier, der fik overdentlig Indflydelse paa Skoleundervisningen her i Landet. Borgen gav Sognet Navn, men Skolen gav Navnet Klang, Klang af Minder om ædle, stærke Mænds utrættelige Arbejde for at omskabe Bondestanden i Danmark. Deres faste Tro paa, at der trods Aarhundreders Fornedrelse slumrede stærke, gode

Kræfter i den danske Bonde, blev ikke skuffet. Selv oplevede de kun at se en Del af den rige Høst, der groede frem af deres Arbejde og Udsæd; men vor Tid, der har set Resultaterne i deres rige Mangfoldighed, forstaar baade at vurdere og skatte den Indsats, disse uegennyttige og ædle Pionerer gjorde.

Men Vesterborg Sogn staar ikke alene skönt i Historiens Lys, men ogsaa i Naturens. Det er — maaske næst Birket — det smukkeste Sogn paa Vestlolland. Udsigten en Sommermorgen fra Vejen gennem Rudbjergmarkerne over den solbeskinnede Vesterborg By behøver ingen Lollik at skamme sig ved at vise en Fremmed, og Vesterborg skovkrandsede Sø med dens Vildnis af Aakander er en Idyl, som ingen Landsdel har mere hyggelig og mere dansk. Iøvrigt er Vesterborg i Forhold til Størrelsen mere skovrig end noget af de andre vestlollandske Sogne; Nørre- og Sønder-Fredsskov, Rosningen, Ludvigshave, Bøgeskov, Nørrerod, Bøgeholterne, Pederstrup Park og Benedicte-lund er jævnt fordelt over hele Sognet og giver i Forbindelse med det kupe-rede Terræn og Søerne, Landskabet et Præg, der minder om det forgudede Nordsjælland.

Halsted Aa, der danner den gamle Grænse mellem Nørre- og Sønderherred, har sit Udspring i Vesterborg Sø og danner paa en Strækning i Øst Sogneskel mellem Vesterborg og Halsted. *Højvads Rende*, hvis oprindelige Navn nok er Horsevad — Hestevadestedet — kommer fra Moserne i Birket Sogn og danner paa en Strækning Sogneskel

indtil den Nord for Rosningen bøjer af og falder i Vesterborg Sø; den har i gamle Dage i Fortsættelse af Halsted Aa dannet Skel mellem Nørre- og Sønderherred. Et tredje Vandløb der har sit Udspring i Søllestedskovs Moser, falder ligeledes i Søen tæt Øst for Vesterborg By; det er nu kun en liden Bæk, men har tidligere ved Udløbet i Søen haft Karakter af en Aa. Mosestrækningen paa begge Sider af Bækken hedder da ogsaa *Aamose* og Broen over Vandløbet *Aamose Bro*. Pederstrup Sø har Tilløb i et fra Skovby i Syd kommende Vandløb, og Alløb gennem *Kasbæk*, der tværs over Horslunde Sogn baner sig Vej til Raagosund.

Sognet har Byerne *Vesterborg*, *Langesø*, *Vedby*, *Bønved*, *Mageltving* og *Vesterborg Skovhuse*. I ældre Tider har Sognet haft flere Byer, nemlig: *Pederstrup*, hvoraf Herregaarden er opstaaet, *Jysted* (eller som den oprindelig hed *Gysted*) hvoraf nu kun Navnet er tilbage, samt *Vesterborg Lunder* og *Tving*. Vesterborg Lunder nævnes i Kronens Skøder 1686 og har ligget Vest for Vesterborggaard; den bestod kun af enkelte Gaarde — der i Fællesskabets Tid havde Marker sammen med Vesterborg — og nogle Huse, hvoraf de sidste er forsvundet i Slutningen af forrige Aarhundrede. Tving By har ligget i umiddelbar Nærhed af Langesø By og haft Marker fælles med den; thi i Taxeringslisten fra 1682 anføres de under et som „Langesø og Tving Byer“. I Matriklen af 1688 anføres kun 3 Gaarde i Tving, en paa 4, en paa 7 og en paa 8 Td. Hart-

korn. Andet og mere kan foreløbig ikke oplyses om Tving; men alene det, at Byens tidligere Eksistens kan fastslaaes, er af Interesse; thi Spørgsmaalet om hvorfor Mageltving har faaet Forledet Magle — der paa gammel dansk betyder den store — er dermed besvaret.

Af store Gaarde har Vesterborg Sogn efter 1660 kun haft Pederstrup og Skelstofte, men tidligere har der her som i andre Sogne været adskilligt flere Hovedgaarde. Vi kan spore dem i de gamle Jordebøger. 1671 nævnes saaledes baade *Sjørupgaard* og *Søgaard*. Navnet paa den første kunde tyde paa at Gaarden i sin Tid var opstaaet ved Sammenlægning af Gaardene i Byen Sjørup, der i saa Fald maa have ligget i Nærheden af Søen. Om Sjørupgaard hedder det i et Kongebrev af 6. December 1666, at Kaptajn under Livgarden til Fods Peter Jensen, der har købt Sjørupgaard i Vesterborg Sogn, skal have Frihed for Ægt og Arbejde og Bevilling til at fiske i den hosliggende lille Sø med et Rumpevaad, men større Fiskeri maa han ikke tilegne sig. I Matriklen af 1688 er Sjørupgaard kun sat til 11 Td., 7 Skp. Hartkorn; dens Ejer er fremdeles Kaptajn Peder Jensen. Søgaard er kun sat til 8 Td., 3 Skp. Hartkorn. Endvidere nævner Jordebøgerne *Klowenborrig* og *Wandmøllegaarden*. Det sidste Navn eksisterer endnu, det første er forsvundet. I Matriklen af 1688 finder man Klowenborg delt i to Gaarde, en paa 2 Tdr. og en paa 8 Tdr. Hartkorn; de hører begge under Pederstrup, og er altsaa kun Fæstegaarde, en Skæbne,

der inden Udgangen af det 17. Aarhundrede ogsaa overgik de andre her nævnte Gaarde; deres adelige Glansperiode ligger før Enevælden.

Vesterborg har som Nabosogne: i Nord og Nordvest Horslunde, i Øst Birket, i Sydøst Stokkemarke, i Syd og Sydvest Halsted. Sognets største Udstrækning fra Vesterborg Smaahuse i Syd til Kong Svends Høj i Nord er 7½ Kilometer, og fra Ugleholt Skov ved Grænsen i Øst til Juellinge Dyrehave ved Grænsen i Vest 5½ Kilometer.

LEGATERNE er for fleres Vedkommende fælles med Birket; et andet (Agerups) er fælles med Horslunde. De er omtalt under disse Sogne.

Ungkarl Jens Jensen Skaftes Legat er stiftet 1845 med 200 Rigsbankdaler Sedler til Fordel for Fattige i Vesterborg Sogn. Den aarlige Rente 8 Rigsbankdaler skal hvert Aars 1. Marts, Legators Fødselsdag, udbetales til 4 af de værdigste og mest trængende Fattige i Vesterborg Sogn.

Hans Jensen Hviids Legat er stiftet 1845 af Arvelæstegaardmand H. J. Hviid af Vesterborg Skovhuse med 500 Rigsdaler (nu 1000 Kr.), hvis Renter hvert Aars 1. November skal uddeles til 4 af de ældste og værdigste og mest trængende, kvindelige Fattige i Vesterborg Sogn. Legatet skal bestyres af Sognepræsten og to af de ældste Sogneraadsmedlemmer.

Gaardejer Jørgen Jensens og Hustrus Legat er stiftet 1891 af deres Arvinger med 1000 Kr., hvis Renter ved Juletid uddeles til trængende udenfor Fattigvæsenet. Bestyres af Hjælpekassens Bestyrelse.

Carl Frederik Breitenhaus Legat er stiftet 1899 og er paa 1000 Kr., hvis Renter uddeles til to værdig trængende Kvinder, der til Gengæld skal holde Legatstifternes Gravsted vedlige.

Hans Islænders og Peter Stryns Legater er

begge Gravstedslegater henholdsvis paa 200 og 300 Kr.

STATISTIKEN udviser følgende Tal: Sognets samlede Areal er 4473 Td. Ld., deraf er 985 Td. Ld. Skov og ca. 70 Sø. Det samlede Hartkorn er 422 Td. I 1671 havde Sognet to Hovedgaarde (Pederstrup og Skelstofte), 45 Bondergaarde, hvoraf kun 2 var Selvejergaarde, og 24 Husmandshuse. I 1833 var der foruden de to Hovedgaarde, 38 Bondergaarde, 54 Huse med Jordbrug og 42 uden. I 1920 havde Sognet 2 Herregaarde, 5 Proprietærgaarde over 100 Td. Ld., 29 Bondergaarde

paa 20—100 Td. Ld., 11 Parcelsteder paa 10—20 Td. Ld., 78 Husmandsbrug paa 1—10 Td. Ld. og 89 Huse med under 1 Td. Ld. Sognet har Kirke, 3 Skoler, Apotek, Lægebolig, Præstebolig, Alderdomshjem, Saftstation til Nakskov Sukkerfabrik og Elektricitetsværk.

1801 var Indbyggertallet 767, i 1840 var det vokset til 1201 og i 1880 kulminerede det med 1274; derefter falder det i 1891 til 1211 og i 1901 til 1118; stiger derefter igen i 1906 til 1156 og i 1921 til 1182.

Kommunens finansielle Stilling fremgaar af følgende Tabel:

Posternes Betegnelse:	1909—10	1913—14	1916--17	1919—20
	Kr.	Kr.	Kr.	Kr.
Formue	72,184	80,157	75,700	75,700
Gæld	48,831	40,960	42,414	64,958
Ligning paa fast Ejendom	15,540	19,360	18,994	28,385
" " " Formue og Lejlighed.	5,371	8,674	6,497	9,342
Samlet Skattebeløb pr. Td. Hartkorn	50	66	60	89
" " " Indbygger	18	25	22	32
Hartkorns-Skattenummer*)	Nr. 67	Nr. 66	Nr. 38	Nr. 24
Indbygger-Skattenummer	Nr. 66	Nr. 67	Nr. 38	Nr. 29

VESTERBORG BY.

Takseringslisten af 1682, der er flittig benyttet ved Beskrivelsen af de foregaaende Sogne, giver ingen Oplysninger om Vesterborg By, thi den omfatter kun Nørreherred og behandler derfor kun den Del af Sognet, der ligger „Norden Søen“ men ikke Vesterborg By og den øvrige Del af Sognet, som ligger Syd for Søen og Højvads Rende.

Skadesvurderingen af 1660 viser, at skønt ingen af Gaardene i Vesterborg er gaaet Ram forbi, er der dog forholdsvis mindre Skader at opvise. Vandmøllegaarden har mistet „2 Foed-Støcker, 12 Stolper“, Michel Marquorsøns

Gaard „6 Foed-Støcker, 8 Stolper og et Hus-Spenderum ganske nedfalden“ og i Rasmus Hansens Gaard er „8 Spenderum ganske borte, saa og et Loft“. Christen Rudtz Gaard er den eneste, hvor Skaden ansættes i Penge; den har „Brøstfældighed“ for 40 Daler. Det er jo ikke meget i Sammenligning med Skaderne i de Sogne, der ligger nærmere ved Nakskov. I Jordebogen af 1671 er da ogsaa samtlige 12 Gaarde i Vesterborg By betegnet som værende ved Magt; det samme gælder de 9 „Gadehuse“. Jordebogen nævner ligeledes „Smaahusene“; der er 5, de 4 er „ved Magt“.

*) Forklaring Side 176.

Indehaveren af det ene er „Hans Christensen, Heritzfoged“ (altsaa for Sønderherred). Navnet Vesterborg Smaahuse er jo fremdeles bevaret som Betegnelse for de Huse og Smaabrug, der ligger i Sognets sydligste Hjørne ved Vejen, der fra Vesterborg fører ned mod Maribovejen.

Som før nævnt var Vesterborg Byomraade oprindeligt begrænset mod Vest af Halsted Aa og Søen. I en nyere Tid er man kommet ind paa ogsaa at regne

Jorderne, der ligger Vest for Søen med, hvorved man bl. a. faar Lægeboligen, Apoteket og den lille og smukke *Theophili Skov* ind under Vesterborg By. Skoven, der hører til Pederstrup, har faaet sit Navn efter

Tyskeren Theophilus Ruckrad Mouritzen, der i Aarene 1639 til 1668 boede paa *Søgaard*, hvorunder Skoven hørte. Hans Sønner Jens og Mouritz blev Præster henholdsvis i Vesterborg og Utterslev. 1813 blev der efter et af Grevinde Benedicte Reventlow tidligere udtalt Ønske indrettet en Begravelsesplads i Skoven, hvor hun og senere en Række af Familiens Døde er begravet. Der hviler en egen højtidelig Stem-

ning over den lille Kirkegaard midt i den høje, alvorsfulde Bøgeskov mellem hvis Stammer man, som et Bud om Livet udenfor, ser Blinket fra den stille, smilende Sø. Skoven, der er paa 17 Td. Ld. og gennemkrydset af forskellige brede Spadseregange, kaldes ogsaa undertiden Bendicte Lund efter den før nævnte Grevinde. Efter Theophilus Ruckrads Død 1668 beholdt hans Enke Gaarden; thi i Matriklen af 1688 anføres hun som dens Ejer. Om Gaardens Beliggenhed

ved vi ikke andet og mere, end hvad Rhode oplyser; han skriver: „Østen for Vesterborg Kirke laa Søgaard; dens firkantede Byggeplads er endnu (1776) sær kende-

lig“. -- Efter denne noget svævende

PARTI FRA VESTERBORG.

Længst til højre Præstegaarden og Kirkegaardsporten; derefter Kirken, Alderdomshjemmet og Gymnastikhuset. Længst til venstre Graverboligen med Udhus.

Stedbetegnelse lader det sig ikke afgøre om Gaarden har ligget Øst eller Vest for Aamose, Nord eller Syd for Vejen. Sporene af Gaardstedet er forlængst udslettet. Lige overfor Theophili Skov paa den modsatte Side af Søen ligger *Præsteskov*, der kun er paa 3 Td. Ld. Paa Vesterborg Byomraade ligger endvidere *Søndre Fredsskov* paa 85 Td. Ld. og *Vandmolleskov* paa 7 Td. Ld.; de hører alle 3 under

Pederstrup. Endelig har Vesterborggaard midt i sine Marker en lille, navnløs Skov eller Lund paa godt en Td. Ld.

Paa Vesterborg Byomraade ligger Kirken, Præstegaarden med et Tilliggende af 15 Td. Ld. og vurderet til Ejendomsskyld for 20,000 Kr. Skolen med et Klasseværelse og Bolig for en Lærer, vurderet til 15,000 Kr. Alderdomshjem og Gymnastikhus med Sogneraadlokale og Kirkestald opført i Aarene 1909—10 og vurderet henholdsvis til 20,000 og 16,500 Kr. Saftstation til Nakskov Sukkerfabrik med et Areal af 6 Td. Ld. og en Vurderingssum paa 157,200 Kr. Lægebolig, opført midt i Halvtredserne og vurderet til 27,000 Kr. Apotek oprettet 1845 og vurderet i Ejendomsskyld til 4,000 Kr. En Distriktsjordemoderbolig, som tilhører Amtskommunen og er vurderet til 10,000 Kr. vil blive solgt og Distriktet lagt under Halsted. Endvidere ligger paa Byomraadet: 2 Proprietærgaarde paa over 100 Td. Ld., 7 Bøndergaarde paa 20—100 Td. Ld., 3 Parcelsteder paa 10—20 Td. Ld., 22 Husmandsbrug paa 1—10 Td. Ld. og 42 Huse med under 1 Td. Ld. De to Proprietærgaarde er:

Vesterborggaard, en tidligere Bøndergaard, der laa som Arvefæste under Pederstrup. 1884 solgte Rasmus Jensen den til Frederik Ferdinand Krebs for 56,547 Kr., den var da paa $7\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn. Arvefæsteafgiften var 12 Td. Hvede, 12 Td. Byg aarlig. Krebs udvidede ved forskellige Tilkøb Gaarden, saa dens Hartkorn blev ca. 20 Td. og solgte den 1908 til N. J. Frederiksen for 138,500 Kr. 1920 solgte Frederiksen Vesterborggaard til M. Chr. Mølvig for 530,000 Kr.; den tidligere Fattiggaard fulgte med, saa det samlede Hartkorn var ca. 25 Td. Arvefæstet var forud afløst med 16,970 Kr. Vesterborggaard har 172 Td. Ld. med $20\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn og 250,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 149,500 er Jordværdi.

Bruunsvang er ligeledes opstaaet ved Sammenkob af flere Gaarde nemlig: Arveæstegaarden Bruunsvang paa ca. 3 Td. Hartkorn, Østergaard paa $4\frac{1}{2}$ og Borreskovgaard

paa $3\frac{1}{2}$ Td., ialt ca. 11 Td. Hartkorn. 1856 skodede Jægermester v Berner den saaledes sammenkøbte Gaard til Niels Rasmussen, der 1865 solgte den til Ole Hansen Olsen for 27,000 Rigsdaler. Arvefæsteafgiften var 18 Td., 7 Skp. Hvede og lige saa meget Byg. 1905 overdrog Ole Hansen Gaarden til sin Søn H. F. Olsen, der 1918 solgte den til C. G. de Connick Smith for 235,000 Kr. Bruunsvang har nu 114 Td. Ld. med ca. 11 Td. Hartkorn og 161,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 110,200 er Jordværdi.

De 5 Bøndergaarde er følgende: Einersborg med $55\frac{1}{2}$ Td. Ld., 7 Td. Hartkorn, 78,000 Kr. Ejendomsskyld og 54,500 Kr. Jordværdi. Godthaab med $48\frac{2}{3}$ Td. Ld., $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 60,000 Kr. Ejendomsskyld og 46,025 Kr. Jordværdi. Vandmøllegaarden med 43 Td. Ld., $5\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 62,000 Kr. Ejendomsskyld og 44,500 Kr. Jordværdi. Indtægtsgaarden med 39 Td. Ld., ca. 4 Td. Hartkorn, 57,000 Kr. Ejendomsskyld og 36,600 Kr. Jordværdi. Sukkerfabrikkens Gaard $34\frac{1}{2}$ Td. Ld., $4\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn, 51,000 Kr. Ejendomsskyld og 38,050 Kr. Jordværdi. Den tidligere Fattiggaard, der nu drives under Vesterborggaard, 33 Td. Ld., $4\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn, 47,000 Kr. Ejendomsskyld og 36,700 Kr. Jordværdi. Haagenstrup 22 Td. Ld., $2\frac{3}{4}$ Td. Hartkorn, 35,000 Kr. Ejendomsskyld og 21,450 Kr. Jordværdi.

KIRKEN er fra Slutningen af Valdemartiden, opført af røde Munkesten, der nu er overhvidtede. Kor og Skib er lige brede og lige høje, bygget i én Murlinie med 3-sidet Afslutning mod Øst. Kirken har oprindeligt haft fladt Loft og Indbygningen af Hvælvingerne har gjort det nødvendigt at anbringe svære Støttepiller paa Ydermurene. Vaabehuset, der er prydet med takket Gavl og store Blendinger, er opført endnu senere, hvilket bl. a. ses paa en af Støttepillerne, der er gennemhugget

af Hensyn til Vaabenhustaget. Kirken er opført uden Taarn og har tidligere haft et Klokketaarn af Træ paa Kirkegaarden; det er nedrevet og erstattet med et lille Taarnspir, en saakaldt Tagrytter, der mærkelig nok er anbragt paa Skibets østre Ende, skønt Taarnet ellers altid har sin Plads i Vestre Ende. Naar Tagrytteren er opsat kan kun tilnærmelsesvis angives, Sognepræst Wulf anfører udtrykkelig i sin Indberetning

1755, at Kirken ikke har andet Taarn „end et Hus af Træ paa Kirkegaarden, hvor udi Klokkerne hænger, som paa de fleste Steder herud i Lolland er brugeligt“.

J. H. Larsen skriver 1833, at Kirken har „et nyt Taarn

paa den østre Ende, tækket med Spaan“. Herefter maa det antages, at Tagrytteren er opsat i Biskop Bojsens Tid for ca. 100 Aar siden.

Skibets Mure har Kampestensfundament og under Taget en simpel Gesims, men er ellers uden Prydelser. Vinduerne er rundbuede og af nyere Dato; kun i Østgavlen findes en rundbuet Blending efter et af de gamle Vinduer. Vestgavlen er prydet med Blendinger og støttet af to kæmpemæssige Piller paa

2 Meters Tykkelse; den hælder stærkt ud foroven, hvor den forøvrigt er forsynet med et Ur. Paa Skibets Nordside er en svær stærkt profileret og velbevaret Spidsbue over den tidligere Kvindeindgang. Paa Nord siden findes desuden en Trappepille med Opgang til Taarnet, hvor der hænger en Klokke, der er omstøbt 1896, men ellers — som dens Indskrift oplyser — var støbt 1598 af Michel Westphalen. Skibet

har 3 Krydshvælvinger og Koret en Hvælving, der er halvstjerneformet som en gennemskåret Kuppel. Der er ingen Triumbue mellem Skib og Kor. Paa den midterste Kappe lige over Alteret findes

VESTERBORG KIRKE

Rester af tidligere Kalkmalerier, der fremstiller Treenigheden. Gud Fader sidder i en mandelformet Glorie med den Korsfæstede foran sig. Foroven og forneden af Glorierne er afbildet de fire Evangelistsymboler Englen, Ørnen, Oxen og Løven. Maleriet stammer fra Tiden omkring 1530; det er fint malet og dekorativt arrangeret, men egentlig Kunstværd har det ikke. Bag Alteret og paa sydlige Side i Koret er endvidere bevaret et Par Brudstykker

af en kalkmalet Frise, der har gaaet hele Koret rundt.

Altertavlen er et smukt Maleri forestillende Kvinderne ved Graven og indrammet af et Par svære Søjler. Maleriet stammer antagelig fra Tiden omkring 1830. Om den tidligere Altertavle oplyser Sognepræst Wulf i sin før nævnte Indberetning af 1755: „Alteret er gjort af Træ med drejede Piller, Moses og Aron paa hver Side udhuggen i Træ og andre Zirater af Billedhuggerarbejde. Paa Tavlen er afskildret Nadveren. Allerøverst paa Altertavlen staar Sal. Geheimeraad S. Brandts og Fru Abigael Maria v. Støckens Vaaben“. Denne gamle Altertavle blev, som omtalt under Nordlunde Kirke, overflyttet til denne, da Nordlunde gamle udskaarne Tavle vandrede ind i Nationalmuseet. Ifølge Wulf laa der tidligere paa Alterbordet en af Christian IVs Bibler, paa hvis første Blad var skrevet: „Den Bibel hør Vesterborg Kirke til. og blev given for den bare Materie 7 Slettedaler en Specie, for Bindet 6 Sldr. Anno 1634“. Paa Alteret staar nu kun to mægtigt svære Malmstager uden Inskription og Aarstal, men med det Brandtske Vaaben. Alterkarrene er lige som Horslundes og Birkets skænket af Peder Brandt og efter samme Mønster. Den meget store Kalk har under Bunden det Brandtske Vaaben og Bogstaverne P. B. og A. M. v. S. T. PERSTRUP 1686. Paa Foden to Kors og i det ene et Krucifiks i Relief. Oblatæskan bærer i Laaget det Brandtske Vaaben og i en Bue om det „Westerborg Kiercke“. Disken har i Bunden følgende Inskription:

„om gjort An. 1701 den 27. August, W. 11 lot 1/2 q.“ Paa Oversiden et Kors.

Prædikestolen er ret tarvelig, og med Skriftsteder i Fyldingerne, ogsaa den er af nyere Dato; thi Wulf beskriver Prædikestolen, der paa hans Tid stod i Koret, saaledes: „Paa Siderne de 4 Evangelister i Træ udhugne, nedenunder dem staar deres Navne og et Sprog af Biblen. Himlen over Prædikestolen er af Træ med 4 smaa Piller, hvorpaa staar G. G. M. B. 1599“.

Døbefonten er af Sandsten, udhugget i et Stykke og af smuk Form. Fadet er af Messing uden Ornament, kun Bogstaverne M. G. S. og H. D. I.

I Kirkens Vestende staar et stort, godt Orgel. I Skibets Loft hænger en Jærnlysekroner og et Kirkeskib. En Del gamle Ligsten, som tidligere har ligget i Korets Gulv, er nu anbragt i Murene i Kor, Skib og Vaabehus. Et Epitafium over Morten Venstermand til Pederstrup er derimod forsvundet i den nyere Tid. Det fandtes endnu 1833, men var forsvundet i Begyndelsen af Firserne; thi Professor Magnus Petersen nævner det ikke i sin Indberetning til Nationalmuseet, men omtaler derimod nogle andre, mindre væsentlige Gravsten. Naar Trap nævner det i sin Udgave af 1899 maa det være en Overlevering fra tidligere Beskrivelser. Wulf beskriver det 1755 saaledes:

„Et Epitaphium, hvorpaa allerøverst staar: See det Guds Lam, som bar Verdens Synder. Midt udi Tavlen staar Kristus paa Korset med et Mandfolk og Fruentimmer i gammeldags Dragt, paa hver Side, rundt omkring paa alle

Sider staar deres Vaabener, som har bekostet samme. Neden under er at læse: Her ligger begravet, Ærlige og Velbaarn Mand Morten Venstermand til Søholt, som var fød paa sin Fædrene-Gaard Stadager i Falster og var af Kongl. May. med Kiøbenhavns, Friederiksborgs og andre flere Kronens Slotte og Len, paa 34 Aars Tid naadigt forlenet og døde paa sin Gaard Pederstrup d. 5te Septbr. Anno 1610 i sin Alders 74 Aar, Gud give ham med alle Guds udvalgte en ærefuld og glædelig Opstandelse paa den yderste Dommedag. Her ligger begravet Erlige og Velbyrdige Frue, Anne Galdt Sl. Morten Venstermands til Søholt, som var fød paa sin Fædrene Gaard Birkelse i Jütland og døde ... den ... Anno 16 .. i sin Alders ... Aar. Gud give Hende med alle Guds Udvalgt en ærefuld og glædelig Opstandelse paa den yderste Dommedag“.

Om en anden Begravelse, som ogsaa nu er borte, beretter Wulf:

„Endnu er en aaben Begravelse i Kirken; hvor udi er nedlagt Sl: Müller, Biskop over Fyens Stift og Hustru, som begge døde i Hospitalet ved Vesterborg Kirke, da de var komne at besøge deres Datter Sal: Mag: Jan Samuels Sogne Præst til Vesterborg og Bircket hans Hustrue, hvilke med deres Børn ere og nedsatte i samme Begravelse“.

I Korets Nordmur er indsat to Tavler med latinsk Indskrift; den ene over Henrik Brun, der var Sognepræst her fra 1636 til sin Død 1667, og gift med Marie Ruchrad fra Søgaard, der døde 1671. Den anden over Jens Theophil

Ruchrad, Sognepræst fra 1684 til sin Død 1708. Samme Jens Ruchrad har en Ligsten, der nu er indmuret i Skibets Vestgavl; dens Skrift er nu meget vanskelig at læse, men den gengives af Wulf saaledes: „Denne Dødeligheds Ihukommelse haver Sl. Jens Theophile Ruchrad Sognepræst til Vesterborg og Birchet ladet indlægge over sig og sin Elskelige Hustru Margretha Asmøds d: Rosenfeld, af Hvilke Sl: ere henvovede; Han selv 1709 i sit Alders 52 Aar, Embedes 25 Aar, Hans Hustru 1712 i sit Alders 73 Aar, som af dette Støv venter deres Legemers ærefulde Opstandelse. Jeg vil skue Dit Ansigt i Retfærdighed, og jeg vil blive mæt, naar Jeg opvaagner (i) Dit Billede“.

I Vaabehuset er indmuret 3 af de gamle Ligsten. Den ene, der sidder indenfor Døren til venstre, er lagt over den oftnævnte Theophillus Ruchrad til Søgaard; dens Indskrift, der er ret utydelig lyder: „Birgitte Jensdatter med sine tvende Sønner Mauritz og Jens Ruchrad lægger denne Sten over sin Husbond og Fader Theophillus Mauritz Ruchrad, født i Dredsen 1611 boede siden i Søgaard i 29 Aar, hvor han døde 1668 i sin Alders 57 Aar“. En senere Tilføjelse paa Stenen beretter, at Birgitte Jensdatter er født i Varburg 1618, levede i Ægteskab i 27 Aar og døde paa Søgaard 1694. Nederst paa Stenen staar: „I Dag mig, i Morgen dig“, derunder et Timeglas og et Dødningehoved over korslagte Ben. Stenens Hjørner er prydet med Evangelistemblemerne.

Til højre for Vaabehusdøren er ind-

sat to Sten. Den ene bærer Aarstallet 1316 og en Indskrift, der fortæller, at den er lagt over gudfrygtig Kvinde Sofie Hansdatter 1707. Sandsynligvis er Stenen oprindelig lagt over en Adelsmand, og Aarhundreder derefter har Sofie Hansdatter eller hendes Paarørende uden videre taget den, og forsynet den med en ny Inskription. Bogstaverne paa den anden Sten er fuldstændig udslidte.

I Skibets Nordmur er af Statsministerens Søn Grev F. Reventlow indsat en stor Tavle af graa Marmor med 3 hvide Tavler i Midten, en for hver af Seminariets ledende Mænd, Reventlow og Bojsen paa Siderne og Seminarie-lærer Andreas Hansen i Midten. De bærer følgende Indskrift i Versaler:

Christian Ditlev Frederik Reventlow var fra 1775 til 1827 Besidder af Grevskabet Christianssæde. I 29 Aar Formand i Rente-kammeret og i 30 Aar Statsminister.

I et langt og lykkeligt Liv betegnede hver af sine Trin ved en fast Villie, et urokkeligt Mod, en utrættelig Stræben, som kun havde et Maal, det at fortjene den Ros af en tro Arbejder i Herrens Vingaard. Se, derfor blev du saa udmærket et Redskab i Guds Haand til at fremme Menneske- og Borgerheld, og visne skal aldrig, hvad du virkede. Thi den Sæd, som her af dig udstrøedes i Gud indviet Jord, løfter end fuldere Ax ind i Aander-nes Hjem, modnes for Evigheden under hans Varetægt, som sagde: „Mit Rige er ikke af denne Verden“.

Være velsignet dit Mindel
Fulgt være dit Eksempel.

Andreas Hansen var fra Aaret 1802 til 1829 Lærer ved Vesterborg Skolelærer-Seminarium.

Det høje Værd var lige saa skjult for dit ydmyge Hjerter, som den stille prunkløse

Virken var det for Verdens Øjne, og derfor fromme Hansen skuer nu dit forklarede Øje med himmelsk Henrykkelse op til hint evige Maal og med himmelsk Fred tilbage til den Jord, hvorpaa du virkede med stadigt Henblik til en højere Verden, hvis saliggørende Lys, du alt her søgte at udbrede.

Peter Outzen Bojsen var fra Aaret 1787 til 1831 Sognepræst i Vesterborg og Birket, i 29 Aar Forstander for Vesterborg Skolelærer-Seminarium og i 26 Aar Biskop over Lolland-Falsters Stift.

Naar saa varmt du grebes af dit høje Formaal kristelig Folkeoplysning, da lod begejstret din Tale, en Tale, som ikke paa Højskoler lærtes, og da røstes Hjerterne ved en Kraft, som ikke blev givet de Skriftskloges Stemme. Mægtige Taler, Folkets nidkære Lærer og Ven, Peter Outzen Bojsen, det var fra oven, at du forlenedes med Kraft, og medens selv frigiort du taled, løsned endog de snævreste Baand du, strømmede Sandhedens Lys til mest omtaagede Blik. O, hvad maa Utrættelige du have virket i Kirken, Skolen og i det enlige Kammer og ved dit Seminarium. O, her vil endnu fremdeles du virke, thi du virked paa Aanden.

Hen under alle tre hvide Tavler staar:

I VARE I EN LANG RAD AF AAR DENNE
KIRKES PRYDELSE

og allernederst staar paa Latin: Taknæmmelighed og Pietet rejste dette Minde. Ved Siden af Tavlen hænger to Malerier af Biskop Bojsen og hans Søn Lars Nannestad Bojsen, der efterfulgte ham som Sognepræst i Vesterborg.

Paa Kirkegaarden, der er indhegnet af et gammelt Kampestensdige, findes et Gravmonument over Biskop Outzen Bojsen, bestaaende af et stort Jærnkors med en Bispestav og Tavle ved Foden. Tavlen bærer følgende Inskription:

Peder Outzen Bøjsen født 16. November 1762, død 10. Maj 1831. Præst for Vesterborg og Birket i 43 Aar, Seminarieforsøger i 29 Aar, Biskop over Lolland-Falsters Stift i 26 Aar; Kommandeur af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

Ved Monumentets Fodstykke, der hviler paa en gammel Ligsten findes en Marmortavle med Indskriften:

OVER DERES VEN OG LÆRER REJSTE
STIFTETS PRÆSTER OG SKOLELÆRERE
DETTE MINDE

Ikke mange Skridt derfra ligger Seminarielæreren Andreas Hansen begravet. En enkel Marmorsten bærer følgende Indskrift:

Dette Minde rejste taknemmelige
Lærlinge over deres faderlige Vejleder
Andreas Hansen født 1770, død 1829.
Lærer ved Seminariet i Vesterborg
i 26 Aar.

I Hjørnet mellem Vaabehuset og Skibet staar to Gravsten, over Lærerne Larsen, Fader og Søn, rejste af deres Elever.

Ved Siden af den gamle, murede Kirkegaardsport er i 1909 opført et Lighus.

Vesterborg Kirke har siden 1685, da Peder Brandt fik Gavebrev paa den, hørt under Pederstrup.

PRÆSTEGAARDEN har der engang staaet Strid om. Før Reformationen havde Præsten i Vesterborg en Præstegaard, der hørte under Halsted Kloster, og da Kronen efter Reformationen inddrog alt Klostergodset, gik Præstegaarden med i Købet. Den første

lutherske Præst var derfor ilde faren; Præstegaarden var fæstet bort, saa den kunde han ikke faa, og som Resultat af alle sine Klager opnaede han da omkring 1550, at Christian III gav Lensmand Peder Oxe paa Halsted Kloster Ordre til „af Almindingen og Kirkejorden at udlægge nogle Stykker Agerland og Eng som Præsten skal have at bruge“. Men Præsten har ikke ment, at det var tilstrækkeligt; thi han vedbliver at klage, og 21. August 1569 udsteder Frederik II da et Brev, hvori det hedder: „Sognepræsten Hr. Rasmus Thuesen har klaget over, at han kun har ringe Jord til den Præstebolig, han bor i, og beretter, at den rette Præstegaard til Sognet ligger til Halsted Kloster. Da der ikke nu kan gives endelig Besked herom eller udlægges ham nogen Præstegaard, skal der udlægges ham saa meget af Gadejorden og af de Vænger, Bønderne nylig har indhegnet, at han kan have nødtørfig Brugning til Præsteboligen, indtil der kan blive udlagt ham en Præstegaard i Sognet“. Nu har Bønderne aabenbart fundet, at Præsten fik for meget, og at han, naar han nu skulde have Part i Gadejord og Vænger, passende kunde afstaa, hvad han tidligere havde faaet af Almindingen (Fælleden); thi de gjorde ham Retten til denne sidste Jord stridig. Saa maatte den gode Hr. Rasmus igen til Kongen og Resultatet blev et Kongebrev af 18. November 1570 udstedt i Nykøbing af Frederik II. Det hedder i Brevet, at den omstridte Jord „maa og skal altid herefter være og blive til Præstegaarden i Vesterborg“.

Saa hører vi ikke mere om Præstegaarden for Peter Outzen Bojsen gør den til Sæde for sit berømte Seminarium, som senere skal omtales. Da Bojsen udnævntes til Biskop, blev hele Præstegaarden ombygget, J. H. Larsen siger at den nye Bisperesidens havde „gode og bekvemme, men ej udmærkede store eller skønne Værelser“. Den samtidig indrettede Vicepastorbolig faar Skudsmaalet „lille og indskrænket, dog med gode, men smaa og simple Værelser, 3 Længer Mur- og Bindingsværk, Sten- tag, 10 Td. Ld. af Bisperesidensens Jord“. Efter Bojsens Død blev Bisperesidensen med samt dens Seminarieværelser igen en almindelig Præstegaard. Ingen af Bygningerne fra Bojsens Tid eksisterer mere; den nuværende lille, trelængede, yderst beskedent udseende Præstegaard har intet, der minder om fordums Storhed.

PRÆSTERÆKKEN frembyder adskilligt af Interesse. Rasmus Thuesen, der havde Strid med Bønderne om Præstejorden, er tidligere omtalt. Om Provsten Hans Pedersen, der var Præst i Vesterborg fra 1608 til 1628 fortæller Rhode, at han tog sig Rettighed til at fiske i Vesterborg Sø og at Jørgen Grubbe paa Halsted Kloster, hvorunder Søen hørte, passede ham op en Nat, og lod sine Folk brænde deres Geværer af, da Præstens Baad nærmede sig. Præsten selv fik et Skud løst Krudt i Ansigtet, saa det blev helt sort og han af den Grund ikke kunde prædike en hel Maaned, og saa maatte Præsten

ovenikøbet gøre et Gilde for Folkene paa Halsted Kloster *).

Hans Efterfølger Jens Hansen havde sin Svaghed paa et andet Punkt, og den kostede ham baade Kjøle, Krave og Kone. Mellem de til Danske Kancelli indkomne Sager findes ogsaa en Skrivelse med Bilag, som Biskop Hans Mikkelsen i Odense den 6. Oktober 1635 har sendt Rigsraad Christen Friis med Begæring om at faa en Sag indanket for Herredagen i Odense. Sagen angik Hr. Jens Hansen og dens Sammenhæng er i store Træk følgende: Jens Hansen var 1633 bleven gift (formodentlig for anden Gang). Han interesserede sig ikke for sin Kone, men derimod for en ganske ung Pige, der var i hans Hus. Hun var Datter af Faaborg-Præsten Morten Hansen Grif og hed Anne Mortensdatter. En Dag fik Bispen i Odense overrakt et Brev, som Anne Mortensdatters Broder Henrik Mortensen Grif — der den Gang var Student, men senere blev Faderens Efterfølger i Faaborg — havde skrevet til Pigens Værge Raadmand Hans Petersen i Odense med Anmodning om at lade det gaa videre til Bispen. I Brevet skriver Studenten, at hans Søster, der nu opholder sig hos Halvsøsteren i Roskilde, „reder til Barsel, og udi den Gerning at være skyldig udlægger hun Hr. Jens Hansen i Vesterborg. Han haver saa skammelig for-

*) Rhode henflytter Jørgen Grubbe til Pederstrup, som han intet havde med at gøre og som heller ikke havde Herskabsret over Søen; det havde derimod Halsted Kloster, hvor Jørgen Grubbe var Lensmand.

raadt hende og saa at sige forlokket hende, eftersom hun ikkun saa at sige er et Barn og ikke var kommen til den Alder, at hun skulde tænke paa saadanne Gerninger og derfor var lettelig at overtale og forlokke“. Da Forholdet fik Følger, havde Hr. Jens skikked hende til Nysted og givet hende 8 Daler med den Besked, at hun skulde blive der, til hun fik Bud fra ham; men da hun ikke efter at have ventet i 4 Uger fik noget Bud, drog hun til Halvsøsteren i Roskilde, og hun beder nu sin Værge skikke hende nogle af hendes Penge. Broderen slutter Brevet saaledes: „Skont jeg maa bekende, at Synden er stor og Gerningen er gjort, saa kan hun dog ikke ligge hen som et andet Bæst, og hun tør ikke tænke, at hendes Egne gør hende noget godt“. Efter at have modtaget dette Brev, sendte Bispen en Kopi af det til Lensmanden paa Halsted Kloster og bad ham forbyde Hr. Jens at holde Kirketjeneste, inden han havde rensat sig for Anklagen. Bispen skrev endvidere til Provsten i Roskilde og bad ham skaffe oplyst, hvem Pigen udlagde som Barnefader. Imidlertid maa Hr. Jens have anvendt alle Overtalelsesmidler i Roskilde; thi Anne Mortensdatter erklærede nu, at en omløbende Kræmmer var den Skyldige, og da Jordemoderen under Fødslen efter Øvrighedens Paalæg spurgte Pigen, hvem der var Barnefader, svarede hun: „at den Præst, som de beskyldte“, var det ikke, og hvis hun ikke her talte Sandhed, vilde hun „bede Gud, at han aldrig vilde lade hende blive forløst“, hendes Barnefader var,

fastholdt hun, en Kræmmer. Kort efter fødte hun et dødfødt Barn. Der blev optaget Tingsvidne, hvor Jordemoderen afgav denne Forklaring. Halvsøsteren, der ogsaa blev ført som Tingsvidne, var ikke mindre ivrig for at rense Hr. Jens, idet hun erklærede, at Anne aldrig over for hende havde nævnt Præsten som Barnefader, det var kun løs Snak. Men Halvsøsteren gik i sin Iver for vidt, idet hun erklærede, at Bispen havde faret med Løgn, da han sagde, at Hr. Jens var Barnefaderen; derved gjorde hun, uden at ville det, Biskop Hans Mikkelsen til Part i Sagen og tvang ham til at rense sig for Løgnestiltelsen. Hans Mikkelsen tog ogsaa straks Affære. Først rejste han til Lolland for selv at undersøge Sagen i Vesterborg, og dernæst skrev han det før nævnte Brev til Christen Friis og krævede Hr. Jens, Anne Mortensdatter samt hendes Broder og Halvsøster indstævnet for Herredagen i Odense. I Brevet skriver Bispen bl. a. at Hr. Jens har „foragtet og ofte slaget og ilde medfaren“ sin Hustru, hvilket baade hun og hendes Forældre „med grædende Taarer har klaget for mig“. Han begærer, „at denne Sag maa komme til Forhør i den tilstundende Odense Herredag“ ogsaa under Hensyn til „den store Forargelse, der er given hermed; thi det er fast hver Mand vitterligt her i Landet (Vestlolland), hvad Omgængelse, de har haft“. — Det næste Dokument, der foreligger i Sagen, er et Kongebrev af 29. Oktober 1635 til Lensmanden Jost Pappenheim paa Halsted Kloster med Ordre til at indstævne Sognepræst

Jens Hansen til at møde „de første Herredage, som skal stande i vor Købstad Odense“. Mærkeligt nok er der ikke opbevaret noget om Sagens Behandling og Paadømmelse ved Herredagen; men ad Omveje faar vi at vide, at det er gaaet den ryggesløse Præst ilde, og at han er bleven fradømt Kjole og Krave. Der foreligger nemlig et Kongebrev af 19. December 1635 til Lensmanden Jost Pappenheim, hvori det hedder, at da Hr. Jens ved sidstledne Herredag er fradømt sit Embede for Hor, og hans Kone Maren Lauridsdatter nu „haver taget Stævning og begærer ham kvit at være“, da skal Lensmanden undersøge, hvor meget af Fællesboet, der er hendes, og hvis de bliver skilte sørge for, at hun faar, hvad der tilkommer hende.

Efter Hr. Jens kom Hr. Henrik Andersen Brun, der blev kaldet 1636, og senere blev gift med en Datter af Theophilus Ruckrad paa Søgaard. Det var ikke langt fra, at Hr. Henrik var kommet til at dele Skæbne med Hr. Jens og bleven dømt fra Embedet, men ganske vist af en helt anden Grund. Hr. Henrik maa have været et hidsigt Gemyt, thi da han engang havde faaet noget udestaaende med sin Kapellan, overfaldt han ham i Kirken, og da Kapellanen slog igen, udviklede det sig til et regulært Slagsmaal. Sagen blev paaklaget, men det eneste vi ved om den, findes i et Kongebrev af 14. Oktober 1662, hvori det hedder, at der har været Slagsmaal i Vesterborg Kirke mellem Sognepræsten Hr. Henrik og hans Kapellan Hr. Laurits, hvorfor

Forvalteren over Lolland-Falster har faaet Befaling til at tiltale de to Præster. Dersom, hedder det videre, Mag. Henrik bliver sat fra sit Kald, skal Christen Jensen Blickfeld kaldes til Sognepræst i hans Sted. Men Mag. Henrik blev ikke fradømt Kaldet, og der maa vel saa have været undskyldende Momenter for hans voldelige og usommelige Færd i Kirken. Han blev i al Fald i Kaldet adskillige Aar efter den Affære.

Om Hr. Jens Samuel, der var Præst i Vesterborg fra 1709 til 1736 fortæller Rhode, at han en Gang lod opgrave Liget af en Mand, der havde ligget 16 Dage i Jorden; idet Hr. Jens havde faaet Nys om, at Manden var bleven forgiven af sin unge Kone. Undersøgelsen viste, at Mistanken var berettiget. Konen, en ung Karl, hun holdt til med, og en gammel Jordemoder havde været delagtige i Mordet og blev alle henrettede. Hr. Jens var gift med en Datter af Biskop Müller i Odense. 1712, da Bispen under et Besøg hos Datter og Svigersøn blev syg, forlangte han at ligge i Hospitalet, hvor der var mere Ro end i den børnerige Præstegaard. Sygdommen tog en højst alvorlig Vending og Bispen døde i Fattigstiftelsen. Han blev som tidligere nævnt begravet i Vesterborg Kirke.

Den mest fremtrædende af alle Vesterborgs Sognepræster Peder Outzen Bojsen vil blive omtalt i det følgende under Seminariet. Efter at han var bleven udnævnt til Biskop holdt han en Vicepastor, der tillige var Lærer ved Seminariet; blandt disse var Sønnen Boje Outsen Bojsen, der senere blev

Præst i Saxkøbing og Provst i Musse og Fuglse Herreder og døde mange Aar efter som Præst i det store Gentoftekald ved København.

Biskop Bojsen efterfulgtes som Sognepræst i Vesterborg af en anden Søn Lars Nannestad Bojsen, hvis Billede hænger i Kirken sammen med Faderens. Han var Præst i Vesterborg fra Aaret 1831 til sin Død 1875 og var ikke alene en dygtig og afholdt Præst, men ogsaa en meget betydelig Videnskabsmand paa det gammelsproglige Omraade.

VESTERBORG SEMINARIUM oprettedes 1801 og Stifteren var Sognepræsten Peder Outzen Bojsen. Han var født 1762 i Landsbyen Emmerlev ved Flækken Højer i Sønderjylland. Faderen Boje Outzen var Bonde og Kniplingshandler; han var ikke velhavende, men baade han og Konen, der begge var dybt religiøse, nærede et brændende Ønske om, at Sønnen kunde blive Præst og ofrede derfor det meste af det, de ejede, paa hans Uddannelse. 20 Aar gammel blev han sendt til Universitetet i Kiel, og her tog han 3 Aar efter teologisk Embedseksamen med Udmærkelse. Samme Karakter fik han, da han Aaret efter tog Eksamen om i København for at opnaa Embede i Kongeriget. 1787 blev Bojsen i en Alder af knap 25 Aar kaldet til Sognepræst i Vesterborg og Birket af Grev Christian Ditlev Frederik Reventlow, der navnlig ønskede en Medarbejder i sine Bestræbelser for at reformere Skolevæsnet paa sit Grevskab. Han

kunde ikke have truffet noget heldigere og bedre Valg.

Først blev Skolerne paa Godset ombyggede og en hel ny Undervisningsplan indført. Men hvad hjalp det, at de ydre Rammer blev de bedst mulige, naar de, der skulde udfylde Rammerne, var helt umulige; og det var de som Regel. Thi Almueskolelærerne var som oftest fordums Tjenere eller mislykkede Studenter, der for at bjerge Føden tog til Takke med de usle Kaar, som bødes en Landsby-skolelærer. Den store Skolereforms Venner var klar over, at der maatte gives Lærerne en særlig Uddannelse, og 1791 oprettedes da Seminariet paa Blaagaard ved København og 3 Aar efter Seminariet paa Brahetrolleborg. Men efterhaanden som de unge Lærere fra disse Anstalter traadte i Virksomhed, viste det sig, at deres Undervisning var forfejlet. De Mænd, der ledede Seminarierne, havde alt for overdrevne Forestillinger om, hvad uvidende Bønderkarle kunde lære i Lobet af 3 Aar, og Seminaristerne fik gennem Undervisningens Form alt for store Tanker om sig selv og passede kun lidet til den slidfulde Gerning, de skulde øve. Baade Reventlov og Bojsen saa klart, hvor Fejlene laa, og lidt efter lidt modnedes da Tanken hos Bojsen om selv at tage fat paa Lærernes Uddannelse. 30. Oktober 1801 oprettedes da Skolelærerseminariet i Vesterborg Præstegaard, og det virkede saa fortræffeligt, at det snart blev Forbilledet for en lang Række lignende Læreranstalter Landet over, de saakaldte Præstegaardssemi-

narier. Bojsens Program var, at de vor-
dende Lærere skulde opdrages til at blive
„fornuftige Bønder iblandt Bønder“, saa
var de sikre paa at vinde Forstaaelse i
deres Gerning, og saa var de heller
ikke saa let udsatte for at blive misfor-
nøjede med de
Kaar, der kunde
bydes dem, i Reg-
len 100 Rigsdaler
om Aaret, en lille
Skolelod og lidt
Brændsel. Derfor
optog Seminariet
kun Elever af
Bondestanden, de
skulde bo hos
Bonderne i Ve-
sterborg og i Ho-
slet og Høst være
fri for Undervis-
ning, saa de kunde
hjælpe deres Vært
med Arbejdet. Det
er klart, at de
ogsaa udenfor dis-
se Tider ofte gav
en Haand med
mod til Gengæld
at slippe saa

meget billigere til Kost og Kammer. —
Reventlow fik hos Kongen udvirket, at
der af Baadesgaards Godskasse aarlig
uddeltes 4 Stipendier fra 40 til 100
Daler til 4 fattige Elever fra de konge-
lige Godser. Reventlow hjalp ogsaa
hvert Aar nogle Elever fra sine Godser,
og de øvrige maatte have den beskedne
Hjælp, de behøvede, fra deres Hjem.

Hele Seminariet bestod af 3 Stuer,

en til hver Klasse, som Bojsen gratis
afstod i Præstegaarden. Der var 3
Lærere; Bojsen, hans Kapellan eller
Vicepastor og Andreas Hansen, hvis
Mindetavle hænger i Kirken Side om
Side med Bojsens. Undervisnings-

methoden var me-
get forskellig fra
alt, hvad man
hidtil havde kendt.
Bojsen holdt hver
Dag frit formede
Foredrag, Elever-
ne hørte efter og
noterede og ud-
arbejdede saa Da-
gen efter „Referat-
tet“ i Henhold til
deres Opfattelse.
Bagefter blev saa
disse Referater
gennemgaaet med
dem. Bojsens Un-
dervisningsform
gik, som man
heraf forstaar, ud
paa at vække Ele-
verne til selvstæn-
dig Opfattelse og
Tilegnelse og til

PEDER OUTZEN BOJSEN

livlig og personlig præget Gengivelse
af det lærte. Han forstod ogsaa at vække
og ægge Elevernes Trang til Virksomhed
efter deres eget Initiativ, og de fik i deres
indbyrdes Forhold rig Lejlighed til at prak-
tisere baade Pædagogik og Filantropi; det
overlodes f. Eks. til dem selv at over-
holde den daglige Orden, Overtrædelser
straffedes med Bøder, som de selv
dikterede. Bojsen, der bedst af alle kendte

det enfoldige Materiale, han arbejdede med, var overbærende og forstaaende. Han gik om mellem Eleverne som en Fader mellem sine Børn og viste dem med stor Taalmodighed og Kærlighed til Rette; men de elskede og ærede ham ogsaa hele deres Liv. Bojsen gav ikke alene sine Elever en god Undervisning og et smukt Eksempel uden at faa noget som helst Vederlag for sit Arbejde: han støttede desforuden ogsaa sit kære Seminarium direkte med et Pengetilskud paa ikke mindre end 250 Rigsdaler om Aaret, og han ydede gratis Skrivemateriale til Eleverne. Har nogen Mand i Gerningen vist sin Kærlighed og Offervillie overfor det, der laa ham paa Hjertet og paa Læben — saa er det Peder Outzen Bojsen.

Seminariet viste snart udmærkede Resultater, og Bojsen høstede fra Regeringens Side megen Anerkendelse for sin Virksomhed. 1805 tilbød Kongen ham Bispestolen i Aggershus Stift i Norge, men Bojsen vilde ikke forlade sine Seminarister og afslog Tilbudet. Det var næppe uden Hensyn til Bojsen, at Lolland-Falsters Bisp samme Aar blev forflyttet til det større og rigere Aarhus Stift, saa Lolland-Falsters Bispestol kunde tilbydes Bojsen. Hertil sagde han ja, paa Betingelse af, at han kunde blive boende i Vesterborg og passe baade sit Seminarium og sit Sognekald — det sidste dog med Hjælp af en Vicepastor. Med usvækket Iver og Interesse arbejdede Bojsen hele sit Liv for Seminariet; men det stod og faldt med hans Personlighed og blev ophævet straks efter hans Død 1831. Fra

Seminariet var der da udgaaet over 200 Skolelærere, hvoraf over Halvdelen virkede i Lolland-Falsters Stift.

Det var ikke alene gennem Seminariet, at Bojsen arbejdede for Skolen og derigennem for Bondestandens Oplysning. Den store Skolelov blev jo først gennemført 1814. Men allerede 1806 havde den store Skolekommission afgivet Betænkning og Forslag til Loven i alt væsentligt som den senere gennemførtes. Det var Planen, at det nye System først skulde prøves i Sjællands Stift, og der udstedtes derfor 1806 et Reglement alene for Sjælland, men Bojsen søgte og fik Tilladelse til, at Reglementet ogsaa straks indførtes paa Lolland-Falster, hvilket blev af ikke ringe Betydning, dels for alle de nye Lærere, der udgik fra Seminarierne i disse Aar, dels ogsaa i økonomiske Henseende, fordi Forholdene og dermed Offervillien var betydelig bedre i Aaringerne før end efter 1814.

Som Biskop var Bojsen en flittig Visitator. Han besøgte mest Skolerne og fandt jo efterhaanden her flere og flere af sine egne Seminarister, der satte en Ære i at vise Bojsen Resultaterne af deres Uddannelse. Selv forblev han bestandig deres Ven og Raadgiver, og han vaagede ogsaa over, at der fra Præsternes Side vistes Skolen al mulig Støtte og Hjælp.

Som Biskop satte Bojsen næppe dybe Spor i Kirkelivet i sit Stift; men han var en ypperlig Sjølehyrde og havde en egen Evne til med jævne og ligefremme, ofte i deres Guds frygt enfoldige Ord at gøre Indtryk paa dem, han

talte til, det være sig Enkeltmand eller en stor Forsamling, Hans Tale gik til Hjertet — rimeligvis fordi den ogsaa kom fra Hjertet.

Biskop Bojsen døde den 10. Maj 1831 elsket og æret af alle i sit Stift og af mangfoldige i det øvrige Land. Han blev selvfølgelig begravet i Vesterborg, Midtpunktet for hans betydningsfulde Livsgerning. Af hans 5 Sønner, der alle blev Præster, skal her kun nævnes Fritz, der fik Kendingsnavnet Budstikke-Bojsen efter et frisindet, kirkeligt Ugeskrift, han i mange Aar udgav. Han blev Fader til Politikeren Frede Bojsen og Seminarieforstanderen Peder Bojsen samt den begavede Kvindevalgretsforkæmper Jutta Bojsen, gift Møller.

HOSPITALET og SKOLEN stod fra deres Oprettelse i en vis Forbindelse med hinanden. Hospitalet har ligget i Alderdomshjemmets nuværende Have, umiddelbart ved Siden af det i 1909 opførte Lighus. Det var Peder Brandts Enke Abigael Maria v. Støcken, der oprettede Hospitalet i Aarene nærmest efter 1701, da Manden døde. Det havde da kun Plads til 2 Enker. Men i 1715, Aaret efter Stifterindens Død, blev det — antagelig paa Sønnens Henrik Brandts Bekostning — udvidet til at rumme 6 af Pederstrup Gods' Fattige; de fik foruden fri Bolig og Brændsel 1 Rigsdaler om Maaneden til deres Ophold. Efter at Grev C. D. Reventlov 1725 havde købt Pederstrup, blev Hospitalet paa ny udvidet, saa det kunde rumme endnu 2 Lemmer, altsaa ialt 8. De fik hver 1½ Skæppe Rug, 1 Skæppe Byg, 1

Fjerdinkar Ærter og 1 Mark om Maaneden. Senere blev Ydelsen omsat til 2 Td. Rug, 1½ Td. Byg og 2 Rigsdaler aarlig. Den Udvidelse, Reventlow foretog, indskrænkede sig dog ikke alene til de to nye Kamre; han indrettede nemlig samtidig en Skolestue i Hospitalet. Den gjorde Fyldest i tre kvart Hundred Aar, indtil Statsminister Reventlow paa den nuværende Skoles Grund lod opføre en ny Skolebygning, der stod til 1893. Efter at Gymnasiet var oprettet, blev der paa Hjørnegrunden, hvor nu Gymnastikhuset ligger, opført Bolig til Seminarielærer Andreas Hansen. Da Seminariet var nedlagt, blev Huset indrettet til et Slags Sygehus med to Sygestuer for Beboerne af Hospitalet og andre fattige Syge, samt Bolig for en Sygeplejerske. I 1909 blev baade Hospitalet og „Sygehuset“ nedrevet. Paa Hjørnegrunden opførtes et Hus med *Gymnastiksal* og *Sogneraadsløkal*e og i Hospitalets Have opførtes et *Alderdomshjem* med Plads til 9 Alderdomsunderstøttede og med 2 Sygestuer til Erstatning for de nedrevne.

Den nuværende Skole er som nævnt opført i 1893; den har et Klasseværelse og Bolig for en Lærer samt Udbygninger til Avlingen, der bestaar af 9 Td. Ld.

VESTERBORG SKOVHUSE

danner Sognets sydøstlige Hjørne, der skærer sig ind mellem Birket og Stokkemark Sogne. Navnet angiver den som en Udflytterby fra Vesterborg og i de gamle Matrikler benævnes den slet og ret Skovhuse. Skoven, der har givet den Navn, er i de senere Aarhun-

dreder trængt længere og længere tilbage. Skovtaxeringen af 1660 oplyser saaledes at „de 4 Gaarde i Gysted“ havde et større Skovareal end Rosningen, nemlig 21 Svins Olden mod dennes 20. Til „Sirsgaard“ i Skovhuse hørte Skov til 16 Svins Olden, „Tommes og Peder Frandsens“ Skov var paa 10 Svins Olden og „Jacob Pedersens tven-de Gaarde“ havde Skov paa 14 Svins Olden. Nu har Vesterborg Skovhuse kun *Nørre Fredsskov* paa ca. 200 Td. Ld. og *Strynskov* paa 18 Td. Ld. *Søndre Fredsskov* med sine 85 Td. Ld. regnes dog altid tidligere under Skovhuse. Alle tre Skove hører under Pederstrup.

Skadesvurderingen af 1660 viser, at Skovhuse er bleven om ikke ødelagt, saa dog slemt ramponeret af Svenskerne. I „Volckmar Skrifvers Gaard er borttaget Loftet over 8 Spenderum“ og en Del Stolper. I Peder Frandtzønns Gaard er „22 Spenderum afbrudt, saa og Stueloftet, Vinduer og Vindueskarme og 8 Døre borte“. I Mondtz Andersens Gaard er „8 Spenderum ganske borte.“ I „Erich Hansens Gaard 14 Spenderum afbrudt og borte“, ligeledes „3 Porte illigemaade borttaget, saa og Loft over 4 Spenderum, 9 Døre og 18 Vinduer borttagen“. Rasmus Mortensens Hus har mistet 3 Spenderum, medens et Par Gaarde er sluppen med Tabet af nogle Fodstykker og Stolper.

Matrikelen af 1664 anfører 4 Fæstegaarde i Skovhuse; de er alle „ved Magt“; den ene har faaet Tilføjelsen: „Beboes af velb. Fru Anna Elisabet von der Greffuen“ Der er kun een Husmand. Under Gysted er opført 2

Fæstegaarde og under Klovenborrig 2, endvidere $\frac{1}{2}$ Fæstegaard og 5 Husmænd, hørende under Vandmøllegaarden og i selve Gysted 2 Husmænd, „alle ved Magt“. 1833 havde Skovhuse og Gysted 8 Bøndergaarde, 8 Huse med Jord og 16 Huse uden Jord.

Skovhuse har nu 8 Bøndergaarde. 1 Parcelsted, 6 Husmandsbrug og 10 Huse med under 1 Td. Ld. Byen har endvidere et Elektricitetsværk, opført 1912; det er sat i Ejendomsskyld for 16,000 Kr. og leverer Elektricitet til den sydlige Del af Sognet.

De 8 Bøndergaarde er: Hvidkilde med 95 Td. Ld., 10 Td. Hartkorn og 133,000 Kr. Ejendomsskyld. Jystedgaard med 75 Td. Ld., 7 Td. Hartkorn og 95,000 Kr. Ejendomsskyld. Louisenlund med $70\frac{1}{2}$ Td. Ld. (deraf 2 Td. Ld. Skov), $7\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn og 93,000 Kr. Ejendomsskyld. Lindesholm med 64 Td. Ld., knapt 7 Td. Hartkorn og 92,000 Kr. Ejendomsskyld. Lundeskovgaard med 58 Td. Ld., knapt $7\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 85,000 Kr. Ejendomsskyld. Skaftegaard med 52 Td. Ld., godt $6\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og 74,000 Kr. Ejendomsskyld. Tønsborg med 48 Td. Ld., 6 Td. Hartkorn og 70,000 Kr. Ejendomsskyld. Lidenlund med 30 Td. Ld., $3\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn og 46,800 Kr. Ejendomsskyld.

VEDBY

betyder Byen ved Skoven. En meget stor Del af Skelstoftes Marker ligger paa Vedby Byomraade, idet baade Sjørupgaard og Søegard, der er gaaet op i Skelstofte, laa indenfor Vedby Omraade og derfor ogsaa i Skadesvurderingen af 1660 opføres under denne By. Vurderingen nævner 6 Mænd, hvis Ejendomme har mistet saa og saa mange Fodstykker og Stolper uden Værdiangivelse. Niels Fyns Hus har med „al sin Brøstfældighed“ Skade for 30 Da-

ler og „den Gaard, som Oluff Rasmussen iboede er med „al sin Brøstfældighed“ sat til 60 Daler. Paa Søegaard er „3 Lofter ganske borte“, men langt den værste Medfart er overgaaet Sørupgaard, hvor Skaden er vurderet til halvtredie Hundrede Daler. Endelig er Jørgen Rasmussen Husmand opført med „en ulovlig Skorsten“.

Matrikelen af 1664 nævner 9 Fæstegaarde i Vedby og 2 Husmænd. Af Gaardene er de 4 dog kun halve og 2 kun Kvarter; de er alle „ved Magt“, men en har „Frihed til Maj 1673“ for hele Afgiften, og en har „Frihed paa 1/2 Part til Maj 1673, Resten sværes“, en af Kvartgaardene har „ingen Bygning, men svarer til Skat og Landgilde“. I Taxeringskriftet af 1682 opgives, at der er 9 Mænd i Byen og at dens 2 Marker hedder Sømark og Kildetoftemark et Navn, der endnu er bevaret for en mindre Ejendom. Til Vedby Omraade maa henregnes Skoven *Rosningen* paa et Par Hundrede Td. Ld. I Skovtakseringen af 1660 betegnes den som „Kongens Enemærke Raasneden“ og ansættes til 20 Svin Olden. Sørupgaard anføres med Skov til 23 Svin Olden og Søegaard med Kratskov til 4. Endelig nævnes „Skinder Hauffven“ i Vedby til 2 Svins Olden.

1833 havde Vedby 5 Bøndergaarde, 6 Husmandsbrug og 8 Huse. Nu er der kun 2 Gaarde, 2 Husmandsbrug og 1 Hus. De to Gaarde er Bøgehavegaard med 92 Tdr. Ld. 8 1/4 Td. Hartkorn og 129,000 Kr. Ejendomsskyld, samt Holmegaard med 72 Tdr. Ld. 7 1/4 Td. Hartkorn og 80,800 Kr. Ejendomsskyld.

BØNNET og MAGELTVING

er altid bleven betragtet som Søsterbyer og havde ogsaa i Fællesskabets Tid fælles Marker, der var 10 Mænd i Bønnet og 7 i Mageltving. Skadesvurderingen af 1660 noterer kun lidet af Interesse; Jørgen Rasmussen i Bønnet har en ulovlig Skorsten, og Gaarden har med al sin Brøstfældighed lidt Skade for 30 Daler, og Rasmus Væver og Jesper Skrædder i Mageltving har hver en ulovlig Brønd. Matrikelen af 1664 har kun 4 Gaarde i Bønnet, alle Fæstegaarde; den ene er øde og om 2 andre hedder det, at de har „lidet Bygning og Manden ved lidet Middel“. En Del af Mageltving ligger som tidligere omtalt under Birket Sogn, og Skoledistriktet til Mageltving Skole strækker sig ind over begge Sogne. Skolen har et Klasseværelse og Bolig til en Lærer og er sat i Ejendomsskyld til 16,000 Kr. En Forskole med et Klasseværelse og Bolig til en Lærerinde er under Opførelse.

Bønnet havde 1833 7 Bøndergaarde, 9 Husmandsbrug og 10 Huse uden Jord. Nu har den 6 Bøndergaarde, 16 Husmandsbrug og 15 Huse med under 1 Td. Ld. De 6 Gaarde er: Charlottenlund med 62 Tdr. Ld., godt 7 Tdr. Hartkorn og 72,000 Kr. Ejendomsskyld. Klagenborg med ca. 39 Tdr. Ld., knapt 5 Tdr. Hartkorn og 52,400 Kr. Ejendomsskyld. Østtoftegaard med knapt 38 Tdr. Ld. 4 1/4 Td. Hartkorn og 50,000 Kr. Ejendomsskyld. Bønnedlund med 32 Tdr. Ld., godt 4 Tdr. Hartkorn og 46,700 Kr. Ejendomsskyld. Standagergaard med 32 Tdr. Ld., godt 4 Tdr. Hartkorn og 44,500 Kr. Ejendomsskyld. Tærskvængegaard med 25 Td. Ld., 3 1/4 Td. Hartkorn og 34,000 Kr. Ejendomsskyld.

I den Del af Mageltving, som hører under Vesterborg Sogn ligger Proprietærgaarden Mageltvinggaard, der ejes af A. Thomsen, som har sammenkøbt den. Den har 120 Tdr. Ld., 15½ Td. Hartkorn og 180,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf 137,600 er Jordværdi. Desuden har Mageltving 2 Bøndergaarde, Mølletoftegaard med 38½ Td. Ld., knapt 4½ Td. Hartkorn og 50,000 Kr. Ejendomsskyld, og Konradslyst med knapt 21 Td. Ld., 2 Td. Hartkorn og 28,000 Kr. Ejendomsskyld. Der er endvidere 1 Parcelsted, 7 Husmandsbrug og 10 Huse med under 1 Td. Ld.

LANGESØ

har faaet Navn efter Søen, der nu indsluttes af Pederstrup Park og som oprindeligt har haft den dobbelte Længde og derfor fik Navnet Langesø. Byen har tidligere været delt i 3: *Langesø*, som har ligget nærmest Søen, *Vester Langesø* nærmere over mod Sognegrænsen og *Tving* mod Syd. Allerede i Taxeringskriftet af 1682 er Vester Langesø gaaet ud af Tilværelsen og Tving nævnes i et med Langesø. I Matrikelen af 1664 nævnes kun Langesø, der er opført med 4 Gaarde, hvoraf de 2 er Selvejergaarde. I 1833 var der fremdeles 4 Gaarde, men desuden 5 Husmandsbrug og 3 Huse uden Jord. I Langesø ligger en Skole med et Klasseværelse og Bolig til en Lærer; Skoledistriktet omfatter Dele af baade Vesterborg, Halsted og Horslunde Sogne. Paa Langesø Byomraade ligger Hussamlingen *Bøgeskovhuse* med 12 Husmandsbrug, samt en lille Lund, paa ca. 4 Td. Ld., der kaldes Skovhave og er delt mellem Gaardene i Byen.

Langesø har en Proprietærgaard, *Engeskovgaard* (vist oprindeligt *Egeskovgaard*) med 101 Td. Ld. (hvoraf Halvdelen ligger i

Nordlunde Sogn) godt 14 Tdr. Hartkorn og 132,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 103,000 Kr. er Jordværdi. Gaarden har tidligere været Arvefæstegaard under Pederstrup og har ved Sammenlægning af 2 Gaarde naaet sin nuværende Størrelse. Endvidere har Byen følgende 5 Bøndergaarde: *Penne rods gaard* med 50 Tdr. Ld., godt 7 Tdr. Hartkorn og 72,000 Kr. Ejendomsskyld. *Rosnæslund* med 36 Tdr. Ld., godt 4½ Td. Hartkorn og 51,000 Kr. Ejendomsskyld. *Øxenggaard* med 34 Tdr. Ld., 4½ Td. Hartkorn og 54,000 Kr. Ejendomsskyld. *Højstedgaard* med 29 Tdr. Land, knapt 3½ Td. Hartkorn og 47,000 Kr. Ejendomsskyld. Langesø har desuden 1 Parcelsted, 11 Husmandsbrug foruden de 12 i Bøgeskovhuse og 1 Hus.

PEDERSTRUP

Den gamle Adelsgaard, der i adskillige Aarhundreder har domineret ikke alene Vesterborg, men ogsaa de omliggende Sogne, er opstaaet af Bondebyen Pederstrup eller Pederstorp. Selve Navnet fortæller os, at Byen har hørt til vore forholdsvis yngre Landsbyer, idet den maa regnes til den Kæde af -strupper — Povelstrup, Anderstrup, Nielstrup — der har faaet Navn efter Helgener og følgelig er anlagt efter Kristendommens Indførelse her i Landet. Hvornaar Bondebyen er bleven nedbrudt for at danne Adelsgaard, lader sig ikke paavise; antagelig er det sket jidt efter lidt, idet Hovedgaarden har opædt saa den ene og saa den anden af Gaardene; endnu 1564 nævnes 6 a Kronens Gaarde i Pederstrup, saa Byen eller rettere en Del af den har eksisteret paa den Tid, men har vel nok da sunget paa sidste Vers. Da Pederstrup By omsider var slugt, kom Turen efterhaanden til de omliggende Byer.

Den første Ejer af Pederstrup, vi kender, er „Rigens Drost“ — Righofmester — Lavrids Jonsen, der førte en Panther i sit Vaaben. Før sin Død 1340 skænkede han Pederstrup og en Række Gaarde i Vesterborg, Nordlunde og Birket til Halsted Kloster, mod at der stadig blev holdt Messer for hans Sjæls Salighed. 1354 skødede Klostret alt dette Gods til Valdemar Atterdag, hvorefter det under Navn af Pederstrup Birk blev et Kronlen eller Pantelen og blev som saadant i de følgende Aarhundreder bortpantet til den, der laante Kongen mest paa det eller stod højst i hans Gunst. — Den første Panteherre var Rikman von der Lanken og den næste Henrik Parow, der

1389 faldt i Slaget ved Falkøbing i Halland. Lenet gik derefter over til Peter Walkendorff og blev efter hans Død indløst af Dronning Margrethe, der 1410 gav Rigsraad Jens Grim til Tostrup (i Skaane) Lensbrev paa Pederstrup og Krønge. Jens Grim levede endnu 1449, men hvorledes det efter hans Død er gaaet med Pederstrup kan foreløbig ikke oplyses. 1502 træffer vi den under Ravnsborg omtalte Lensmand, den haardhal-

sede Bispfejende, Markvard Rønnow, som Herre paa Pederstrup, 1515 er Lenet gaaet over til Roluf Madsen, der 1524 blev afløst af Mikkell Brokkenhus, der i Forvejen var bispelig Lensmand paa Salto. 1524 beseglede han Forbundet mod Lutheranismen. 1529 mistede han sidstnævnte Len og fik 1531 Livsbrev paa Pederstrup og har

antagelig bygget sig en standsmæssig Bolig; thi han tog fast Ophold paa Gaarden, og hans Kone boede her, medens han var i Krig; senere flyttede han til Brangstrup paa Langeland. Ved Grevefejden var han første Hovedsmand paa Kongens Skibe, ja førte endog saa under Peder Skrams Sygdom Overkommando-

PEDERSTRUP SET FRA PARKEN

en paa Flaaden. Fra 1538 til 1545 var han tillige Lensmand paa Nyborg Slot. Han døde 1555 og hans Søn Jacob Brokkenhus fik Pederstrup efter ham og beholdt det til 1568; han var forøvrigt ogsaa forlenet med Toreby Birk og Tid efter anden Lensmand paa forskellige betydelige Borge saaledes Roskildegaard, Aalborghus, Helsingborg, Landskrona og Stege. Straks ved Syvaarskrigens Begyndelse 1563

kom han som Skibshovedsmand i Kamp med en overlegen svensk Styrke under Bornholm. Efter et tappert Forsvar blev han taget til Fange og slap først løs efter Fredsslutningen 1570. Medens han sad i Fangenskab, gik Pederstrup over til Ludvig Munk, som Pantelen for et Laan til Kongen paa 2250 Daler. 1576 maatte Peder Munk paa sin bortrejste Broders Vegne kvittere for Modtagelsen af denne Sum, og Frederik II mageskiftede derefter det saaledes indløste Pederstrup med Stadager (Vennerslund) paa Falster, der ejedes af Lauge Venstermand.

Det Gods Lauge Venstermand saaledes tilbyttede sig bestod af Hovedgaarden Pederstrup med følgende underliggende Gaarde: 1 i Egholm, 2 i Svinsbjerg, 1 i Bøgholt, 1 i Hjelmholt, 10 i Torrig, 2 i Mageltving, 3 i Birket, 5 i Store- og Lille-Lindet, 3 i Vedby, 5 i Langesø (samt 2 øde Jorder kaldet Ravnsurne og Bjernrødurne), 2 i Vester Langesø, 3 i Tvede, 4 i Bønnet (og 2 Gadehuse), 2 i Skovby, 1 i Øster Nordlunde, 8 i Haulykke i Østofte Sogn, 3 i Sørup og 1 i Hulebæk — ialt 57 Gaarde. Lauge Venstermand, der nu satte Bo paa Pederstrup, tilhørte en meklenborgs Adelslægt, som et Par Hundred Aar i Forvejen var indvandret til Danmark. Selv havde han deltaget baade i Ditmarskerkrigen og Syvaarskrigen og blev 1568 udnævnt til Landsdommer paa Lolland-Falster. Han døde barnløs 1587 og Pederstrup gik saa i Arv til Broderen Knud Venstermand, der døde 1609. Han havde 1599 den Tort at

blive paaført Proces af sin Søn Ifver Venstermand, der fordrede sig Pederstrup Gaard og Gods udlagt i Mødrene-arv. Ifver maa være død før Faderen; thi ved dennes Død gik Pederstrup over til den tredie Broder Morten, der dog kun blev forundt Glæde af Herligheden i et Aar, Han var en ved Hove velset Mand og havde Tid efter anden flere større Len, bl. a. Ravensborg fra 1575 til 1578. Han tilgiftede sig Soholt, tilbyttede sig Krønge af Kronen og fik efter at have afstaaet Ravensborg Øen Len (Ulrichsdal), som han havde fra 1580 til 1589. Han døde 1610 og blev begravet i Vesterborg Kirke; hans Epitafium er omtalt under denne.

Ogsaa Morten Venstermand døde barnløs og Pederstrup gik derfor i Arv til hans Broderdatter Kirsten Venstermand. 22. Marts 1618 blev hun 35 Aar gammel viet i Nakskov Kirke til den 12 Aar yngre Jørgen Grubbe fra Aalstrup. Ægteskabet blev kun kort; thi Aaret efter, den 21. November 1619 kom hun ulykkelig af Dage ved at springe i en Kaarde. Hun kom, fortælles der, kørende til Nakskov, hvor et Par Frænder stillede sig op og halvt af Artighed, halvt for Løjer hilste hende paa ridderlig Vis med dragen Kaarde. Fru Kirsten sprang da af Vognen, endnu inden den var standset, men faldt lige i en halvt sænket Kaarde, der saarede hende saa alvorligt og uhyggeligt i Underlivet, at hun døde kort efter. Begravelseshøjtideligheden stod i Nakskov, hvorefter hun førtes til Vesterborg Kirke og blev begravet

der. Hendes Mand faldt 1625 i Slaget ved Luther am Barenberg og blev begravet i den derværende Kirke.

Det ser ud til, at Kirsten og Jørgen Grubbe ikke har være Eneejere af Gaarden, men at ogsaa Kirstens Broder Morten har haft Del i den. 1624 blev Pederstrup solgt til den fra Brandenburg i 1582 indvandrede Adelsmand Hans Grabow, der i 7-8 Aar

gammel, i en Ekspedition til Spitzbergen, hvor han dojede meget ondt, drog derefter med Onklen Kjøen Grabow til Italien, hvor han først gik i venetiansk Krigstjeneste til Lands og derefter i florentinsk til Søes. Han deltog i mangfoldige Træfninger mod Tyrkerne og oplevede en Mængde farefulde Eventyr. 1624 drog han hjem med et dansk Handelskib, som lagde til ved Nakskov, og

PEDERSTRUP FRA 1822

Til Venstre det blaa Hus, i Midten det røde Hus, til Højre det gule Hus.

havde været Enkedronning Sofies Hovedsmand paa Nykøbing Slot. Han døde 1625 paa Pederstrup og blev begravet i Nakskov. Pederstrup gik i Arv til Sønnen Joachim Grabow, der trods sine unge Aar havde ført et meget eventyrligt Liv. Han var født 1599 paa Moderens Fædrengaard, Engestofte, gik først i Herlufsholms Skole og studerede derefter nogle Aar i Tyskland. 1619 deltog han, kun 20 Aar

han slog sig nu til Ro paa Pederstrup, hvor han, da Faderen kort efter døde, blev Enchersker. 6 Uger efter Faderens Død giftede han sig med Maren Steensen. Kun 35 Aar gammel døde han 1634 paa Pederstrup. Hans Hustru, der var 7 Aar ældre levede til 1645. Sønerne Hans og Vincentz Grabow, ejede derefter Gaarden i Fællesskab i nogle Aar og solgte den vistnok til Jørgen Rosenkrantz.

Efter at have skiftet Ejer nogle Gange kom Pederstrup omkring 1660 i Kgl. Staldmester Hans v. Harstalls Besiddelse. Hans Søn Christian solgte den 1673 til Hofmester Ditlev Rumohr, der 1680 atter solgte den til Overrentemester (Finansminister) Henrik v. Støcken, en Raadmandssøn fra Flensborg, der begyndte sin Løbebane som Haandskriver i Kancelliet og fra denne beskedne Stilling svang sig op til Overrentemester, blev Geheimeraad og optoges i Adelsstanden. Straks efter at have købt Pederstrup fik han den forøget med et Gavebrev fra Enkedronning Sofie Amalie, der 1681 skænkede ham 3 Gærde i Langesø, med 13 Td. Hartkorn og 3 i Bønned med 19 Td. Hartkorn. Han fik dog ikke længe Glæde hverken af Gaven eller af den nye, smukke Besiddelse, idet han døde allerede samme Aar.

Pederstrup gik saa over til Peder Brandt, der var gift med v. Støckens Datter Abigael Marie. Peder Brandt havde gjort akkurat den samme Kariere som Svigerfaderen. Han var en Borger-søn fra Sønderborg, begyndte ligeledes som beskeden Skriver i Kancelliet, svang sig op til Overrentemester, blev Geheimeraad, hvid Ridder og optaget i Adelsstanden. Han havde som Finansminister det brydsomme Hverv at skaffe Penge til Betaling af de kostbare Krige, og Skatteudskriveren er jo aldrig velset. Christian V paaskønnede dog selv i høj Grad Brandts Arbejde og gav ham mange Beviser derpaa. 1685 fik Brandt saaledes Gavebrev paa en Række Gaarde i Halsted, Vesterborg, Hors-

lunde og Birket Sogne, ialt 86 Td. Hartkorn, og med Ret til at lægge dem under Pederstrup. Aaret efter fik han Gavebrev paa Vesterborg, Birket, Horslunde og Nordlunde Kirker med alt hvad derunder hørte af Jord, Huse og Gaarde. Det var en betydelig Udvidelse af Godset, men Peder Brandt lod det ikke blive derved, men erhvervede sig ved Køb en stor Mængde Gaarde. Han købte saaledes alle Gaardene i Hyedt og Bøgholt Byer og fik Tilladelse til at nedrive Gaardene og lægge deres Jorder ind under Pederstrup Hovedgaard. Ligeledes købte han Søgaard og Sjørupgaard og oprettede en ny Herregaard af dem og Skelstofte, der ligeledes blev lagt under Pederstrup som Adeljord. Ogsaa Bøndergodset udvidede han betydeligt ved Køb, saa det Pederstrup, han efterlod sig, var et ganske anderledes anseeligt Gods end det, han havde overtaget. Og endelig opførte han 1686 et helt nyt Stuehus af Bindingsværk, der iflg. Rhode havde Køkken og Mejeri m. m. i Kælderen og store Værelser i første og andet Stokværk, i „Forkvisten Sejerværk og Klokke, og i Bagkvisten ud til Søen en stor Sal“.

Peder Brandt døde 1701 og blev begravet i St. Petri Kirke i København. Hans Enke, der var Overhofmesterinde hos den lille Prins Christian (VI), styrede nu selv Godset, indtil Sønnerne blev myndige. Den ene Søn Carl blev Dronning Sofie Magdalenes Kabinetssekretær og Fader til den i 1772 hennrettede Greve Enevold Brandt. Den anden Søn Henrik arvede Pederstrup.

Han var født paa Pederstrup 1687, gik som Dreng i Marinens Tjeneste, blev Kaptajn og Chef for Orlogsskibet „Dannebrog“, hvormed han deltog i Slaget i Køge Bugt, da Ivar Hvidtfeldt sprang i Luften. 1716 gik han af som Schoutbynacht (Admiral) 1718 giftede han sig med Eleonora Margrethe v. Knuth, Datter af Geheimeraad Eggert Christoffer Knuth til Knuthenborg. Det blev ifølge Rhode hans Ulykke, thi den vægelsindede Dame fik ham til 1725 at sælge Pederstrup for at flytte til Nykøbing og føre stort Hus. 5 Aar efter vilde hun igen paa Landet, og Manden købte da først Søllestedgaard og senere Gammelgaard, hvor han 1736 døde i trange Kaar.

Det var Grev Christian Ditlev Reventlow, der 1725 købte Pederstrup af Henrik Brandt. 3 Aar senere købte han Tostrup og Aalstrup og oprettede 1729 Grevskabet Christianssæde. Han boede ikke paa Pederstrup og vil derfor blive omtalt under Christianssæde. Her skal kun noteres, at han viste en blandt Adelen i de Tider sjelden Sans for Almuens Oplysning og oprettede Skoler i Vesterborg, St. Lindet og Mageltving. Han skænkede Vesterborg-Birket Kald en Gaard paa 4 Td., 3 Skp. Hartkorn og gjorde derved god igen den Uret, Peder Brandt i sin Tid havde begaaet ved uden Vederlag til Kaldet at inddrage Birket Præstegaard. Den næste Besidder af Grevskabet hed ligeledes Christian Ditlev Reventlow og boede ligeledes paa Christianssæde, hvorimod Pederstrup kom til Ære og Værdighed under hans berømte Søn C. D. F.

Reventlow, der boede her den meste Tid, han kunde ofre fra sine mange Statsforretninger.

Christian Ditlev Frederik Reventlow blev født den 11. Marts 1748 paa Christianssæde. 16 Aar gammel kom han paa Sorø Akademi og efter at være undervist her i 3 Aar sendtes han til Universitetet i Leipzig for at studere der 1½ Aar. Som Afslutning paa sin Ungdomsuddannelse foretog han endelig under kyndig Ledelse en Rejse paa 1½ Aar gennem Tyskland, Svejts, Frankrig og England for at studere sociale og landøkonomiske Forhold. Efter ogsaa at have gæstet Sverig og Norge for at lære Bjergværksforhold, traadte han 1773 vel forberedt som faa før ham ind i Statens Tjeneste og begyndte den Gerning der for stedse har sikret ham et hæderkronet Navn i Danmarks Historie.

I 1774 giftede han sig med Frederikke Charlotte v. Beulwitz og 1775 arvede han ved Faderens Død Grevskabet Christianssæde, der da var i en ret sørgelig Forfatning. Alle Gaardene med Undtagelse af Christianssæde var bortforpagtede, men til saa smaa Afgifter, at Reventlow, efter at alle Udgifter var dækkede, kun havde 600 Rigsdaler om Aaret i Overskud af hele Grevskabet, saa han var henvist til hovedsagelig at leve af sin Gage som Statsemedsmand og en Del uvisse Indtægter. Grevskabet var ydermere behæftet med en Gæld paa 70,000 Rigsdaler et i de Tider meget stort Beløb. Der udkrævedes hos den nye Besidder en urokkelig Tro, en hellig Begejstring

og et Handlingens Mod for under saadanne Forhold at føre sine Teorier om Udskiftning og Bondefrigørelse ud i Praxis. Men Reventlow havde baade Troen, Begejstringen og Modet. De Forslag, den store Landbokommision Tid efter anden fremsatte, havde han i Forvejen praktiseret paa sine Godser, og kunde i Kommissionen optræde ikke alene som Manden, der selv stod bag sine Ord, selv gik i Breschen for sine Ideer, men ogsaa som Banebryderen, der alt havde gode Resultater at fremvise. Af hans 270 Bøndergaarde var allerede 1785 — Aaret før den store Landbokommision blev nedsat — de 73 udløste af Fællesskabet. Saa stærk og levende var hans Interesse for det praktiske Reform-

arbejde paa sine Godser, at han en Tid endog syslede med Tanken om helt at opgive sine Statsemeder og udelukkende ofre sig for sit Grevskab og dets Bønder. Heldigvis for Land og Folk sejrede hans Trang til paa større Felter at arbejde paa sine Ideers Gennemførelse. Mange og store blev de Opgaver, Staten gennem 40 Aar lagde paa hans Skuldre, mange og fine er de Titler

og Udmærkelser, han fik tildelt — men ingen Opgave kan i Storhed maale sig med den heldigt gennemførte Frigørelse og Højnelse af den danske Bondestand, og al kongelig Gunst og Udmærkelse, al høj Rang og alle fine Titler blegner ved Siden af Tilnavnet Bondevennen, som en taknemmelig Samtid og Efter-

tid har knyttet uløseligt og uforglemmeligt til hans Navn. Takket være sine gode Forbindelser, sin Uddannelse og Begavelse avancerede Reventlow hurtigt i Statstjenesten, men i Begyndelsen gik det kun smaat med Reformerne. Det var først efter, at Reventlow og mange andre med ham i 1784 havde gennemført det lille Statskup at styrte det Guldbergske Regimente og sætte den 16-aarige Kron-

STATSMINISTER
CHR. DITLEV FR. REVENTLOW

prins Frederik i Spidsen for Regeringen — at der kom rigtig Fart i Reformarbejdet. Reventlow blev kort efter stillet i Spidsen for Rentekammeret, hvorunder Landbosagerne horte, og dermed var Banen ham aaben. Han havde i Statsraadet en udmærket Støtte for sine Anskuelser i A. P. Bernstorff, og han havde paa flere Punkter en god Medhjælper i Christian Colbjørnsen, men

Reventlow selv var i første Række baade Ideens og Arbejdets Bærer under Bondefrigørelsen. I Juli 1786 fik han Kronprinsen til at nedsætte den store Landbokommission, der i de nærmest følgende Aar under Reventlows Ledelse fremkaldte en Række overordentlig betydningsfulde Reforme, 1787 blev Fæsteforholdet omordnet, 1788 løstes Stavnsbaandet, samme Aar blev der udstedt en Forordning om Hoveriet, der fulgtes af flere, indtil der 1799 blev gjort helt Ende paa alt ubestemt Hoveri. Ogsaa Tiendeforholdet blev forbedret og ved Forordningen af 1810 bragt under bestemte Rammer. Det var de store Reforme, men ved Siden af dem gennemløbtes en lang Række mindre, men tilsammen saare betydningsfulde Fremskridt. F. Eks. Forordningerne: 1790 om Afledning af skadeligt Vand, 1792 om Sandflugtens Dæmpning og 1793 om Hegn. Ikke mindre vigtigt var det, at der 1786 blev oprettet en offentlig Kreditkasse, hvor Ejendomsbesiddere kunde faa Laan paa gunstige Vilkaar.

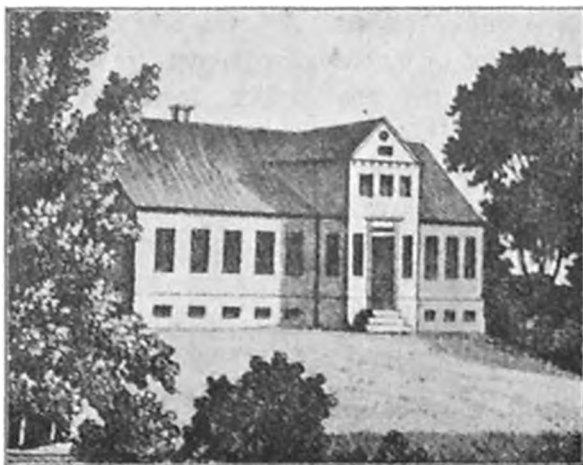
Reventlow var fra første Færd fuldstændig klar over, at økonomiske Reforme alene var ikke nok til at hæve Bondestanden op af dens Fornedrelse. Der maatte ogsaa aandelige Værdier til, og Vejen gik her gennem en forbedret Skoleundervisning. Han havde sin Del af Æren for den store Skolekommissions Nedsættelse 1789, og han var et af dens ivrigst arbejdende Medlemmer samtidig med, at han ogsaa her gik i Spidsen og gennemførte sine Ideer i Praksis paa sine Godser. — En Statsmand i stor Stil som A. P. Bern-

storff var Reventlow absolut ikke, men Dommen over ham lyder, at han var en glimrende Fagminister med et sundt og skarpt Blik for en Sags Fortrin og Mangler og med Mod til med Fasthed og Sikkerhed at gaa i Breschen for sine Planer uden Hensyn til, om det kunde volde personlige Ubehageligheder og Uvenskab. Han elskede sit Land og Folk med en brændende Kærlighed, og han var i gudhengiven Tak inderlig glad over, at det forundtes ham at udrette saa meget. Hans Arbejde blev heller ikke uden Paaskønnelse. Han var i stor Folkeyndest og blev ogsaa udmærket af Kronprinsen, blev hvid Ridder og Elefantridder, 1797 Statsminister og 1808 Geheimestatsminister. Men midt under alt det udbytterige Arbejde i Statens Tjeneste var det ham en Sorg, at denne kun levnede ham ringe Tid til at tilse sine Godser. Han taler i sine Breve om „Slavekitlen med Stjerner og Baand“ i Modsætning til den frie Bondekofte, han elskede at bære. „Aldrig vil jeg kunne opfylde Maalet for min Bestemmelse“, skriver han, „saa længe mine landlige Pligter kommer i anden Række. I det Øjeblik; jeg tror at have handlet rigtigt, er maaske min Forvalter i Færd med at fratage den retskafne, men fattige Mand hans sidste Hvid, forstøde den Trængende, en medlidende Bonde har taget til sig, og gøre mig til en grusom Mand, hvor jeg troede at være god og mild“. Naa, man tør rolig gaa ud fra, at ingen Forvalter, der en Gang var grebet i Utroskab eller Grumhed overfor Bønderne, fik Lejlighed til at øve

den mere end den ene Gang. Efterhaanden fik Reventlow paa sit Gods samlet sig en Stab af gode Medarbejdere, der var saa indlevet i hans Tænkemaade og hans Principper, at Arbejdet gik sin støtte Gang mod Reventlows store Maal: Bondens Frigørelse, Bondens Oplysning, Bondens og dermed Landets Velstand. I den Aarhundredet var udløbet var saa at sige alle Grevskabets Fæstegaarde udskiftede og for en stor Del udilyttede, og alle Bønder, der ønskede det, fik deres Gaard i Arvefæste. Af Pederstrups 131 Bøndergaarde, var i 1806 kun de 17 Fæstegaarde, fordi de paa-gældende Bønder var uforstandige nok til at fastholde den gamle Form; alle de andre var Arvefæste. Resulta-

terneviste sig hurtigt, og Reventlow kunde ved Aarhundredskiftet med Rette betegne sine Bønder som de bedst situerede i hele Landet, og for den store Skolereform blev gennemført kunde han med lige saa stor Ret betegne dem som de mest oplyste, og Skolerne paa sine Godser som de bedste i Kongerigerne og Hertugdømmene. Saa ofte hans mangesidede Embedspligter tillod det, var han paa Lolland og da fortrinsvis paa Pederstrup. Han sørgede for nye og

forbedrede Driftsformer i Landbruget, for Indførelsen af nye Sæd- og Frøstammer og da navnlig Kløver, for Afvanding ved Grøftning, og for Plantning af Læ. Han opmuntrede stadig Bønderne til at plante Pil i Skellene, dels for Læ, dels ogsaa for Afvanding af de overalt udrænedede og som oftest lave Jorder. Nu er Reventlows pilehegnede Land snart ikke til at kende igen, Pilene falder, ikke alene i Skellene mellem Markerne paa Gaardene, men ogsaa i Skellene mellem Gaardene og langs Landevejene. Lad være at Pilene med deres langt og fladt udløbende Rødder ikke hører hjemme paa Nutidens drænedede, dybt kultiverede og kunstgødede Lolland, men saa burde man paa Skellene mellem Gaar-

DET BLAA HUS

dene og langs Landevejene plante andre, mindre generende og mere nyttige Træsarter. Heller ikke paa dette Omraade bør man rydde, hvad den store Reventlow byggede op uden at sætte andet og bedre i Stedet.

Skovene ofrede Reventlow ligeledes megen Tid og Omtanke og han levede længe nok til at se store Resultater af sit Arbejde ogsaa paa dette Virkefelt. Han er ikke med Urette kaldt det danske Skovbrugs Fader; thi han var

den første, der lagde ogsaa Skovene ind under en planmæssig og forudseende Drift. Christianssædes Skov staar i saa Henseende som et smukt Monument over hans Virksomhed, og det samme gælder om end i mindre Maalestok, Nørrerod Skov med dens høje slanke Stammer.

Skolerne havde selvfølgelig ogsaa i disse travle Aar Reventlows varmeste Interesse og Omsorg; her maatte han vel i alt væsentligt overlade Arbejdet til Bojsen, men det hørte dog til den stærkt optagne Statsmands bedste Adspredelser at foretage eller overvære Afhøring af Eleverne i Skolerne paa Godset, og han kunde da hjertelig glæde sig over de mægtige Fremskridt, der var foregaaet, siden han overtog Grevskabet og med det en dorsk og fordummet Ungdom, der knapt nok gad tænke udover Sengen og Grødfadet end sige læse og skrive.

1813 traadte Reventlow efter 40 Aars Embedsvirksomhed tilbage fra Stats tjenesten. Han var da, trods sine 65 Aar, endnu en Kæmpe fuld af Virke trang og Reformiver. Med inderlig Glæde og Lyst kastede han sig nu over Arbejdet paa sine Godser. „Det yndige Pederstrup“ blev hans Yndlingsopholdssted, her boede han de 8 Maaneder af Aaret, medens „det gode Christianssæde“ maatte nøjes med de 4. I 14 lange og gode Aar fik han Lov at virke i de Omgivelser, han havde higet imod hele sit Liv, og han forstod at benytte Tiden. Han stod meget tidligt op, gik først en lang Tur i Mark og Skov og gav derefter fra 6 til 7 en

Slags Audiens for sine Forvaltere, Skovfogder og andre af Godsets Funktionærer, som ønskede at tale med ham. Efter en Times Bibelstudium tilbragte han Resten af Formiddagen ved sin Skrivepult, førte sine Korrespondancer, læste nyttige Bøger og skrev bl. a. en udførlig og i de følgende Tider højt skattet Afhandling om Skovdrift. Efter Middag var han atter i Mark og Skov eller han var paa Eksamination i Skolerne. Han vaagede nøje over Lærernes Dygtighed og Arbejde, bemærkede sig Børnenes Fremskridt fra den ene Gang til den anden, idet han selv dikterede Ret skrivningsøvelser, uddelte Skriftlæsningsprøver og indøvede Folkesange med Eleverne. Han forstod ved sin Venlighed og Interesse at opmuntre Børnene og ægge dem til Kappelstrid og det blev snart hele Festsdage for dem, naar Greven kom paa Visitats.

Midt gennem sin store Livsgerning levede Reventlow et rigt og lykkeligt Familieliv med sin aandslivlige og hjertevarme Hustru, sine mange Børn og den stedse større Kreds af nærmere og fjernere Slægtninge, der havde fundet et Hjem paa det gæstfrie Pederstrup. Som et typisk Eksempel paa Gæstfriheden kan nævnes Familien v. Qualen. C. D. F. Reventlows ældste Søn var 1800 bleven gift med Benedicte v. Qualen. I 1811 kom hendes Moder til Pederstrup og blev optaget i Hjemmet, kort efter ogsaa hendes Søn Major Otto v. Qualen og dennes 4 Børn, hvoraf Døttrene Caroline og Emma døde paa Pederstrup 1888; de var for-

øvrigt kendt viden om paa Grund af deres Særheder og barokke Udtalelser. Efter at være oplyst om denne Gæstfrihed forundres man ikke over at høre, at der til daglig samledes 24–30 Mennesker om Familiebordet paa Pederstrup. Peder Brandts gamle Bindingsværksbygning afgav ikke Husrum, der stod i Forhold til dette store Hjerterum. Han havde bygget Gaarden saaledes, at Avlsbygningerne laa paa begge Sider af Hovedbygningen. I 1817 brændte det meste af Avlsbygningerne. Ilden var paasat af en omstrefjende Forbryder, der havde til Hensigt at brænde Folkene inde, dette Anslag lykkedes dog ikke; men Manden blev dømt til Døden og henrettet i den lille Skov, Ellestykker, i Nærheden af Gaarden. Statsministeren genopførte Gaarden paa den gamle Plads og omdannede samtidig nogle af de skaanede Udbygninger til Beboelse for den store Familie. I Mejeriet indrettedes saaledes en Beboelse, der fik Benævnelsen det røde Hus, og i en anden Bygning, der blev kaldt det gule Hus, blev foruden en Beboelse indrettet Værksteder, hvor Statsministeren undertiden syslede med Snedker- og Malerhaandværket.

Men hverken det røde eller det gule Hus var i Stand til i Længden at afhjælpe Savnet af en større Hovedbygning, og 1822 gjorde Reventlow da Alvor af en længe næret Plan om helt at ombygge og udvide Brandts gamle Bindingsværksbygning. Han henvendte sig til Danmarks mest betydelige Arkitekt, C. F. Hansen, og overdrog ham Opgaven med Paalæg om at bevare

saa meget som muligt af Brandts gamle Hus som Del af det nye og iøvrigt lave et godt og rummeligt, men beskedent Hus, der mindst af alt maatte ligne de Herregaardsslotte, som den berømte Arkitekt havde opført adskillige af rundt om i Landet. Det var et borgerligt Hus, der saaledes rejstes paa Pederstrup som Ramme om et borgerligt Hjem i dette Ords bedste Betydning. Det fik Navnet: Det blaa Hus. Over Indgangen satte Statsministeren Indskriften: „Guds Fred hvile her over Store og Smaa. Huset fornyedes 1822“.

Kort efter at det nye Hus var færdig, døde Grevinden og der blev nu mere stille paa Pederstrup. Ballerne, Dilettantkomedierne og Børnelegene, som Statsministeren hidtil — trods sin høje Alder — havde vist den største Interesse, faldt bort, men Husstanden blev ikke indskrænket og Gæstfriheden ikke mindre.

Statsministeren overlevede alle sine jævnaldrende Slægtninge og sine Medarbejdere i Kampen for Bondens Friførelse. Den 11. Marts 1827 fejrede han i bedste Velgaaende sin 79-aarige Fødselsdag. Men i Juli blev han syg og maatte gaa til Sengs. Under sin Sygdom modtog han Besøg af Prins Christian (VIII) og Prinsesse Caroline Amalia, og Reventlow greb da Prinsens Haand og bad ham værne om den vaagnende Bondestand og arbejde for dens Fremgang og Velstand. Det var Reventlows sidste Indsats i Arbejdet for sine kære Bønder. I September følte han Livet ebbe ud, og lod sig da føre til Christianssæde for at dø paa sit Fødested, paa Grev-

skabets Hovedsæde. 11. Oktober 1827 udaandede han sin ædle Sjæl.

1822 havde han begravet sin Hustru i den til Horslunde Kirkegaard nylig indtagne Jord*) og han vilde hvile ved hendes Side. Grevskabets ca. 300 Bønder skiftedes til at bære ham den lange Vej fra Christianssæde til Horslunde. Over hans Grav hviler en stor, prunkløs Ligsten med en af ham selv forfattet Indskrift.**) I Parken ved Christianssæde er rejst et Mindesmærke for ham, og paa Horslunde Gade ved Kirkegaarden er 1914 rejst en Mindesten med hans Portrætmedaillon.**)

Statsministerens ældste Søn Kammerherre Christian Ditlev Reventlow arvede Grevskabet og tog Ophold paa Pederstrup, som han allerede medens Faderen levede havde forpagtet. Han viste i hele sin Færd, at han agtede at gaa i Faderens Fodspor, og hans Iver for at løfte og forisætte dennes Værk fyldte ham helt, saa han altid fordrede mest af sig selv og aldrig levned sig Ro, før han var sikker paa at have fundet og gjort det Rette. Han var en hjertensgod Mand og Gæstfriheden paa Pederstrup var i hans Tid ingenlunde mindre end i Faderens. Man regnede, at hvert Medlem af den vidt forgrenede Familie havde en stiltiende erhvervet Ret til at opholde sig 3 Maaneder af Aaret paa Pederstrup. Men ikke nok med det; man ved i Familien at fortælle, at der, hver Morgen blev hensat en Potte med Dalere paa Spisestuebordet, hvoraf de fattigste blandt Gæsterne saa kunde forsyne sig med

det nødtørftigste til Bestridelsen af deres smaa personlige Udgifter.

1844 besøgte Christian VIII Greven paa Pederstrup og nogle Aar senere havde Gaarden et ikke mindre opsigtsvækkende Besøg. Det var i 1848, da Oprøret brød ud. Blandt Borgerne i Nakskov var der nemlig — uvist hvordan — opstaaet den Tro, at Hertugen af Augustenborg holdtes skjult paa Pederstrup. Og en Skare Nakskovitter drog da bevæbnede til Pederstrup og forlangte Hertugen udleveret. De vilde ikke tro hverken Kammerherrens eller Andres Forsikringer, og der var da ikke andet for end at lukke dem ind og lade dem gennemsøge Huset fra øverst til nederst. De foretog da ogsaa Efterøgningen saa grundigt, at end ikke et Værelse, hvor Kammerherrens Søster laa paa Dødslejet blev forbigaaet.

Ogsaa i denne Besidders Tid brændte Udbygningerne og blev atter opførte paa det samme Sted.

Kammerherre Chr. Ditlev Reventlow døde 1851 og Grevskabet gik da over til Sønnen, Geheimekonferensraad Ferdinand Carl Otto Reventlow, der 1854 tillige arvede Baroniet Brahetrolleborg. I Aarene 1860—62 lod han Arkitekt F. Meldahl ombygge Hovedbygningen paa Pederstrup. „Det blaa Hus“ blev bevaret som Kerne, men ved Tilbygning af Sidefløje og Taarne, skabtes den nuværende smukke Hovedbygning i den her til Lands ret sjeldne franske Renæssanses stil. Meldahl betegner selv i sine Memoirer dette Arbejde som et af sine bedste. Alt, hvad der kunde anven-

*) Se Side 214 og 215.

des af „Det blaa Hus“ blev passet ind i Stilen, og da en Del af Peder Brandts Hovedbygning var bevaret i „Det blaa Hus“, rummer den nuværende Hovedbygning Dele af begge sine Forgængere. Ved Ombygningen 1860—62 stødte man da ogsaa i det indre af „Det blaa Hus“ paa Skillevægge af ubrændte Sten, altsaa raa Ler; man blev nødt til at lade dem staa, som de stod og havde staaet i Aarhundreder; thi prøvede man

en ringe Del af sin oprindelige Udstrækning; thi den har engang naaet helt ned til Sydspidsen af Parken og har saaledes haft en i Forhold til sin ringe Bredde meget betydelig Længde og dens gamle Navn er da ogsaa Langesø. Det nuværende smukke Pederstrup er altsaa Ferdinand Reventlows Værk, og han har Ære af det. — Pederstrup er nu en af Vestlollands større Seværdigheder. Slot-

P E D E R S T R U P E F T E R O M B Y G N I N G E N 1 8 6 2

at forandre noget ved dem, resikerede man, at de skred sammen fra øverst til nederst. Det var da med fuld Ret, at Granitstenen med Peder Brandts og Hustrus Vaaben og Aarstallet 1686 blev indmuret i den nye Bygning, og at Statsministerens før nævnte Indskrift fremdeles staaer over Hovedindgangsdøren. Samtidig med Ombygningen blev Parken omlagt og moderniseret og Søen, der truede med helt at gro sammen, blev oprenset og reguleret. Al- ligevel kom den kun til at spænde over

paa en Gang fornemt og venligt og passer fortrinligt ind i den smilende Ramme af Sø og Skov. Da Ferdinand Reventlow var færdig med Hovedbygningen og Parken, nedrev han Ladegaarden og flyttede den til sin nuværende Plads. Han døde 1875 og berømmes som en over-

ordentlig nobel og velmenende Mand, der gjorde umaadelig meget for Fæsterne og Godsets Folk. — Som Tak rejste de ham en Mindesten i Haven. Det er en høj Granit-Støtte med følgende Indskrift:

Til Minde om Ferdinand Carl Otto
Greve af Reventlow.

Rejst den 20. April 1889 af Grevskaberne Christianssæde, Reventlows og Baroniet Brahetrolleborgs Beboere, som skatte Gudsfrygt, Sandhed og Højmod.

Paa Støttens Bagside staar Datoerne: 30. Jan. 1851—11. Septbr. 1875.

Grev Ferdinands Enke Benedicte Christiane, født Comtesse Reventlow besad Grevskabet til sin Død 1893, og det gik da over til den nuværende Besidder, Christian Einar Ferdinand Ludvig Eduard Reventlow. Han havde allerede længe før den Tid boet paa Brahetrolleborg og er siden vedblevet at residere der; kun om Sommeren opholder han og Familie sig en kortere Tid paa Pederstrup; den øvrige Del af Aaret staar det dejlige Herresæde tomt.

Pederstrup Slot med dens 60 Td. Ld, store Have og Park er i Ejendoms-skyld sat til 420,000 Kr. Avlsgaarden er paa 804 Td. Ld. med 99 Td. Hartkorn og 1,045,000 Kr. Ejendomsskyld, hvoraf de 776,000 er Jordværdi. Desuden findes under særlig Ejendomsskyldvurdering en Række Funktionærboliger samt i *Bøgeskovhuse* 12 Husmandsbrug.

Pederstrups samlede Skovareal er ca. 1200 Td, Ld., deraf de 900 i Vesterborg Sogn. Umiddelbart op til Pederstrup Park grænser *Bøgeskov* paa 140 Td. Ld. og *Nørrerod* paa 85 Td. Ld. Paa Pederstrups snævrere Omraade ligger endvidere Skovene *Ludvigshave* paa 126 Td. Ld., *Bøgeholterne* paa 25 Td. Ld., *Ellestykkerne* 15 Td. Ld. og *Skijterne* 4 Td. Ld.

I Ludvigshave ligger 5 Gravhøje og i Pederstrupsmarkernes yderste Grænse mod Nord ligger den træbevoksede *Kong Svends Høj*, der nyder Æren af at være den største Jættestue i Danmark; Kamret er 12½ Meter langt, 1½ Meter bredt og er dækket med 7 kæmpemæssi-

ge Overliggere, der hver har en Længde af ca. 3½ Meter. Gravkamret blev aabnet 1780 ved Sprængning af den ene Dæksten, der siden har manglet. I Kamret fandtes kun en Del Ben og et Par Ravperler. Gulvet bestod af let ildskørnede Flintesten. Som Navnet viser har Sagnet udnævnt Højen til Gravsted for en Kong Svend; men Oltidsforskningen har jo forlængst henvist slige romantiske Udlægninger til Fantasiens Verden og konstateret, at disse store Jættestuer ikke er Gravmæler over enkelt Mand, men Gravsted for hele Slægter eller Stammer og som saadan benyttet gennem lange Tider. Naar Kammeret var fyldt med Lig, tog man sin Tilflugt til Gangen, eller man skaffede Plads ved at skubbe Knoglerne af de opløste Lig sammen. Hyppigt tændtes der Ild i Kamret — hvorefter de ildskørnede Sten vidner — muligvis for at rense den frygtelig beplumrede Luft; muligvis ogsaa som Led i en religiøs Akt. Maa man saaledes i Sandhedens Interesse rive Romantikens Kongehelle ned fra Fantasiens Højder, kan man maaske til Gengæld finde Trøst i den Kendsgerning, at disse mægtige Mindesmærker er Aartusinder ældre end det historiske Kongebegreb i Norden og staar som Vidnesbyrd om de kæmpemæssige Anstrengelser, et vildt levende Folkeslag har udfoldet for med de mest primitive Hjælpemidler at bygge disse selv i vore Øjne imponerende Gravmæler over deres Døde.

SKELSTOFTE betyder Toften ved Skellet (Sogneskallet) og har vel oprin-

delig været Navnet paa en By eller Samling af Gaarde; den nævnes første Gang 1440, men er selvfølgelig meget ældre. Som Herregaard skylder den Peder Brandt sin Tilblivelse, idet

han omkring 1682 fik Tilladelse til at Skelstofte og Sjørupgaard m. m., at oprette en saakaldt Parcelgaard d. v. s. en Hovedgaard under Pederstrup, og dette Fællesskab

har den siden bevaret. Den nuværende Hovedbygning er opført i Aaret 1874. Gaardens Areal er 398 Td. Ld. med 49 Td. Hartkorn og 465,000 Kr. Ejendoms-

skyld, hvoraf 343,800 Kr. er Jordværdi. Paa Skelstoftes gamle Omraade ligger Skovridergaarden „Søgaard“ med 1 Td. Ld. Have og en Ejendomsskyld paa 35,000

Kr. — Endvidere Apoteket og Lægeboligen, der er omtalt under Vesterborg By, samt 5 Husmandsbrug og 2 Huse med under 1 Tønde Land. — Paa en af Skelstoftes Marker ligger *Stingellund*, der er paa 3 Tønder

SKELSTOFTE

Land og bestaar af gamle Træer; paa en anden Mark, ret Syd for Gaarden, ligger en træbevokset Kæmpehøj, der bærer Navnet *Thorkildshøj*.

- Branderslev..... 9ff, 135
 Branderslev, Vester..... 22
 Branderslev, Øster..... 22
 Brandt, C., Kabinetssekret. 293
 Brandt, Eleonora..... 294
 Brandt, Enevold, Greve ... 293
 Brandt, Schoutbynacht 286, 293ff
 Brandt, Peter, Geheimeraad,
 Overrentem. 201 ff, 242 ff, 276 ff
 Brangstrup 290
 Bredde Sø..... 263
 Breide, O. Hovedsmand... 257
 Breitenau, Carl Fr..... 271
 Bremsi, J. Petersen..... 46
 Brendemose..... 33
 Bremerholm..... 66, 135 ff
 Bremersvold..... 46
 Briecius, Adelsmand..... 16
 Brockdorff, Ditlev 78, 94
 Brockdorff, Joachim.... 78, 93
 Brockdorff, Kr., Hovedsmd. 257
 Brockdorff, Schack 78, 90, 94, 96
 Brokkenhus, M., Lensmand 290
 Brun, Henrik, Præst.. 277, 282
 Brun, L. Hansen. Præst... 70
 Brun, Mads, Provst 217
 Brusse, Anders 144
 Brusse, Dorthe 145
 Brusse, Mikkel 144
 Bruunsgaard 228
 Bruunsvang..... 274
 Brøger, Pelle 48
 Brythesæby..... 150
 Brøcher, Michell..... 46
 Brøndstrop, Rs., Forvalter 26
 Buch, Harald J..... 193 ff
 Buchal, Christiane 118
 Buchhoff, P. H. Regiments-
 skriver 78, 96
 Buggenhagen, Deghener,
 Hovedsmand..... 258
 Bulbro..... 232ff
 Bulskov..... 49
 Bulskovgaard 49
 Bulskov-Huse 45
 Bunde, Hans 50
 Burchard, A. og C., Købm. 99
 Burserus, Joachim, Byfoged 58
 Burso 162
 Busk, Rasmus 242
 Byfogedsoen 12
 Byrgis, Erkebiskop 160
 Bærentsensminde 49
 Bødstrup 118
 Bøgehavegaard 288
 Bøgeholt .. 201 ff, 270, 270, 302
 Bøgeskov 270, 302
 Bøgeskovhuse 289, 302
 Bøgvad, Emma 230
 Bøjet 169, 196
 Bolle, Jacob 193
 Bonnekegaard 253
 Bønved .. 102, 218, 270, 288
 Bønnet Heed 203
 Bonnetlund 288
 Bossemager, Jørgen..... 239
- C**
- Calentegaarden..... 80
 Carl, Erkebiskop 156 ff
 Carl Gustav, Konge..... 63, 93
 Caroline, Amalia, Prinsessø 299
 Carstensen, Læge 171
 Charlottenlund..... 288
 Christensen, A., Kapellan.. 217
 Christensen, Anders... 204, 221
 Christensen, Benndt 265
 Christensen, Christen..... 227
 Christensen, Fr..... 232
 Christensen, H., Herredsf. 273
 Christensen, Hinse, Kirkev. 118
 Christensen, Kn., Præst ... 179
 Christensen, Niels..... 48
 Christensen, Otto, Præst 210 ff,
 217 ff
 Christensen, Rolf. Inspekt.. 141
 Christensen, Simmen 265
 Christian II. 29, 102 ff, 260 ff
 Christian III. . 9 ff, 57, 77, 110 ff
 160, 215, 279
 Christian IV 14, 26 ff, 42 ff,
 70 ff, 160, 181, 225, 276
 Christian V 21 ff, 57, 160 ff,
 215 ff, 293
 Christian VI 293
 Christian VII..... 192
 Christian VIII 300 ff
 Christian, Prins, Guvern. 29, 104
 Chr. Aug. af Gottorp, Hertug 30
 Christiansdal 17 ff, 24, 28 ff, 68
 83 ff, 122, 164
 Christiansdatter, Elisabeth . 140
 Christiansen. H. P. J. 18
 Christiansen, N. P..... 199
 Christianssæde 76, 234, 258, 294
 Christiensen, Jørgen, Provst 217
 Christine, Hertuginde..... 261
 Christoffer, Greve 77
 Christoffer af Oldenb., Greve 260
 Christoffer II, Konge 255 ff
 Christoffer, Provst 160
 Christoffersdatter, Karen... 29
 Claumann, L., Prokurator . 95
 Clausen, H. Gaardejer. 222
 Clausen, H. V., Magister... 253
 Clausen, Jacob..... 230
 Clausen, Jens, Forpagter .. 147
 Clausen, Johannes 143
 Clausen, Katrine 230
 Clausen, Mikkel, Præst.... 73
 Clausen, Niels Peder 143
 Clausen, N. P. A., Arvefæster 222
 Clausen, Rs. 33, 35, 80, 81, 99, 143
 Clausen, Simon Hoff 87
 Clausholm 34, 67
 Clausen, M., Landsdomm. 224
 Clement, Skipper 130
 Cloetta, Chokoladefabrikt. 127 ff
 Colbjørnsen, Christian..... 295
 Conradsborg, Baroni 97
 Cornelison, Jacob, Forp.... 25
 de Connick Smith, C. G... 274
 la Cour, Aage, Proprietær . 39
 la Cour, H. P. Proprietær 37, 105
 Cunningham, Jac. Hansen,
 Præst..... 133, 218 ff
- D**
- Daa, Salome.... 195
 Dahl, Jacob, Kj..... 198
 Dahlberg, Erik, Hærfører.. 93
 Dalbygaard..... 249, 251 ff

Dalum Kloster.....	195	Enghavegaard.....	225	Friis, Chr., Rigsraad.....	280 ff
Danchell, Præstefamilie	118, 121	Enghave Skov.....	225	Friis, Chr. Tuxen.....	127
Danneskjold-Samsøe....	30, 83	Eriksen, Kirkeværgе.....	213	Frijs, Greve.....	196, 256
Danquart, T. Færgemand.	83 ff	Erik, Konge.....	259	Friis, Hans, Grd.....	243
Degn, Christen.....	94	Erik af Pommern	105, 189, 259	Friis, Hans, Fæster.....	232
Degn, Jens.....	58	Erikson, Præst.....	185	Friis, Ivar.....	206, 226
Dideriksen, Købmand.....	30	Ernst, Jørgen, Præst.....	148	Friis, Johan, Kansler.....	201
Dons, S., Etatsraad	71 ff, 128 ff	Ernst, Niels, Proprietær.	147 ff	Friis, Jørgen.....	166
Dorph, Maler.....	181	Ernstmînde.....	252	Friis, Jørgen Hansen.....	226
Dreyer, Landstingsmand...	125	Espe, Per.....	179	Friis, J. J., Præst.....	188
Dreyer, Hans, Husmand...	174	Ewald, Johannes.....	187	Friis, J. J. F.....	132
Dreyer, Kirsten.....	174	Ewaldsen, Præst.....	119	Friis, Karen.....	206
Dreyer, Peder.....	50	Eylersen, Martin.....	226	Friis, Offe, Præst.....	73
Druelund.....	239			Friis, Niels.....	126 ff
Due, Peder.....	142	F		Friis, Niels Haj.....	149
Dueholm.....	105	Faith, Forvalter.....	141	Friis, N. F.....	127
Dyre, Iversen, Lensmd.	76, 259	Fahnø, H. E.....	143	Friis, N. P., Forvalter.....	89
Dyssel, Arnt, Præst.....	74	Fabster, Chr., Præst.....	28	Frisenlund.....	208
Dyveke.....	29	Fejø.....	72, 233, 260 ff	Frydenlund.....	227
		Feldthuisen, Christen.....	25	Fugl, Hans (Juan).....	206
		Femø.....	233, 260	Fuglsang.....	88, 258 ff, 268 ff
		Fikkesen, Lensm..	16, 108, 259	Fyn, Niels.....	287
E		Fikkesen, Margrethe.....	16	Færgemand, Rasmus.....	82
Ebbesen, Niels.....	257	Fjellebro, Stambus.....	193		
Eckersberg, Maler.....	117	Frandsen, Tommes og Peder	287	G	
Egelund.....	165, 266	Frantzøn, Peder.....	287	Gadegast, Jesper, Rektor..	186
Egelundsmark.....	266 ff	Frederik I.....	108, 260	Gadetoftegaard.....	251
Egemosegaard.....	155	Frederik II	160, 181, 215, 279 ff	Gadevængemark.....	252
Egeskovgaard.....	289	Frederik III.....	26, 160	Galdt, Anne.....	277
Egholm....	189, 200 ff, 225 ff	Frederik IV.....	30, 83	Galmosegaard.....	251
Egholmgaard.....	226	Frederiksdal.....	30, 69, 71 ff, 92 ff, 118 ff	Galsgaard, Proprietær...	127 ff
Egholm Heed.....	203	Frederiksmînde.....	155, 165	Galt, Anders, Hovedsmand	259
Egholm Skov.....	225	Frederiksen, Chr. Oluf....	165	Gammel, Jens, Kirkeværgе	132
Einersborg.....	274	Frederiksen, Avisforvalter.	81	Gammeleje.....	48, 60
Ehlers, Professor.....	171	Frederiksen, Jørgen..	153, 165	Gammelgaard.....	195, 294
Eichsted, Generalmajor...	191	Frederiksen, M. A.....	140	Gammelkær.....	130
Eichsted, Generalinde.....	191	Frederiksen, Morten....	139 ff	Garde, Hans, Præst.....	214
Elisabethsmînde.....	239	Frederiksen, N. J.....	81, 274	Garde, Søren, Præst.....	214
Elleffsen, Anders.....	29	Frederiksen, Peter.....	140	Gedde, Baron....	78, 158, 191
Ellemosegaard.....	90	Fredsskov, Nørre.....	270 ff	Gedde, S., Baronesse....	191 ff
Ellestykkerne.....	299 ff	Fredsskov, Sønder.....	270 ff	Georgsdal.....	130, 141
Elmelund.....	28, 39	Friderichsen, Jærgemester.	36	Gerhard, Greve.....	255
Emb.....	47	Friderichsen, N. Jes, Forp.	88	Gert, Greve.....	256
Enehøje, Enehøve.....	105	Frihavegaard.....	28, 39	Gertrudsmînde.....	39, 40
Engelborg.....	16, 33, 36, 63, 100, 259	Frihedspris.....	198	Geweke, Jacob.....	30
Engelsted, C. Jærgemester	80	Friis, Christen.....	116 ff	Gisselfeld.....	261
Engeskovgaard.....	289	Friis, Chr.....	225	Glarmester, Christen.....	265
Engestofte.....	122, 259, 292			Glentegaard.....	264

Hejringe Huse	253	Huitfeld, Peder	162	Jensen, Chr., Proprietær . .	164
Helgenæs	23 ff, 35	Huidtfeldt, Iver	294	Jensen, Chr., Købmand . . .	164
Hellesen. Ouf, Præst 63, 74, 94		Hukker, Mikkel	226	Jensen, Gregers, Præst . . .	74
Helletofte, Ane	80	Hustoftemark	267	Jensen, Hans	244
Helnæs (Hellenæs) 20, 23 , 104		Hvass, Jens	224	Jensen, H. P.	39
Helweg, H. F., Provst	117 ff	Hvid, Hans, Arvelæster . . .	271	Jensen, Jens	271
Hemmendorph, Anna	160	Hvid, Rasmus	89	Jensen, Jep, Rigsraad	259
Hemmingsen N., Professor 183		Hvidkilde	289	Jensen, Jørgen	271
Hendriksen, Niels	130	Hyedt (Hyedtgaard) 201, 224		Jensen, Mads	152
Hendriksen, Claus, Aldelsm. 227		Hümmersbüttel, Hartvig . . .	258	Jensen, Martin	105
Herredskirke 15, 27, 45 ff, 51 , 113, 158		Hümmersbüttel, Hennecke. 258		Jensen, Michel	53
Hesse, Læge	171 ff	Hoffener, Nic., Borgmester 29		Jensen, Mikkel, Tingsvidne 131	
Hetten	253	Højsmarke (Hoxmarcke) 89 , 199		Jensen, Morten, Rigsraad . .	259
Heye, Knud, Præst	216	Højsmarkegaard	90 ff, 100	Jensen, Niels, Præst	184
Hieronimusen, Hans	229	Højbygaard	96, 166	Jensen, Peter	227, 271
Hinrichsdatter, Elsebe	246	Højer, Maler	246	Jensen, Rasmus	39, 274
Hintze, Niels, Kirkeværg.	132	Højrupgaard	82	Jensen, Samuel, Præst 113, 163	
Huil, Anne	25	Højstedgaard	289	Jensen, Thimme	49
Huil, Oluff, Sognefoged	25	Højvads Rende	270 ff	Jensen, Thomas	33
Hjelmholt	242, 266 ff	Høvædæ (Howitz, Hoduit). 224		Jensøn, Niels, Præst	185
Hjelmholt Banke	267			Jeppesen, Jens	65
Hjelmholt Heed	203	I		Jesby	79, 114
Hjelmholt Skov	266	Ibsen, Anders	47	Jespersen, Proprietær	100
Hjælpetrang	100	Iversen, Præst	45	Jespersen, Hans A., Præst 175ff	
Hoby	261	Ild, Jensen, Præst	113, 163	Jespersen, Lauritz	226
Hoffmann, J., Justitsr. 78 ff, 115		Indtægtsgaarden	274	Jespersen, N., Biskop. 160, 217	
Hofmann, J. J. Kammeraad 118		Ipsen, Hans, Provst. 111 ff, 117		Jessen, Forpagter	18
Holck-Winterfeld	59, 192, 196	Islænder, Hans	271	Jessen, A. G. C.	140
Holleby	47	Iversen, Arvelæster	222	Jessen, C. F.	80
Hollenze, Thomas	52	Iversen, Christoffer	145	Jessen, Seidelin, Apotek., 79, 128	
Holmegaard 28, 36 , 106, 288		Iversen, Jørgen	239	Jessen, G. C., Forvalter . . .	166
Holzman, Klokkest. 27, 158, 213				Jessen, Hans	164
Horbelev	161	J		Jessen, Jes Lauritz	164
Horsevad	270	Jacobsen, Anders	258	Jessen, Nicolaj, Forvalter . .	140
Horslunde 42 ff, 133, 200, 207		Jacobsen, Carl, Proprietær 194		Jessen, Niels	164
Horslundegaard	207 ff	Jacobsen, Jens	76	Jessen, Peter	128
Horslunde Heed	203	Jacobsen, Mads, Færgemd. 83		Johan, Greve	255 ff
Horslunde Hospital	221	Jacobsen, N., Landvæsensk. 37		Johansen, Borch., Færgem. 83	
Horslunde Kirke	208 ff	Jacobsen, Peder, Lensmd. 201		Jonsen, L., Rigshofmester . .	290
Horslunde Præstegaard	220 ff	Jacobson, Strange, Præst 160 ff		Josepsdatter, Anne	69, 77
Horslunde-Nordlunde Sogn 200ff		Jarlstensgaard	40	Juel, Anders	225
Horslunde Tvède Heed	203	Jensdatter, Birgitte	277	Juellinge. 195, 231 ff, 242 ff, 271	
Horsælundhæreth	200	Jensen, Anders	39, 162	Junior, H. J.	33
Hothersgaard	234	Jenses, Birget e.	65	Junior, L.	33
Hovgaard	180, 194 ff	Jensen, Carl A.	69	Justesen, Chr.	36
Hovmølle	37	Jensen, Christen, Færgemd. 83		Juul, Enkefru	153
Huitfeld, Arild	100			Juul, J. P.	99
				Juul, L. J., Propr.	34

Juul, L. J.	199	Kastager Skov	197, 232	Kohaugen	252
Juul, Poul	100, 199	Kastager, Øster	232	Kokkedal	145
Juulsminde	90, 99	Kathrinedal	129, 143	Koldbygaard	50
Jyde, Jens	136 ff	Katrinegaard	197	Kollemosegaard	242
Jyde, Jørg. Jensen	223	Katrinesminde	229, 230	Kollinggaard	242 ff
Jyde, Niels Nielsen	48	Keldsmed, Anders	56	Kollinggaard Skov	266
Jyderodgaard	224 ff	Kettinge Kirke	27	Kong Svends Høj... ..	271, 302
Jyderod Marck	224	Kiempekorzager	44	Kongstedgaard	251
Jysted	270	Kildetoltemark	288	Kongstedmark	252
Jystedgaard	287	Kilemosegaard	166	Konneck, Jens	158
Jørgen, Provst	160	Kingo, Biskop	72, 161	Konradsborg, Baroni	117
Jørgensen, C. C.	128	Kirkelungen	244	Konradsløst	289
Jørgensen, Chr., Provst ..	160	Kiærstrup	160	Koplow, von Jørg.	163
Jørgensen, Fr., Stænderde-		Kjeldslykke	176	Korsnakke	63, 64 ff, 90 ff
puteret	153 ff	Kjeldslykkegaard	178, 194	Kortsen, Mads	218
Jørgensen, J.	18	Kjeldsøn, Anders	246	Kraise, Hans, Rigsraad ..	191 ff
Jørgensen, Jacob, Præst ..	111	Kjeldsøn, Hans	246	Kraise, Jesper	190
Jørgensee, Jensine	206	Krenkerup	162	Kraise, Karen	190
Jørgensen, Jørg., Fyrvogter	193	Kjersgaard, Sagfører	110	Kraise, Magnus, Biskop ..	191
Jørgensen, Lauritz, Provst.	217	Kjærsgaard	206	Krage, Thure, Præst	58
Jørgensen, Mads, Forpagter	105	Kjærsgaard, Jørg. Fr.	206	Kragenæs	240 ff, 204 ff
Jørgensen, Niels ..	49, 227, 265	Kjobelos (Kiobetze)	64	Kragenæs Mark	65
Jørgensen, P. C.	143	Kjøbing, Hans J., Præst ..	58	Kragerup	225
Jørgenson, Christ., Præst ..	160	Kjorup	189	Krageskov	67 ff
		Klagenborg	288	Krageskovgaard	67, 80
		Klingstrup	195	Kragh, Otto, Oversekretær	123 ff
		Klinkeskovgaard	265	Krankerne	266
		Klinkeskoven	265	Krebs, Fr.	274
		Klintehøj	264	Kringelborg	252
		Klowenborg	271 f	Kristensen, Ewald Forp. ...	155
		Klüver, Niels	105	Kristensen, Marius, Dr. phil.	196
		Knubbelykke	190	Kroemand, Jacob	66
		Knudsen, Birkedommer ...	95	Krogsbolle	9 f, 12
		Knudsen, Chr.	186	Kroinge	46
		Knudsen, G. Skatte	39	Kronmann, Forvalter	18
		Knudsen, Hans, Biskop 160.	183	Kruckov, Eiler Azelsen ...	162
		Knudsen, K., Kbm.	18	Krukholm	10 ff, 12, 16
		Knudsen, P.	39	Krukholmgaard	17
		Knudsdatter, Karen	81	Kruse, Jeppe	152
		Knudstrupgaard	208	Kruse, Mads	114
		Knudson, Chr., Præst	185	Krølstруп, Chr.	140
		Knudtzen, Peder	46	Krølstруп, Johansine	140
		Knuth, Baron 24, 30, 79, 142, 148		Krønge	290 ff
		Knuth, Greve 30, 83, 85, 97, 294		Kroyer, Jens Chr.	141
		Knuth, Eleonora Margr. ...	294	Kroyer, N. C., Købm.	129
		Knuth, Ide, Crevinde 79 ff, 119 ff		Kroyer, T. G.	12
		Knuthenborg	77 ff, 117, 294	Kuld, Jens	48
		Koefoed, Munck	164	Kuld, Otto ..	108 ff, 131 ff, 218

K

Kaalund, Johanne	180, 187
Kaareholm	102
Kabel, Lyder, Hovedsmand	258
Kalff, Otto	65
Kallehavegaard	253
Kallund	47
Kalvhaveskov	230
Kapellangaarden	253
Karenslyst	35
Karleby ..	46
Karleby, Vester	45, 121 ff
Karleby, Øster	45, 50
Karlebygaard	50
Karlebygaard, Vester	122
Karleby Skov	46
Karlelund	47
Kasbæk	270
Kasbækholm	230
Kastager ..	169 ff, 196 ff, 232 ff
Kastager-Dige	197
Kastagergaard	197
Kastager Nor	197

Kuld, Niels	48	Leyenskjold, Baron	161	Loppenthin, Chr.....	36
Kærsted	141	Lidenlund.....	287	Lovenholm	34
Kobelev .. 44, 91 ff, 114 , 150 ff		Lienlund	17 ff	Løvenholmgaard.....	222 ff
Kobelevgaard	115, 129	Lillemarks Huse	65 ff		
Kobelevgaard, Lille.....	114	Lindegaard	232		
Kobelev Hede	110	Lindenov, Magdalene	160 ff		
Kobelevhede Huse.....	145	Lindeskoven	65	M	
Kobelev Kirke	115	Lindelse	64 ff	Maalsgaarden	48
Kobelev, Lille.....	114 ff	Lindelse Skov.....	65 ff	Madeskov	20
Kobelev Skov.....	110 ff	Linderoth, Fabrikant	209	Madsen, Forpagter	18
Kobelev Sogn.....	108 , 152	Lindesholm	287	Madsen, Anders, Præst	183
Kobelev, Store.....	114	Lindet, Lille	242, 251	Madsen, Christensen	99
Kørber, Kommandant	132	Lindet, Store	242, 252 ff	Madsen, Hans ... 114, 135, 136,	137, 139
		Lindholm	189	Madsen, H., Præst.....	215 ff
		Lodberg, Biskop	58	Madsen, Jens	252
L		Lodnetofte.....	44	Madsen, Kort, Byfoged	218
Ladefoged, Niels.....	95	Louisenlund	287	Madsen, Laurs, Kirkeværge	213
Ladegaard, Nakskov 20 ff, 32 ff,		Ludvig, P., Folketingsmd. .	71	Madsen, Niels, Møllehugger	223
80 ff, 135 ff		Ludvigshave.....	270 ff	Madsen, Rasmus.....	238
Ladegaards So	20 ff	Ludvigslund	253	Madsen, Roluf	290
Lang	105	Lugesen, Niels	65	Madsen, Niels	49
Langel, Anders, Præst.....	160	Lund, Peder	49	Mageltving.....	267 ff, 288
Langel, Hans	160	Lund, S., Mejeriejer	163	Mageltvinggaard.....	289
Langel, Povl, Præst.....	160	Lundbygaard	69	Mageltving Heed.....	203
Langesø	131, 270, 289	Lundegaard 17, 24, 28 , 83,	105	Magelund	130, 141
Langesø Heed	203	Lundeskovgaard	287	Magelundegaard.....	130, 141
Langhorn, Læge.....	171 ff	Lunge, Anne	69 ff	Magelunde Huse.....	89
Lango	102	Lunge, Folmer, Rigsraad...	76	Magleby	66
Lanken, von der, Rikman .	290	Lunge, Ivar	69, 77	Maglevej	229
Larsen, Lærer	279	Lunge, Jacob, Rigsraad ...	75 ff	Magnus, Konge	75
Larsen, A., Arkitekt	228	Lunge, Karen	190	Magnus Smek	256
Larsen, Catrine	230	Lunge, Kirsten	69 ff	Maire, le D. F., Godsejer.	71 ff
Larsen, Jørgen.....	230	Lunge, Niels ... 16, 68 ff,	103 ff	Majbølle.....	261
Larsen, J. H. Dr. 24, 47, 64, 115,		Lunge, Tyge.....	76	Malte Bruun, Kammerjrk. .	17
156, 223, 227, 233, 275		Lunnum, Forvalter	203 ff	Mand, Hans, Præst.....	158 ff
Larsen, L. Th.....	143, 198	Ly	47, 166	Marcussen, H., Sognefoged	132
Larsen, Vald.....	194, 252	Lykke, Jørgen	103	Marcussen, J., Proprietær..	34
Laurentzesminde	87	Lyngby, Lars	88	Mare Skov	20
Lauridsdatter, Maren	287	Lützen, N. N., Maler	236	Margrethe, Dronning ... 44, 76,	108, 155, 189, 198, 201, 258, 290
Lauridsen, Fikke.....	224	Løjed, Anders	142	Margvorsen, Adser, Præst .	161
Lauridsen, P., Kirkeværge .	132	Løjeto, Rs., Kirkeværge	132	Maribo	92
Lauritzdatter, Maren	160	Løjtoftegaard	48	Maribo Kirke	92
Laursen, Frantz.....	226	Løjtofte, Lille 45, 49 ,	131	Maribu Kloster.....	201 ff
Lawaetz, C. B. E.....	36	Løjtofte, L., Kirke.....	53	Maribjerg ... 79 ff, 114 ff, 128	
Ledtzøe, Laurids.....	46	Løjtofte Skov.....	48	Mariendal.....	67
Lehn, Abraham	96	Løjtofte Sogn.....	30	Marienlund	145
Lerche, Cornelius, Lensmd.	160	Løjtofte, Store.... 45, 48 ,	113	Markues, Rasmus	114
Lerche, Søster	97	Løjtofte, Kort.....	44		

Marre	150	Muus, Chr., Biskop	73	Nielsen, Mads	65
Marqvorsen, Jens	265	Müller, Cæcilie	187	Nielsen, Niels, Borgmester	132
Marqvorsen, Adser, Præst	160	Müller, Chr., Biskop	72, 277 ff	Nielsen, Niels	184
Marquorson, Michel	272	Myndel, Maren	75	Nielsen, Ole	225
Marsvin, Ellen	116 ff	Møllegaard	164	Nielsen, Oluf, Professor	89, 253
Marthasminde	143	Møllehugger, Niels Madsen	223	Nielsen, Peder	223
Mathiesen, Hans, Stenpiker	273	Møllelungen	244	Nielsen, Peter	198 ff
Mathisen, Hans	95	Møllemark	12, 267	Nielsen, Rasmus	105
Matson, Anders	117	Møller, A., Præst	214	Nielsen, Truels, Præst	183, 185
Matzen, F. Proprietær	61	Møller, H. L., Præst	213	Nielsen, V., Proprietær	61
Matzen, Michel	29	Møller, Peder	267	Nielstrup 75, 130 ff, 160, 258 ff, 289	
Meinstorf, Henning	258	Møller, Poul Martin	108 ff	Niemann, Skolelærer	112
Mejerigaarden	254	Møller, Rs., Biskop	119 ff, 160 ff	Niord	200
Meldahl, F., Arkitekt	300	Mølletoftegaard	289	Nordby, Hans	146
Mensalgaarden	143	Molvig, M. Chr.	274	Nordlunde, Niordlunde	200, 234 ff
Menved, Erik	255 ff	Molvig, N. C., Kobm.	34	Nordlunde Heed	203
Mess, Johansine	140	Morup, Daniel, Kobm.	186	Nordlunde Kirke	234 ff
Michelsen, A.	36			Nordlunde, Vester	200 ff
Mikkelsen, Hans, Biskop	160, 181 ff, 280 ff	N		Nordlunde, Øster	30, 200 ff
Michelsen, Peder	46	Nakskov 10, 57, 93, 120 ff, 155, 272		Nuormand, Adam, Lensmand	201
Milde, Johan den, Greve	255	Nakskov Kirke	132	Nygaard	252
Mindebo	238, 239	Nakskov Ladegaard 20 ff, 32		Nybol Birk	200
Mogensen, L.	143		80 ff, 135 ff	Nybølle	232
Mogensen, Niels	131	Nakskov Landsogn	9	Nyholm, A. M., Godsejer	99
Mogensen, Peder, Kirkev.	132	Neander, Marie	173	Nykøbing F.	102
Moltke, Evert	224	Nebo	165	Nykøbing Slot ...	182, 260, 292
Mormand, Birgitte	77 ff	Nebeltorpe, Nebeltofte	24, 52	Nyslot	100, 103
Mormand, Erik Mogensen, Landsdommer ...	46, 77, 195	Nebeltorpegaard	24	Næsby	190
Mormand, Morten	77	Neergaard, C. E.	34	Nøbbet	200 ff, 226 ff
Morsby	159	Neergaard, N. C.	33, 35	Nøbbet Kirke	228 ff
Mortensdatter, Anne	280, 281	Nielsdatter, Ane	205, 226	Nøbbet Vesterskov	227 ff
Mortensdatter, Sidsel	25	Nielsdatter, Birthe	173, 174	Nøbbet Østerskov	227 ff
Mortensen, Kn., Herredsf.	133 ff	Nielsdatter, Bodel	52	Nøbygaard	227
Mortensen, Morten, Kirkev.	159	Nielsdatter, Dorthe ...	159, 163	Nøbøld, Noble	201
Mortensen, Peder	48, 105, 152	Nielsdatter, Sophie	163	Nøbølle, Nøbygt ...	226, 232 ff
Mortensen, Rasmus ...	254, 287	Nielsdatter, Ursula	160	Nøbølle Heed	203
Mourier, V. C.	33	Nielshave Huse	207	Nøbølle Hedegaard	233
Mouritzen, Jens, Præst ...	273	Nielsen, A., Proprietær	34	Nøbølle Lunder ...	231, 232
Mouritzen, Mouritz, Præst	273	Nielsen, Axel	194	Nøbøllegaard	194
Mouritzen, Theophilus Ruc.	273	Nielsen, C. C., Arkitekt ...	228	Nørlande	200
Munck, Karl	163	Nielsen, F. C.	194	Nørregaard, Adolph Vilh.	193
Munk, Kr.	3, 141	Nielsen, H. H.	38	Nøjsomhed	98, 145, 148
Mundt, Degn	27	Nielsen, Hans	38, 163	Nørre-Fredskov	270 ff
Munk, Ludvig	291	Nielsen, Jens	114	Nørre Mark	65
Mus, Rasmus	53	Nielsen, Jens Peter	166	Nørrerod	270 ff
Musse, Proprietær	18, 194	Nielsen, Jop	233		
		Nielsen, Jes	164	O	
		Nielsen, Johannes	141	Oberbergh, Rentemester ...	182

Odinsborg	155	Paasche, Joac. Barner 79, 98, 118	Petersen, R. J.	100
Odinsvig	150	Palendorp, Kirsten	Peterson, Peter, Provst....	160
Oldeland, Anna	146	Palleson, Lauridtz	Pileskovgaard	238 ff
Oldeland, Christoffer	145	Parow, Henrik	Pildt, Povel	238
Oldeland, Hans	146	Pappenheim, Jost, Lensmand	Pindshule Kilde	231
Oldenburg, Christ., Greve..	260	104, 132 ff, 281 ff	Ploug, Rasmus	69
Olsen, Carl	193	Pappenheim, Margrethe..	Podebusk, Henning	189
Olsen, Christoffer	226	110	Podebusk, Predbjørn	189
Olsen, Hans	142	Parsfeldt, Otto	Pommern, Erik af	259
Olsen, H., Landvkoms.	153	Pedersdatter, Ane	Pontoppidan, Chr., Præst..	184
Olsen, H. F.	274	Pedersdatter, Kirsten	Pontoppidan, Anne	184
Olsen, Jep	233	Pedersdatter, Margrethe 26,	Pors, Herman	145
Olsen, H., Forvalter	62	236	Pors Rudbech, Landsdom.	195
Olsen, Jørgen	143	Pedersen, Anders	Poulsen, Ane	205
Olsen, Karl	163	89, 158	Poulsen, Christen	205
Olsen, Lars	234	Pedersen, Christian ...	Povelsen, Hans	238
Olsen, Niels	226	84, 147	Povelsen, Niels, Kirkeværg	213
Olsen, Ole	274	Pedersen, Christoffer	Povelsen, Povel, Præst....	132
Olsen, Soren, Præst	0	49	Povelsen, Rasmus	238
Oluf, Konge	76	Pedersen, Chr., Provst ...	Povlsen, Hans	144, 145
Olufsen, Anders, Sognefgd.	213	217	Povlsen, Jost, Præst ..	111, 120
Oluffson, Anders, Præst ...	160	Pedersen, Hans ... 65,	Povlstrup	166, 289
Olufsen, Oluf	160	224, 227	Pramgaarden	19
Onsevig 108 ff, 150 ff, 165 ff,	199	Pedersen, Hans, Provst....	Pramholm	19
Oreby	135 ff	280	Provstelund	17
Orebygaard	192	Pedersen, Jacob	Puggaard, Rudolph	155
Oreby Slot	244	76, 287	Puggaardske Stiftelse	153 fi
Orehave, Ohrehave	207	Pedersen, Niels		
Orehavegaard, Ohreg. 208, 222		142, 163		
Orehave Skov	208	Pedersen, P. M.		
Ohre Heed	203 ff	143		
Ohre Hestehave	222	Pedersen, Rosendal ...		
Oerre, Ohre	201, 207	230, 252		
Otharslev	169 ff	Pedersen, S. P.		
Otterslevgaard	179	194		
Ottersløfgaard	189 ff	Pedersen, Rasmus		
Ottesen, H. P.	39	252		
Ottesen, Magnus	38	Pederstrup 160, 201,		
Ottesen, Peter	48	222 ff. 242		
Outsen, Boje	283	ff, 268, 289		
Oxe, Albert, Lensmand....	160	Pederstrup Birk		
Oxe, Johan, Lensmand 29,	260	290		
Oxe, Peder, Lensmand 16, 83,		Pederson, Lauritz, Provst..		
201, 260 ff, 279		161		
Oxe, Torben	29, 103, 260	Pennerodsgaard		
		289		
		Perck-Nielsen		
		165		
		Perlestikker, Anders ...		
		15, 121		
		Perlestikkerbogen		
		15 ff		
		Peters, Lutemelle ..		
		78, 93, 118		
		Petersen, Forpagter		
		36		
		Petersen, Proprietær		
		34		
		Petersen, Aksel		
		143		
		Petersen Christopher, Provst		
		73		
		Petersen, Emilius		
		89		
		Petersen, Hans, Raadmand		
		280		
		Petersen, Henny, Dr.		
		81		
		Petersen, Jens		
		141		
		Petersen, Johannes		
		26		
		Petersen, Magnus, Prof. 26,		
		54,		
		72, 115 ff, 227 ff, 274		
		Petersen, Niels Chr.		
		149		
		Petersen, N. E.		
		61		
		Petersen, P. M.		
		61		
		Petersen, Rasmus		
		153		

P

Paaske, Anna

118

R

Raago (Raao) ... 200 ff, 233 ff
Raagogaard

234

Raago Kalv

200 ff

Raagosund

230, 270

Raahauge, Ferdinand..

153, 193

Raahauge, Marren

238

Raahauge, N., Propr.

61

Raahauge, Peiter

173 ff

- Raageskov..... 67
 Raben, Fr. Stiftamtmand ... 95
 Raft, Jens, Kirkeværge 118
 Rasmusdatter, Barbara 160
 Rasmusdatter, Catrina 25
 Rasmusdatter, Dorthe 69
 Rasmusdatter, Magdalena .. 160
 Rasmussen, Mejeriejer..... 166
 Rasmussen, B. 18
 Rasmussen, Christen 88
 Rasmussen, C. E. 100
 Rasmussen, Gregers Præst . 25
 Rasmussen, Hans 153
 Rasmussen, Jens 53, 74
 Rasmussen, Johan 81
 Rasmussen, Jørgen..... 288
 Rasmussen, Knud 232
 Rasmussen, Laurids 48
 Rasmussen, Mads 158
 Rasmussen, M., Kornmaaler 58
 Rasmussen, Niels . 49, 232, 274
 Rasmussen, Oluf 288
 Rasmussen, Peder 232
 Rasmussen, Jeppe 69
 Rasmussen, Simmen ... 49, 227
 Raufnsborg, Jep, Rigsraad . 259
 Ravensborg 76, 108, 240, **255**, 290
 Ravensby 242, **254** ff
 Ravensby Bakke 255
 Ravensby Bondeby..... 255
 Ravensby Bæk 242 ff
 Ravensby Mark 254
 Ravnholt 200, **230** ff
 Ravnholdt Heed..... 203
 Ravnholt Skov 231
 Ravnsurne 291
 Reersnis 64
 Reher, Ditleff 94 ff
 Reichow, Stiftamtmand 110, 180
 Reventlow, Benedicte.. 273 302
 Reventlow, C., Greve..... 206
 Reventlow, Chr., Greve..... 96
 Reventlow, Chr. D. 205, 210, 294
 Reventlow, Chr. Ditlev Fr., Stats-
 minister 204 ff, 278, 283, **294** ff
 Reventlow, C. E. F. L. E., Greve 302
 Reventlow, F. C., Greve... 300
 Reventlow, Frederikke 294
 Reventlov, Ide Margr. 30, 97, 117
 Rhode, Farver 187
 Rhode, Cæcilie..... 187
 Rhode, Edmund, Præst..... 58
 Rhode, L., Konsumtionslv. 187
 Rhode, Peder Præst 169 ff. **187**
 ff, 196 ff, 215
 Riegelsen, Andreas 27
 Rimbsnider, Anders 254
 Rimesgaard 208
 Ring 48
 Ringsebv 44 ff
 Ringsebygaard..... 49 ff
 Ringstrup..... 48
 Risemølle 64 ff
 Rodriques, Auktionsdirektor. 29
 Roedt, Lavrids, Præst 53
 Rogert, Povl, Præst 132 ff, 169 ff,
186 ff, 215
 Rolykke 89, 108 ff, **144**
 Rolykkegaard 145
 Rolykke Skov..... 144 ff
 Rosenfeld, Margretha 277
 Rosenggaard, Karen 69, 76
 Rosenggaard, Niels 155
 Rosenkrantz, E., Lensm. 124, 135
 Rosenkrantz, Helv. 169, 181, 190
 Rosenkrantz, Jørgen 292
 Rosenkrantz, P., Lensmd. 104, 183
 Rosnæslund..... 289
 Rosenørn, Amtmand..... 95
 Rosmerholm 106
 Rosningen (Rosneden) 270 ff 288
 Rosnæs..... 20
 Ruchrad, Anna Marie..... 185
 Ruchrad, Anna Sophie 185
 Ruchrad, Christiani..... 185
 Ruchrad, Jens..... 277
 Ruchrad, Jens Theophil ... 277
 Ruchrad, Marie 277
 Ruchrad, M., Provst 22, 185, 277
 Ruchrad, Theophilus..... 273 ff
 Rud, Borchard .. 169, 181 ff 190
 Rud, Eiler 50, 181 ff, 190 ff
 Rud, Erik, Lensmand..... 261
 Rud, Helvig 190 ff
 Rud, Jørgen, Marskal 190
 Rud, Karen 190
 Rud, Knud 116 ff, 179
 Rud, Margrethe 190
 Rud, Otto 261
 Rudbjerggaard 116 ff
 Rudt, Hillarius 181
 Rudtz, Christen 272
 Rumohr, Ditlev, Holmester 293
 Ryder, Rasmus..... 227
 Rynkebjerggaard 178
 Rytter, Christoffer..... 49
 Rytter, Hans..... 49
 Rødby..... 18
 Ronne-Lotz, Fr..... 126
 Ronne-Lotz, Vald. 126, 129
 Ronnow, M., Lensmand 259, 290

S

- Saltov 203
 Saltvig 263
 Salto 290
 Samuel, Jon, Præst... 277, 282
 Samuelsen, Præst..... 73
 Sandagergaard 82
 Sandbjerg..... 30, 42 ff, **50**
 Sandbjerg Hede..... 42
 Sandby 63 ff, **65** ff, 113
 Sandbygaard 39
 Sandby Kirke 67 ff
 Sandby Sogn 63
 Sandberri..... 50
 Sannagaard 48, **61**, 87
 Savskærregaarden..... 254
 Saxeboing 260
 Saxtofte 267
 Saxtrup, N., Kapellan..... 132
 Schade, Offe, Præst 73, 74
 Schebye, C. L., Forpagter . 196
 Scheel, Greve..... 191
 Schiemoe..... 145
 Schjøtt, Anton 106
 Schjøtt, J. T. 106
 Schlegel, Chr., Præst..... 59
 Schmettou v., Chr., Greve .. 88
 Schoubo, C. Chr..... 166, 198
 Schoubo, Jens 198
 Schousbo, Rasmus 17
 Schultz, C. A., Proprietær . 149
 Schwensen, H. F., Forp.... 140

Schwensen, J. P., Kammerr. 35	Skovbølle 29, 108 ff, 129 ff, 199	Sofiendal..... 178, 193 ff
Schwensen, R., cand. phil., 35	Skovbøllegaard 129, 140 ff	Sofiero 251
Schütte, Gudmund 200, 265	Skovbøllegaard, Lille 130	Sofiesminde..... 266
Seehusen, Forpagter 173	Skovgaard 267	Solager 179
Seidelin-Jessen, C., Apoteker 128	Skovhave 289	Sollerup Mark 258
Sejerlund 88, 150 ff, 164	Skovsgaard 143	Staalhøfs-Datter, Anne..... 119
Sejr, Valdemar 268	Skovstræde 64	Stadager..... 103, 277 ff
Selchau-Hansen, Enkefru ... 36	Skovstræde-Huse..... 82	Staeffensen, Niels 124, 134
Selso 77	Skram, Niels..... 261	Stohl, Jørgen 249
Seyr-Hansen, Othilia 99	Skram, Peder..... 290	Standagergaard..... 288
Sillebjerggaard..... 242, 252	Skrifver, Volckmar 287	Strynskov 287
Siersen, Hans..... 265	Skredtorpe 127, 153, 166	Steensen, C., Oberst 77, 93, 106 f
Siersted, Niels, Byfoged. 78, 96	Skredtorpegaard 166	Steensen, Erik 93
Sincklar, D., Skibsbygmester 104	Skrædder, Jesper 288	Steensen, Hans 77 ff, 162
Siovegne 253	Skræder, Christen..... 254	Steensen, Jochum .. 75, 77, 162
Sirsgaard 287	Skude, Peder 140	Steensen, Knud 69, 77, 92
Sjale Enge..... 197	Skævenborg 47	Steensen, Maren 292
Sjællandsfar, Erik 224	Sladderhøjhuse..... 129	Steffensminde 90
Sjællandsfar, Margrethe.... 224	Slagter, Th. Pedersen, Præst 28	Stenov, Margrethe 160, 162
Skade, Offe, Præst 72	Sletnæs 64 ff	Stenpiker, Hans..... 223
Skadelund 231	Sletnæs Skov 67	Stensgaard 82, 87 ff, 197
Skaftø, C..... 81	Slettemark 252	Stenstrup, J., Professor 101, 242
Skaftø, Christen..... 80	Sletternæs Mark 65	Stingellund..... 303
Skaftø, C. J. 81	Slotgaard 197	Stokkemærke..... 30
Skaftø, H., Proprietær 61	Sloth, Jørgen 175	Stokkemærke Kirke 72
Skaftø, Hansigne 81	Slotholm 104	Stormarken 12
Skaftø, Jens 205	Slottegaard 264	Strandagergaard 86, 88
Skaftø, Jørgen..... 81, 194	Slotø 100 ff, 259	Strandgaard 67, 81
Skaftø, J. N. 80 ff	Smalle Sø 263	Strandgaarden 254
Skaftø, Niels..... 80, 141	Smed, Jens. Kirkevæрге... 158	Stryhn, Peter..... 242, 271
Skaftø, N. C..... 80	Smed, Ole..... 226	Strynseje 266
Skaftø, N. N..... 141	Smek, Magnus 256	Stub, Christen 243
Skaftø, N. P. N..... 141	Smid, Christen 48	Stub, Niels, Landsdommer .. 96
Skaftø, P. J. 105	Smid, Jens..... 152	Stub, Signe 243
Skaftø, Rasmus 142	Smicht, C. M., Arkitekt .. 256 ff	Stube, Palle..... 50
Skaftøgaard..... 224	Smidt, Peter, Præst 220	Stygge, Eiler 195
Skalkenæs 10, 14 ff	Smith, Provst..... 221	Stocken v., Abigael . 214, 276 ff
Skarpenberg, Johan, Ridder 189	Smith, C. G. C. Connick... 274	Stocken v., H., Overrentemes 293
Skelstøfte..... 271 ff, 302 ff	Smith, Laur., Krigsraad 78 ff, 97	Suhr, Grosserer..... 122
Skelstrup..... 92, 126, 139 ff	Smith, Valdemar 149	Suhr, Catrine 186
Skifter, Petter, Kirkevæрге. 179	Sofie, Dronning. 180 ff, 201, 292	Suhr, Ditlev 33
Skinder Hauffren..... 288	Sofie, Amalie, Dronning 26, 108	Suhr, Fr., Præst..... 110 ff
Skippergaarden 208	161, 220, 293	Suhr, Fr., Provst 122, 152
Skomager, Niels 265	Sofie Magdalene, Dronning 293	Suhr, Joachim, Præst.... 176 ff
Skomager, Peder..... 265	Sofieberg 201	Suhr, Peder, Præst 177 ff
Skonning, H., Kirkevæрге.. 179	Sofieberggaard 224	Sulfæson, Eskil 234
Skotte, H..... 143, 163	Sofiedal..... 90, 99	Sun, Law, Kirkevæрге.... 118
Skottes Huse 15	Sofielyst 239	Sukkerfabrikens Gaard 274

Sundby	65	Taarsby	64	Toreby Birk	290
Svane, Hans	218	Taars Færgested	33, 82	Torne	179
Svend, Konge	302	Taarsgaard	82 ff	Tornov, Hans, Præst	185
Svends Høj, Kong. 271 ff, 302		Taars Mader	88	Tornæs	82
Svendsen, Albert	100	Tang, K. Evald	59, 155	Torp, Peder	236
Svendsen, And., Kirkeværges 158		Tarp, Bertha	143	Torrig (Thorvig)	242, 265 ff
Svendsen, Ane	99 ff	Tarp, Jul., Købm.	163	Torrig Heed	203
Svendsen, C. H.	100	Tarp, P. C. V. T.	143	Torrig Skov	265 ff
Svendsen, Gerhardt	99	Tavsen, Hans	77	Torskevænget	44
Svendsen, Josephine	99	Teglgaard	17	Tors, Vester	82
Svendsen, Peder	199	Tetzdatter, Karen	68, 76	Tors, Øster	82
Svendsen, Peter	226	Thage, Niels	50	Tostrup	76, 258, 290 ff
Svinekuld, Johannes	75	Thaulov, Bodil	120	Trelholm	100
Svingelen	10 ff, 32	Theil, Emma	230	Trojel, Præst	120
Svingelsmarken	12	Theil, Knud	230	Trodelundsgaard	47
Svinholm (Svingholm)	18 ff	Theophili Skov	273	Trolle, Herluf	261
Svinsbjerg (Svidnsbjerg) . 200 ff,		Thestrup Biskop	27, 161	Tuo, Erkebiskop	156
	222 ff	Thomaeson, Christen	52	Tvede	200 ff, 231 ff
Svinsbjerg Heed	203	Thomaeson, Niels, Sognek. . 52		Tvedegaard	231 ff
Sæby	12	Thomsen, C. A.	18	Tvede Mejerigaard	228
Sæbyholm (Sæbygaard) 12, 50,		Thomsen, Hans	96	Tving	270 ff
	190 ff, 207	Thomsen, Mads	145	Tydske, Laurids, Færgemand 82 ff	
Sænkebækrendens Digelag. 197		Thorkildshøj	303	Tærskvængegaard	288
Søby	159	Thorsen, Chr.	80	Tøgersen, Kjeld, Præst	250
Søffrensen, Anders	49	Thorsen, Helene	128	Tonnesen, Bay, Transporteur 19	
Søffrensen, Rasmus 48, 159, 162		Thorsen, Nis	125, 128	Tonsborg	287
Søgaard	33 ff, 271, 287	Thorsen, Peder	88, 164		
Søholt	277 ff	Thorlunde	142		
Søllestedgaard 30, 97, 193, 201, 294		Thorsnæs	82	U	
Søllestedskov	270	Thorsvig	265	Ubbe, Erkebiskop	160
Sølling, K. P.	96	Thott, Oluf	224	Udby	153
Sømark	288	Thuessen, Rasmus, Præst . 279 ff		Uggerlev	146
Sønder Fredskov	270 ff	Thygesen, Hans, Kaptain. 130 ff		Uggerlevgaard	146
Søndre Skov	49	Tidemand, Præst	172	Ulf, Laurids, Borgmester ... 18	
Sønderskovgaard	208	Tidemann, W. R., Købm. ... 34		Ulfeld, F., Lensmand 123 ff 219	
Søndertoft	208	Tillitze Kirke	234	Ulfstand, Gregers	217, 263
Sørensen, A., Præst 183, 211, 218		Thøgersen, Anders	246	Ulfstand, Hack, Lensmand 160,	
Sørensen, Christen	226	Thøgersen, Hans	246		201 ff, 217
Sørensen, Hans	153, 166	Thøgersen, Kjeld, Præst ... 246		Ulfstand, Oluf, Rigsraad .. 102 ff	
Sørensen, Lars	61	Thøgersen, Kjeld, Præst ... 246		Ulfspærre, H., Baronesse ... 184	
Sørensen, Sofus	150	Tjæreby	77, 114	Ullerslevgaard	50
Sørup (Sjørup)	261, 271	Tjørneby	89, 150 ff, 198 ff	Ulrich, Julius, Forvalter ... 140	
Sørupgaard	271, 288	Tjørneby-Dige	197	Ulslev, Øster	118
Søvænge	253 ff	Tjørnebygaard	100, 198 ff	Urne	200, 229 ff
		Tjørneby Hedegaard	198	Urne, Christoffer, Lensmand 104	
		Toftgaard	253	Urne, Ellen	77, 93
		Toftemark	252	Urne, Else	77
T		Top, Jacob, Præst	119 ff	Urne, Knud, Lensmand 160, 218	
Taagerup	159 ff	Top, Major	122	Urne, Lage, Biskop	76
Taars (Tors) .. 33, 63, 64, 81 ff					

- Urne Birk 200
 Urne Bro..... 230
 Urnegaard 199, **230**
 Urneskov 230
 Utterslev ... 122, 150 ff, **176** ff
 Utterslev, Lille 169, **194**
 Utterslevgaard 169 ff, 201
 Utterslev Kirke 157 ff, **178**, 232
 Utterslev Mader ... 169 ff, 194 ff
 Utterslev Præstegaard 185
 Utterslev Sogn 152 ff, **169** ff, 232
- V**
- Vaarskov 88
 Vadspyd, L., Hovedsmand . 102
 Valdemar Atterdag.... 189, 290
 Valdemar Sejr 268
 Vandmøllegaarden 271, 273, **274**
 Vasemosegaard 47
 Vedby 287 ff
 Vedbygaard 179
 Vedsted, Lavrids, Præst ... 132
 Vejle 106
 Vennershaab 28, **38**
 Vennerslund 163, 266, 291
 Vensholm..... 92, **106**
 Venstermand, Iiver 291
 Venstermand, Jørgen 103
 Venstermand, Kirsten 291
 Venstermand, Knud 69, 77, 291
 Venstermand, Lauge 291
 Venstermand, Lave..... 217
 Venstermand, Morten.. 46, 217,
 263 ff, 291
 Vestenskov 9
 Vesterbo..... 98 ff, 108, **142** ff
 Vesterbogaard 143
 Vesterborg. 45, 73 ff, 238, 242 ff,
 268, **272**
 Vesterborggaard 270, **274**
- Vesterborg Hospital 286
 Vesterborg Kirke 274 ff
 Vesterborg Lunder 270
 Vesterborg Seminarium .. 283 ff
 Vesterborg Skole 286
 Vesterborg Skovhuse 270, **286** ff
 Vesterborg]Sogn 201, 267, **268** ff
 Vesterborg So..... 268 ff
 Vesternæs..... 259 ff
 Vejle, Hans, Biskop 181
 Vilhelmegaard..... 198
 Vind, Juel, Friherre 264
 Vindeby .. 29, 94, 110 ff, **154** ff
 Vindebygaard . 113, 150 ff, **162**
 Vindeby Hedegaard 166
 Vindeby Kirke 155 ff
 Vindeby Skov 151 ff
 Vindeby Sogn 150 ff
 Vissegaard..... 193
 Vor Frelsers Kirke..... 118
 Vosborg 189
 Vulf, Chr., Birkedommer ... 19
 Vulf, Holger 19
 Væver, Hans 135 ff
 Væver, Rasmus 288
- W**
- Walkendorf, Christoffer 262
 Walkendorff, Peter 290
 Wardenberg, Henrik, Ridder 90
 Westphalen, M., Klokkestøber 275
 Wichmann, Præst 187
 Wied, C. A. 57
 Wied, Gustav, Forfatter..... 37
 Wiell Knud 143
 Wiinholt, C., Præst 204 ff, 235 ff
 Wilhelm, F. Strandkontrollør 36
 Willumsen, Jens..... 69
 Winter, H. C., Præst 120
 Winterfeldt, Baron 180, 185
- Winterfeld, Gustav 191
 Winterfeld, Helmut 184
 Winterfeld, Juliane 191
 Winterfeld, Otto Helmuth.. 191
 Winterfeld, Sophie 191 ff
 Wintersborg 50, 169 ff, **189** ff, 193 ff
 Wintersborg, Baroni 53 ff, 184, **191**
 Wintersborg Skov 193
 Winther, Chr., Digter . 108, 120
 Wiwet, Læge..... 171
 Wredeslund 34
 Wulf, Præst .. 245, 249 ff, 275 ff
 Wulf, Mich. 249
 Wyndesæby 150
 Wæver, Lauritz 141
- Z**
- Zachariae-Datter, Elisabeth 124 ff
 Zachariasdatter, Kirsten ... 118
 Zacho, J. P. 60, 61
 Zacho, Jens 129
 Zacho, G. E. P. 52
 Zacho, M. P. C. I. 60, 61
 Zacho, Peder J. 60
 Ziersen, Hans..... 227
 Ziersen, Lauritz..... 223
 Ziersen, R. C. 105, 129
- Ø**
- Øllingsø 195
 Ønæhøghæ 105
 Ørby Aa 242 ff
 Ørkil 259
 Ørslev..... 153
 Ørslykke Huse..... 207
 Østerballe 142
 Østerborg..... 268
 Østergaard..... 274
 Østtoftegaard..... 143, **288**
 Øxengaard..... 289